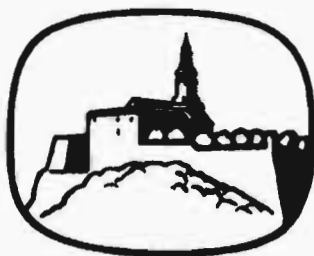


ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

26



2. ČASŤ

NITRA 1990

II
ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY – VÝSKUM, OCHRANA
A VYUŽITIE PRE POTREBY SPOLOČNOSTI

CELOŠTÁTNE KOLOKVIUM
ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY - VÝSKUM, OCHRANA
A VYUŽITIE PRE POTREBY SPOLOČNOSTI
MORAVANY NAD VÁHOM 1988

V dňoch 2.-4. 11. 1988 uskutočnilo sa v renesačnom kaštieli, zariadení Slovenského výtvarného fondu v Moravanoch nad Váhom, celoštátne kolokvium Archeologické pamätníky - výskum, ochrana a využitie pre potreby spoločnosti. Gestom podujatia bol Archeologický ústav SAV v Nitre, na odbornej a organizačnej príprave sa podieľala aj Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti v Bratislave a Balneologické múzeum v Piešťanoch. Cieľom kolokvia bolo prerokovať terajší stav spolupráce vedeckých inštitúcií, orgánov pamiatkovej správy, múzeí a štátnej správy pri pamiatkovej evidencii a zabezpečovaní ochrany archeologických lokalít, resp. v prípade najvýznamnejších preskúmaných komplexov prebrať aj doterajšie výsledky a žiadúci ďalší postup pri ich pamiatkovej úprave a údržbe a čo najefektívnejšom spoločenskom využití.

Na podujatí sa zúčastnilo 72 zástupcov z oblasti archeologického bádania, pamiatkovej starostlivosti a múzejníctva, poprední funkcionári ČSAV, SAV a rezortov Ministerstva kultúry a Ministerstva školstva SSR a ČSR. Okrem toho sa ako hostia zúčastnili na prvej časti zasadnutia: akademik V. Cirbes, podpredseda SAV, akademik J. Poulik, riaditeľ Archeologického ústavu ČSAV v Brne, člen korešpondent SAV J. Vladár, dekan Filozofickej fakulty UK v Bratislave a predseda Slovenskej archeologickej spoločnosti, a H. Burian, vedúci odboru kultúry ONV v Trnave. Na podujatí odznelo 33 referátov a 54 diskusných príspevkov. Referáty boli prednesené v takomto poradí:

- B. Chropovský: Otvárací prejav;
- A. Ruttkay: Súčasný stav ochrany a spoločenského využitia archeologických pamätníkov v SSR;
- B. Tykva: Organizace a řízení archeologické činnosti na území ČSR podle zákona č. 20/1987 o státní památkové péči;
- F. Kutlík: Pamiatkovoprávna ochrana archeologických nálezov;
- M. Princ: Problematika ochrany archeologických památek;
- Š. Tóthová: Problémy ochrany a prezentácie archeologických lokalít zahrnutých do fondu kultúrnych pamiatok SSR;
- J. Salus: Ochrana a prezentácia archeologických pamiatok v niektorých európskych krajinách;
- V. Hanuliak: Prezentácia archeologických pamätníkov v Stredoslovenskom kraji;
- D. Čaplovič - M. Slivka: Starostlivosť o archeologické pamiatky na východnom Slovensku - problémy a východiská;
- I. Staník: Problematika pamiatkových úprav archeologických pamiatok v Západoslovenskom kraji;
- M. Zemková: Význam archeologického výskumu pre pamiatkovú obnovu v Bratislave;
- M. Glosová: Ochrana, péče a využití archeologických památek ve Středočeském kraji;
- Z. Klanica: NKP Mikulčice - problémy a výhledy prezentace;
- K. Pieta - J. Salus: Archeologický památník Liptovská Sielnica - Havránok. Odborné a organizačné predpoklady vzniku pamiatkovej adaptácie. Urbanisticko-architektonická štúdia;

- A. Ruttkay - E. Čelko - J. Hrnčírik: Archeologický pamätník v Ducovom - príklad úspešnej spolupráce vedeckej inštitúcie, múzea a pamiatkových organizácií;
- T. Kolník: K otázke pamiatkovej úpravy a sprístupnenia antických stavebných pamiatok na Slovensku s osobitným zreteľom na komplex architektúr v Bratislave-Dúbravke;
- J. Rajtár: Problematika pamiatkovej úpravy a spoločenského využitia výsledkov odkryvky rímskych stavieb v Iži-Lešnývári;
- Z. Rajtárová: Archeologický výskum a doterajšia úprava halštatského hradiska v Smoleniciach;
- T. Štefanovičová: Problémy ochrany archeologických pamiatok a ich využitia s hlavným zreteľom na Bratislavu;
- K. Pieta - J. Babčan: Príprava a realizácia archeologického skanzenu v Nitre;
- V. Furmánek: Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej; spôsob organizácie postupu, výsledky, problémy;
- J. Labuda: Organizačné a technické zabezpečenie pamiatkových úprav na Starom meste (Glanzenberg) v Banskej Štiavnici;
- M. Slivka: Letanovce-Kláštorská. Odborné a organizačné predpoklady pamiatkovej úpravy;
- J. Izóf - I. Staník - P. Ištók: Šintavský hrad - výskum a prezentácia;
- V. Plachá - J. Hlavicová: Objekty odkryté archeologickým výskumom na NKP Devín - ich súčasný stav a využitie;
- T. Nešporová: K problematike archeologických nehnuteľných pamiatok na Trenčianskom hrade (ochrana, využitie);
- V. Ferus - P. Baxa: Vodná veža v Bratislave - výskum, obnova a sprístupnenie archeologickej pamiatky;
- J. Béreš: Archeologické pamätníky ako súčasť životného prostredia;
- J. Hoško: Ochrana archeologických pamiatok a problémy spolupráce s ústavmi pamiatkovej starostlivosti a inými organizáciami;
- P. Maráky: Možnosti a potreba prezentácie nehnuteľných archeologických nálezov múzeami;
- J. Bárta: Archeológia, speleológia, geológia - možnosti prezentácie paleolitických lokalít;
- M. Remiášová: Archeologický výskum a ochrana archeologických lokalít v oblasti aktívnej banskej činnosti v okrese Prievidza;
- A. Ruttkay - M. Ruttkay: Partizánske-Šimonovany. Archeologický výskum a výhľady využitia jeho výsledkov;
- I. Cheben: Patince - skúsenosti s pokusom o prezentáciu neolitického príbytku.
- V súvisi s kolokviom pripravilo Balneologické múzeum v Piešťanoch výstavku, ktorou prezentovalo upravenú archeologickú lokalitu s náznakovou rekonštrukciou veľkomoravského dvorca v Ducovom. Atmosféru kolokvia aj jeho ciele vhodne doplnila komorná výstavka z tvorby akad. sochárky Ľ. Cvengrošovej, a to z diel inšpirovaných najvýznamnejšími preskúmanými archeologickými lokalitami na Slovensku.

Už v otváracíj časti rokovania sa prítomní oboznámili nielen s cieľmi rokovania, ale najmä s konkrétnou požiadavkou vypracovať expertízu štúdiu pre potreby príslušných štátnych orgánov o súčasnom stave spoločenského využitia archeologických lokalít. Súčasne je nevyhnutné, aby sa rokovania neuzavierali v okruhu odborníkov jednotlivých rezortov, ale žiada sa prienik do praktických

polôh. Na to je potrebné spoločné stanovisko. Vzhľadom na zastúpenie vedúcich funkcionárov z rozličných rezortov na podujatí bola možnosť prijať účelné a pre všetky zainteresované zložky prijateľné závery. Účastníci súhlasili s takýmto zložením návrhovej komisie na prípravu záverečného protokolu: PhDr. D. Čaplovič, CSc., Ing. F. Elias, CSc., PhDr. A. Habovštiak, CSc., Ing. arch. T. Kalafus, Ing. arch. J. Liptay, CSc., PhDr. M. Princ, Ing. arch. I. Puškár, CSc., Ing. arch. I. Staník, Ing. J. Stošek, Ing. arch. J. Tomašák, Š. Tóthová, prom. hist., PhDr. B. Tykva, CSc.

Záverečný protokol bol prednesený a schválený na záverečnom zasadnutí kolokvia 3.11.1988. Súčasťou programu kolokvia bola dňa 4.11.1988 odborná exkurzia, počas ktorej účastníci navštívili spomenutú terénnu expozíciu v Ducovom, starší, no teraz inovovaný expozičný komplex mohyly z mladšej doby bronzovej v Očkove a potom prebiehajúci archeologický výskum v Seredi na Šintavskom hrade, kde je veľmi aktuálna široká pamiatková prezentácia dosiahnutých výsledkov.

Kolokvium v Moravancoch nad Váhom sa stretlo s veľkým záujmom, umožnilo spoznať problematiku výskumu, ochrany a spoločenského využitia archeologických lokalít v celom rozsahu a z pohľadu vedeckých inštitúcií, pamiatkových orgánov i múzeí. Takáto konfrontácia by mohla byť - a záverečný protokol tomu nasvedčuje - dobrým základom pre realizáciu krokov nevyhnutných na to, aby sa lepšie než doteraz využili výsledky archeologického bádania na prezentáciu našej vedy a kultúry domácim i zahraničným návštevníkom, resp. aby sa aplikovala vo väčšom rozsahu jej funkcia pri formovaní historického povedomia.

Tento zborník obsahuje prevažnú časť materiálu z kolokvia. Texty referátov sa publikujú vo forme, v akej ich autori dodatočne zaslali. Protokol účastníkov kolokvia tvorí záver materiálov.

Alexander Ruttkay

SÚČASNÝ STAV OCHRANY A SPOLOČENSKÉHO VYUŽITIA ARCHEOLOGICKÝCH PAMÄTNÍKOV NA SLOVENSKU

Alexander Ruttkay

I. ÚVOD

Kolokvium, ktoré sa uskutočňuje v Moravanoch nad Váhom, má interdisciplinárny, no predovšetkým interrezortný charakter. Jeho cieľom je preveriť akcie-schopnosť všetkých zložiek nášho vedeckého a kultúrneho života zodpovedajúcich za výskum, ochranu a spoločenské využitie archeologických pamätníkov, to znamená najmä najvýznamnejších odkrytých, a teda aj vedecky interpretovateľných lokalít. Na úlohe využiť tento fond participuje oblasť základného výskumu, pamiatková starostlivosť a múzeá. Neodmysliteľná je však, samozrejme, súčinnosť a podpora štátnej správy na všetkých organizačných úrovniach.

Upravené prostredie renesančného kaštieľa, malá výstavka, ktorú pre naše kolokvium pripravilo Balneologické múzeum v Piešťanoch, už roky starostlivo udržiavajúce blízku archeologickú terénnu expozíciu v Ducovom, a cenná kolekcia umeleckých prác - kovových plakiet inšpirovaných významnými archeologickými pamätníkmi a lokalitami, ktorou nás poctila akad. sochárka Ľudmila Cvengrošová, vyjadrujú akoby symbolicky ciele nášho stretnutia.

Výsledky, ktoré sa pri ochrane a využití archeologických pamätníkov dosiahli, nemožno zaznávať, no v medzinárodnom porovnaní nie sme v tejto oblasti ani zďaleka v popredí. A situácia sa v ostatných rokoch alebo plánovacích obdobiach vonkoncom nemení k lepšiemu. Áno, treba nájsť organizačné a odborné kapacity, aby sa potenciál výchovy dejinami, ktorý archeológia poskytuje, mohol širšie uplatniť ako doteraz. Je to vec srdca i rozumu, a nielen odborníkov, no i zodpovedných funkcionárov vo výrobných rezortoch, v štátnej správe a napokon aj čo najširších vrstiev občanov. Z hľadiska stavu historického vedomia u nás si nemožno odpustiť poznámku, že často chýba najmä srdce, t. j. pochopenie zmyslu vecí, nadšenie, aktivita, odvaha a snaha dosiahnuť skutočný, nielen optický "výkazový" efekt. V období, v ktorom sa čoraz viac umocňuje hlboký obsah slova prestavba, stúpa hodnota takých iniciatív, ktorých výsledky sú hmatateľné a spoločensky objektívne osožné.

Problematika archeologických pamätníkov sa v prebiehajúcej päťročnici dostala do Štátneho plánu základného výskumu, a keďže archeologické lokality predstavujú i významnú súčasť životného prostredia v zmysle materiálnom i duchovnom, úloha figuruje aj v celoštátnom rezortnom pláne.

Archeológia patrí v súčasnosti nielen k poučným, no aj veľmi populárnym vedným disciplinám. S tým zákonite súvisí aj to, že táto popularita má nielen svojich budovateľov, no takisto aj "súpútnikov". Vyjadrujú sa mnohí, no i na veľmi rôznorodej kvalitatívnej úrovni. Táto rôznorodosť sa prejavuje dokonca aj v takej nesporne základnej otázke, ako je svetonázorová úloha tejto disciplíny. Naivný idealizmus stráca oporné body (hoci prežíva v prvkoch senzačnosti, budovaní nových mýtov bez základnej analýzy prameňov, podobne aj v odbornej nekompetentnosti niektorých foriem popularizácie). No aj pri akoby marxistickom výklade dejinných fenoménov na základe archeologických prameňov nechýbajú relikty voluntarizmu, schematizmu a odtrhovania všeobecného a zvláštneho, pod-

ceňovanie konkrétnych faktov, ktoré vlastne robia dejiny zaujímavými a poučnými. Výsledky vedeckého bádania nemožno rozhodne podávať ako propagandistický materiál, ako ilustráciu dopredu daných téz. Najpôsobivejším aj vo vzťahu k využitiu archeológie pri jej pôsobení na formovanie spoločenského vedomia je pravdivé narábanie s faktmi, rekonštrukcia obrazu dejín na základe spojenia historického a logického a využívania interdisciplinárnych postupov.

Doterajším archeologickým výskumom sa nahromadili veľmi dôležité a aj opticky často efektne produkty materiálnej kultúry, ktoré svedčia o. i. aj o časťoch vzťahoch územia Slovenska v dávnoveku s inými oblasťami. Hnuteľné predmety v expozíciách múzeí či na rôznych výstavách predstavujú však len časť tohto kultúrneho dedičstva. Pre vedecké poznanie, no i pre širokú verejnosť sú prinajmenšom rovnako dôležité aj tie nehnuteľné objekty, ktoré zostávajú po preskúmaní v teréne a definitívne zanikajú: doklady bývania, výroby, celkového spôsobu života a interakcií s prírodou, so životným prostredím. Tieto objekty sa prezentujú zväčša len dokumentačne na stránkach odborných časopisov. Verejnosť, ktorá sa oboznamuje s archeologickým materiálom v múzeách, nemá obvykle možnosť bližšie sa zoznámiť s prostredím najvýznamnejších lokalít, urbanistickým riešením sídlisk, so situovaním architektur, fortifikácií a pod.

Zdalo by sa - a zvolanie tohto nášho kolokvia by to akoby potvrdzovalo -, že sme úplne na začiatku našich snáh o spoločenské využitie archeologických lokalít. Nie je to tak. Ak spočítame iniciatívy s čiastkovým alebo efektným výsledkom, resp. i pokusy s malými výsledkami, tak v súčasnosti je na Slovensku asi 30 archeologických lokalít, kde sa uskutočnili konzervačné a adaptačné práce na rôznej úrovni. Efekt pre spoločnosť sa však neprejavuje dostatočne. Chýba koncepcnosť výberu a predovšetkým prepojenosť pri deľbe práce. V popredí je nadsťenie archeológov, zväčša samotných iniciátorov úprav, inšpirovaných svedomím a pocitom povinnosti voči krajine a jej ľudu. Takéto iniciatívy boli v popredí už pri pamätníkoch upravených dávnejšie, ako sú napríklad Nemešany-Zalužany alebo Očkov a Milanovce, aby som spomenul aspoň niektoré pionierske pokusy na Slovensku. Nie tak neúčast špecializovaných pamiatkárskych inštitúcií na úpravách, ale skôr skutočnosť, že tieto lokality nedostali stáleho patróna, udržiavateľa a propagátora, je príčinou toho, že niektoré spustli, niektoré sú zabudnuté a o iných vie len úzka regionálna pospolitosť a odborníci.

V zahraničí sa zriaďujú celé školy, ktoré sa zaoberajú problematikou zachovania dôležitých lokalít a objektov a ich využitia v rámci turistického ruchu. Archeologické lokality sú rekonštruované vo veľkom rozsahu a sprístupňované ako múzeá v prírode. Početné objekty sú veľmi účelne a atraktívne vsadené do modernej architektúry v rámci výstavby mestských centier.

Na Slovensku sa takáto aktivita pamiatkárskych inštitúcií nerozvinula. Boli tu isté iniciatívy, nikdy sa však nedoviedli do konca. Ústup je zreteľný najmä po tom, čo sa z pamiatkárskych inštitúcií prakticky oficiálne odstránil výskum.

Uvážme tu spolu, aké možnosti by boli na zlepšenie daného stavu. Aké cesty spolupráce by sme mohli nájsť? Aby sme podčiarkli problém: nie je tu reč o zápisoch do Štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok SSR (ďalej iba ŠZ). Zapísaných lokalít je veľa, v ostatných rokoch sa z kvantitatívnej i kvalitatívnej stránky situácia zlepšila. Ide však o praktické úkony - o realizáciu pamiatkových úprav v teréne a o prevádzkovanie lokalít.

Pokúsme sa zmapovať príčiny terajšej stagnácie v oblasti pamiatkovej starostlivosti. Pojem archeologická pamiatka nebol právne kodifikovaný nielen v predchádzajúcom zákone SNR 7/58 Zb., no ani v novom zákone SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti. Zo znenia § 21-24 tohto zákona je zreteľná obsahová rozkolísanosť definície, absentuje špecifikácia pojmu, hoci ochranu zabezpečuje celkom jednoznačne aj iný zákon - stavebný zákon č. 50/1976 Zb., § 127.

Klasifikačná nevyhranenosť a nepochybne i určitá bezradnosť sa odzrkadľujú napokon aj v právnickej terminológii v tejto oblasti. Archeologické lokality nie sú podľa toho pamiatkami, resp. úplne sa vylučuje označenie pamätník. Sú označené termínom archeologický nález, čo platí rovnako pre hnuteľné i nehnuteľné pramene materiálnej kultúry. Z hľadiska nehnuteľných objektov je takéto označenie paradoxné napokon i zo sémantického hľadiska. Postihuje totiž predovšetkým moment objavu (po odbornej dokumentácii by za "nálezom" mohlo po naplnení požiadaviek vedeckého poznávania prísť zasypanie alebo hoci aj likvidácia lokality), a nie trvalý, aj keď kvalitatívne sa meniaci stav, odzrkadľujúci proces využitia vybraných lokalít pre spoločenskú prax aj formou pamiatkovej úpravy a prezentácie priamo v teréne.

Keď sme spomenuli právnické termíny, nejde nám ani prinajmenšom o hru so slovíčkami, akýsi druh sporu o univerzáliu. Chceme tým zdôrazniť, že aj nepresné legislatívne formulácie poskytujú neraz zámienku na nerozhodnosť, kompetenčnú nevyjasnenosť až alibizmus, a tým aj na odsúvanie problematiky archeologických lokalít v pamiatkovej kategorizácii na bočnú koľaj. Aj takéto skutočnosti chtiac-nechtiac determinujú, doslova otupujú spoločné snahy vedeckých inštitúcií, múzeí, orgánov pamiatkovej starostlivosti, resp. aj jednotlivých stupňov štátnej správy pri zabezpečovaní ochrany, záchrany a vo vybraných prípadoch aj požadovaného trvalého kultúrno-výchovného využitia preskúmaných archeologických lokalít v rámci budovania nových ekosystémov - krajinných celkov. Úloha archeologických lokalít ako súčasti životného prostredia moderného človeka je nezastupiteľná. Sú súčasťou scenérie krajiny nielen z morfolologickej stránky, no predovšetkým aj ony pri správnom výchovnom využití dodávajú regiónom špecifické znaky spočívajúce v osobitosti ich historického vývoja (hovoríme o vertikálnom historickom rozmere) a vo vedomí trvalej symbiózy prírody a dejín ľudskej spoločnosti.

Druhým okruhom problematiky sú terajšie organizačné postupy a medzirezortná spolupráca, resp. deľba práce pri ochrane a využívaní archeologických lokalít. Aby sme veci dostali z hľadiska potrieb praxe do konkrétnych súvislostí, treba vzájomne oddeliť pojmy záchrana, ochrana, pamiatková úprava a prevádzka pre spoločenské potreby. Obvykle sa o nich hovorí akoby jedným dychom. V štruktúre organizačných väzieb a praktického výkonu však ide o odlišné, len voľne na seba - a to nie vždy - nadväzujúce aktivity. Otázka tzv. záchrany archeologických nálezov má viac polôh. Najčastejšie ide o záchranu archeologických lokalít ohrozených pri rôznych stavebných prácach, úpravách pôdy a terénneho reliéfu, teda o predstihové a záchranné výskumy. Týka sa to lokalít známych (prípadne i zapísaných do ŠZ - tu teda vystupuje otázka vypustenia zo zoznamu alebo trvania na ďalšej ochrane), no veľmi často ide o nové lokality, ktoré sa zistili alebo už čiastočne narušili pri uvedených zemných prácach. Hlavnou a obvykle jedine možnou úlohou je urýchlená dokumentácia nehnuteľných objektov na lokalite,

ktorá takto definitívne zaniká. Záchrana v užšom zmysle slova sa dotýka hnuť-
ných predmetov materiálnej kultúry. Záchranné a predstihové výskumy sú aktuálne
každý rok v prípade desiatok lokalít. Už pre minimalistický program je potrebná
v porovnaní s terajším stavom nepomerne lepšia regionálna a medzirezortná deľba
práce. Predovšetkým značná časť múzeí nie je t. č. schopná vykonávať záchranné
výskumy vo vlastných regiónoch. Smerné číslo pre prijímanie výkonných archeoló-
gov nezodpovedá skutočným potrebám. Finančné zdroje, ktorými Archeologický ústav
SAV v Nitre disponuje v oblasti prieskumov, záchranných a predstihových výskumov
prakticky pre všetky inštitúcie na Slovensku, nie sú dostatočne saturované od-
bornými kádrami v regionálnych múzeách. V prípade záchranných výskumov v mest-
ských jadrách, no i pri veľkom počte solitérnych objektov zaradených do programu
pamiatkovej obnovy a vyžadujúcich predstihové alebo zisťovacie výskumy, citeľne
chýba výskumná základňa archeológov pôsobiacich v pamiatkových inštitúciách.
Situácia je v tomto smere ojedinelá aj v medzinárodných reláciách.

Ostatné pojmy, ktoré sme spomenuli (ochrana, adaptácia a využitie archeolo-
gických lokalít), patria už bezprostredne do okruhu spoločenskej aplikácie vý-
sledkov vedeckého výskumu. Deľba práce je tu zdanlivo veľmi jednoznačná: Archeo-
logický ústav SAV predkladá na základe dosiahnutých výsledkov v teréne podnety
na zapísanie do zoznamu, v prípade najvýznamnejších lokalít aj návrhy na pamiat-
kovú adaptáciu. Ústav vypracúva aj významové ohodnotenie navrhovaných lokalít,
resp. odborné podklady na realizáciu úprav z hľadiska tematických, obsahových
a architektonických zámerov. Úlohou pamiatkových inštitúcií by malo byť tieto
podnety zakotviť do svojich plánov činnosti a zabezpečiť realizáciu úprav. Múzeá,
resp. aj iné kultúrno-výchovné zariadenia v príslušných regiónoch by mali upra-
vené lokality prevádzkovať, udržiavať a v spolupráci s vedeckými inštitúciami
sa starať aj o ich správne a efektívne ideovovýchovné využitie. Táto naoko jed-
noduchá deľba práce však naráža na ťažkosti, a vlastne ani v jednom prípade sa
neplní bezo zvyšku.

Celý rad príkladov svedčí, že rýchle a efektné výsledky sa dosiahli tam,
kde vyšla iniciatíva od Archeologického ústavu SAV v Nitre a kde mali orgány
štátnej správy, miestne múzeum, resp. aj niektoré články pamiatkovej starostli-
vosti dostatok porozumenia pre spoluprácu bez zbytočných administratívnych prie-
ťahov. Nadšenie tu prinieslo najlepšie ovocie, no aj veľa straty energie, keďže
sa vychádza niekedy z čisto regionálnych alebo subjektívnych bádateľských pohľa-
dov na význam lokality, a nie z perspektívy jej skutočnej návštevnosti, údržby
a pod.

Postupy, ktoré vedú cez rozsiahle schvaľovania, projekcie a pod., sa vy-
značujú zdĺhavosťou, stratou tempa a neraz aj zánikom východiskovej aktivity.
Veľké architektonické koncepcie úprav sú lákavé, no obvykle nie reálne ani hos-
podársky, ani z hľadiska možností prevádzky. Preto by mali byť predovšetkým ďal-
ším vyjadrením impulzov, ktoré archeológia poskytuje aj ostatným okruhom umelec-
kej tvorby. Umenie pomáha dôsledným vyjadrením tejto inšpirácie účinne formovať
v našom súčasníkovi historické vedomie.

Častá absencia vzťahu k minulosti, teda k územiu, kde žijeme, v jeho hori-
zontále i vertikále, je tretím, len zdanlivo v subjektívnej sfére spočívajúcim
problémovým okruhom starostlivosti o archeologické lokality. Na existujúce, sto-
jace kultúrne pamiatky sme si už zvykli, keď nie inak, tak značná časť obyvateľ-
stva ich chápe už ako neoddeliteľnú súčasť prostredia, v ktorom žije. Otázka

"Koľko to stojí?" ustupuje do úzadia, o kritériách výberu ochrany vie radový občan pramálo. Žiaľ, na nové, či novoobjavené pamiatky (napríklad prostredníctvom archeologického výskumu) sa náš spoluobčan stále ešte pozerá očami romantizmu a veru často bez náležitého vysvetlenia ich povahy a významu mu ani nedávajú zmysluplný obsah. Nemôže si uvedomiť, že v týchto lokalitách (a niektoré sú významné v celoeurópskych súvislostiach, čo v podmienkach územia Slovenska treba podčiarknuť) sa zachovala dávna kultúra, že predstavujú proces vytvárania európskej civilizácie, v ktorej korenia aj naše národné dejiny. Túto vzájomnú väzbu kultúrneho vlastenectva, t. j. vedomia jednoty zdrojov našej kultúry a úcty ku všetkému, čo na našom území predstavuje dedičstvo dávnych predchodcov bez rozdielu na chronologický odstup alebo etnickú príslušnosť, treba pestovať u mladej i staršej generácie. Zračí sa tu nepochybne aj istý náš spoločný dlh spoločenskej praxi, dlh vedy, pamiatkovej starostlivosti a múzeí pri prezentácii výsledkov archeologického výskumu. Podížnosť je tu rôzna, nie je však na tomto mieste naším cieľom hľadať mieru zavinenia.

Archeologický ústav SAV si dobre uvedomuje svoju spoluzodpovednosť za osud archeologických lokalít. V súlade s tým bola aj problematika ochrany a spoločenského využitia archeologických lokalít zaradená ako jedna z tém čiastkovej úlohy ŠPZV a rezortného plánu SAV. Ústav najmä v ostatných dvadsiatich rokoch spolupracoval s orgánmi pamiatkovej starostlivosti vcelku pravidelne. Spomeňme aspoň spoluúčasť na tvorbe znenia nového zákona o štátnej pamiatkovej starostlivosti alebo podiel na novej previerke a kategorizácii fondu archeologických lokalít. Sme si dobre vedomí, že počet chránených lokalít musí byť úmerný ich významu (napokon to by malo byť kritériom vo všetkých kategóriách kultúrnych pamiatok), a o to viac platí tento úzus v prípade lokalít navrhnutých na prezentáciu.

V rámci spomenutej témy ŠPZV pokročil ústav v ostatnom čase ešte ďalej, a to na základe sústavnejšej dobrej konzultatívnej spolupráce so Štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti. V snahe prispieť k riešeniu problémov s ochranou, obnovou a kultúrno-výchovným využitím niektorých archeologických nálezov (lokalít) vypracoval Návrh na úpravu a sprístupnenie najvýznamnejších archeologických lokalít a ich využitie pre kultúrno-osvetové účely. Toto naše úsilie bolo podmienené skutočným stavom a s pôsobom ochrany, resp. využívania archeologických nálezísk na celom území SSR. Veď každý kultúrny národ nielen zhromažďuje, ale aj s úctou opatruje pamiatky minulosti, vedený predovšetkým snahou poznať minulosť svojej vlasti, počiatky vlastnej existencie.

Zoznam najvýznamnejších archeologických lokalít, kde by sa postupne mali vybudovať - ako veľmi názorná a účinná forma výchovy dejinami - expozície v prírode, predkladáme v dvoch častiach (A, B).

V časti A sú tie lokality, ktoré už Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti na základe výsledkov výskumu a podnetu Archeologického ústavu SAV navrhol na zaradenie do kategórie národná kultúrna pamiatka (NKP). Ide o návrh, ktorého legislatívne pokračovanie aj so záverom sú veľmi pozvoľné, čo nie je na prospech veci. Podotýkame, že v súčasnosti medzi schválenými objektmi v kategórii NKP nie je ani jeden, ktorý by mal charakter len archeologickej lokality. Štatistiky postavené na konštatácii, že v areáloch viacerých NKP sa vykonávajú aj archeologické výskumy, skresľujú podstatu problému. Plochou a štruktúrou zložitých NKP (napr. Nitra, Bratislava, Banská Štiavnica, Devín, Spišský hrad a pod.) boli

známymi kultúrnohistorickými symbolmi už dávno pred počiatkami rozvoja archeologického bádania. Využitie archeologicky zistených nových významných javov - poznatkov patrí do okruhu všeobecnej urbanistiky a kultúrnohistorickej prezentácie týchto NKP.

Za takéhoto stavu by teda lokality, ktoré sú v nasledujúcom zozname navrhované za NKP, boli prvými archeologickými objektmi v takejto pamiatkovej kategorizácii.

Archeologicky odkryté a samostatne situované lokality však nefigurujú ani v ďalších kategóriách pamiatok - medzi kultúrnymi pamiatkami a pamiatkovými objektmi. Dvadsaťdva z nich je v štátnom zozname zahrnutých ako súčasť stavebno-historických objektov v pamiatkovej evidencii, v štyroch ďalších prípadoch sa ani neuvádza prínos archeologického výskumu pre poznanie stavebného objektu, ktorý je v evidencii.

Do ŠZ je zapísaných ešte stále pomerne málo jednotiek samostatne ako archeologické lokality. Je to málo z hľadiska kvantity, štruktúry (geografická nerovnomernosť, nevyvážené zastúpenie jednotlivých období) a kvality (nie všetky lokality sú z hľadiska vedeckého významu, optickej stránky a z aspektov prezentácie najvhodnejšie).

Časť B nami navrhovaného zoznamu obsahuje lokality, na ktorých by sa podobne ako na lokalitách časti A malo zabezpečiť budovanie externých archeologických expozícií.

Kritériami pre výber a zaradenie archeologických lokalít v časti A i B je vedecký prínos na základe široko založeného výskumu, optická efektnosť (také poznatky o objektoch, ktoré pri prezentácii umožňujú maximálnu názornosť), vhodná poloha v prírodnom prostredí a podmienky čo najväčšej návštevnosti.

Pri budovaní prírodných archeologických expozícií je potrebné prelomiť začarovaný kruh vo vzťahoch priority právnej kategorizácie, zdĺhavých predprojektových a projektových postupov a realizácie. Viac treba využívať iniciatívu regionálnych múzeí ako prevádzkovateľov expozícií a aj stredných a nižších orgánov pamiatkovej správy, resp. štátnej správy - národných výborov - pri postupnom budovaní expozícií, v ktorých by mali mať významné miesto najmä náznakové rekonštrukcie. Úpravy by mali vychádzať zo zložitých podmienok údržby objektov v teréne mimo intravilánov, životnosti materiálov a pod. Jednoduché, opticky názorné formy s využitím úpravy s nevyhnutnými informatívnymi tabuľami predstavujú vo väčšine prípadov najpríťažlivejšiu formu pre návštevníkov, pomerne dlhú životnosť a sú aj v súlade s koncepciou chápania archeologických lokalít ako integrálnej súčasti životného prostredia, jeho vertikálneho historického rozmery. Prevádzkovateľmi väčšiny prírodných archeologických expozícií by mali byť najmä múzeá. Je to otázka finančnej distribúcie (budovanie expozície a údržba), ktorú je potrebné v jednotlivých prípadoch riešiť. V zozname uvádzame v prípade niektorých archeologických lokalít aj prvé úspechy - vznik expozícií v teréne s náznakovými rekonštrukciami. Ide o prípady, keď sa Archeologický ústav SAV v priebehu výskumu alebo po jeho skončení stretol so záujmami miestnych pamiatkových orgánov a múzeí. Vo vzájomnej odbornej organizačnej a metodicknej spolupráci sa podarilo dosiahnuť celkom pekné výsledky. Určite sa znásobia, ak úprava a sprístupnenie najvýznamnejších archeologických lokalít a ich využitie pre kultúrno-osvetové úlohy sa budú riadiť koncepčnou, široko založenou organizačnou základňou, na ktorej sa budú podieľať všetky zainteresované rezorty.

II. NÁVRH ARCHEOLOGICKÝCH LOKALÍT NA ÚPRAVU A VYUŽITIE NA KULTÚRNO-OSVETOVÉ ÚČELY

A: a/ Archeologické lokality ako súčasť už jestvujúcich NKP

Oo tejto skupiny patria najmä známe stavebné komplexy s veľkým vedeckým a kultúrohistorickým významom, ktoré sa stali aj symbolmi národných dejín. Z lokalít, kde sa realizovali rozsiahle archeologické výskumy, je to najmä Bratislavský a Spišský hrad, hrad Devín, čiastočne i Trenčiansky hrad. Pamiatková adaptácia a koncepcia využitia sa tu realizovali, resp. realizujú aj na základe archeologicky zistených javov, ktoré sú integrálnou súčasťou programu celkových úprav a prezentácie NKP. Takýto postup sa zvolil aj pri programovaní obnovenia NKP Nitrianskeho hradu, ktoré je ešte len v počiatočnom štádiu, no archeologický výskum tu môže priniesť výrazné objavy.

Žiada sa vypracovať jednotiace kritériá prezentácie archeologicky zistených objektov v areáloch mestských pamiatkových rezervácií (MPR). Z archeologicky skúmaných objektov celonárodného kultúrohistorického významu spomenieme aspoň komplex Academia Istropolitana v Bratislave a tzv. Kammerhof v Banskej Štiavnici.

A: b/ Archeologické lokality navrhované na zaradenie do kategórie NKP ako samostatné jednotky

1. Bratislava, časť Dúbravka, poloha Veľká lúka

Územie poľnohospodársky obrába JRD Záhorská Bystrica, stredisko Nová Ves. Lokalita je situovaná na miernom svahu. Výskum Archeologického ústavu SAV v Nitre sa tu uskutočňuje od r. 1982. Lokalita zatiaľ nebola zaevidovaná v ŠZ.

Bratislava-Dúbravka reprezentuje v tejto etape - napriek skutočnosti, že archeologický výskum tu nie je skončený -, jednu z najdôležitejších archeologických lokalít nielen na území hlavného mesta SSR, ale na Slovensku vôbec.

Ruiny architektúry z 3. stor. n. l., tvoriace súčasť pôvodnej rímskej civilnej usadlosti typu villa rustica, predstavujú najcelistvejšie a najkrajšie zachované rímske stavebné pamiatku na území ČSSR. Samy o sebe zasluhujú, aby tu bolo vybudované múzeum v prírode. Dôležité archeologické objekty z iných období praveku a včasnej doby dejinnej objavené na lokalite ponúkajú skvelú možnosť zriadiť tu archeologický skanzen. Bolo by v ňom možné prezentovať rekonštrukcie sídliskových objektov odkrytých priamo na lokalite (eneolitické, neskorohalštatsko-laténske, keltské, germánske, včasnოსlovenské, veľkomoravské i stredoveké objekty) i rekonštrukcie objektov objavených v okolí Bratislavy, prípadne na juhozápadnom Slovensku.

Situovanie lokality na okraji už existujúcich areálov lesoparku a v susedstve veľkých sídliskových aglomerácií Dúbravka, Lamač, Devínska Nová Ves poskytuje ideálnu príležitosť perspektívne tu vybudovať rekreačno-náučnú zónu. Plánované múzeum v prírode bude mať celoslovenský význam a môže zohrať dôležitú úlohu aj v turistickom ruchu na trase Bratislava - Devín - Dúbravka.

Z významovej hierarchizácie súčastí lokality a ich vzťahu k okoliu vyplýva nutnosť dôstojnej prezentácie rímskej architektúry - budovy kúpeľa, ďalších predpokladaných zvyškov rímskych a germánskych stavieb. Prvky náznakovej re-

konštrukcie možno využiť pri úpravách častí stredovekého dvorca z 12.-13. stor. Na lokalite by sa mohol zriadiť archeologický skanzen pravekých a včasnohistorických obydľí podľa situácií na tejto lokalite, no i v širšom okruhu Bratislavy.

Pripravovaný projekt využitia musí počítať aj s primeranou vybavenosťou z hľadiska nevyhnutných služieb (občerstvenie, parkovisko a pod.) a z hľadiska aktívneho oddychu (parková úprava areálu). Realizáciu úpravy predpokladáme v etapách. Prvá sprístupnenie rímskej architektúry - by mala byť ukončená v r. 1991.

Pri budovaní súboru pamiatkových objektov v NKP sa predpokladá úzka súčinnosť pracovníkov Archeologického ústavu SAV v Nitre, Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Mestského múzea a Slovenského národného múzea v Bratislave. Prevádzkovateľom NKP by sa mala stať vrcholná muzeálna inštitúcia na Slovensku - SNM.

2. Iža (okr. Komárno), poloha Leányvár

Areál lokality je od r. 1957 vyňatý z poľnohospodárskeho pôdneho fondu. Situovaný je na rovine pri brehoch Dunaja. Systematický výskum Archeologického ústavu SAV v Nitre sa uskutočňuje od r. 1978 a bol vyvolaný potrebou ochrany pamiatok a prírody v areáli výstavby Sústavy vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros. V SZ je lokalita zaevidovaná pod číslom Zs 289.

Rímsky vojenský tábor (kastel) v polohe Leányvár patrí medzi dávno známe a veľmi významné archeologické pamiatky z doby rímskej na území Československa. Predstavuje jedinú regulárnu vojenskú pevnosť severopanónskeho úseku Limes Romanus situovanú mimo hraníc Rímskej ríše, na územie tzv. naddunajského barbarika, osídleného germánskymi kmeňmi. Tábor bol vybudovaný ako predmostie významného légiového tábora a civilného mesta Brigetio (dnes Maďarsko, Komárom, časť Szőny) na ľavom brehu Dunaja neďaleko ústia Váhu. Jeho prvoradou funkciou bolo brániť materský tábor a príľahlú časť panónskych hraníc proti nájazdom barbarských kmeňov zo severu. Dôležitú úlohu zohrával aj v čulej obchodnej činnosti na podunajskej a známej Jantárovej ceste. Tábor vznikol pôvodne ako drevo-zemné opevnenie v druhej polovici 2. stor. za vlády cisára Marka Aurélia, keď vzrastajúce nepokoje na strednom Dunaji vyvrcholili dlhotrvajúcimi rímsko-germánskymi bojmi za tzv. markomanských vojen. Po katastrofom zániku bol tábor ešte koncom 2. stor. prestavaný na mohutný kamenný kastel. Po viacerých prestavbách, najmä v 3. a 4. stor., naďalej spĺňal svoju funkciu až do úpadku Rímskej ríše na konci 4. stor. V areáli pamiatky sa počas doby sťahovania národov druhotne usídlili rôzne skupiny obyvateľstva, ktoré až do polovice 5. stor. využívali ruiny rímskych stavieb na stavbu svojich obydľí.

Pochopením mimoriadnej kultúrohistorickej hodnoty lokality zo strany investora a projektanta a vďaka spoločnému úsiliu všetkých zainteresovaných inštitúcií dosiahla sa zmena pôvodnej projektovej dokumentácie a línia ochrannej hrádze sa presunula mimo areálu kastelu. Zohľadnili sa všetky požiadavky, ktoré vyplynuli z potrieb komplexného archeologického výskumu a plánovanej pamiatkovej úpravy lokality.

Celý areál pamiatky je prístupný archeologickému výskumu a následnej pamiatkovej obnove. Naskytá sa tak jedinečná príležitosť prezentovať túto lokalitu v ucelenej podobe, čo umožní jej mnohostranné využitie. Cieľom pamiatkovej úpravy je postupné sprístupnenie celého areálu rímskeho tábora vo forme náznakovej rekonštrukcie pôdorysov, ktoré bude realizované ako múzeum v prírode. Prehliadkou zachovaných, odborne upravených a zrekonštruovaných zvyškov pôvodných rím-

ských architektúr sa návštevníci priamo v teréne oboznámia s rozsahom a charakterom celého tábora. V tejto podobe bude pamiatka slúžiť predovšetkým vlastivedným, výchovno-vzdelávacím a kultúrne-osvetovým cieľom, ako aj turistickým účelom. Pre svoju výhodnú geografickú polohu v blízkosti dvoch hraničných priechodov s Maďarskom, rekreačného strediska v Patinciach a hlavných cestných komunikácií (Komárno - Prievidza; Bratislava - Komárno - Štúrovo) sa nepochybne stane vyhľadávanou pamätihodnosťou, významne obohatí súbor kultúrno-historických pamiatok a prispeje k zvýšeniu cestovného ruchu v tejto oblasti.

3. Liptovská Sielnica, bývalý kataster Liptovská Mara (okr. Liptovský Mikuláš), poloha Havránok
Terajším užívateľom je Štátny majetok Liptovský Mikuláš; trávnatý, sčasti zalesnený terén sa využíva ako pasienok. Lokalita je situovaná na výraznom kopci Havránok (684 m n. m.). Výskum Archeologického ústavu SAV sa tu uskutočňuje od r. 1965. Vyvolali ho potreby záchrany a ochrany počas výstavby vodného diela Liptovská Mara; v ostatných rokoch sa realizuje aj pamiatková úprava formou náznakových rekonštrukcií. Lokalita je zaevidovaná v ŠZ pod č. 2170/Ss.

Liptovská Mara-Havránok patrí medzi najstaršie známe archeologické lokality u nás a nálezy sú uložené i v múzeách v Paríži, vo Viedni, v Berlíne a Budapešti. Širšie historické súvislosti sa však objasnili až v priebehu systematického archeologického výskumu. Odkryté pamiatky spadajú v zásade do dvoch časových úsekov: do včasnohistorického obdobia (staršia až neskorá doba laténska - 3.-1. stor. pred n. l.; staršia doba rímska - 1.-2. stor. n. l.; neskorá doba rímska a doba sťahovania národov - 4.-5. stor. n. l.) a do včasného až neskorého stredoveku (9.-15. stor.).

Výsledky výskumu možno komentovať súbežne s terajším stavom prezentácie najvýznamnejších objektov.

Z obvodovej hradby keltského osídlenia z 1. stor. pred n. l. je dvojité kamenný múr s opornými piliermi, brána s vežovitou nadstavbou. Z keltskej svätyne vnútri hradiska sa prezentuje mladšia prestavba s obetnou šachtou, centrálnou stélou a pod. Rekonštruovala sa časť vnútornej kamennej hradby z doby rímskej (1. stor. n. l.) so zvislou drevenou konštrukciou. V plnej hmote sa prezentuje brána s vežovitou nadstavbou.

Samostatným skúmaným objektom je malý drevený stredoveký hrad z 13.-15. stor. na temene Havránku. Doteraz sa upravila obranná priekopa, jej premostenie, vydláždené nádvorie a vnútorný suterénny priestor drevenej obytnej veže s únikovou chodbou, vytesanou do steny.

V perspektívnom pláne pamiatkovej adaptácie a využitia sa počíta s úpravou ďalších objektov z obdobia okolo zlomu letopočtu a zo stredoveku na Havránku, ďalej s prezentáciou vybraných slovanských a keltských obytných a hospodárskych stavieb na neopevnených sídliskách východne od hradiska a s celkovou prezentáciou zvyškov bývalého včasnostredovekého kostola tak, aby torzo stavby tvorilo esteticky pôsobiaci objekt a krajinotvornú súčasť vodného diela.

Súbor pamiatok Liptovská Mara je potrebné už v blízkej budúcnosti využívať na účely vedecké, vlastivedno-vzdelávacie a zároveň turistické i krajinotvorné. Veľmi názorne v oblasti vlastivednej výchovy bude pôsobiť systém náučného chodníka, resp. aj expozícia vo vstupnom objekte.

Atraktívna poloha na brehu vodného diela, ako i dobré komunikačné možnosti predurčujú archeologickú lokalitu Liptovská Mara na príťažlivý objekt z hľadiska

turistického ruchu so značným dopadom z pohľadu prezentácie národnej minulosti, starostlivosti o pamiatky a úcty k objektom najstarších dejín. Živý záujem o pamiatky tohto druhu dokumentuje i vzrastajúca návštevnosť lokality.

Pripravovaný projekt pamiatkovej obnovy sleduje všetky uvedené aspekty. Vedecská pravdivosť pri konzervačných a rekonštrukčných prácach musí mať ohlas v použitom materiáli, stavebných technikách, pôdorysnom riešení a pod. Rovnako však musia byť prezentované objekty za pomoci informačného systému i dobre zrozumiteľné, zároveň i odolné proti poškodeniu a poveternostným vplyvom. Rekreačné a turistické hodnoty pamiatky musia byť zdôraznené i celkovou primeranou vybavenosťou z hľadiska aktívneho oddychu a minimálnych služieb. Trvalý dobrý stav pamiatok do značnej miery závisí od toho, či ich bežná údržba bude potrebná v čo najmenšej miere a bude prispôbena tak užívateľovi pozemku, ako i správcovi areálu (Liptovské múzeum v Ružomberku). Už dnes bude potrebné vytvárať pre správcu pamiatky personálne a hmotné podmienky prevádzky zodpovedajúce súčasnej dobe i hodnote areálu.

4. Moravany nad Váhom, časť Ducové (okr. Trnava), poloha Kostolec

Lokalita bola v r. 1973 rozhodnutím rady ONV v Trnave č. 163 vyhlásená za chránenú kultúrnu pamiatku a vyňatá z ťažobného priestoru Západoslovenských ka-meňolomov a štrkopieskov, n. p. Podkladom boli výsledky komplexného výskumu, ktorý tu v r. 1968-75 uskutočnil Archeologický ústav SAV v Nitre. Od r. 1975 užívateľom lokality je Balneologické múzeum v Piešťanoch. Vápencový ostroh (240 m n. m.) je nad širokou vážskou nivou severne od Piešťan. Lokalita, situovaná nad turisticky frekventovanou cestou, sa nachádza na hornej plošine ostrohu. Je z nej zaujímavý panoramatický pohľad na krajinnú scenériu Považia. Zápis v ŠZ je pod č. 2525/N.H.

Lokalita v Moravanoch nad Váhom-Ducovom patrí medzi najvýznamnejšie a opticky pôsobivé archeologicky skúmané a identifikované veľkomoravské pamätníky na Slovensku. Odkryl sa tu zatiaľ prvý výšinný dvorec vo veľkomoravskom prostredí, čo je nesmierne dôležitým prínosom pre poznanie sociálnej štruktúry štátu našich slovienskych predkov. Komplex však predstavuje dôležitý prameň pre poznanie najstarších typov súkromných feudálnych sídiel v širšom európskom rámci.

Význam lokality podčiarkuje skutočnosť, že bolo možné odkryť prakticky celý pôdorys dvorca a že prekrásna poloha v krajine zvyšuje šírku a plasticitu jej výpovede o dejinách aj pre širšiu verejnosť.

Veľkomoravský dvorec vznikol po polovici 9. stor. a predstavoval v priľahlom mikroregióne Považia mocensko-správny a majetkový uzol. Jeho hospodárske zázemie tvorili okolité poľnohospodárske a remeselnícke osady. Dvorec mal dôležitú strategickú a strážnu pozíciu nad vážskym brodom a na križovatke komunikácií. Palisádovou hradbou bol obomknutý priestor lichobežníkového tvaru s veľkosťou vyše 0,5 ha. Z jednej strany sa ako fortifikácia využil upravený praveký val s priekopou. Vnútorňný areál dvorca bol rozdelený na obytnú - sídelnú (zrubové stavby, medzi nimi aj trojpriestorové obydlie), hospodársku a sakrálnu-nekropnú, prípadne i zhromažďovaciu časť (vlastnícky kostol - rotunda s príľahlým malým pohrebiskom; rotunda predstavuje dosiaľ najlepšie zachovanú známú veľkomoravskú murovanú stavbu).

Komplexnosť archeologickej odkryvky a ťažisko významu lokality vo veľkomoravskom období sú základom prístupov k pokračujúcej pamiatkovej adaptácii tak, ako sa postupne od r. 1976 realizuje v spolupráci Balneologického múzea v Piešťanoch a Archeologického ústavu SAV v Nitre za podpory ONV a Okresnej pamiatkovej správy v Trnave.

Dominuje náznaková rekonštrukcia základných objektov veľkomoravského dvorca. V plnej hmote sa doplnila a upravila časť vonkajšieho valu porušená kameňolomom, adaptovalo sa a čiastočne nadstavalo murivo rotundy, napodobením zrubovej konštrukcie sa vyznačili pôdorysy a vnútorné vybavenie dvoch obytných stavieb a rekonštruovali sa pomerne dlhé úseky palisádovej hradby so vstupnou bránou a s bránkou medzi časťami dvorca, resp. aj zdvojená palisáda s ochodzou na hrebeni valu. Celá plošina sa zatravnila a vzorne sa udržiava.

Vďaka propagácii v tlači, samostatnej informatívnej publikácii a výstavkám a pútačom v Piešťanoch i ďalších mestách navštevuje terénnu expozíciu veľkomoravského dvorca v Ducovom ročne 5-6 tisíc návštevníkov, medzi nimi veľa zahraničných.

Štátne lesy prispeli na úpravu okolia výsadbou borovicového lesíka na svahoch lokality, čím sa zamedzila aj erózna činnosť.

Ostroh Kostolec pri Ducovom predstavuje v súčasnosti pomerne pôsobivo a racionálne upravený areál, ktorý má predpoklady úspešne plniť kultúrohistorickú reprezentatívnu a širokú vlastivedno-výchovnú funkciu. Sú tu však nepochybne možnosti na ďalšie skvalitnenie a doplnenie výchovnej účinnosti. Ide o plnú rekonštrukciu jednej zo stavieb na dvorci (veže) a aspoň symbolickú prezentáciu funkcie lokality v mladšej dobe bronzovej (okolo 1100 pred n. l.), resp. v veľkomoravskom období a stredoveku (zatiaľ autenticky rozmiestnené náhrobné balvany z pohrebiska z 11.-13. stor. zvyšujú plasticitu rovnej plošiny ostrohu). Z úvah o budúcich zámeroch by nemala vypadnúť ani širšie než doteraz robená prezentácia výsledkov výskumu aspoň na sezónne umiestnených paneloch. Z hľadiska prírodného prostredia a botanicky chráneného vzácneho lesostepného areálu Kostolca je podnetom zväziť aj otázku účinnej a prirodzenej sadovníckej úpravy tejto archeologickej lokality. S perspektívami zachovania lokality a jej prevádzkovaním súvisí niekoľko problémov. Je nutné predovšetkým záväzne vymedziť hranice ochranného pásma, keďže predbežne stanovený rozsah je pomerne vágny. Týka sa to najmä hranice na strane výrobného kameňolomu, kde treba ochranné pásmo rozšíriť a vytvoriť tak podmienky na stabilizáciu svahu. Pokračujúce príležitostné odčerpávanie vápencovej sutiny totiž bráni vytvoreniu prirodzeného svahu, zostávajú obnažené a v dôsledku erózie postupujú ďalej kolmé steny ako dôsledok dávnejšej ťažby. Za niekoľko rokov pri terajšej praxi by nastala kritická situácia. Na ďalšej časti svahu sa žiada štatutárne zamedziť ďalšie rozširovanie záhradkárskej kolónie.

Pokiaľ ide o vlastnú prevádzku expozície, tak Balneologické múzeum v Piešťanoch by malo mať stabilne vyčlenenú položku na údržbu, no i potrebnú inováciu lokality, resp. jej niektorých častí. V súvisi s prevádzkou na lokalite by sa malo počítať aspoň so sezónnym pracovným miestom. Sprievodcovskú službu, najmä v letnej sezóne s početnou návštevnosťou, by mali sprostredkovať aj cestovné kancelárie. S vyznačeným okruhom problémov súvisí napr. parkovisko, občerstvenie a pod.

Lokalita by sa v budúcnosti mohla stať východiskom koncepcne jednotného vlastivedno-turisticko-náučného chodníka pamätihodnosťami pohoria Považský Inovec a okolia Piešťan.

5. Smolenice (okr. Trnava), poloha Molpír

Užívateľom lokality sú t. č. predovšetkým Štátne lesy, n. p., a JRD Smolenice. V r. 1967-76 tu robil Archeologický ústav SAV v Nitre systematický výskum a uskutočnila sa aj základná konzervácia a prezentácia najvýznamnejších odkrytých objektov. Lokalita sa nachádza na zväčša zalesnenom vrchu Molpír nad intravilánom Smoleníc a v susedstve tunajšieho zámku. Je zapísaná v ŠZ a v súčasnosti sa spracúva zámer obnovy pamiatky (ZOP).

Opevnené kniežacie hradisko Smolenice-Molpír patrí charakterom medzi najvýznamnejšie pamiatky z doby halštatskej na území ČSSR. Datujeme ho do 7. a na začiatok 6. stor. pred n. l. Stopy mladšieho osídlenia patria do doby laténskej (3.-2. stor. pred n. l.) a do doby sťahovania národov (6. stor. pred n. l.).

Hradisko je výšinným typom sídliska, v dobe halštatskej bolo opevnené mohutným kamenným múrom s drevenou komorovou konštrukciou, vyplnenou lomovým kameňom a hlinou. Z vnútornej strany múru boli v jednom rade postavené obydlia, ďalšie sa nachádzali vnútri areálu. Pri výskumoch sa našlo veľa predmetov hmotnej kultúry: keramika, železné a bronzové predmety, ktoré svedčia o kontaktoch s okolitými oblasťami. Niektoré predmety dokladajú obchodné styky so severoitalským a juhovýchodohalštatským kultúrnym okruhom, napr. niektoré typy bronzových spôn alebo bronzové nádoby, ktorých tvary sa napodobňovali hlinenými imitáciami. Nálezy skýtskeho typu, napr. šípy, dokladajú pravdepodobne kontakty s obyvateľstvom pričiernomorskej oblasti. Z Molpíra máme tiež viaceré cenné doklady o najstaršom spracúvaní železa. Sú to pece a polovýrobky nájdené v niektorých obydliach. Veľké množstvo tkáčskych závaží a praslenov potvrdzuje existenciu tohto remesla. Smolenice-Molpír boli veľkým mocenským a hospodárskym centrom širokého okolia a zástavbou ich možno porovnávať so sídliskami mestského charakteru. Lokalita Molpír je preto veľmi významnou pamiatkou a je i v stredoeurópskych reláciách svojho druhu ojedinelá. Po pamiatkovej úprave bude slúžiť výchovným a kultúrno-osvetovým cieľom, ako i turistickým účelom.

Celý areál hradiska sa delí na tri časti: na najvyššie položenom mieste sa nachádza akropola, nižšie sú dve predhradia. Areál má vnútorné a vonkajšie opevnenie pozostávajúce z valu, pevnostného múru, brány a veže. Vnútrotnú zástavbu predstavujú obydlia (približne 30 chát), pece, kultové miesta atď.

Pamiatka je monumentom pravekého osídlenia v oblasti Malých Karpát, je jedným z prvých dokladov monumentálnej kamennej architektúry doby halštatskej na Slovensku. Po rekonštrukcii niektorých jej častí (časť fortifikácie, niektoré ďalšie zistené stavebné detaily a časti vnútornej zástavby) má slúžiť ako múzeum v prírode a prípadná potenciálna základňa pre vedecký a populárno-vedecký experiment (praveké technologické postupy, výrobná činnosť a pod.).

Pamiatka bude môcť predstavovať súčasť náučného chodníka ako základu na využitie v oblasti cestovného ruchu, vlastivednej a osvetovej práce (informačný systém) a školskej výuky (dejepis, dejiny techniky a technológií, stavebníctva). V rámci prírodného prostredia Malých Karpát i blízkejuristickej oblasti (jaskyňa Driny) sa pamiatka stáva významným krajinotvorným prvkom.

B. Ďalšie významné samostatné archeologické lokality navrhované na pamiatkovú úpravu a prezentáciu

a/ Bratislava, hlavné mesto SSR

1. Rusovce, intravilán, poloha Bergl

V dobe rímskej bola osada s názvom Gerulata dôležitým vojenskostrategickým a civilno-obchodným centrom na križovatke Jantárovej cesty a podunajskej limitnej cesty. Nachádzala sa priamo na území Rímskej ríše ako súčasť severopanónskeho úseku rozsiahleho hraničného systému Limes Romanus.

Drevo-zemné opevnenie (hlinený val s palisádou, dvojica priekop) bolo vybudované koncom 1. stor, začiatkom 2. stor. prestavané do kameňa, zničené počas markomanských vojen. Prestavby sú z 3. a 4. stor. Zistili sa štyri pohrebiská (1.-4. stor.).

Antická Gerulata predstavuje jedinečný komplex rímskych pamiatok na území ČSSR, jediný, ktorý bol integrálnou súčasťou provincie Panónia. Archeologicky bola viackrát skúmaná, v súčasnosti AÚ SNM a MSPSOP v Bratislave. Zároveň prebieha aj konzervácia a rekonštrukcia pôvodných murív, odkrytých objektov a architektonických článkov. Výstavný pavilón s antickou expozíciou v polohe Bergl s odkrytými zvyškami rímskej architektúry tvoria pamiatkovo chránený a obnovovaný areál, prístupný širokej verejnosti. V ŠZ je lokalita evidovaná pod č. 344.

2. Nábřežie armádneho generála Ludvíka Svobodu, poloha Vodná veža

Zvyšky architektúr Vodnej veže sa nachádzajú v historickom jadre Bratislavy medzi hradným vrchom a Dunajom. Najstaršia písomná zmienka pochádza z r. 1254.

V r. 1973-84 tu uskutočnila MSPSOP v Bratislave stavebnohistorický výskum, ktorý odkryl v hmote objektu komplex murív s bránami z pieskovcových kvádrov, datovaný do doby laténskej až rímskej, doposiaľ v stredoeurópskom meradle bez obdoby. Okrem tejto najstaršej stavebnej etapy boli na Vodnej veži identifikované mladšie stavebné úpravy z 11.-16. stor., ktoré radia objekt k najstarším a najhodnotnejším stavebným pamiatkam na území mesta.

Vodná veža je objektom fortifikačného charakteru, postaveným pri starom brode cez Dunaj. Slúžila ako mýtna stanica, stredoveká mestská brána a sklad tovarov.

Vodná veža je zapísaná do ŠZ pod č. 653 - BAN. Od r. 1985 sa tu uskutočňuje pamiatková obnova metódou konzervácie stavebných zvyškov s odstraňovaním úprav, ktoré stavebne ani funkčne nesúvisia s vývojom tohto objektu. Zásadnou požiadavkou na uskutočňovanú pamiatkovú obnovu je zachovanie dnešného výzoru areálu so všetkými znakmi ruiny. Vodná veža po dokončení pamiatkovej obnovy bude patriť do komplexu expozícií mestského múzea. V objekte bude vybudovaný podzemný výstavný priestor - lapidárium kamenných architektonických článkov.

b/ Západoslovenský kraj

1. Bíňa (okr. Nové Zámky), intravilán a kataster

Lokalita na terase Hrona čiastočne zaberá intravilán dnešnej obce. Nachádza sa tu významné veľkomoravské osídlenie, doložené tromi osadami, rotunda,

zaniknutý kostol z 11. stor. v polohe Apáti a jedno z najväčších zemných opevnení v Karpatskej kotline pravdepodobne z prvej polovice 11. stor.

V rámci pamiatkového využitia navrhujeme vytvoriť náučný chodník s informačnými tabuľami, prípadne urobiť náznakovú rekonštrukciu kostola v polohe Apáti. Nakoľko zemný val je sústavne narušovaný, je nutné dôsledne zabezpečiť jeho ochranu.

V ŠZ je samostatne pod č. 323 evidovaná včasnostredoveká fortifikácia, stojace románske stavby sú v osobitnej evidencii.

2. Cífer, časť Pác (okr. Trnava), poloha Nad mlynom

Cífer-Pác je jedinečná archeologická lokalita tohto druhu na našom území. Pozoruhodná neskororímska stanica a germánska osada je významným dokladom koexistencie rímskeho a germánskeho obyvateľstva v prvej polovici 4. stor. Pozostáva z centrálneho "rímskeho" areálu, vymedzeného palisádou (rozmery 60 x 70 m), s negatívmi základov komplexu murovanej stavby a pôdorysov zrubových i kolových stavieb. Barbarský okrsok tvorila menšia murovaná stavba, objekty hospodárskeho účelu (tkáčske dielne, hrnčiarske pece, studňa) a zahĺbené germánske príbytky.

Pamiatka je v súčasnosti prikrytá vrstvou zeminy a poľnohospodársky využívaná. Na jej ochranu a prípadnú výhľadovú pamiatkovú obnovu je potrebné zabezpečiť zákaz akejkoľvek stavebnej a poľnohospodárskej činnosti, pri ktorej by dochádzalo k porušeniu vrstiev v hĺbke väčšej ako 30 cm.

Vzhľadom na výhodnú polohu pamiatky a jej mimoriadny kultúrnohistorický význam možno uvažovať o perspektívnej pamiatkovej obnove jej areálu a sprístupnení vo forme múzea v prírode, ktoré by nepochybne prispelo k obohateniu pamätihodností na Slovensku a súčasne by patrilo k navštevovaným miestam na trase diaľnice Bratislava - Trnava. Lokalita zatiaľ nie je zapísaná v ŠZ.

3. Nitra, areál mesta a jeho okolie

Lokalita má zásadný význam pre poznanie dejín nášho národa. Bolo tu významné centrum Veľkomoravskej ríše, ale nachádzajú sa i mnohé stopy pravekého, protohistorického a historického osídlenia. V katastri dnešného mesta sa nachádzalo päť veľkomoravských hradísk s dokladmi špecializovanej remeselnej výroby, ako aj otvorené osady, tvoriace ich poľnohospodárske zázemie.

Navrhujeme koncentrovať úsilie na vytvorenie archeologického skanzenu na významnej lokalite Mikov dvor, ktorá sa nachádza v areáli výstaviska Agrokomplex. Ďalej treba informačným systémom opatriť všetky nadzemné objekty, vytvoriť náučné chodníky v oblasti hradísk na Zobore a Lupke, ako i doriešiť otázku pamiatkovej úpravy a sprístupnenia lokality Martinský vrch.

Archeologické lokality zatiaľ nefigurujú ako samostatne evidované jednotky v ŠZ.

4. Nitrianska Blatnica (okr. Topoľčany), polohy Jurko a Púšť

Lokalita je v extraviláne vo výške 450 m n. m. na zalesnených svahoch vrchu Marhát. Rotunda sv. Juraja je reliktom osídlenia, ktoré zaniklo už pred polovicou 13. stor. Výskumom sa dokázal včasnostredoveký pôvod rotundy, resp. jej počiatky už vo veľkomoravskom období a románska prestavba v druhej polovici 11. stor. Zodpovedajú tomu dve etapy osídlenia v 9.-10. stor. (dva dvorcové systémy ohradené palisádami a vlastné sídlo na vyvýšenine s rotundou), resp. v 11.-prvej polovici 13. stor. (osada dedinského typu s pohrebiskom pri rotun-

de). Obidve etapy súvisia s dávnou ťažbou železnej rudy v blízkosti. Doložené je aj intenzívne osídlenie v staršej dobe železnej (7.-6. stor. pred n. l.).

Rotunda je evidovaná v ŠZ, ale archeologická lokalita ako celok nie. Situovanie v turisticky atraktívnej oblasti Považského Inovca. Užívateľom by sa malo stať Okresné vlastivedné múzeum v Topoľčanoch. Žiada sa vyhotoviť informačnú tabuľu s náčrtom pôdorysov a textom a zapojiť lokalitu do náučného turistického chodníka v súvisi s blízkym veľkomoravským dvorcom v Moravanoch nad Váhom-Ducovom a jaskyňou Čertova pec v Radošine.

5. Radošina (okr. Topoľčany), jaskyňa Čertova pec
Jaskyňa v tesnej blízkosti frekventovaného motorestu rovnakého mena bola osídlená v troch fázach doby kamennej. Ide o najstaršie jaskynné osídlenie na Slovensku z poslednej doby medziľadovej, keď tu sídlili neandertálci, po nich na začiatku mladého paleolitu tvorcovia szeletienskej kultúry a napokon gravettianski lovci nosorožcov a medveďov, ktorí mali v jaskyni aj dielňu na výrobu náhrdelníkov z treťohorných ulitníkov. Sídlili tu aj roľníci na sklonku mladšej doby kamennej, ktorí zanechali rozlámané ľudské sánky ako dôkaz dobového kultu v jaskyniach.

Čertova pec v areáli motorestu, navštevovaná aj pacientmi z blízkych Piešťan, mládežou z miestneho prázdninového tábora, ako aj zahraničnými turistami, po úprave a doplnení interiéru (napr. maketa ohniska, modely obyvateľov) môže byť presvedčivým a názorným miestom na získanie predstavy o jaskynnom sídlisku pračloveka na počiatku našich pravekých dejín. Potrebné je zapojiť lokalitu do trasy náučného chodníka.

6. Stupava (okr. Bratislava-vidiek), poloha Kopec
Svojrázny komplex rímskych stavieb na území barbarika bol vybudovaný v 2.-3. stor. na trase významnej obchodnej tzv. Jantárovej cesty. Archeologicky sú doložené zvyšky základov a pôdorysov veliteľskej budovy, kúpeľa, vodojemu, cisterien na ploche nepravidelného štvoruholníka, vymedzeného obvodovým múrom so stranami 65 x 73 m. Mimo tohto areálu je situované horreum.

Viaceré archeologické výskumy, v súčasnosti AÚ SNM v Bratislave, súvisia so zámerom pamiatkovej obnovy a sprístupnenia celého areálu vo forme múzea v prírode. Lokalita je evidovaná v ŠZ pod č. 544.

c/ Stredoslovenský kraj

1. Bojnice (okr. Prievidza), Prepoštská jaskyňa
Jaskynný previs s jaskyňou (Bojnice I) v pleistocénnom travertínovom pokrove dokazuje početnými paleontologickými pozostatkami najstarší organizovaný lov praľudí - neandertálcov. Početnosť štiepanej industrie viacerých druhov vulkanických minerálov poukazuje na výmenné vzťahy Ponitria a Žiarskej kotliny. Celková konfigurácia sídliska a súbor pamiatok materiálnej kultúry poukazujú na existenciu dlhšie trvajúcej materskej základne pračloveka - tvorcu mladšej facies moustérienskej kultúry, dominujúcej ďalšími sídliskami v hornom Ponitří.

Prítomnosť dvoch sídlisk neandertálcov (aj Bojnice III - Hradná travertínova kopa s unikátnymi 11-timi náleзовými vrstvami staršej fázy mikromoustérienu) poukazuje na cyklické osídľovanie okolia travertínového hradného krátera a poznávanie účinkov bojnických minerálnych vôd.

Bojnice ako kúpele a centrum turizmu s veľkou návštevnosťou sú efektívnym miestom na názorné využitie obidvoch lokalít vo forme archeologického skanzenu

na získanie názornej predstavy o vývoji našich paleolitických predkov. Lokalita nefiguruje v ŠZ.

2. Detva (okr. Zvolen), poloha Kalamárka

Slovanské hradisko (9.-11. stor.) so zvyškami kamenno-zemného valového opevnenia je situované v CHKO Poľana na chránených andezitových bralách v turisticky intenzívne využívannej oblasti predhoria Poľany. Navrhujeme pamiatkovú úpravu formou konzervácie a čiastočnej rekonštrukcie odkrytého fragmentu valového opevnenia a vybudovanie náučného chodníka na lokalite ako súčasti jednej z turistických trás z Detvy na Poľanu.

3. Kyjatice (okr. Rimavská Sobota), extravilán

Eponymná lokalita archeologickej kultúry popolnicových polí (1100-700 pred n. l.) bola skúmaná v r. 1941 a 1983-85. Preskúmalo sa 200 žiarových hrobov, objavil sa poklad bronzových predmetov a zistila sa poloha pravekej osady. Nálezisko je situované v malebnom prostredí Slovenského rudohoria. V obci je ranogotický kostol s unikátnymi nástennými maľbami, ktorý sa v súčasnosti reštauruje.

V r. 1985 sa na mieste výskumu vybudoval archeologický pamätník kyjatickej kultúry. Prezentácia má veľmi dobrú úroveň. Lokalita je zapísaná v ŠZ.

4. Pinciná (okr. Lučenec), extravilán

V katastri obce sa odkryli základy kostola zo začiatku 13. stor. Okolo sakrálnej stavby sa v r. 1981-83 preskúmalo viacej ako 200 hrobov, ktoré datovali vznik kostola, dobu jeho funkcie a zánik. Pod základmi sa zistili slovanské sídliskové objekty z 10. stor.

Lokalita leží v bezprostrednej blízkosti významného cestného ťahu Lučenec - Rimavská Sobota. Nakoľko ide o jednu z najstarších dosiaľ známych cirkevných architektur v Novohrade, pristúpilo v r. 1986 krajské stredisko pamiatkovej starostlivosti k pamiatkovej obnove základov tohto kostola a k jeho využitiu na kultúrno-osvetové účely.

Lokalita už bola zapísaná do ŠZ.

5. Vyšný Kubín (okr. Dolný Kubín), polohy Tupá skala a Ostrá skala

Významné hradisko na Tupej skale je z halštatskej fázy lužickej kultúry (8.-7. stor. pred n. l.) s dvoma sídliskovými horizontmi. Opevnenie pozostáva zo zemného valu kombinovaného lícovaným kamenným múrom; urbanisticky riešená vnútorná zástavba má ulicový charakter. Vďaka zachovanosti stavebných zvyškov - kamennej architektúry sa objekt radí k výnimočným pamiatkam v tejto kultúrnej oblasti, ako aj v rámci pamiatok podobného charakteru v strednej Európe.

Na druhej výšinnej opevnenej lokalite - Ostrá skala - bolo takisto hradisko v dobe halštatskej, no veľký význam tu má fortifikácia a sídliskové objekty z veľkomoravského obdobia (9. stor.). Archeologickým výskumom odkryté architektúry opevnenia sú konzervované a doplnené informačnými tabuľkami.

Nálezisko nie je zapísané v ŠZ.

d/ Východoslovenský kraj

1. Gánovce (okr. Poprad), poloha Hrádok

V Gánovciach sú zvyšky travertínovej kopy s vyschnutým žriedlom minerálnej vody, v ktorej na sklonku poslednej doby medziľadovej zahynula neandertálska

žena. Z jej kostrových pozostatkov sa zachránil iba travertínový výliatok mozgovne, ktorý je najstarším slovenským paleoantropologickým nálezom patriacim progresívnej predneandertálskej forme. Výskumom sa tiež získali doklady o klimatickom vývoji flóry a fauny v období poslednej doby ľadovej, keď tunajší zdroj minerálnej vody tri razy využíval pračlovek sídliači na okolí žriedla.

V staršej dobe bronzovej bola lokalita obetiskom ľudu otomanskej kultúry. Z preskúmanej kultovej studne sa vyzdvihli bronzové šperky, zlatý drôt, obilie, keramika, idoly a rozsekané zvieracie a ľudské kosti. Unikátnymi nálezmi sú nádoby vyrobené z brezovej kôry a železná rukováň dýky. Ide o najstarší nález metalurgického železného predmetu v prostredí pravekej Európy. Gánovská kopa bola v tomto období opevnená valom.

Lokalitu je aktuálne využiť ako prírodovedno-archeologický skanzen s textom umiestneným aj v travertínovom profile v blízkosti lokálnych kúpeľov na periferii Popradu. Kultúrno-výchovné využitie v rámci náučného chodníka a oddychovej rekreačnej a kúpeľnej zóny by malo prostredníctvom odboru kultúry ONV v Poprade zabezpečovať Podtatranské múzeum. Doteraz chýba evidencia náleziska v ŠZ.

2. Letanovce (okr. Spišská Nová Ves), poloha Kláštorisko a okolie

Lokalitu v centre Slovenského raja predstavuje mohutné refúgium na staršom halštatskom opevnení, postavené v 13. stor. asi proti nájazdom Tatárov. Murované opevnenie dosahuje dĺžku 1 km, čím sa radí medzi najväčšie refúgiové pevnosti v Európe. Kartuziánsky kláštor zo 14.-16. stor., z veľkej časti už odkrytý, tvorí architektonickú individualitu v kontexte kláštorňých objektov na Slovensku.

Navrhujeme súbežne s pokračujúcim výskumom pristúpiť ku stavebnej úprave a konzervácii obvodového muriva kláštora a ďalších stavebných zvyškov, k čiastočnej rekonštrukcii kláštorného kostola, ktorý by slúžil muzeálnym účelom, a napojenie na turisticko-vlastivedný komplex jedného z centier Slovenského raja - Kláštoriska. V rámci národného parku Slovenský raj, nedávno vyhláseného vládou, by bolo možné niektoré rekonštruované priestory využiť ako expozíciu dejín a prírody Slovenského raja. Expozícia by bola v správe národného parku Slovenský raj, podobne ako má TANAP múzeum v Tatranskej Lomnici. Rekonštrukciu a konzerváciu objektu by zabezpečil KÚŠPSOP - stredisko Spišská Nová Ves. Lokalita - archeologická pamiatka - bola koncom r. 1987 schválená radou ONV na zápis do ŠZ ako samostatná jednotka.

3. Nižná Myšľa (okr. Košice-vidiek), poloha Várhegy

Lokalita otomanskej kultúry je situovaná na ostrohu vo výške 208 m n. m. s rozlohou cca 14 ha. Sídliisko a akropolu chráni mohutná priekopa, val a palisáda rozčlenená na vnútornú a vonkajšiu fortifikáciu. Doteraz sa preskúmalo 215 objektov a 367 kostrových hrobov na príľahlom pohrebisku. Množstvo predmetov bronzovej, kostenej a parohovej industrie, keramiky, unikátnych nálezov zo zlata a fajansy, doklady o charaktere spoločensko-hospodárskeho vývoja a sociálnej diferenciácie spoločnosti, radia nálezisko k popredným lokalitám európskeho praveku.

Navrhuje sa vytvoriť archeologickú pamiatku v teréne. Zakonzervovať a čiastočne zrekonštruovať kamenné podmurovky chát, priebeh valu a priekopy. Na mieste trvale inštalovať informačnú tabuľu s textom a pôdorysným plánom lokality. Časť plochy, kde bude expozícia v prírode, je potrebné vyňať z fondu poľnohos-

podársky využívanéj pôdy JRD Mier v Nižnej Myšli. Úpravu pamiatky by zabezpečil KÚŠPSOP - stredisko Košice a jej využitie v rámci náučnej trasy odbor kultúry ONV Košice-vidiek prostredníctvom MNV Nižná Myšľa (kultúrno-výchovného strediska). Lokalita - archeologická pamiatka - bola koncom r. 1987 schválená radou ONV na zápis do ŠZ ako samostatná jednotka.

4. Spišské Tomášovce (okr. Spišská Nová Ves), poloha Čingov

Zistili sa hradiská z doby rímskej (1.-2. stor.) a veľkomoravskej so zvyškami kamenno-zemného valového opevnenia, obytných a výrobných objektov. Čingov predstavuje hospodárske a politické predveľkomoravské i veľkomoravské centrum osídlenia Hornádskej kotliny.

Lokalita sa nachádza pri vstupe do turistickej oblasti Čingov v Slovenskom raji. Navrhujeme pamiatkovú úpravu konzerváciou a čiastočnou rekonštrukciou preskúmaných zvyškov valového opevnenia a niektorých sídliskových stavieb, náznakovú rekonštrukciu ďalších vybraných objektov a začlenenie takto upravenej lokality do čingovskej rekreačnej zóny - národného parku Slovenský raj a systému náučných chodníkov v Slovenskom raji. Konzerváciu a čiastočnú rekonštrukciu by zabezpečil, v zmysle pamiatkového zámeru a projektu, KÚŠPSOP - stredisko Spišská Nová Ves. Užívateľom by bola správa národného parku Slovenského raja. Lokalita je zaevidovaná v ŠZ pod č. 2342.

5. Spišský Štvrtok (okr. Spišská Nová Ves), poloha Myšia Hôrka

Opevnené výšinné sídlisko ľudu otomanskej kultúry je zo staršej doby bronzovej (1600-1500 pred n. l.). Fortifikačný systém pozostával z kamenných múrov, hlineného valu a priekopy širokej 6 m. Vstupnú bránu chránili dva kamenné bastióny. Areál sídliska mal prísnu urbanistickú koncepciu. Remeselná časť bola oddelená od akropoly, kde sa v chatách našli depoty zlatých a bronzových predmetov. Osada mala vlastné obetisko, v ktorom sa preskúmali kostry deviatich osôb s dokladmi antropofágie.

Hradisko bolo hospodársko-správnym a obchodným centrom oblasti. Doložená je výroba keramiky, bronzovej, zlatej, kostenej, parohovej a kamennej industrie.

Opevnené sídlisko a najmä hradby treba zrekonštruovať a využiť ako archeologický pamätník v prírode. Odporúčame inštalovať natrvalo informačné panely s plánmi, textom a fotografiami. Pamiatkovú konzerváciu v rámci zámeru a projektu obnovy pamiatky realizuje KÚŠPSOP - stredisko Spišská Nová Ves. Jej kultúrno-výchovné využitie - v zmysle návrhu realizácie archeologického pamätníka v prírode - zabezpečí odbor kultúry ONV v Spišskej Novej Vsi prostredníctvom MNV v Spišskom Štvrtku (kultúrno-výchovného strediska a základnej školy v rámci vlasteneckej výchovy). Lokalita - archeologická pamiatka - bola koncom r. 1987 schválená radou ONV na zápis do ŠZ ako samostatná jednotka.

6. Svinica (okr. Košice-vidiek), poloha Na hore

Na lokalite sa zistila stredoveká zaniknutá dedina s hospodárskym zázemím (koniec 11.-15. stor.), románsky kostol s cintorínom s najstaršími náhrobnými kameňmi, feudálne sídlo s hospodárskym objektom a kanalizáciou (druhá polovica 13. stor. - 15. stor.). Stredoveký dedinský komplex je názorným príkladom vývoja dedinských sídlisk po začlenení nášho územia do formujúceho sa feudálneho uhorského štátu. Sídlisko malo hospodársko-správny charakter a je charakteristické pre zmeny v sociálnej štruktúre stredovekej spoločnosti, ako aj formovania sa stredovekej slovenskej národnosti.

Sakrálny objekt (románsky kostol) prešiel viacerými prestavbami v románsko-gotickom, gotickom a renesančnom období a je v súčasnosti spolu so stredovekým cintorínom pamiatkovo obnovený. V kostole sa nachádzajú unikátne včasnogotické nástenné maľby, ktoré nateraz neboli reštaurované, napriek tomu, že práve ich jedinečnosť vyvolala obnovu celého objektu i potrebu archeologického výskumu. V interiéri kostola (bol prevzatý zo správy kalvínskej cirkvi do štátnej správy) sa nachádza stála muzeálna expozícia Dejiny Svinice vo svetle historicko-archeologických výskumov, ktorá bola sprístupnená v r. 1987.

Je žiadúce konzervovať a pamiatkovo upraviť feudálne sídlo s hospodárskym objektom, vybudovať náučný chodník po archeologickom pamätníku v prírode a inštalovať natrvalo informačné panely. Celý komplex treba prepojiť na stálu muzeálnu expozíciu, ktorá sa nachádza na hlavnom cestnom turistickom ťahu pod pamätníkom sovietskych vojakov na Dargove.

Pamiatkovú konzerváciu architektúr zabezpečí v zmysle zámeru a projektu pamiatkovej obnovy KÚŠPSOP Prešov, náučnú trasu a informačné panely odbor kultúry ONV Košice-vidiek. Kultúrno-výchovné využitie pamiatkového komplexu zaistí kultúrne stredisko pri MNV vo Svinici (v podobnej prepojenosti ako nová stála muzeálna expozícia). Archeologická lokalita nebola pojatá koncom r. 1987 radou ONV na zápis do ŠZ ako samostatná jednotka (sakrálny objekt je evidovaný ako kultúrna pamiatka).

7. Košice, časť Krásna nad Hornádom (okr. Košice - mesto), poloha Breh

Na lokalite sa zistil komplex slovanského výšinného sídliska a zaniknutý kláštor - jeden z prvých benediktínskych kláštorov na našom území. Stopy po slovanskom výšinnom opevnenom sídlisku predstavuje časť priekopy a valu. Na tomto staršom podloží sa zistili zvyšky po cirkevných objektoch - románskom kostolíku (pred r. 1143), pomerne veľkej bazilike a kláštorom trojtraktovom obdĺžnikovom komplexe. Obnažené boli základové a nadzákladové časti murív, podláh, zvyšky dláždeného nádvorja a priekopy, najmä však dispozícia dôležitého stavebno-fortifikačného dvorca z 11. stor., na ktorej neskôr Abovci dali postaviť kláštor.

Navrhuje sa celý komplex využiť vo forme pamätníka vývoja stredovekej architektúry, a to v zmysle zvýraznenia historického dedičstva a jeho prezentácie širokej verejnosti. Archeologická lokalita - pamiatka sa radí k najstarším stavebno-architektonickým pamiatkam v Košiciach a bude exponátom vo voľnej prírode. Historický význam tohto miesta rešpektuje aj nový územný plán Útvaru hlavného architekta mesta Košíc, ktorý počíta aj s vytvorením ochranného pásma v rámci rekreačnej zóny nového sídliska Košice-Východ.

Spracovanie projektovej a rozpočtovej dokumentácie, následnú konzerváciu a náznakovú pamiatkovú rekonštrukciu zaistí KÚŠPSOP - stredisko Košice v zmysle zámeru obnovy pamiatky. Kultúrno-výchovné využitie archeologického pamätníka v prírode bude zabezpečovať odbor kultúry NV mesta Košíc prostredníctvom priamo riadených organizácií. Lokalita - archeologická pamiatka bola koncom r. 1987 schválená radou NV mesta Košíc na zápis do ŠZ ako samostatná jednotka.

8. Zemplín (okr. Trebišov), poloha Hrad, komitátne a župné sídlo

Dominantne situovaná poloha má opevnenie z 1. stor. pred n. l. (kelt-sko-dácke osídlenie s dokladmi výrobnéj činnosti). Veľkomoravské hradisko s opevnením drevo-zemnej konštrukcie bolo mocenským centrom tejto ob-

lasti aj po rozpade Veľkej Moravy. V jeho areáli stoja dnes dva sakrálné objekty, z ktorých jeden bol postavený na staršej stavbe z 11. stor. (v okolí sa zistili hroby cintorína s náhrobnými kameňmi).

Lokalita má pre počiatky našich národných dejín vo východnom cípe Slovenska veľký význam. Fortifikačný systém je ešte aj dnes pomerne dobre viditeľný. V rámci pamiatkovej regenerácie treba počítať s jeho obnovou, ako aj s eventualitou zriadenia rozsahovo neveľkej expozície priamo v areáli hradiska (v budove školy, ktorá neslúži už pôvodným účelom). Súčasťou pamiatkovej obnovy by mal byť aj stojaci župný dom (druhá možnosť zriadenia stálej expozície) v centre obce, ktorý je veľmi schátraný. Vytvoriť treba jeden pamiatkovo chránený komplex, uskutočniť rekonštrukciu opevnenia hradiska, vstupnej brány, komitátneho sídla a najstaršej sakrálnej románskej stavby (názorná pamiatková rekonštrukcia - v pôdorysnej dispozícii). Zámer pamiatkovej obnovy po skončení archeologického výskumu spracuje AÚ SAV v Nitre, projektovú a rozpočtovú dokumentáciu, ako aj konzerváciu a pamiatkovú náznakovú rekonštrukciu KÚŠPSOP v Prešove. Kultúrno-výchovné využitie expozície v interiéroch a exteriéroch bude zabezpečovať prostredníctvom odboru kultúry ONV v Trebišove okresné vlastivedné múzeum. Táto z hľadiska našich najstarších národných dejín významná archeologická lokalita - pamiatka nie je doteraz zapísaná v ŠZ.

III. ZÁVER

Predložený prehľad obsahuje terajší stav v kategorizácii a pamiatkovej úprave archeologických lokalít na Slovensku. Treba priznať, že napriek čiastkovým úspechom na tomto úseku zatiaľ zaostávame za zahraničím.

Analýza obsahuje poznámky o prístupe k jednotlivým lokalitám z rôznych kompetenčných a funkčných hľadísk, jej cieľom je však zjednotenie organizačného úsilia všetkých zainteresovaných inštitúcií a integrácie cieľov pri adaptácii archeologických pamätníkov pre celospoločenské potreby. Tomuto zámeru by mal zodpovedať aj ďalší postup pri riešení naznačených problémov.

Konkrétne návrhy na tematický, obsahový a architektonický zámer spracuje Archeologický ústav SAV; pamiatkové správy a zariadenia by ich mali realizovať a jednotlivé regionálne múzeá, resp. iné kultúrno-výchovné zariadenia by mali pamätníky vziať do svojej správy. Pri vypracúvaní sa bude vychádzať podľa významu a možností, a to od jednotlivých objektov až po skanzeny, s prihliadaním na špecifikum objektov, ako aj na skutočnosť, aby sa ani na jednej lokalite nevyskytovali tie isté alebo podobné nehnuteľné archeologické pamiatky. Takto zrekonštruované objekty, zasadené do prírodnej scenérie, budú doplnené vernými kópiami archeologických predmetov, ktoré budú zároveň svedectvom o vyspelosti kultúry a význame toho-ktorého objektu. Ďalšie archeologicky skúmané lokality, ktoré sa nachádzajú v areáloch alebo v blízkosti pamiatkovo chránených objektov či komplexov v rôznej kategorizácii, sa upravujú alebo budú sa upravovať v rámci celkového projektu pamiatkovej adaptácie príslušných komplexov (napr. Spišský hrad, Bratislavský hrad, hrad Devín, Trenčiansky hrad, kaštieľ v Seredi, Partizánske-Šimonovany atď.). Preto sme ich v navrhovanom zozname neuviedli.

Odporúčame uskutočniť previerku stavu ochrany archeologických lokalít a nálezísk zapísaných v štátnom (ústrednom) zozname v zodpovednosti ŠÚPS a KÚŠPSOP (MSPSOP Bratislava), a to do konca r. 1989. V spojitosti s touto úlo-

hou je žiadúca dôkladná dokumentácia lokalít na území SSR v spolupráci s AÚ SAV, pamiatkovými orgánmi a múzeami, ale aj s jednotlivými článkami štátnej správy (NV). V prvej etape treba zabezpečiť zapísanie archeologických lokalít a nálezísk ako kultúrnych pamiatok do ŠZ. Tak by sa vytvorili základné, východiskové podmienky a predpoklady nielen na ich ochranu, ale aj prípadné kultúrno-výchovné využitie. Aktuálnou úlohou naďalej ostáva legislatívne pokračovanie a vyhlásenie piatich archeologických lokalít - nálezísk (kultúrnych pamiatok) za NKP v zmysle spracovaných návrhov v spolupráci so ŠÚPS v Bratislave podľa pokynov Ministerstva kultúry SSR - odboru ochrany pamiatok a prírody. Je žiadúce, a to v spojitosti so skvalitnením ochrany archeologických pamiatok, spracovať metodické pokyny (smernice) na evidenciu nehnuteľných archeologických nálezov v ústrednom zozname (ŠÚPS v Bratislave). Taktiež je potrebné urýchlene spracovať metodiku pamiatkovej starostlivosti o archeologické lokality (ŠÚPS v Bratislave). Mnoho cenných a príkladných podnetov sme získali v ČSR, kde zásluhou koncepčného prístupu inštitúcie Státní ústav památkové péče a ochrany přírody v spolupráci s AÚ ČSAV v Prahe sa uskutočňuje priestorová identifikácia archeologických lokalít v katastrálnych územiach v ČSR. Pre organizačné zabezpečenie spomínaných úloh na území SSR bude veľmi dôležité zabezpečovať a bezpodmienečne vyžadovať povolenie na vykonávanie archeologických výskumov v zmysle § 21, ods. 2, zákona SNR č. 27/1987 Zb., rozpracovaného do konkrétnej dohody o rozsahu a podmienkach vykonávania archeologických výskumov, o ich zhodnotení a o spolupráci na úseku pamiatkovej starostlivosti, a to medzi AÚ SAV v Nitre na strane jednej a múzeami, pamiatkovými inštitúciami a vysokoškolskými pracoviskami na strane druhej, od 1. 1. 1989 (v ČSR sa tento postup v praxi veľmi osvedčil).

Koncepcia, ktorej východiská sme tu načrtli, a navrhnuté operatívne kroky na jej napĺňanie v praxi vyplývajú zo snahy predísť maximalistickým prístupom a extenzívnosti, takej typickej chyby v našich širších spoločenských súvislostiach. Predkladáme návrh tomuto vysokokvalifikovanému kolektívu, aby sme sa dohodli na spoločnom postupe bez ohľadu na rôznosť rezortov, ktoré tu zastupujeme. Ide o záujem našej kultúry. Je to spoločný záujem o optimálny prienik vedeckých poznatkov do vedomia čo najširších vrstiev nášho ľudu.

GEGENWÄRTIGER STAND DES SCHUTZES UND DER GESELLSCHAFTLICHEN AUSNÜTZUNG ARCHÄOLOGISCHER DENKMALE IN DER SLOWAKEI. Der Beitrag stellt eine konzeptionelle Analyse und Skizze der Möglichkeiten eines weiteren Fortgangs in der organisatorischen Sicherung, im Aufbau und in der gesellschaftlichen Ausnützung ausgewählter archäologischer Fundstellen in der Slowakei dar. In der Tätigkeit der professionellen Denkmalpflege bildet der Bereich archäologischer Fundstellen bisher nur eine Randzone.

Der Autor konstatiert, daß die Ausnützung jenes Teiles der archäologischen Funde, welcher die materielle Kultur immobilien Charakters repräsentiert, also mehr oder weniger erhaltene Teile eines authentischen Milieus, in welchem unsere einstigen Vorgänger lebten, schafften, kämpften und starben, bisher hinter jenem zurücksteht, was wir im nahen und entfernten Ausland sehen können, und hinter den Möglichkeiten, welche die Ergebnisse unserer Forschung bieten.

In den letzten Jahren erhöhte sich die Zahl archäologischer, in das staatliche Verzeichnis eingetragener Fundorte, doch die Einreihung mancher hervorragender Komplexe in die Kategorie "Nationales Kulturdenkmal" ist eine schleppende

Angelegenheit. Noch auffallender ist das Fehlen eines zweckmäßigen organisatorischen und gedanklich ausgeprägten inspirativen Mechanismus zur Festigung nicht nur des Schutzes, sondern aufgrund einer objektiven sinnhaften Selektion auch zur Denkmalgestaltung archäologischer Fundstellen.

Der Autor faßt die Ursachen des jetzigen unbefriedigenden Standes zu drei Hauptbereichen zusammen:

1. Inkonsequenz der Legislative. Der Begriff "archäologisches Denkmal" war nicht ausreichend rechtlich kodifiziert, nicht einmal im neuen Gesetz SNR Nr. 27/1987 d. Gs. über die staatliche Denkmalpflege (inhaltliche Schwankung der Definition, Absenz einer Spezifizierung des Begriffes, eine gewisse Uneinheitlichkeit in der Auffassung des Problems, z. B. im Vergleich zum Baugesetz 50/1976 d. Gs., § 127). Die Unausgeprägtheit und Ratlosigkeit in der Klassifikation widerspiegelt sich auch in der rechtlichen Terminologie in diesem Bereich (der Terminus "archäologische Funde" - also nicht Denkmäler oder Denkmale -, der gleich ist für die Bezeichnung beweglicher wie auch unbeweglicher Funde).

2. Inkonsequenz der jetzigen organisatorischen Arbeitsvorgänge (namentlich der zwischenressortlichen Zusammenarbeit). Spürbar sind Lücken in einer zweckmäßigen und fließenden Arbeitsteilung beim Schutz und bei der Ausnützung archäologischer Fundstellen. Um die Dinge vom Gesichtspunkt der Praxis in konkrete Zusammenhänge zu bringen, müssen die Begriffe Rettung, Schutz, Denkmalpflege und die Inbetriebnahme für gesellschaftliche Bedürfnisse gegenseitig voneinander getrennt werden. In den Strukturen der organisatorischen Bindungen und praktischen Ausführung handelt es sich um ganz abweichende, nur locker aneinander (und das nicht immer) anknüpfende Aktivitäten.

Die Ausgrabungen - ebenso wie auch verschiedene Rettungsaktionen - sind eine Aufgabe von Fachinstitutionen, doch insbesondere aufgrund der jetzigen Situation eine Angelegenheit des Archäologischen Institutes der SAW. Mit Bedauern kann konstatiert werden, daß das jetzige Netz von Museen und deren fachliche Besetzung nicht jenen Erfordernissen entspricht, welche den Museen Geländeerkundungstätigkeiten und Rettungsgrabungen in Mikroregionen sichern könnten. Spürbar ist das Fehlen von Fachleuten für die Erforschung der Stadtkerne und überhaupt historischer Bauobjekte mit notwendigen verschiedentlichen fachlichen - also auch archäologischen - Expertisen. Ungenügend - in den letzten Jahren sogar praktisch fehlend - ist eine Forschungsgrundlage der Archäologen in den Denkmalinstitutionen und ist auch in internationalen Relationen vereinzelt.

Der Schutz, die Adaptation und Ausnützung archäologischer Fundstellen gehört unmittelbar in den Bereich der gesellschaftlichen Applikation der wissenschaftlichen Forschungsergebnisse. Die Arbeitsteilung zwischen dem Archäologischen Institut der SAW (Anregungen für die Einschreibung in das Verzeichnis, evtl. auch für eine Denkmaladaptation, Vorschläge für eine sinnvolle Klassifizierung der Fundstelle und optimale Wahl der Gestaltungsart) und denkmalpflege-rischen Institutionen wie auch Museen erfolgt nicht fließend. Eine Aufgabe der Denkmalpflegeinstitutionen sollte es sein, diese Anregungen in ihre Tätigkeitsprogramme einzureihen und die Realisierung der Gestaltungen zu sichern. Die Museen bzw. auch andere kultur-erzieherische Einrichtungen in den zugehörigen Regionen sollten die gestalteten Fundstellen in Betrieb geben, sie erhalten und in Zusammenarbeit mit wissenschaftlichen Institutionen sich auch um ihre wirk-same heimatkundlich-erzieherische Ausnützung kümmern.

Diese scheinbar einfache Arbeitsteilung stößt auf große Schwierigkeiten und in keinem einzigen Falle wird sie restlos erfüllt. Eine ganze Reihe von Beispielen zeugt davon, daß rasche und wirksame Ergebnisse dort erlangt wurden, wo die Initiative vom Archäologischen Institut der SAW ausging und wo die Staatsverwaltung, das örtliche Museum bzw. auch manche Organe der Denkmalpflege genügend Verständnis für eine Zusammenarbeit ohne überflüssige administrative Verzögerung hatten.

3. Das häufige Fehlen einer Beziehung zur Vergangenheit, also zum Gebiet, wo wir in seiner Horizontale und Vertikale leben, ist ein weiterer, nur scheinbar in subjektiver Sphäre beruhender Problemkreis der Obsorge über archäologische Fundstellen. Die Achtung zu allem, was in unserem Gebiet das Erbe der einstigen Vorgänger ohne Rücksicht auf den chronologischen Abstand oder die ethnische Unterschiedlichkeit darstellt, ist sowohl bei der jungen als auch älteren Generation zu pflegen. Zu überwinden sind die Tendenzen, die archäologischen Fundstellen gewissermaßen extern, als Denkmale einer "fremden" Geschichte zu verstehen. Der Wandel im Bewußtsein der Öffentlichkeit führt auch zu günstigen Veränderungen in der Haltung zu archäologischen Denkmälern im legislativen Bereich, bei ihrer Gestaltung, Erhaltung und gesamten Ausnützung für die Gesellschaft.

Der Autor beschreibt im weiteren Teil des Beitrags die Schritte, die das Archäologische Institut der SAW zur Verbesserung des Standes in der Pflege archäologischer Fundstellen unternahm. Besonders kommentiert er den "Vorschlag zur Gestaltung und Zugänglichmachung der bedeutendsten archäologischen Fundstellen". Für den legislativen Gang und die Genehmigung in die höchste Kategorie "Nationales Kulturdenkmal" wurden Vorschläge von fünf Fundstellen (Bratislava-Teil Dúbravka, Iža-"Leányvár", Liptovská Sielnica-Teil Liptovská Mara, Moravany nad Váhom, Teil Ducové, Smolenice-"Molpír") als die im wahren Sinne ersten archäologischen "Denkmale" ausgearbeitet. Weitere 20 Fundstellen sollten direkt als Bestandteil geschützter Landschaftseinheiten, einer natürlichen Szenerie, als stadtnahe Erholungszonen und touristisch besuchte Regionen präsentiert werden.

Die Zugänglichmachung archäologischer Fundstellen empfiehlt der Autor durch anspruchslöse Rekonstruktionen, meistens durch Konservierung erhaltener archäologischer Reste, durch eine Andeutungsrekonstruktion im Gelände, durch ästhetisch gestaltete und harmonisch in das Milieu sich einfügende Informationstafeln zu lösen. Nur in Ausnahmefällen kann zu entsprechenden Rekonstruktionen ausgewählter untersuchter architektonischer Objekte herantreten werden. Bei der Auswahl dieser Objekte muß ihre typologische, regionale, namentlich kulturgeschichtliche Proportionalität berücksichtigt werden.

Nach Ansicht des Autors sollte der Vorschlag einer solchen Lösung einer subjektivistischen Auswahl und einem maximalistischen Herantreten zuvorkommen.

Abschließend betont er, daß im Interesse der Verbesserung des heutigen Standes der Pflege archäologischer Fundstellen ohne Rücksicht auf eine ressortmäßige Gliederung notwendige Organisationskapazitäten gesucht werden müssen, um das Potential der "Erziehung durch Geschichte", welches die Archäologie bietet, besser zur Geltung bringen zu können.

Zum dringlichen Problem der Arbeitsteilung gehört die Frage der Fachleute - Spezialisten. Es scheint unbedingt notwendig zu sein, daß in den Kreisinstitutionen für Denkmalpflege systemisierte Plätze für Archäologen geschaffen werden. Das archäologische Institut der SAW, dessen Hauptaufgabe im heimischen und auch

ausländischen Maßstab vor allem die Schaffung der Forschungsgrundlage ist, kann nicht weiterhin das Fehlen systemisierter Plätze für Fachleute - Archäologen in anderen Ressorts ersetzen. Es muß ebenfalls bemerkt werden, daß in den meisten Museen beträchtliche Reserven für die Zurschaustellung und Zugänglichmachung archäologischer Fundstellen bestehen. Dieser Stand wird sich dann bessern, wenn die Museen von der jetzigen allzu großen politisch-propagandistischen Funktion ablassen und sich mehr dem heimatkundlich-erzieherischen Wirken widmen können.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОХРАНЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЛЯ ОБЩЕСТВЕННОСТИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ В СЛОВАКИИ. Статья представляет собой концепционный анализ и схемы возможностей дальнейшего продвижения при организационном обеспечении, строительстве о общественном использовании избранных археологических местонахождений в Словакии. В деятельности профессиональной заботы о памятниках области археологических памятников находится на задворках.

Автор объявляет, что использование той части археологических находок, представляющих собой недвижимую материальную культуру, значит, более или менее сохранившиеся части аутентичной среды, в которой жили, создавали, воевали и умирали наши предшественники, пока остается за тем, что мы можем видеть в близких и более отдаленных зарубежных государствах, а также за возможностями предоставленными результатами нашего исследования.

В последние годы возросло число археологических местонахождений поступивших в государственный список, но зачисление некоторых знаменитых комплексов в категорию национальный культурный памятник остается затяжным делом. Но еще более бросающим в глаза является отсутствие целесообразного организационного и идейно определившегося механизма инспиративного для укрепления не только охраны, но на основе объективной смысловой селекции и восстановления археологических местонахождений.

Автор подытоживает причины нынешнего неудовлетворительного состояния в трех главных областях:

1. Непоследовательность законодательства. Понятие "археологический памятник" не было до сих пор достаточно юридически кодифицировано, даже не в новом Законе СНС № 27/1987 Свода законов о Государственной охране памятников /распущенное содержание дефиниции, отсутствие спецификации понятия, определенное расхождение в понимании проблемы напр. в сравнении со Строительным законом 50/1976 Свода законов, § 127/. Классификационная неопределенность и беспомощность отражаются и в юридической терминологии этой области /понятие археологические находки - т.е. не памятники - одинаково обозначающее движимые и недвижимые находки.

2. Непоследовательность настоящих организационных подходов /прежде всего в области межведомственного сотрудничества/. Заметны и проблемы в целесообразном и равномерном разделении труда при защите и использовании археологических местонахождений. Чтобы достать дела с точки зрения практики в конкретные взаимосвязи, надо уточнить и отделить друг от друга понятия спасение, охрана, охрана памятников и уход за ними в целях потребностей общества. В структурах организационных связей и практического исполнения дело касается совсем различных, только свободно - и то не всегда - взаимно связанных деятельности.

Исследования - точно как и разные спасательные мероприятия - дело специализированных организаций, но внимая нынешней ситуации, они стали делом Археологического института САН. С сожалением можно сказать, что современная сеть му-

зеев и их профессиональный состав не отвечают тому, чтобы они могли обеспечивать разведочную и спасательную исследовательскую деятельность и микрорегионах. Заметно и отсутствие специалистов для исследований в городских центрах и вообще при исторических строительных объектах где осущается потребность в разных экспертизах, значит, и археологических. Недостаточной - в последние годы практически нулевой - является исследовательская база археологов в организациях по охране памятников и она также редко встречается и в международных рамках.

Охрана, адаптация и использование археологических местонахождений принадлежат уже непосредственно в область общественного применения результатов научного исследования. Разделение труда между Археологическим институтом САН /предложения для поступления в список, или же для адаптации памятника, причем АИ предлагает и смысловую классификацию местонахождения и оптимальный выбор приема реставрации/, организациями по охране памятников и музеями не равномерно. Музеям, но и другим культурно-воспитательным учреждениям в соответствующих регионах бы держать восстановленные местонахождения в эксплуатации и заботиться вместе с научными учреждениями об их эффективном краеведческо-воспитательном использовании.

Это с виду простое разделение труда встречается с огромными затруднениями и ни в одном случае не выполняется без остатка. Целый ряд примеров свидетельствует о том, что быстрых и эффективных результатов достигли там, где инициатива вышла от Археологического института САН и где государственное управление, местный музей, или же некоторые органы охраны исторических памятников проявили понимание для сотрудничества без излишних административных волокит.

3. Частое отсутствие отношения к прошлому, значит, к территории, где мы живем в ее горизонтале и вертикале, является следующей, только на вид в субъективной сфере лежащей области проблем заботы о археологических местонахождениях. Нужно воспитывать у молодой и более старой генерации уважение ко всему, что на нашей территории представляет собой наследство давних предшественников независимо от хронологического интервала, или этнического различия. Следует преодолеть тенденцию понимать археологические памятники как памятники "чужой" истории. Изменения в сознании общественности ведут также к положительным изменениям в отношении к археологическим памятникам в законодательстве, их благоустройстве, уходе за ними и их использовании для общественности.

Автор в следующей части статьи описывает меры принятые Археологическим институтом САН в последнее время ради улучшения состояния по хране археологических местонахождений. Он в отдельности комментирует Предложение по восстановлению и открытию доступа к самым значительным археологическим местонахождениям. Для законодательного действия и поступления в высшую категорию Национальный культурный памятник были разработаны предложения пяти местонахождений /Братислава-Дубравка, Ижа-"Леаньвар", Липтовска Сиелница-часть Липтовска Мара, Моравани-над-Вагом-часть Дуцове, Смоленице-"Молпир"/ в качестве первых в настоящем смысле этого слова "памятников". Следующие 20 местонахождений можно представить прямо как составную часть охраняемых территорий, природного ландшафта, пригородных зон отдыха и туристами посещаемых областей.

Открытие доступа общественности к археологическим местонахождениям АИ рекомендует решать нетребовательными реконструкциями, в большинстве случаев консервацией хорошо сохранившихся археологических остатков, реконструкцией памятников намеками в интерьере и эстетически оформленными и в среду входящими информационными досками. Только в исключительных случаях можно подойти к соответствующей реконструкции избранных разведанных архитектурных объектов. При подборе этих объектов

нужно принять во внимание их типологическую, региональную и прежде всего культурно-историческую пропорциональность.

Согласно автору такое предложение решений могло бы предотвратить субъективистский отбор и максималистские подходы.

В заключении он подчеркивает, что в интересах улучшения нынешнего состояния заботы о археологических местонахождениях нужно искать необходимые организационные мощности не обращая внимания на ведомственное членение, чтобы потенциал "воспитания историей", который доставляет археология, мог лучше найти себе применение.

К настоящему вопросу разделения труда принадлежит вопрос специалистов. Оказывается необходимым создать штатные должности для археологов в областных институтах по охране памятников. Археологический институт САН, главной задачей которого является основное исследование в домашних и зарубежных рамках, не может далее возмещать отсутствие штатных должностей для специалистов - археологов в других ведомствах. Нужно также отметить, что в большинстве музеев существуют значительные запасы и использовании археологических местонахождений. Это состояние можно улучшить только тогда, когда музеи смогут отступить от нынешней слишком великой политико-пропагандистской функции и больше будут заниматься краеведно-воспитательной деятельностью.

ORGANIZACE A ŘÍZENÍ ARCHEOLOGICKÉ ČINNOSTI NA ÚZEMÍ ČSR PODLE ZÁKONA č. 20/1987 Sb. O STÁTNÍ PAMÁTKOVÉ PÉČI

Bedřich Tykva

Toto setkání přichází, možno říci, v nejvyšší čas. Státní památková péče vstoupila v letošním roce do kvalitativně nové fáze. ČNR a SNR přijaly v roce 1987 nové zákony č.20/1987 Sb. o státní památkové péči a č.27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti. Rozborem zákonné normy a s ní spojenou problematikou ochrany archeologických památek se bude zabývat dr. M. Princ.

Považuji za nutné obrátit pozornost na obecné, možno říci teoretické problémy a problémy spojené s konkrétní organizací, řízením a výkonem péče o archeologické památky. Přirozeně budu mluvit o situaci v ČSR, kterou znám a za kterou z titulu své funkce mám příslušnou část odpovědnosti.

Nejprve konstatování stavu. Na území ČSR je podle stavu z r. 1987 chráněno podle zákona č.20/1987 Sb. celkem 1454 archeologických kulturních památek zapsaných do seznamu nemovitých kulturních památek. Jednoznačná disproporce mezi počtem archeologických lokalit evidovaných na základě průzkumů, výzkumů, terénních sběrů, archívních zpráv a rešerší odborného tisku s počtem zapsaných archeologických kulturních památek vyplývá ze dvou aspektů. Objektivními lze nazvat důvody plynoucí z předchozí právní normy, kdy věc byla chráněna vždy, a to i bez prohlášení, což vedlo k jistému "uspokojení", stejně jako teoreticky správný odkaz např. na stavební zákon atd. Nebyl proto tlak na zápisy archeologických památek do státních seznamů. Navíc v Čechách a na Moravě vznikaly státní seznamy v průběhu let 1958-64 převážně zásluhou dobrovolných aktivů a externistů, mezi nimiž nebyly archeologové. Dalším, vlastně již subjektivním faktorem byla nevyvážená spolupráce archeologických pracovišť ČSAV se Státním ústavem památkové péče a ochrany přírody. Pamětníci vědí, že to bylo zapříčiněno jinými, možno říci personálními vztahy. Taková byla skutečnost.

Jen prostý výčet archeologických památek v krajích spolu s pohledem na mapu rozmístění archeologických památek, kterou jsme připravili, jednoznačně ukazuje tuto disproporci.

Počty zapsaných archeologických kulturních památek k r.1987

Středočeský kraj	298
Jihočeský kraj	365
Západočeský kraj	237
Severočeský kraj	127
Východočeský kraj	92
Jihomoravský kraj	161
Severomoravský kraj	77

Jsme nyní v situaci po prověrce státních seznamů v akci generální aktualizace a prostorové identifikace, která probíhala v úrovni ONV a KNV opět s různorodou součinností s archeology (např. Středočeský kraj zásluhou dr. M. Prince

a Jihočeský kraj díky spolupráci s dr. D. Líbalem ze Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů "vedou" s 298 a 365 zapsanými archeologickými památkami). Zároveň jsme při zahájení intenzivní spolupráce s Archeologickým ústavem ČSAV v Praze i Brně narazili na dosti obvyklý jev, totiž dvoj-
kolejnost řešení v podstatě shodného problému. Státní ústav památkové péče a ochrany přírody již po druhou pětiletku řeší vědeckovýzkumný úkol automatizovaného informačního systému památkové péče - MONUMIS, jehož subsystémem je i evidence a prostorová identifikace kulturních památek a v nich i památek archeologických. Archeologický ústav ČSAV pracuje na prostorové identifikaci archeologických nálezů. A věřte, nebylo jednoduché odstranit a odstraňovat rozdíly a dosáhnout vzájemné propojenosti a převoditelnosti údajů, které musí sloužit pro automatizované zpracování v počítači. Pevně věřím, že v blízké budoucnosti budu moci stisknutím tlačítka terminálu či tiskárny získat přehled o prostorové identifikaci, stavu i využití všech archeologických památek na území ČSR a podle platných zákonů a prováděcích vyhlášek poskytnout a získat stejné informace i od partnerského Státního ústavu památkové starostlivosti v Bratislavě. Avšak dosti prognózování a futurizmu, zatím jsme dnes v realitě, kdy víme, že máme zákonem chráněný zlomek archeologických památek a stejně máme problémy s jejich řádnou ochranou a péčí.

Archeologické památky požívají v minulém i současném zákoně jistou výjimečnost, je jim věnována samostatná část III zákona, ve které je přímo určena součinnost a spolupráce ČSAV a výkonných orgánů a odborných organizací státní památkové péče. U vědomí této výjimečnosti a výsadního poslání archeologických památek jsme připravili komplexní podklad pro ministerstvo kultury ČSR, týkající se udělení oprávnění k provádění archeologické činnosti. Na návrh Archeologického ústavu ČSAV Praha a Brno připravil Státní ústav památkové péče a ochrany přírody seznam organizací, převážně muzejních pracovišť, kterým po projednání s příslušnými krajskými národními výbory bylo v červnu 1988 uděleno oprávnění k archeologické činnosti, ve kterém je stanovena povinnost uzavřít dohodu s Archeologickým ústavem ČSAV. Tyto dohody, které ostatně již s většinou organizací byly uzavřeny v minulosti tak, jak si to vyžadovala praxe, jsou nebo do konce letošního roku budou novelizovány. Seznam organizací a text oprávnění jsou uvedeny v příloze 1 a 2.

Co si od této akce slibujeme?

1. Je dosaženo právního vztahu. Výkonné orgány - odbory kultury ONV, KNV, MK ČSR, Archeologický ústav ČSAV i další orgány a organizace mají sjednocený soupis organizací oprávněných provádět výzkumy. Tím je vytvořen i základ pro možnost uplatnit V. část zákona, sankce a pokuty ukládané podle příslušných paragrafů každému, kde neoprávněně provádí archeologické výzkumy a archeologickou činnost.

2. Je stanoven postup a povinnost provádějících organizací podávat hlášení o zahájení výzkumu, jeho výsledcích a zprávy o výzkumu Archeologickému ústavu ČSAV a při provádění výzkumů na kulturních památkách, v památkových rezervacích a na národních kulturních památkách i Státnímu ústavu památkové péče a ochrany přírody.

Jsme přesvědčeni, že plněním tohoto opatření dojde nejen k prohloubení vzájemné informovanosti, zvláště při propojení a využití AIS a strojním zpracování informací, ale že je vytvořen základ pro získání přehledu o kvalitě

prováděných výzkumů a není zanedbatelná možnost odebrání oprávnění té organizaci, která neplní podmínky oprávnění.

3. Musíme otevřeně přiznat, že záměrně je součástí podmínek povinnost odezdávat zprávy o výzkumech a povinnost publikace výsledků výzkumů, a to přednostně v odborných edicích, ale i jinými formami (v hromadných sdělovacích prostředcích, výstavami, muzejní činností atd.). Dojde snad k jistému vyhocování této činnosti u některých archeologů, kteří se domnívají, že stačí kopat a kopat a publikovat se bude "až potom". A z mnoha lokalit víme, že to "potom" stále nepřichází. V této souvislosti ihned upozorňuji, že v připraveném systému povinností podávat zprávy je zaručena autorská priorita na získané poznatky.

4. Vydáním oprávnění, resp. souhlasem nadřízeného orgánu KNV a ONV, je archeologům pracujícím v muzeích svým způsobem otevřena možnost zapojit se do výzkumné činnosti. Je přirozené, a některé poznatky tomu nasvědčují, že bude záležet na konkrétním pracovišti, resp. jeho vedení, jaké podmínky časové i materiální budou pro archeologickou práci vytvářeny. Víme o muzeích, kde oprávnění zůstalo v zásuvce u ředitele, a archeolog byl překvapen na celostátním setkání v Chebu, letos v září, že jeho muzeum oprávnění má. V těchto případech bude záležet na jisté diplomacii ze strany vedení Archeologického ústavu ČSAV směrem k ONV jako nadřízenému orgánu, aby bylo dosaženo optimální dohody.

K této problematice jsme připravili mapu se zachycením současného rozmístění pracovišť, ve kterých pracují školení archeologové a kterým bylo uděleno oprávnění k archeologické činnosti podle zákona č.20/1987.

Jsmo přesvědčení, že zavedením a hlavně dodržováním systému musí zákonitě dojít i ke zkvalitnění odborné práce a výsledků pro rozvoj archeologického bádání.

Musím se ještě zmínit o dalším významném přínosu, který nám zákon č.20/1987 dává v ochraně a hlavně v prezentaci archeologických nálezů. Paragraf 23 odst. 5 ukládá ONV povinnost určit organizaci, která bude zabezpečovat péči o nemovité archeologické nálezy prohlášené za kulturní památku. A zde začíná kámen úrazu a řetězec všech dalších problémů.

1. Nestačili jsme ještě shrnout dosavadní stav, u všech zapsaných archeologických kulturních památek zjistit majetkové poměry, tedy znát odpovědného správce, vlastníka, uživatele, který ze zákona za stav kulturní památky odpovídá. Toto je úkol hlavně pro nás, památkáře, útvar evidence a dokumentace SÚPPOP a spolupracovníky z krajských středisek státní památkové péče a ochrany přírody.

2. Musíme spolu se znalostí místních poměrů navrhnout odborům kultury ONV varianty řešení pro každou zapsanou archeologickou kulturní památku, pochopitelně s kvalitativním rozlišením. Jiná forma "správcovství", tedy odpovědnost za péči o archeologickou kulturní památku, bude u mohylového pole v lese, který je zároveň vojenským prostorem, a jiná např. u národní kulturní památky Budeč či hradu Vízmburk. Musíme uvážlivě, objektivně, odborně i z hledisek ekonomických a společenských určit stupeň a formy ochrany a prezentaci té které archeologické kulturní památky, její význam odborný, společenský, vypovídací, prezentační a didaktický.

Tím se dostávám k vlastnímu jádru zaměření vašeho kolokvia. A dovolte mi položit otázku. Jsme na plnění tohoto úkolu, který patří základním směrům současné památkové péče, t. j. začleňování kulturních památek do života společ-

nosti, teoreticky i prakticky připraveni v předmětu naší činnosti, tj. u archeologických kulturních památek?

Máme již jasno v základních otázkách

- které lokality přednostně zkoumat,
- do jaké míry, resp. hloubky jít, aby ještě byla zachována hmotná podstata památky, její hodnota autentického vypovídacího pramene,
- jsou všechny archeologicky zkoumané lokality považovány za kulturní památky,
- je každý archeologický nález movitou či nemovitou kulturní památkou,
- a co nálezová situace, stratigrafie, terénní vrstvy a souvislosti,
- je kulturní památka jen vypreparovaný pozůstatek po ukončení terénní činnosti archeologa, a promiňte, i tato činnost je jak známo různorodá(!),
- je nemovitou archeologickou kulturní památkou např. mohyla před zahájením výzkumu, ale po ukončení máme jen množinu movitých kulturních památek či muzejních sbírkových předmětů?

Pochopitelně kladu provokativní otázky, ale pochopte nás, pracovníky státní památkové péče, že z hlediska interdisciplinárních vazeb musí archeologie vysoce teoreticky fundovaně a přitom společensky odpovědně dát základní zobecňující hranice pro výkon státní památkové péče. To je v současné době, jsem přesvědčen, jedna ze společenských objednávek pro archeologii jako vědní disciplinu.

Samozřejmě, u jednotlivých případů, zda archeologickou lokalitu, nález či areál prohlásit za památku, odpověď od Archeologického ústavu ČSAV jako odborné organizace jsme povinni obdržet ze zákona, a také ji dostaneme, pochopitelně kladnou. Horší už je to u vyjádření k žádosti o zrušení prohlášení za kulturní památku. A pak jsme, promiňte, v koncích. Jsou odborné argumenty, unikátnost, vypovídací hodnota atd. atd. souměřitelné s argumenty ekonomů, zemědělců, stavařů, mnohdy i subjektivními názory funkcionářů? Jako předseda Ústřední hodnotitelské komise MK ČSR pak slyším "takových malých hradišť, kostelíků je, vyberte si ukázky a tenhle pusťte" nebo "ať si archeologové zkoumají, ale rychle, nejlépe do jara a potom už nepřekázejí" apod.

Chtěl bych vás v úvodu vašeho jednání požádat, za nás památkáře a také ještě se považující za archeology, o kolegiální přístup již v počátcích přípravy výzkumů, potom při seriózním zvažování návrhu na prohlášení výzkumu, resp. jeho výsledků za kulturní památku a hlavně mějme na paměti, že o každou archeologickou kulturní památku se musí někdo starat, že je nutno zpracovat podmínky a stanovit režim této archeologické kulturní památky, a to ze zákona dílem společným - státní památková péče a ČSAV!

U archeologických kulturních památek určených ke kulturně výchovnému využití, prezentaci v terénu in situ či v podobě památníku, zpřístupněné lokality či rekonstrukce nebo v budoucnosti skanzenů bude nutno pečlivě kalkulovat s ekonomickou návratností nákladů, s materiálně technickým vybavením a personálním obsazením správy tohoto památníku, s jeho návštěvností a se službami, s kulturně výchovným působením a se začleněním do společenského a kulturního života regionu i s mnoha dalšími zcela prozaickými starostmi.

Jsme společně odpovědní za kulturní dědictví, jehož nedílnou a nenahraditelnou součástí jsou archeologické kulturní památky. Není možno odpovědnost rozdělovat na "věc památkářů" a "věc archeologů". Oba obory jsou součástí společenských věd, výsledky naší práce slouží společenské teorii a praxi, patříme

do oblasti ideologie a nedávne X. plenární zasedání ÚV KSČ hovořilo jednoznačně i o naší odpovědnosti ke společnosti. Je proto správné, že toto kolokvium se koná a věřím, že bude, po jednání středověkých archeologů a památkářů v Olomouci v roce 1985, dalším z řady plodných jednání, na kterých si společně prodiskutujeme problematiku ochrany archeologických památek a jejich využití.

Dovolte mi, abych na závěr vás informoval, že Státní ústav památkové péče a ochrany přírody a Státní ústav památkové starostlivosti jsou v roce 1989 pověřeni uspořádat v ČSSR jednání XIII. problémové komise, 7. stálé pracovní skupiny socialistických zemí pro ochranu kulturních památek a muzejních hodnot. Tato stálá pracovní skupina vznikla a pracuje na základě dohody ministrů kultury socialistických zemí a její jednotlivé pracovní skupiny sdružují zástupce památkářských organizací. V naší XIII. problémové komisi Ochrana archeologických památek pracují kolegové ze SSSR (Všesvazový institut pro restaurování památek kultury v Moskvě), BLR (Národní ústav kulturních památek Sofia), NDR (Institut pro památky Berlín), PLR (PKZ a Středisko dokumentace památek Polska při MK PLR). Věřím, že i na jednáních a při exkurzích po českých, moravských a slovenských lokalitách budeme moci zahraničním kolegům s oprávněnou hrdostí ukázat, jak dobře jsme na tom v ochraně a prezentaci archeologických památek mimo osídlená území měst (jak zní hlavní tematické zaměření jednání příštího roku). Zároveň věřím, že i vedení archeologických pracovišť ČSAV a SAV nám pomůže při organizačním zvládnutí akce a počítáme i s účastí některých z vás.

Příloha 1. Seznam organizací, kterým bylo uděleno oprávnění

Ústředně řízené organizace

Národní muzeum, Praha

Filozofická fakulta UK, katedra obecných dějin a protohistorie, Praha

Filozofická fakulta UJEP, katedra dějin SSSR, socialistických zemí a archeologie, Brno

Národní výbor hlavního města Praha

Pražský ústav státní památkové péče a ochrany přírody, Praha

Muzeum hlavního města Prahy

Středočeský kraj

Středočeské muzeum, Roztoky u Prahy

Regionální muzeum, Kolín

Okresní muzeum, Kutná Hora

Polabské muzeum, Poděbrady

Okresní muzeum Praha-východ, Brandýs nad Labem - Stará Boleslav

Okresní muzeum, Beroun

Okresní muzeum, Příbram

Západočeský kraj

Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Plzeň

Západočeské muzeum, Plzeň

Chebské muzeum, Karlovy Vary

Jihomoravský kraj

Moravské muzeum, Brno

Muzeum města Brna

Okresní muzeum, Blansko

Okresní muzeum Brno-venkov, Ivančice

Okresní muzeum, Kroměříž

Muzeum Prostějovska, Prostějov

Slovácké muzeum, Uherské Hradiště

Muzeum Hodonínska, Hodonín

Muzeum Vyškovska, Vyškov

Oblastní muzeum, Gottwaldov

Jihomoravské muzeum, Znojmo

Okresní muzeum, Žďár nad Sázavou

Západoomoravské muzeum, Třebíč

Severomoravský kraj

Slezské muzeum, Opava

Krajské vlastivědné muzeum, Olomouc

Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Olomouc

Okresní vlastivědné muzeum, Šumperk

Okresní vlastivědné muzeum, Nový Jičín

Severočeský kraj

Krajské muzeum, Teplice

Okresní muzeum, Ústí nad Labem

Městské muzeum, Žatec

Okresní muzeum, Litoměřice

Okresní muzeum, Louny

Východočeský kraj

Krajské muzeum východních Čech, Hradec Králové

Krajské muzeum východních Čech, pracoviště Pardubice

Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Pardubice

Oblastní muzeum Českého ráje, Turnov

Příloha 2. Vzor povolení k provádění archeologického výzkumu

Ministerstvo kultury České socialistické republiky

vydává po dohodě

s Československou akademií věd na základě § 21 odst. 2 zákona č.20/1987 Sb.
o státní památkové péči

povolení k provádění archeologických výzkumů

pro organizaci
.....

Oprávněná organizace je povinna uzavřít ve smyslu citovaného zákona dohodu
o rozsahu a podmínkách provádění archeologických výzkumů s Archeologickým
ústavem ČSAV v Praze (Brně).

Oprávněná organizace je povinna oznámit Archeologickému ústavu ČSAV
v Praze, Letenská 4 (v Brně, sady Osvobození 19) zahájení veškerých archeolo-
gických výzkumů a podat mu o jejich výsledcích zprávu.

Jde-li o výzkumy na území prohlášeném za kulturní památku, národní kultur-
ní památku, památkovou rezervaci nebo památkovou zónu, je oprávněná organizace
povinna oznámit zahájení archeologických výzkumů též Státnímu ústavu památkové

péče a ochrany přírody, Praha 1, Valdštejnské nám. 1, kterému rovněž podá zprávu o výsledcích výzkumu.

Toto oprávnění může být odejmuto při porušení podmínek, za kterých bylo povolení uděleno.

V Praze dne

ředitel odboru památkové péče,
muzeí, galerií a ochrany
přírody

ORGANISATION UND LENKUNG DER ARCHÄOLOGISCHEN TÄTIGKEIT IM GEBIET DER ČSR NACH DEM GESETZ ČNR Nr. 20/1987 ÜBER DIE STAATLICHE DENKMALPFLEGE. Seit 1988 trat das Gesetz Nr. 20/1987 d. Gs. über staatliche Denkmalpflege in Kraft, das die Organisierung und Pflege archäologischer Denkmale im Abschnitt III regelt.

Im Gebiet der ČSR sind insgesamt 1454 archäologische Kulturdenkmale geschützt, die in das staatliche Verzeichnis der Kulturdenkmale eingetragen sind. Doch ist keine gleichmäßige katastrale und chronologische Vertretung erreicht, was eine Folge der geringen Zusammenarbeit archäologischer und denkmalpflegerischer Arbeitsstellen in der Vergangenheit ist. Die neue rechtliche Regelung setzt direkt eine enge Zusammenarbeit der wissenschaftlichen und fachlichen Arbeitsstellen mit den Organen und Organisationen der staatlichen Denkmalpflege voraus. In Vereinbarung des Archäologischen Institutes der ČSAW in Prag und Brünn mit dem Ministerium für Kultur der ČSR und dem Staatlichen Institut für Denkmalpflege und Naturschutz sind neuestens Berechtigungen zur Durchführung archäologischer Grabungen von fachlichen musealen Arbeitsstellen erteilt, die Voraussetzungen für eine qualifizierte Durchführung der Grabungen besitzen. Teil der Berechtigung ist auch die Pflicht, Berichte über die verwirklichten Grabungen vorzulegen und Fundberichte und Grabungsergebnisse zu publizieren.

Teil der rechtlichen Regelung ist auch die Pflicht zur Sicherung der Pflege unbeweglicher archäologischer Denkmale und die Bestimmung der Organisation, die für die Instandhaltung und Erhaltung der präsentierten archäologischen Denkmale verantwortlich sein wird. Diese Bestimmung des Verwalters ist eine grundlegende Voraussetzung, die der verantwortlichen gesellschaftlichen Präsentation der entdeckten archäologischen Fundstelle entspricht. Die Praxis weist gerade auf diesem Gebiet der Sicherung der Pflege der archäologischen Denkmale die größten Mängel auf.

Mit der Durchführung, Entdeckung und wissenschaftlichen Bewertung des archäologischen Denkmals beginnt der eigentliche Prozeß und die Probleme der Obsorge über die archäologischen Denkmale. Die verantwortliche Bewertung aller Aspekte, samt den ökonomischen Möglichkeiten und organisatorisch-technischen Maßnahmen zur Pflege des präsentierten archäologischen Denkmals ist eine gemeinsame Pflicht der Archäologen und Denkmalschützer bei der Erhaltung des Kulturerbes.

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НА ТЕРРИТОРИИ ЧСР НА ОСНОВЕ ЗАКОНА ЧЕШСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОВЕТА № 20/1987 СВОДА ЗАКОНОВ О ГОСУДАРСТВЕННОЙ ОХРАНЕ ПАМЯТНИКОВ. С 1988 г. вступил в силу закон № 20/1987 Свода законов о государственной охране памятников культуры,

утверждающий организацию и охрану археологических памятников в части III.

На территории ЧСР насчитывается итого 1454 археологических памятников, взятых на учет памятников культуры и охраняемых законом. Однако, в результате недостаточного сотрудничества археологических учреждений с учреждениями по охране памятников культуры в прошлом, не достигнуто равномерного территориального и хронологического представления памятников. Новое юридическое оформление прямо предполагает тесное сотрудничество научных работников и специалистов с органами и организациями по государственной охране памятников. Археологические институты ЧСАН в Праге и в Врно с министерством культуры ЧСР и Государственным институтом по охране памятников и природы заключили договор, опять уполномочивающий музеи, имеющие предпосылки к квалифицированному ведению исследований, проводить археологические исследования. Составной частью уполномочения является также обязанность сообщать об исследованиях, сдавать сообщения о находках и итоги исследований публиковать.

Составной частью оформления является также обязанность обеспечить охрану недвижимых памятников и установить организацию, отвечающую за состояние и уход за данным археологическим памятником. Определение управляющего памятником является основной предпосылкой отвечающего показа вскрытого археологического местонахождения общественности. Опыт показывает, что именно в этой области обеспечения охраны археологических памятников имеются крупнейшие недостатки.

После завершения исследований, вскрыши и научного рассмотрения археологического памятника начинается собственно процесс и проблемы охраны археологических памятников. Ответственное обсуждение всех аспектов, включая экономические возможности и организационно-технические меры по охране показываемых общественности археологических памятников, является общей обязанностью археологов и работников учреждений по охране памятников при охране культурного наследства.

PAMIATKOVOPRÁVNA OCHRANA ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZOV

František Kutlík

Podľa ustanovení zrušeného zákona SNR č. 7/1958 Zb. to bolo s ochranou archeologických pamiatok síce jednoduchšie, ale nie účinnnejšie. Existoval termín "archeologické pamiatky" a ich ochrana a záchrana sa riadili pamiatkovoprávnymi aspektmi ochrany a záchrany kultúrnych pamiatok. Dňom 1. januára 1988 však nadobudol účinnosť zákon č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a od 1. marca 1988 aj jeho vykonávacia vyhláška č. 21/1988 Zb., a tým vznikla nová situácia i perspektíva ochrany a záchrany archeologických nálezov (termín archeologické pamiatky sa v ustanoveniach týchto právnych predpisov neuvádza). Pamiatkovoprávna ochrana archeologických nálezov je výstižne riešená predovšetkým v ustanovení § 23 cit. zák., podľa ktorého medziiným:

- Archeologickým nálezom je vec (súbor vecí), ktorá je dokladom alebo pozostatkom života človeka a jeho činnosti od počiatku jeho vývoja do novoveku a zachovala sa spravidla pod zemou.
- O archeologickom náleze, ktorý nebol urobený pri vykonávaní archeologických výskumov, musí sa urobiť oznámenie Archeologickému ústavu SAV alebo najbližšiemu múzeu priamo alebo prostredníctvom príslušného národného výboru. Toto oznámenie je povinný urobiť nálezca alebo osoba zodpovedná za vykonávanie prác, pri ktorých došlo k archeologickému nálezu, a to najneskôr na druhý deň po archeologickom náleze alebo potom, čo sa o archeologickom náleze dozvedel.
- Archeologický nález i nálezisko sa musia ponechať bez zmeny až do prehliadky zodpovedného pracovníka Archeologického ústavu SAV alebo múzea, najmenej však počas 5 pracovných dní odo dňa oznámenia.
- Archeologický ústav SAV alebo oprávnená organizácia (múzeum) urobí na nálezisku všetky nevyhnutné opatrenia na okamžitú záchranu archeologického nálezu, najmä proti jeho poškodeniu, zničeniu alebo odcudzeniu.
- Pri nehnuteľných archeologických nálezoch vyhlásených za kultúrne pamiatky určí DNV organizáciu, ktorá bude zabezpečovať starostlivosť o ne. Ak sa nachádzajú v územných obvodoch niekoľkých ONV, určia si po vzájomnej dohode zabezpečujúcu organizáciu. Ak sú takéto archeologické nálezy na nehnuteľnostiach, ktoré sú národným majetkom, určí DNV zabezpečujúcu organizáciu po dohode s jej nadriadenou organizáciou.
- Všetky hniteľné archeologické nálezy sú národným majetkom a ukladajú sa spravidla do múzeí.

Aj ďalšie ustanovenia platného zákona chránia archeologický nález ešte predtým, než bude vyhlásený za kultúrnu pamiatku:

- Podľa ustanovenia § 3, ods. 1 cit. zák. Ministerstvo kultúry SSR vyhlási archeologický nález za kultúrnu pamiatku na návrh Archeologického ústavu SAV. O podaní návrhu na toto vyhlásenie upovedomí vlastníka archeologického nálezu (§ 3, ods. 2 zák.). Podľa ustanovenia § 3, ods. 3 zák. od doručenia takéhoto upovedomenia je vlastník povinný chrániť archeologický nález pred poškodením, zničením alebo odcudzením a oznámiť Ministerstvu kultúry každú uskutočnenú i zamýšľanú zmenu jeho vlastníctva, správy alebo užívania.
- ONV uloží pokutu až do výšky 100 tisíc Kčs organizácii, ktorá podľa ustanovenia § 35, ods. 1, písm b zák. neplní oznamovaciu povinnosť ustanovenú

v § 21, ods. 3. zák., pretože ako organizácia oprávnená na archeologické výskumy neoznámila Archeologickému ústavu SAV začatie takýchto výskumov a nepodala o ich výsledkoch správu. Pokuta v horeuvedenej výške môže byť uložená organizácii oprávnenej na archeologický výskum, a dokonca aj Archeologickému ústavu SAV, v prípade, že v zmysle ustanovenia § 21, ods. 3. zák. neoznámia začatie archeologických výskumov na území vyhlásenom za pamiatkovú rezerváciu, pamiatkovú zónu; za kultúrnu pamiatku a národnú kultúrnu pamiatku. Takéto oznámenie treba urobiť na Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti s podaním správy o výsledkoch archeologického výskumu.

- ONV uloží pokutu až do výšky 100 tisíc Kčs organizácii, ktorá podľa ustanovenia § 22, ods. 2 zák. neoznámila Archeologickému ústavu SAV zámer na činnosť, ktorou by sa mohlo ohroziť vykonávanie archeologických výskumov, resp. zámer na vykonávanie stavebnej činnosti na území s archeologickými nálezmi.
- ONV uloží pokutu až do výšky 100 tisíc Kčs organizácii, ktorá bez povolenia podľa § 21, ods. 2 zák. vykonáva archeologický výskum (pozri tiež ustanovenie § 35, ods. 1, písm g).
- ONV uloží pokutu až do výšky 100 tisíc Kčs organizácii, ktorá vykonáva stavebnú zmenu alebo udržiavacie práce na nehnuteľnom archeologickom náleze nachádzajúcom sa v pamiatkovej rezervácii a v pamiatkovej zóne, v ich ochrannom pásme alebo v ochrannom pásme kultúrnej a národnej kultúrnej pamiatky bez vyžiadania záväzného stanoviska ONV podľa ustanovenia § 14, ods. 2 zák., alebo nedodržiava podmienky uvedené v tomto záväznom stanovisku (pozri tiež ustanovenie § 35, ods. 1, písm. i zák.).
- ONV uloží pokutu až do výšky 1000 Kčs alebo pokarhanie podľa § 39 ods. 2 zák. občanovi, ktorý sa dopustí priestupku tým, že:
 - nechráni archeologický nález pred poškodením, zničením alebo odcudzením od doručenia upovedomenia o podaní návrhu na vyhlásenie archeologického nálezu za kultúrnu pamiatku (§ 39, ods. 2. písm a, § 3, ods. 3 zák.);
 - neplní oznamovaciu povinnosť podľa § 22, ods. 2, zák. tým, že vykonáva stavebnú činnosť na území s archeologickými nálezmi bez oznámenia tohto zámeru Archeologickému ústavu SAV, resp. bez takéhoto oznámenia vykonáva na tomto území činnosť, ktorá by mohla ohroziť vykonávanie archeologických výskumov (§ 39, ods. 2, písm. b zák.);
 - neplní oznamovaciu povinnosť podľa ustanovenia § 23, ods. 2 zák. tým, že o archeologickom náleze, ktorý nebol urobený pri vykonávaní archeologických výskumov, neupovedomí Archeologický ústav SAV alebo najbližšie múzeum buď priamo, alebo prostredníctvom národného výboru, a to najneskôr na druhý deň po archeologickom náleze alebo potom, čo sa o archeologickom náleze dozvedel (pozri § 39, ods. 2, písm. b zák.);
 - vykonáva neoprávnené výkopy na území s archeologickými nálezmi (pozri § 39, ods. 2, písm. f zák.);
 - vykonáva stavebnú zmenu alebo udržiavacie práce na nehnuteľnom archeologickom náleze, ktorý sa nachádza v pamiatkovej rezervácii, v pamiatkovej zóne, v ich ochrannom pásme, resp. v ochrannom pásme kultúrnej a národnej kultúrnej pamiatky, bez vyžiadania záväzného stanoviska ONV podľa § 14, ods. 2 zák. (pozri tiež § 39, ods. 2, písm. g zák.).

Ak ide o nehnuteľné archeologické nálezy, prerokuje vymedzenie ochranného pásma príslušný ONV so stavebným úradom, ako aj s Archeologickým ústavom SAV (§ 16, ods. 2 vyhl. č. 21/1988 Zb.). Vymedzenie ochranného pásma oznámi ONV - ak ide o nehnuteľný archeologický nález - príslušnému krajskému ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (v Bratislave mestskej správe pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody), Štátnemu ústavu pamiatkovej starostlivosti a Archeologickému ústavu SAV.

Možno tiež aplikovať ustanovenie § 126 a 127 stavebného zákona (č.50/1976 Zb.) s cieľom účinnej ochrany a záchrany archeologických nálezov, pretože podľa ustanovenia § 126 stavebného zákona "ak konanie alebo rozhodovanie podľa tohto zákona sa dotýka záujmov chránených predpismi ...o kultúrnych pamiatkach ... rozhodne stavebný úrad alebo iný orgán len po dohode, prípadne so súhlasom dotknutého orgánu štátnej správy, ktorý môže viazať súhlas na splnenie podmienok zodpovedajúcich uvedeným predpisom". A podľa ustanovenia § 127 stavebného zákona "ak pri konaní alebo postupe podľa tohto zákona dôjde k nepredvídaným archeologickým nálezom, určí stavebný úrad po dohode s príslušným orgánom hájajúcim osobitné záujmy podmienky zabezpečenia týchto archeologických nálezov". V týchto prípadoch vystupuje zodpovedne Archeologický ústav SAV i za pomoci národných výborov a odborných organizácií štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Obdobne ako v prípade ochrany kultúrnych pamiatok môžeme použiť pri ochrane a záchrane archeologických nálezov príslušné ustanovenia Trestného zákonníka 140/1961 Zb., konkrétne § 132-137, ktoré sa vzťahujú na rozkrádanie a poškodzovanie archeologických nálezov.

GESETZLICHER DENKMALSCHUTZ ARCHÄOLOGISCHER FUNDE. Der Autor befaßt sich mit den gesetzlichen Verfügungen über die staatliche Denkmalpflege Nr. 27/1987 d. Gs. und ihre Durchführungsbestimmung Nr. 21/1988 d. Gs. vom Aspekt ihrer praktischen Ausnützung beim Schutz und bei der Rettung archäologischer Funde.

Nach einer kurzen Charakteristik der archäologischen Funde betont der Autor vor allem die Kompetenz des Archäologischen Institutes der SAW in Nitra bei folgendem:

- Umgrenzung der Schutzzone immobilier archäologischer Funde,
- Rechte und Pflichten, die mit der Realisierung archäologischer Grabungen zusammenhängen (Bekanntmachung der Funde, Intaktheit der Fundstelle und Schutz gegen Schäden, Vernichtung und Entfremdung von Denkmälern),
- Umgrenzung der Pflichten, die mit dem Ersetzen von Besitzschäden an den Eigner der Immobilien zusammenhängen, auf denen die archäologische Grabung ausgeübt wird, und Gewährung einer einmaligen Abfindung an den Finder.

Zugleich erwähnt der Autor kurz die Kompetenz der Bezirksnationalkomitees:

- bei der Besprechung des Vorschlages zur Umgrenzung der Schutzzone des immobilien archäologischen Fundes,
- bei der Entscheidung über die Pflichten des Eigentümers, die archäologische Grabung zu dulden,
- beim Gewähren einer Belohnung für den archäologischen Fund,
- beim Bestimmen der Organisation, die die Obsorge für den unbeweglichen archäologischen Fund sichert,
- beim Beschluß über die Entschädigung des Eigentümers wegen des Besitzschadens auf dem Grundstück, auf welchem die Grabung geführt wird,

- bei der Erteilung von Strafen an Organisationen und Bürger im Zusammenhang mit der Nichteinhaltung rechtlicher Vorschriften des zitierten Gesetzes und der ausführenden Verfügung.

Abschließend erwähnt der Autor auch den Schutz des archäologischen Fundes nach einigen Bestimmungen des Baugesetzes Nr. 50/1976 d. Gs. und einigen Bestimmungen des Strafgesetzbuches Nr. 140/1961 d. Gs.

ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ НАХОДОК. Автор занимается постановлениями закона по государственной охране памятников № 27/1987 Свода законов и его разъяснительного объявления № 21/1988 Свода законов с точки зрения их практического использования при охране и спасении археологических находок.

После краткой характеристики археологической находки автор подчеркивает компетенцию главным образом Археологического института в Нитре, состоящую в следующем:

- определение зоны охраны недвижимых археологических находок
- ведение археологических исследований
- права и обязанности, связанные с археологическими находками /уведомление о находке, неразрушение местонахождения, охрана находок от повреждения, уничтожения и похищения/
- определение обязанностей, связанных с компенсацией убытков владельцу недвижимости, на которой была обнаружена археологическая находка и предоставление находчику равного денежного вознаграждения.

Одновременно автор кратко упоминает о компетенции районного национального комитета в следующих пунктах:

- обсуждение предложения к определению зоны охраны недвижимой археологической находки
- принятие решения о обязанности владельца терпеть археологические исследования
- предоставление денежного вознаграждения за археологическую находку
- определение организации, обеспечивающей охрану недвижимой археологической находки
- обсуждение компенсации убытков владельцу участка, на котором ведутся археологические исследования
- наложение штрафа организациям и гражданам в связи с нарушением правовых норм цит. закона и разъяснительного объявления.

В заключение автор упоминает также об охране археологической находки по некоторым постановлениям закона о строительстве № 50/1976 Свода и некоторым постановлениям Уголовного кодекса № 140/1961 Свода.

PROBLEMATIKA OCHRANY ARCHEOLOGICKÝCH PAMÁTEK

Milan Princ

Od počátku r. 1988 se ochrana archeologických památek řídí novým zákonem ČNR č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, který nahradil s účinností od 1.1.1988 dosavadní zákon č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách. Nový zákon přináší několik zásadních úprav proti dosavadní legislativní normě:

A/ kulturní památkou je pouze ta věc, kterou ministerstvo kultury za kulturní památku prohlásí,

B/ určují se nové kategorie týkající se archeologie, vymezující v podstatě 4 kategorie archeologických památek - věcí podléhajících specifickým stupňům ochrany, a 3 druhy výzkumů, resp. opatření,

C/ nové sankční normy určují opatření za porušení zákona,

D/ zřizuje se památková inspekce ministerstva kultury.

K zákonu vyšla prováděcí vyhláška č. 66/1987 Sb., která platí od 1.7.1988 a přináší prováděcí normy jen k některým paragrafům zákona.

ZÁKON ČNR Č. 20/1987 SB. O STÁTNÍ PAMÁTKOVÉ PÉČI

Již sám název nového zákona "o státní památkové péči" proti názvu dosavadního zákona "o kulturních památkách" svědčí o daleko širším rozsahu nové legislativní úpravy proti dosavadnímu stavu, jak to i obsáhle uvádí důvodová zpráva k zákonu.

ad A/ Základní kategorií věci chráněné zákonem je kulturní památka ve smyslu § 2 zák. Dle starého zákona byla kulturní památkou každá věc movitá či nemovitá, která splňovala znaky uvedené v § 2 zák. č. 22/1958 Sb. a v pochybnostech se věc považovala za památku podléhající ochraně zákona a zapisovala se pouze z důvodů evidenčních do státního seznamu památek, přičemž zákonem byla chráněna i památka do státního seznamu památek nezapsaná.

Dle nového zákona ČNR č. 20/1987 Sb. je kulturní památkou podléhající ochraně zákona pouze taková movitá či nemovitá věc, kterou ministerstvo kultury za kulturní památku prohlásilo. Mohou to být "věci nebo jejich soubory, které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické, nebo věci, které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem."

Zásadní změnou je tedy skutečnost, že kulturní památkou se nestává věc již ze zákona, jestliže naplňuje skutkové znaky vymezené zákonem, ale až tehdy, jestliže ministerstvo takovou věc za kulturní památku prohlásí.

Prohlášení věci za kulturní památku předchází ve smyslu § 3 zák. navrhovací a schvalovací administrativní proces, o němž se dá předpokládat, že bude složitý a dlouhý. Ministerstvo kultury může věc prohlásit za kulturní památku z vlastního, t. j. ministerského nebo jiného podnětu (§ 1, ods. 1 vyhl. č. 66/1987 Sb.). Archeologický nález prohlašuje ministerstvo kultury za kulturní památku na návrh Československé akademie věd (§ 3, ods. 1 zák.).

Návrh na prohlášení věci za kulturní památku musí obsahovat předepsané náležitosti - název, druh, popis, fotodokumentaci, rozměry, současný stav (např. údaje o technickém stavu, provedené obnově), umístění věci a způsob jejího užívání a vztahy opravňující k nakládání s věcí. O podání návrhu na prohlášení věci za kulturní památku vyrozumí ministerstvo kultury písemně vlastníka věci (nebo o tom, že hodlá věc prohlásit za kulturní památku) a umožní mu k návrhu nebo podnětu se vyjádřit. Před prohlášením věci za kulturní památku si ministerstvo kultury vyžádá vyjádření krajského národního výboru a okresního národního výboru (§ 3, ods. 1 zák.). Kromě toho si ministerstvo kultury před prohlášením věci za kulturní památku může vyžádat i posudek odborných, vědeckých a uměleckých organizací (§ 1, ods. 1 vyhl. č. 66/1987 Sb.) - není tedy tento posudek obligatorní. Pokud jde o archeologické nálezy, které mají být prohlášeny za kulturní památku, je aktivita vědeckých pracovišť zajištěna ustanovením § 3, ods. 1 zák., dle něhož se archeologické nálezy prohlašují za kulturní památku na návrh Československé akademie věd.

O prohlášení věci za kulturní památku vyrozumí ministerstvo kultury písemně jejího vlastníka, krajský národní výbor a ústřední organizaci státní památkové péče (v současné době je to Státní ústav památkové péče a ochrany přírody), u archeologických nálezů také Československou akademii věd. Prohlášené kulturní památky se zapisují do ústředního seznamu památek, který vede ústřední organizace státní památkové péče, přičemž krajské a okresní národní výbory vedou seznamy kulturních památek svých územních obvodů. Ústřední organizace státní památkové péče vyrozumí o zápisu kulturní památky do ústředního seznamu vlastníka kulturní památky, krajský a okresní národní výbor, a jde-li o nemovitou kulturní památku, také stavební úřad. Každé prohlášení nemovité kulturní památky se oznamuje rovněž příslušnému orgánu geodézie a kartografie. Kulturní památka je tedy základní kategorie podléhající ochraně zákona č. 20/1987 Sb.

ad B/ Další významnou kategorií chráněnou zákonem, je věc (movitá či nemovitá) charakterizovaná jako archeologický nález (§ 23, ods. 1 zák.), která podléhá jeho specifické ochraně. Archeologickým nálezem je "věc (soubor věcí), která je dokladem nebo pozůstatkem života člověka a jeho činnosti od počátku jeho vývoje do novověku a zachovala se zpravidla pod zemí."

Zákon vyžaduje k ochraně archeologického nálezu tyto náležitosti:

a/ povinnost hlášení (§ 23, ods. 2 zák.): "o archeologickém nálezu, který nebyl učiněn při provádění archeologického výzkumu, musí být učiněno oznámení Archeologickému ústavu nebo nejbližšímu muzeu buď přímo, nebo prostřednictvím místního národního výboru. Oznámení o archeologickém nálezu je povinen učinit nálezce nebo osoba odpovědná za provádění prací, při nichž došlo k archeologickému nálezu, a to nejpozději druhého dne po archeologickém nálezu nebo potom, kdy se o archeologickém nálezu dověděl."

b/ opatření (§ 23, ods. 3 zák.): "Archeologický nález i naleziště musí být ponechány beze změny až do prohlídky Archeologickým ústavem nebo muzeem, nejméně však po dobu pěti pracovních dnů po učiněném oznámení. Archeologický ústav nebo oprávněná organizace učiní na nalezišti všechna opatření nezbytná pro okamžitou záchranu nálezu, zejména před jeho poškozením, zničením nebo odcizením."

Další kategorií jsou dle § 23, ods. 6 zák. movité archeologické nálezy, které jsou prohlášeny za národní majetek a připadají tak ve smyslu § 453 obč. zák. do vlastnictví státu bez ohledu na to, kdo je vlastníkem nemovitostí, kde byly nalezeny a požívají proto již od doby jejich nalezení ochrany podle obecných předpisů.

Novou kategorií dle § 22, ods. 2 zák., která má specifické podmínky ochrany, je území s archeologickými nálezy. Ani v zákoně ani v důvodové zprávě k zákonu není tato kategorie specifikovaná. Výkladem lze stanovit, že jde o jinou kategorii než je (nemovitý) archeologický nález a nejde ani o prohlášenou kulturní památku. Pojem je tedy daleko širší. V ČSR neexistuje v současné době soupis území s archeologickými nálezy, což může být teoreticky každé území vyjma snad vysokohorských. Je zde možno vidět určitou legislativní mezeru, která umožňuje širší či užší výklad zákona a v praxi může vést k rozporům mezi projektanty, investory a orgány státní památkové péče a Archeologickým ústavem ČSAV. Pro území s archeologickými nálezy stanoví zákon specifické opatření, zakládající se především v povinnosti stavebníka, který na takovém území hodlá provádět stavební činnost, aby již od doby přípravy stavby oznámil tento záměr Archeologickému ústavu a umožnil mu, nebo oprávněné organizaci, aby na dotčeném území provedl záchranný výzkum. Obdobně se postupuje, má-li se na takovém území provádět jiná činnost, kterou by mohlo být ohroženo provádění archeologických výzkumů. Účelem uvedeného ustanovení je záchrana a dokumentace případných archeologických nálezů v areálu velkých staveb průmyslových a obytných komplexů, ale i dolů, lomů, komunikací, zemědělských a vodohospodářských staveb a podobně. Tato úprava se do určité míry kryje s ustanovením vyhl. č.5/1987 Sb. o dokumentaci staveb. Takže lze shrnout zákonem uvedené kategorie archeologických věcí - nálezů - památek:

a/ kulturní památka, jestliže archeologický nález byl za kulturní památku prohlášen,

b/ archeologický nález,

c/ movitý archeologický nález,

d/ území s archeologickými nálezy.

Každá z těchto kategorií podléhá specifickým podmínkám ochrany zákona.

Archeologické výzkumy (§ 21, ods. 1 zák.) a opatření (§ 23, ods. 3 zák.)

Zákon sám nedefinuje archeologický výzkum. V důvodové zprávě k zákonu se uvádějí výzkumy záchranné, systematické nebo zařazené do státního programu základního výzkumu. Pod termínem opatření (nezbytná pro okamžitou záchranu nálezů) se v podstatě rozumí provedení záchranného výzkumu a jeho dokumentace.

Archeologické výzkumy je oprávněn provádět Archeologický ústav ČSAV (§ 21, ods. 1 zák.). V odůvodněných případech může ministerstvo kultury po dohodě s Československou akademií věd povolit provádění archeologických výzkumů:

a/ vysokým školám, pokud je provádějí při plnění svých vědeckých nebo pedagogických úkolů,

b/ muzeím,

c/ jiným organizacím,

kteřé mají pro odborné provádění archeologických výzkumů potřebné předpoklady; v důvodové zprávě se uvádějí předpoklady odborné, materiální a personální. Tyto tzv. oprávněné organizace jsou povinny uzavřít s Archeologickým ústavem ČSAV dohodu o rozsahu a podmínkách provádění archeologických výzkumů. Dle důvodové zprávy k zákonu se v dohodách upravuje i spolupráce na různých úsecích státní památkové péče, např. při zápisu archeologických kulturních památek do ústředního seznamu, prostorová identifikace památek a pod. Tyto dohody se uzavírají v písemné formě.

Záchranný výzkum (§ 22, ods. 2 zák.)

Záchranný výzkum provádí oprávněná organizace na území s archeologickými nálezy, kde dochází ke stavební činnosti nebo jiným akcím spojeným se zemními pracemi, při nichž je nutno zajistit záchranu archeologických nálezů a jejich dokumentaci. Organizace provádějící výzkum je při této činnosti povinna dbát zájmů chráněných zvláštními předpisy a chránit práva a oprávněné zájmy vlastníků nemovitosti (§ 24, ods. 1 zák.).

Nemůže tedy v žádném případě provádět archeologické výzkumy soukromá osoba nebo skupina osob, i kdyby byla organizovaná v rámci nějakého spolku, společnosti, svazu a pod.

Opatření

Pod termínem opatření se rozumí krátkodobá akce Archeologického ústavu nebo oprávněné organizace směřující k záchraně a dokumentaci náhodného archeologického nálezů, k němuž došlo mimo rámec archeologického výzkumu, tedy např. při zemních pracech a pod. Ze zákona není evidentní, zda se i v tomto případě vyžaduje uzavření dohody s vlastníkem nemovitosti o podmínkách výzkumu. Se zřetelem k formulaci "opatření nezbytná pro okamžitou záchranu nálezů" jakož i specifickému názvu "opatření" a nikoliv výzkumu, lze soudit, že v těchto případech se nevyžaduje uzavření dohody s vlastníkem nemovitosti, neboť tento proces by mohl být v případě nesouhlasu vlastníka dlouhý, mohlo by nastat prodlení a vyvstalo by nebezpečí poškození, zničení nebo odcizení náhodně odkryté archeologické věci (nálezů). Lze zde spatřovat určitou legislativní mezeru a provádění těchto opatření ustálí až praxe, resp. příslušná vyhláška ministerstva kultury.

Organizace provádějící archeologický výzkum je povinna před zahájením výzkumu uzavřít s vlastníkem (správcem, uživatelem) nemovitosti, na níž se výzkum má provádět, dohodu o podmínkách výzkumu (§ 22, ods. 1 zák.). Zákon neurčuje formu dohody, může tedy být ústní nebo písemná. Nedojde-li k dohodě, rozhodne okresní národní výbor o povinnosti vlastníka strpět výzkum a stanoví podmínky jeho provedení. Vlastník má nárok na přiměřenou jednorázovou náhradu, jestliže je prováděním výzkumu podstatně omezen v běžném užívání nemovitosti (§ 24, ods. 2 zák.). Dále má vlastník nemovitosti nárok na to, aby po skončení výzkumu byl pozemek uveden do předešlého stavu, což předpokládá především zahrnutí sond a pod., a není-li to možné nebo hospodářsky účelné, má vlastník nárok na peněžitou náhradu. Tato práva musí vlastník uplatnit u organizace provádějící výzkum do šesti měsíců od ukončení výzkumu nebo opatření na ochranu nálezů ve smyslu § 23, ods. 3 zák.

ad C/ Opatření při porušení povinnosti

Zcela nová ustanovení přináší část 5 zákona, která uzákoňuje opatření při porušení povinností - tedy sankce za nedodržení či porušení zákonných norem na úseku státní památkové péče. K zabezpečení kulturních památek lze dle zákona ukládat sankce jak organizacím, tak občanům. Porušení povinností organizacemi jsou specifikována v § 35 zák. Jde např. o případy, kdy organizace nechrání věc před poškozením, zničením nebo odcizením, nepečuje o kulturní památku, neudržuje ji v dobrém stavu, neplní oznamovací povinnosti vymezené zákonem, provádí bez povolení archeologický výzkum a pod. Okresní národní výbor může v takových případech uložit organizaci pokutu do výše až 100 000 Kčs, resp. 500 000 Kčs, jde-li o porušení povinnosti u národní kulturní památky.

Porušení povinností ze strany občanů jsou specifikována v § 39 zák. Jde např. o případy, kdy se občan dopustí přestupku tím, že nechrání věc před poškozením, zničením nebo odcizením, nesplní oznamovací povinnosti, neudržuje památku v dobrém stavu, provádí neoprávněně výkopy na území s archeologickými nálezy a pod. Okresní národní výbor může v takových případech uložit občanovi důtku nebo pokutu do výše 1000 Kčs, resp. 5000 Kčs, jde-li o porušení povinností u národní kulturní památky. Pokuty jsou příjmem ONV, který je uložil.

ad D/ Památková inspekce ministerstva kultury

Další významnou novinkou je to, že zákon vytváří předpoklady pro zřízení památkové inspekce jako specializovaného kontrolního orgánu v oboru státní památkové péče (§ 27 zák.). Památková inspekce má plnit zejména tyto úkoly: dozírá, jak je zabezpečována komplexní péče o kulturní památky, jak jsou dodržována rozhodnutí orgánů státní památkové péče k zajištění péče o kulturní památky, jak vlastníci (správci, uživatelé) kulturních památek plní stanovené povinnosti, navrhuje opatření k odstranění zjištěných nedostatků a podobně.

Orgány státní památkové péče

Státní památkovou péči dle zákona vykonávají orgány státní památkové péče. Ústředním orgánem státní správy pro kulturní památky je ministerstvo kultury. Dalšími orgány jsou národní výbory všech stupňů (KNV, ONV, MěNV, MNV) a další organizace státní památkové péče, krajským národním výborům jsou podřízeny krajské organizace státní památkové péče, okresní národní výbory mohou jmenovat okresního konservátora státní památkové péče nebo zpravodaje státní památkové péče pro určitý územní obvod jako dobrovolného pracovníka. Základním článkem státní správy při výkonu státní památkové péče jsou okresní národní výbory.

Lze konstatovat, že legislativně přináší zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči ucelený soubor norem na úseku státní památkové péče a teoreticky by jeho ustanovení měla velmi účinně zabezpečovat ochranu kulturních památek, zejména v návaznosti na další právní normy jako např. zák.č.50/1976 Sb. (stavební zákon), vyhl. č.5/1987 Sb. o dokumentaci staveb a další.

Jestliže budou ustanovení zákona důsledně uplatňována, měl by komplex těchto norem zajistit plnou a účinnou ochranu kulturních památek a na úseku archeologie také ochranu archeologických nálezů a zabezpečování archeologických výzkumů jak plánovaných tak záchranných a jejich dokumentaci.

Tím se dostáváme k otázce praxe na úseku státní památkové péče. Základními články státní památkové péče jsou okresní národní výbory a především jejich odbory kultury. Důležitou roli hrají i odbory výstavby a územního plánování.

V praxi se často setkáváme se selhávající spoluprací mezi odbory kultury a výstavby a územního plánování téhož ONV. Odbory kultury vždy nezkoumají, zda projektovaná stavba má být realizovaná na památkově chráněném území, odbory výstavby a územního plánování nemají k dispozici státní seznamy památek a projekty nekonsultují s příslušnými odbory kultury. V řízení před národními výbory často nabývají převahy hlediska či zájmy ekonomické, mnohdy i místní a někdy se setkáváme i s nerespektováním platných právních norem. Nemáme k dispozici přehled o odborné kvalifikaci odpovědných referentů - inspektorů okresních národních výborů a otevřenou zůstává otázka jejich vysokoškolské kvalifikace. Často se stává, že i na významných archeologických lokalitách dochází k hrubým narušením, mnohdy i na základě pozitivního stanoviska ONV. Lze uvést některé příklady. Na slovanském hradišti Kouřim byla se souhlasem národního výboru provedena přímo na valu hradiště parcelace pozemků a povolena výstavba chat, ačkoliv nedaleko byla situována chatová kolonie mimo památkově chráněné území. Přes protesty ústavu i prokuratur, kdy bylo dosaženo zrušení stavebního povolení, rekreační chaty stojí na valu hradiště dodnes. V Broumce vydal ONV stavební povolení ke stavbě rekreačního objektu a vzápětí ke stavbě rodinného domu na základě stejného projektu v areálu památkově chráněné renesanční sklářské hutě, ačkoliv byl opakovaně a písemně upozorňován na existenci této památky. Na hradě Valečov prováděla skupina osob archeologický výzkum na základě neoprávněného "doporučení" člena Československé společnosti archeologické, údajně se souhlasem ONV. Na hradě Přimda, který je prohlášen za národní kulturní památku, provedl učitel letní školy v přírodě s žáky amatérský archeologický výzkum a nálezy rozdělil mezi děti, resp. občany jako suvenýry. Na Levém Hradci, nejstarším přemyslovském hradišti a památkové rezervaci, postavil soukromník s povolením národního výboru tenisové hřiště. Na zákrok Archeologického ústavu a dalších orgánů bylo hřiště odstraněno. To jsou jen některé příklady. V posledních letech se stává módou výzkum středověkých hradů, prováděný různými skupinami, mnohdy i pod hlavičkou SSM. K mnohým z těchto narušení dochází pro nedostatečnou aktivitu, ne-li pasivitu pracovníků odborů kultury ONV. Mnohé z úkolů na úseku státní památkové péče provádí Archeologický ústav ČSAV. Už skutečnost, že v ústavu byly již před mnoha lety zřízeny a pracují dva referáty v památkovém úseku, a to referát památkové péče a referát záchranných výzkumů, svědčí o tom, že u kompetentních orgánů dochází k nedostatkům v této činnosti. Jestliže musíme mnohdy upozorňovat i národní výbory na platné právní normy a opakovaně vyžadovat jejich dodržování, často ve spolupráci s okresními či krajskými prokuraturami, je to svědectvím o mnohdy jen teoretické funkci legislativy na úseku státní památkové péče. Dobrá je spolupráce na úseku ochrany archeologických památek s projektanty a investory provádějícími stavby podle vyhl. č. 5/1987 Sb. o dokumentaci staveb. Nyní nám projektanti zasílají již běžně projekty k vyjádření a ústav k nim podává stanoviska se specifikací podmínek ke stavbě se zřetelem k ochraně nebo záchrance archeologické lokality. V kladném případě se na základě uzavíraných hospodářských smluv provádějí v areálu staveb předstihové záchranné výzkumy a jejich dokumentace na náklad investora tak, aby stavební areál mohl být prozkoumán a zdokumentován před zahájením stavebních prací a nedocházelo potom k požadavkům na výzkum v průběhu stavby. Tím je zamezeno také případným ekonomickým ztrátám při stavební činnosti. Dokladem o úspěšnosti koordinace spolupráce na úseku ochrany archeologických památek je existen-

ce Pražské archeologické komise a její koordinační skupiny. V tomto případě se soustředily k činnosti organizace provádějící na území hlavního města Prahy archeologické výzkumy (Archeologický ústav ČSAV, Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Muzeum hlavního města Prahy) a vytvořily k ochraně těchto zájmů společnou komisi. Ta kontroluje veškerou stavební činnost i zemní práce na území Prahy, spolupracuje s projektanty, investory i stavebními organizacemi a zajišťuje ochranu i záchranu a dokumentaci archeologických nálezů a lokalit. S převážnou většinou muzeí byly uzavřeny dohody o spolupráci již ve smyslu starého zákona č. 22/1958 Sb. a společně jsou plněny různé úkoly i na úseku státní památkové péče.

Lze doufat, že uplatňování norem nového zákona o státní památkové péči spolu s aktivizací orgánů státní památkové péče a vědeckých i odborných institucí přispějí k účinné a komplexní ochraně našeho kulturního dědictví.

PROBLEMATIK DES SCHUTZES ARCHÄOLOGISCHER DENKMÄLER. Im J. 1988 trat das neue Gesetz ČNR Nr. 20/1987 d. Gs. über staatliche Denkmalfürsorge in Kraft, welches das Gesetz Nr. 22/1958 d. Gs. über Kulturdenkmäler ersetzte. Zum Gesetz wurde eine Durchführungsbestimmung Nr. 66/1988 d. Gs. herausgegeben. Das neue Gesetz bringt einige neue grundsätzliche rechtliche Regelungen im Bereich der staatlichen Denkmalpflege, die sich in bedeutendem Maße auch auf archäologische Funde und Grabungen beziehen.

A/ Eine grundsätzliche Wandlung betrifft die Kategorie Kulturdenkmal. Während bisher ein jeder Gegenstand, der die im alten Gesetz umgrenzten Merkmale erfüllte und in die staatlichen Denkmälerverzeichnisse nur aus Evidenzgründen eingeschrieben wurde, ist nach der neuen rechtlichen Regelung ein Kulturdenkmal nur jener Gegenstand, der vom Kulturministerium unter Voraussetzung der vorgeschriebenen Bedingungen zum Kulturdenkmal erklärt wird. Die Kulturdenkmäler werden in die zentrale Denkmälerevidenz eingetragen und schriftlich mitgeteilt wird diese dem Eigentümer, dem Kreis- und Bezirksnationalkomitee, dem Bauamt, falls es sich um ein unbewegliches Kulturdenkmal handelt, und im Falle eines archäologischen Denkmals dem Archäologischen Institut der ČSAW.

B/ Eine neue Kategorie ist nach dem Gesetz ein archäologischer Fund, der nach dem Gesetz einem speziellen Schutz unterliegt. Es kann dies ein beweglicher oder unbeweglicher Fund sein (ein Fundverband), der einen Beleg oder ein Relikt vom und aus dem Leben des Menschen und seiner Tätigkeit vom Anfang seiner Entwicklung bis zur Neuzeit darstellt und in der Regel unter der Erde erhalten blieb. Zum Schutz des archäologischen Fundes wird vom Gesetz seine Meldungspflicht auferlegt, falls es zu seinem Auffinden außerhalb einer archäologischen Grabung kam, und die Durchführung von erforderlichen Maßnahmen zur augenblicklichen Rettung des Fundes vor seiner Beschädigung, Vernichtung oder Entfremdung. Diese Maßnahmen führen sog. berechnete Organisationen durch, d. h. das Archäologische Institut der ČSAW oder andere Organisationen, denen das Kulturministerium nach Übereinkunft mit der ČSAW die Durchführung archäologischer Grabungen erlaubt hatte.

Weitere spezielle Kategorien sind bewegliche archäologische Funde, die nach dem Gesetz Nationaleigentum sind und schon seit ihrer Auffindungszeit den Schutz nach allgemeinen rechtlichen Vorschriften genießen.

Eine weitere neue Kategorie ist dem Gesetz nach ein Gebiet mit archäologischen Funden. Für diese Gebiete, die weder nach dem Gesetz, noch in dessen Begründungsbericht, noch in seiner Durchführungsbestimmung definiert sind, bestimmt das Gesetz die Pflicht für Bauleute, die in einem solchen Gebiet Bauarbeiten, Schürf- oder eine andere ähnliche Tätigkeit durchführen wollen, dem Archäologischen Institut schon von der Vorbereitungszeit an diese Absicht zu melden und ihm oder einer berechtigten Organisation auf dem betreffenden Gebiet eine Rettungsgrabung und deren Dokumentation zu ermöglichen. Diese Bestimmungen decken sich bis zu einem gewissen Maße mit den Bestimmungen des Erlasses Nr. 5/1987 d. Gs. über die Dokumentation von Bauarbeiten.

Eingeteilt werden archäologische Grabungen nach dem Gesetz in systematische, oder in solche, die in das Grundprogramm der wissenschaftlichen Forschung eingereiht sind, weiters in Rettungsgrabungen oder in Maßnahmen, die für eine augenblickliche Rettung archäologischer Funde unumgänglich notwendig sind.

Archäologische Grabungen durchzuführen ist das Archäologische Institut der ČSAW berechtigt, und in begründeten Fällen kann das Ministerium für Kultur nach einer Vereinbarung mit der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften die Grabung weiteren, sog. berechtigten Organisationen, z. B. Hochschulen, Museen u. a. bewilligen. Diese Organisationen schließen mit dem Archäologischen Institut der ČSAW Abkommen ab über den Umfang und die Bedingungen der Durchführung der archäologischen Grabungen. Ein Bestandteil des Abkommens ist auch die Regelung der Zusammenarbeit auf verschiedenen Abschnitten der staatlichen Denkmalpflege. Aus dem Sinne des Gesetzes geht hervor, daß eine archäologische Grabung keine private Person oder Gruppe von Personen durchführen darf, auch wenn diese im Rahmen irgendeines Vereines, einer Gesellschaft oder einer Körperschaft organisiert wären.

C/ Neu bringt das Gesetz Normen über Maßnahmen bei der Verletzung der aus diesem Gesetz hervorgehenden Pflichten. Auferlegt können Maßnahmen in Form von Geldstrafen an Organisationen bis zur Höhe von 100 000 Kčs bzw. sogar 500 000 Kčs werden, auch in Form eines Verweises oder einer Strafe an Bürger in der Höhe von 1000 Kčs resp. 5000 Kčs. Die Strafe wird vom Bezirksnationalkomitee auferlegt und bildet seine Einnahme.

D/ Eine bedeutende Institution ist dem Gesetz nach die Denkmalinspektion - als spezialisiertes Kontrollorgan des Ministeriums für Kultur. Sie soll wichtige Aufgaben haben; vor allem wird sie darauf achten, wie die komplexe Obsorge über die Kulturdenkmäler gesichert ist.

Die staatliche Denkmalpflege wird dem Gesetz nach von Organen der staatlichen Denkmalpflege ausgeübt. Das Zentralorgan der Staatsverwaltung für Kulturdenkmäler ist das Ministerium für Kultur, und weitere Organe sind die Nationalkomitees aller Stufen. Das Hauptorgan der staatlichen Denkmalpflege sind die Bezirksnationalkomitees. Die Nationalkomitees können Kommissionen für die staatliche Denkmalpflege einrichten, einen Bezirkskonservator oder Referenten für die Denkmalpflege bestimmen.

Legislativ bringt das Gesetz Nr. 20/1987 d. Gs. über die staatliche Denkmalpflege einen geschlossenen Komplex von Normen, und seine Bestimmung sollte in Zusammenarbeit mit weiteren Rechtsnormen, z. B. mit dem Ges. Nr. 50/1976 d. Gs., dem Baugesetz, Erlaß Nr. 5/1987 d. Gs. und weiteren, sehr wirksam den Schutz der Kulturdenkmäler und archäologischen Funde und die Durchführung archäologischer Grabungen und Maßnahmen sichern.

In der Praxis existierten auch negative Erfahrungen auf dem Gebiet des Denkmalschutzes. Die Ursache pflegt eine ungenügende Zusammenarbeit zwischen den einzelnen Abteilungen für Kultur und den Abteilungen des Aufbaus und der Gebietsplanung der Bezirksnationalkomitees zu sein. Es waren auch Fälle, wo die Bezirksnationalkomitees Entscheidungen trafen, die mit den Gesetzesnormen im Widerspruch waren, und hier mußte oft das Archäologische Institut in Zusammenarbeit mit weiteren Organisationen und Prokuraturen eingreifen. Eine gute Zusammenarbeit wurde aufgrund des Erlasses Nr. 5/1987 d. Gs. über die Baudokumentation mit den Projektanten, Investoren und Bauorganisationen erzielt. Nach den Normen dieses Erlasses legt das Archäologische Institut der ČSAW Expertisen zu den eingeschickten projektierten Aufgaben vor und sichert die Durchführung von Vorsprungsrettungsgrabungen auf Bauarealen auf Kosten des Investors im Rahmen der abgeschlossenen Wirtschaftsverträge. Einen optimalen Stand beim Schutz und bei der Rettung archäologischer Denkmäler erlangte man auf dem Gebiet von Prag, wo sich die Organisationen, die hier die archäologischen Grabungen durchführten, zusammensetzten und die Prager archäologische Kommission bildeten, deren Koordinationsgruppe jedwede Bautätigkeit und Erdarbeiten auf dem Gebiet der Hauptstadt in Zusammenarbeit mit den Projektanten, Investoren und Auftraggebern von Bauarbeiten kontrolliert und hier die Rettung und Dokumentation der archäologischen Funde sichert.

Es ist zu hoffen, daß eine konsequente Geltendmachung der Normen des neuen Gesetzes ČNR Nr. 20/1987 d. Gs. über staatliche Denkmalpflege zusammen mit der Aktivierung von Organen der staatlichen Denkmalpflege und unter der Voraussetzung einer wirksamen Zusammenarbeit mit wissenschaftlichen und Fachinstitutionen zu einem komplexen Schutz unseres Kulturerbes beitragen wird.

ПРОБЛЕМАТИКА ОХРАНЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ. В 1988 г. вступил в силу новый закон Чешского национального совета № 20/1987 Свода о государственной охране памятников, заменивший закон № 22/1958 Свода о памятниках культуры. К закону было издано разъяснительное объявление № 66/1988 Свода законов. Новый закон приносит несколько новых принципиальных правовых корректив в государственной охране памятников, которые в значительной степени касаются также археологических находок и исследований.

А/ Принципиальное изменение касается категорий памятник культуры.

В отличие от старого закона, в котором памятником культуры называлась каждая находка, отвечающая признакам, ограниченным в старом законе, причем она была внесена в государственный список памятников только в целях ведения учета, в новом законе памятником культуры можно назвать только предмет или объект, который министерство культуры объявит памятником культуры при условии удовлетворения требованиям. Памятники культуры берут на центральный учет памятников причем их поступление в список сообщается владельцу, областному и районному национальным комитетам, строительному учреждению в случае недвижимого памятника культуры и Археологическому институту Чехословацкой академии наук в случае археологического памятника культуры.

В/ Новой категорией в законе является археологическая находка, подлежащая специфической охране по закону. К ней относится вещь движимая или недвижимая /состав вещей/, свидетельствующая о жизни человека и его деятельности с зачатков его развития до нового века, сохранившаяся, как правило, под по-

верхностью земли. Для охраны археологических находок закон вменяет в обязанность сообщение о находке, при условии ее обнаружения вне археологических исследований, и принятие мер по охране находки, а именно охраны от повреждения, уничтожения или похищения. Эти меры принимают т. наз. полномочные организации, т.е. Археологический институт Чехословацкой академии наук /ЧСАН/ или другие организации, которым министерство культуры после договора с ЧСАН решило проводить археологические исследования.

Иной специфической категорией являются движимые археологические находки, которые по закону считаются общенациональным культурным достоянием, пользующиеся с времени их вскрытия охраной согласно общим правовым предписаниям.

Новой категорией являются согласно закону также территории, содержащие археологические находки. В случае этих территорий которые, однако, неопределены в законе или его объяснительной записке, ни в разъяснительном объяснении, закон обязывает застройщиков, собирающихся на такого рода территории проводить строительную деятельность, добычу, или другую такого рода деятельность, сообщить Археологическому институту свое намерение еще до начала стройки, чтобы археологи успели вести на этом участке охранные раскопки и сделать их документацию. Эти постановления в определенной степени соответствуют постановлениям объявления № 5/1987 Свода о документации сооружений.

Правом вести археологические исследования пользуется Археологический институт ЧСАН, только в обоснованных случаях министерство культуры после договора с ЧСАН может дать разрешение на ведение исследований другим, т. наз. правомочным организациям, напр. вузам, музеям и т. п. Эти организации заключают с Археологическим институтом ЧСАН договоры о масштабах и условиях ведения археологических исследований. Составной частью договора является также сотрудничество в государственной охране памятников. Из закона вытекает, что археологические исследования не может вести частное лицо или группа лиц, хотя и оно/они является членом какого-нибудь общества или союза.

В/ Новым в законе является норма мер, принимаемых в связи с нарушением вытекающих из закона обязанностей. Организациям можно наложить штраф в размере 1000-5000 чехословацких крон. Штрафы накладывают районный национальный комитет причем они являются его доходом.

Г/ Значительным учреждением согласно закону будет инспекция по охране находок, как специализированный контрольный орган министерства культуры. У него будут важные задачи, главным образом надзор над обеспечиванием комплексной охраны памятников культуры.

Государственную охрану памятников обеспечивают согласно закону государственные органы по охране памятников. Центральным органом государственного управления памятниками культуры является министерство культуры и низшими органами являются национальные комитеты на всех уровнях. Основным органом для охраны памятников являются районные национальные комитеты. Национальные комитеты могут установить комиссию по охране памятников, назначить районного консерватора или референта по охране археологических памятников.

С правовой точки зрения закон № 20/1987 Свода законов о государственной охране памятников приносит уцелевший состав норм, которые вместе с другими правовыми нормами напр. закон № 50/1976 Свода, объявление № 5/1987 Свода и другими, должны эффективно обеспечивать как охрану памятников культуры и археологических находок, так и ведение археологических исследований и принятие мер.

На практике существовал также негативный опыт в охране археологических памятников. Причиной является недостаточное сотрудничество отделов культуры и строительства, а также планового отдела районных национальных комитетов. Случалось, что районный национальный комитет принял решение, находящееся в противоречии с законными нормами и что часто должен был принимать меры Археологический институт в сотрудничестве с другими организациями и прокуратурой. Хорошего сотрудничества достиглось на основе объявления № 5/1987 Свода законов о документации построек с проектировщиками, инвесторами и строительными организациями. Согласно нормам этого объявления Археологический институт ЧСАН проводит экспертизы к полученным проектным задачам и обеспечивает оперативные спасательные исследования на строительных участках на средства инвестора в рамках заключенных хозяйственных договоров. Оптимальная ситуация сложилась при охране памятников в Праге, где объединились организации, проводящие археологические исследования, создавшие Пражскую археологическую комиссию, координационная группа которой контролирует всякую строительную деятельность и земляные работы на территории столицы, сотрудничает с проектировщиками, инвесторами и подрядчиками строительных работ и обеспечивает здесь охрану и документацию археологических находок.

Следует верить, что последовательное применение норм нового закона Чешского национального совета № 20/1987 Свода о государственной охране памятников культуры и активизация государственных органов по охране памятников при условии эффективного сотрудничества всех научных учреждений способствуют комплексной охране нашего культурного наследия.

PROBLÉMY OCHRANY A PREZENTÁCIE ARCHEOLOGICKÝCH LOKALÍT, RESP. NÁLEZOV ZAHRNUTÝCH DO FONDU KULTÚRNYCH PAMIAТОK SSR

Štefánia Tóthová

Každý národ vynakladá nemalé úsilie a prostriedky na prehĺbenie poznania minulosti svojej krajiny, ako aj genézy vlastnej existencie a s úctou uchováva a ochraňuje pamiatky po svojich predkoch. Nie je tomu inak ani u nás, kde je na tieto úlohy zameraný cieľavedomý archeologický výskum, ktorý už počas niekoľkých desaťročí prináša nové vedecké poznatky o jednotlivých vývojových štádiách ľudskej spoločnosti, o dejinách niekdajších kultúr, civilizácií a o národnej histórii.

Doterajšími výskumami na území Slovenska sa získali početné archeologické pramene, ktoré, či už ide o produkty materiálnej kultúry, alebo pozostatky historicko-architektonických a urbanistických sídelných komplexov, prípadne solitérov, tvoria podstatnú časť nášho kultúrneho dedičstva a ako také sú chránené štátom.

Zatiaľ čo všetky hniteľné archeologické nálezy sú národným majetkom a po vyzdvihnutí spod zeme sa ukladajú spravidla podľa hodnotových kritérií do múzeí s cieľom ich širšieho kultúrno-spoločenského a výchovného využitia v stálych expozíciách alebo na cyklických výstavách, je problém ochrany, prezentácie a využitia nehnuteľných archeologických nálezov napriek viacerým pokusom i praktickým opatreniam už dlhodobo oveľa zložitejší. Príčin je iste viac, všetky však súvisia so špecifickou polohou nehnuteľných archeologických nálezov medzi pamiatkami, danou ich situovaním prevažne pod zemou, t.j. pod úrovňou súčasného terénu, ako aj výskytom nálezísk či už v rámci sídelného celku so stále sa rozširujúcou zástavbou, alebo v extraviláne, kde je terén nad nálezom využívaný poľným a lesným hospodárstvom, prípadne je súčasťou surovinovej základne. Táto situácia si za predpokladu reálnej ochrany vyžaduje osobitné prístupy, variabilnejšie rozpracovanie prevádzkových režimov - v spolupráci so zainteresovanými rezortmi a azda aj dôslednejšie prehodnotenie jednotlivých lokalít, prípadne ich následné postupné zaraďovanie do plánov terénnych výskumov.

Od 1.1.1988 zabezpečuje ochranu všetkých nehnuteľných archeologických nálezov - nálezísk nový zákon č. 27 SNR o štátnej pamiatkovej starostlivosti z 9. apríla 1987. V súčinnosti so zákonom č. 50 o územnom plánovaní a stavebnom poriadku z r. 1976 sú ním chránené aj dosiaľ neznáme archeologické nálezy (§ 22 a 23 pamiatkového zákona a § 127 stavebného zákona). Ich praktická ochrana je však v prvom rade podmienená nie vždy dôsledne dodržiavanou nahlasovacou povinnosťou o plánovaných činnostiach zemného charakteru na území s archeologickými nálezmi (často z dôvodov nedostatočnej informovanosti) i o samotných nálezoch zistených pri výkone iných činností, ako sú archeologické výskumy.

V predkladanom príspevku sa pokúsim načrtnúť problémy ochrany najhodnotnejších nehnuteľných archeologických nálezov, zapísaných do Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok SSR, ktoré sú v záujme zachovania, ochrany a vhodného spoločenského využitia predmetom štátnej pamiatkovej starostlivosti v zmysle platných predpisov, vzťahujúcich sa na všetky kultúrne pamiatky.

Starostlivosť o nehnuteľné archeologické nálezy zabezpečujú orgány (MK SSR a NV) a organizácie pamiatkovej starostlivosti (ŠÚPS, KÚŠPSOP, resp. ich stre-diská a MsPSOP) prostredníctvom organizácie, ktorú určí ONV. V prípade výskytu nálezu na nehnuteľnostiach v národnom majetku určuje ONV organizáciu, ktorá nehnuteľnosť spravuje alebo užíva po dohode s orgánom jej nadriadeným.

Organizácia určená ONV je povinná starať sa o zachovanie a udržiavanie nálezu a chrániť ho pred poškodením a znehodnotením. Podrobnosti o povinnostiach organizácie zabezpečujúcej starostlivosť o kultúrne pamiatky, teda i nehnuteľný archeologický nález, resp. nálezisko, stanovuje vyhláška č. 21 MK SSR zo 17. decembra 1987 v § 7; aplikovateľná je však viac-menej iba na prezentované archeologické nálezy.

Kontrolu plnenia povinností vlastníkov, správcov, užívateľov, resp. orga-nizácií, ktoré určil ONV na zabezpečovanie starostlivosti o nehnuteľné archeo-logické nálezy, vykonávajú národné výbory všetkých stupňov vo sfére svojej pô-sobnosti za odbornej pomoci organizácií štátnej pamiatkovej starostlivosti. Ústredný dozor nad dodržiavaním zákona č. 27/87 SNR a záväzných predpisov vy-daných za účelom zabezpečovania komplexnej starostlivosti o kultúrne pamiatky vykonáva v spolupráci s národnými výbormi, orgánmi ľudovej kontroly a organi-záciami štátnej pamiatkovej starostlivosti kontrolný orgán MK SSR - pamiatková inšpekcia, ktorá navrhuje ONV opatrenia na odstránenie prípadných zistených ne-dostatkov, pokarhanie a pokuty a dozerá aj na ich plnenie.

V Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok SSR je zapísaných 416 nehnuteľných archeologických nálezov, resp. lokalít, z toho 103 ako súčasti kultúrnych pa-miatok iného druhu (západné Slovensko 125, stredné 149, východné 142), zastu-pujúcich všetky obdobia praveku, včasnej doby dejinnej a stredoveku. Ústredný zoznam, ktorý vedie ústredná organizácia štátnej pamiatkovej starostlivosti - ŠÚPS - je premietnutý podľa územných obvodov do zoznamu kultúrnych pamiatok, vedených KNV a ONV, resp. krajskými odbornými organizáciami štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Archeologické nehnuteľné nálezy sú evidované ako pamiatky samostatné, teda čisto archeologické lokality, alebo ako súčasti solitérov, prípadne súbo-rov iných druhov pamiatok, a to bez rozdielu, či boli preskúmané v celom rozsahu, čiastočne, alebo sa ich zápis uskutočnil iba na základe prieskumov, zberov, obhliadok, prípadne náhodných nálezov.

Podmienky vyhlasovania archeologických nálezov za kultúrne pamiatky sta-novuje § 3 pamiatkového zákona a § 1 a 2 vyhlášky č. 21 MK SSR.

Hodnotová diferenciácia samostatných archeologických lokalít je na rozdiel od ostatných druhov kultúrnych pamiatok rozlíšená dvoma najvyššími stupňami pomocných kategórií, pričom zaradenie do prvej je podmienené okrem hodnoty aspoň čiastočným preskúmaním náleziska. Kategória archeologického nehnuteľného nálezu tvoriaceho súčasť kultúrnej pamiatky iného druhu sa stotožňuje s kate-góriou pamiatky.

Jednotlivé typy archeologických nálezov - nálezísk si vyžadujú odlišné me-tódy a spôsoby ochrany. Inak treba zabezpečovať ochranu prezentovaných archeo-logických nálezov tvoriacich súčasť kultúrnej pamiatky iného druhu, ako v prí-pade neskúmaného, čiastočne skúmaného, prípadne preskúmaného a opätovne zasy-paného nálezu neprezentovaného.

V prvom prípade je potrebné v záujme zachovania dobrého stavebnotechnického stavu nálezu klásť dôraz na dodržiavanie údržby a vytvorených špecifických podmienok v hraniciach areálu, resp. ochranného pásma pamiatky. V druhom prípade treba nálezisko chrániť pred akýmkoľvek rušivým zásahom, predovšetkým pred vykonávaním prác zemného charakteru. Realizácia takýchto prác, zameraných či na pamiatkovú obnovu - hoci len údržbu - kultúrnej pamiatky, v areáli ktorej sa nálezisko nachádza, alebo súvisiacich s inou hospodárskou činnosťou, vyžaduje zabezpečenie predstihových archeologických výskumov v dotknutých polohách, prípadne, podľa hodnoty nálezu aspoň odborný dozor.

Obdobná je situácia pri samostatných archeologických nehnuteľných nálezoch, ktoré sú základňou výberu plánovaných prezentácií najhodnotnejších nálezov, ako aj základňou fondu zodpovedajúceho hodnotami zaradeniu medzi najvýznamnejšie pamiatky - národné kultúrne pamiatky. Ochrana týchto nálezísk si vo väčšine prípadov vyžaduje vymedzenie ochranných pásiem, príp. vyhlásenie pamiatkových zón, určenie konkrétnych režimov, resp. stanov ochrany a so zreteľom na prezentáciu i riešenie majetkovoprávných vzťahov (ochranné pásmo - § 17 pamiatkového zákona, § 16 vyhlášky č. 21 MK SSR; pamiatkové zóny - § 6 pamiatkového zákona, § 3 vyhlášky č. 21 MK SSR).

K ochrane a starostlivosti o nehnuteľné archeologické nálezy sa uvedenými spôsobmi pristupuje zriedkavo. Problémy a nedostatky sa neriešia operatívne a plánovito, ale viac-menej dlhodobo a nárazovo. Poukázali na to aj práce vykonané v súvislosti s plnením úloh skvalitnenia štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok, ktoré vyplynuli z uznesenia predsedníctva vlády SSR č. 10/1985 ako opatrenia na odstránenie nedostatkov v pamiatkovej starostlivosti, ukončené k 30. 11. 1987. V rámci nich boli uskutočnené fyzické revízie v teréne, preventívna dokumentácia včítane mapových podkladov i základné identifikačné údaje, podľa ktorých často nebolo možné ani presne lokalizovať miesto nehnuteľného archeologického nálezu.

Vo všeobecnosti je dôslednejšia ochrana archeologických nehnuteľných nálezov závislá od vykonávania:

- priebežných terénnych obhliadok,
- operatívnej aktualizácie ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok, t.j. návrhov na vyhlasovanie vecí za kultúrne pamiatky a zrušenie vyhlásenia - s kritickejšími pohľadmi na reálne možnosti pamiatkovej ochrany,
- skvalitnenia topografických údajov včítane mapových podkladov (z dôvodov identifikácie miesta nálezu v krajine),
- väčšej súčinnosti zainteresovaných orgánov a organizácií,
- posilnenia odborných kapacít z radov archeológov v organizáciách štátnej pamiatkovej starostlivosti.

S problémom starostlivosti o nehnuteľné archeologické nálezy je neoddeliteľne spätá otázka ich prezentácie, bez ktorej nie je možné adekvátne uplatniť a využiť tento druh kultúrnych pamiatok, predstavujúci trvalé hodnoty práce a myslenia našich predkov. Veď preskúmaním archeologického nálezu a využitím výsledkov výskumov v oblasti vedeckého poznania sa jeho význam nekončí; opätovným zasypaním nálezu bez konzervácie a následných úprav (aspoň v nivelete súčasného terénu) jeho hodnota klesá. Stráca sa bezprostredná vypovedacia schopnosť výchovno-náučného prostriedku, ktorú iná forma propagácie nemôže dokonale nahradiť, a v konečnom dôsledku je ohrozené aj zachovanie nálezu - pamiatky.

Je načase poopraviť i všeobecne a dlho tradovaný názor, že najlepšou konzerváciou nálezů je konzervácia pod zemou, ktorý je pravdivý iba sčasti.

Keďže prezentácia všetkých preskúmaných archeologických nehnuteľných nálezů nie je reálna, treba uplatňovať pri ich výbere dôsledné prehodnocovacie kritériá. Mimoriadne dôležité je zohľadnenie reálnych možností ďalšej ochrany a využitia (údržba, prístup, prevádzka, prípadne napojenie na sieť iných prírodných, resp. muzeálnych expozícií včítane určenia konkrétneho správcu - užívateľa) a z týchto aspektů vytypovanie najvýznamnejších nálezů zastupujúcich všetky vývojové obdobia praveku, včasnej doby historickej a stredoveku, so zvýšením akcentu na pamiatky z obdobia prvého spoločného štátneho útvaru Čechů a Slovákov - Veľkej Moravy.

Hoci sa na prvý pohľad môže zdať, že dôstojnému využívaniu a prezentácii archeologických lokalít nebola dosiaľ venovaná dostatočná pozornosť, nie je tomu celkom tak. Počiatočné zavádzanie a ušatřovanie názoru o nehnuteľných archeologických nálezoch (so špecifikom kultúrno-spoločenského využitia viacmenej iba v ideovej oblasti) ako reprezentantoch pamiatok vo všeobecnosti prešlo postupne do uvedomenia si významu ich prezentácie. Výsledkom prvých väčších, resp. centrálně organizovaných snáh o prezentáciu archeologických nálezů bolo vypracovanie tzv. programu H obnovy kultúrnych pamiatok SSR v roku 1973 Ministerstvom kultúry SSR. Výber s konkrétnymi 13 návrhmi uprednostňoval prezentáciu najvýznamnejších nálezů spomedzi práve odkrytých archeologických nálezů v stave pred ukončením výskumu, prípadne nálezů nachádzajúcich sa na územiach bezprostredne dotknutých rozvojom urbanizácie (Devín-hrad, Rusovce-Gerulata, Bratislava-Academia Istropolitana, Stupava-vojenská stanica, Dražovce-hradisko, Nitra-Martinský vršok, Podhorany-Sokolníky, Ducové-Kostolec, Smolenice-Molpír, Liptovská Mara-Havránok, Gánovce, Nemešany-Zalužany, Spišský Štvrtok-Myšia hôrka).

I keď sa niektoré z lokalít vytypovaných v programe H nedostali do plánu pamiatkovej obnovy, evidujeme do dnešného dňa na území Slovenska vyše 50 prezentovaných archeologických nálezísk včítane tých, ktorých prezentácia sa t.č. realizuje, resp. je plánovaná ešte v r. 8. SRP; vyskytujú sa medzi nimi i také, ktoré neboli dosiaľ zapísané, resp. vyhlásené za kultúrne pamiatky.

Určité zaostávanie pamiatkovej obnovy - prezentácie archeologických nehnuteľných nálezů v porovnaní s ostatnými druhmi kultúrnych pamiatok si uvedomujeme. Spôsobené je popri nákladoch na obnovu (expertízy, konzervačné prostriedky, väčšie terénne úpravy, informačný systém) a nedostatku realizačných kapacít vzhľadom na nevyhovujúci stav fondu ostatných druhův kultúrnych pamiatok (s možnosťou objemového využitia):

- stále rastúcim fondom archeologických nálezů,
- nedôsledným uplatňovaním požiadaviek na ich obnovu, resp. prezentáciu v rámci systému dlhodobého programovania, plánovania a financovania obnovy pamiatok,
- neukončenými výskumami,
- nedostatočnými podkladmi na zabezpečenie prípravnej predprojektovej a projektovej dokumentácie a
- v neposlednom rade tiež nedostatočnou znalosťou vhodných technológií (včítane realizačných kapacít na ich zavedenie), ktoré by stav nehnuteľného archeologického nálezů, t.j. zachovaných častí stavebných konštrukcií z rôznych materiálov konzervovali v optimálnej miere.

Koncepcia rozvoja štátnej pamiatkovej starostlivosti do r. 2000, schválená uznesením vlády SSR č. 34 z 13.2.1987, popri konštatovaní viacerých pozitívnych výsledkov v systéme programovania, plánovania a financovania obnovy pamiatok, ako aj v zabezpečovaní jej prípravy a realizácie, spresnila konkrétne úlohy do ďalšieho obdobia na zmenu stále nevyhovujúceho stavu značnej časti pamiatkového fondu. Stanovila potrebu zostavovať plány obnovy podľa hodnotovej diferenciácie a celospoločenského významu pamiatok a zdôraznila s tým súvisiace sústreďovanie kapacít predovšetkým na národné kultúrne pamiatky a pamiatkové rezervácie. V prípade nehnuteľných archeologických nálezov je v daných intenciách potrebné zamerať výber na najdôležitejšie nálezy, dokladajúce vývoj osídlenia nášho územia v nadväznosti na vývoj európsky, s dôrazom na ich význam, množstvo, ako aj možnosti zachovania, sprístupnenia a využitia na muzeálne účely formou expozícií v prírode.

Podkladom na zostavovanie 5-ročných a ročných vykonávacích plánov obnovy pamiatok je jednotný program záchrany a obnovy pamiatok v SSR, vychádzajúci z dlhodobých programov záchrany a obnovy pamiatok do r. 2000, vypracovaný na úrovni KNV a NV hlavného mesta Slovenska Bratislavy.

Na zamýšľanú pamiatkovú obnovu, teda i prezentáciu archeologického nálezu, je potrebné záväzné stanovisko ONV (v prípade NKP stanovisko KNV), ktorý zväží opodstatnenosť obnovy na základe žiadosti obsahujúcej podklady stanovené § 14 zákona SNR č. 27/87 a § 8-11 vyhlášky MK SSR č. 21/87:

- názov kultúrnej pamiatky, jej umiestnenie a číslo v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok SSR,
- názov a sídlo stavebníka,
- údaje o majetkovoprávných a užívateľských vzťahoch,
- opis kultúrnej pamiatky a účelu, na ktorý slúži,
- údaje o stavebnotechnickom stave,
- súhrn zamýšľaných opatrení a rozsah predpokladaných prác,
- predpokladaný prínos pamiatkovej obnovy (prezentácie) z hľadiska jej ďalšieho zhodnotenia a využitia,
- celkové predpokladané náklady,
- predpokladané termíny prípravy a realizácie pamiatkovej obnovy.

ONV v záväznom stanovisku, ktoré vydá na základe písomného vyjadrenia Krajskej organizácie štátnej pamiatkovej starostlivosti (v prípade NKP stanovisko KNV po vyjadrení ústrednej organizácie ŠPS - ŠÚPS), určí prípustnosť prác z hľadiska záujmov pamiatkovej starostlivosti a základné podmienky ich prípravy a realizácie.

Záväzné stanovisko ONV (KNV) včítane podkladov predstavuje východiskové dokumenty na spracovanie prípravnej a projektovej dokumentácie pamiatky - prezentácie archeologického nálezu a zaradenie akcie do plánu obnovy.

Prípravnú a projektovú dokumentáciu obnovy, prípadne udržiavacích prác musí správca nehnuteľnej kultúrnej pamiatky, resp. projektant prerokovať v priebehu jej spracovania s príslušnými organizáciami štátnej pamiatkovej starostlivosti, ktoré ku každému dokončenému stupňu spracujú písomné vyjadrenie ako podklad záväzného stanoviska ONV (KNV).

Financovanie obnovy zabezpečuje správca kultúrnej pamiatky vo svojom pláne a rozpočte, resp. požiada o krytie obnovy - prezentácie svoj nadriadený orgán. Financovanie archeologických nálezov, ktoré sú v správe národných výborov a ich

organizácií, sleduje a zabezpečuje KNV (Národný výbor hlavného mesta Slovenska Bratislavy), pri ostatných príslušné ústredné orgány správcov.

V rámci zabezpečovania realizačných prác prezentácie archeologických nálezov pri orientovaní sa či už na Pamiatkostav, podniky miestneho stavebníctva, výrobné družstvá (Drustav), prevádzkárne NV, prípadne iné možno využiť na usmerenie správnych konzervačných postupov a prostriedkov v konkrétnych podmienkach kapacity technologických laboratórií Štátnych reštaurátorských ateliérov.

Záverom prípevku ešte niekoľko poznámok k spôsobom prezentácie archeologických nehnuteľných nálezov, ktoré reprezentujú zásady ústrednej organizácie štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Základným princípom a prvoradou formou pamiatkovej obnovy čiže prezentácie archeologického nálezu by mala byť konzervácia

- v prípade dlhodobého výskumu priebežná,
- v prípade krátkodobého výskumu následná.

Ďalšia špecifikácia prezentácie by mala vychádzať z priemetov hĺbkových rovín nálezu a jeho zasadenia do krajiny, resp. zástavby.

Nález odkrytý vo väčších hĺbkach od súčasnej úrovne terénu je žiadúce

- po zakonzervovaní zasypať a v zodpovedajúcej nivelete vyhotoviť jeho kópiu, napr. pôdorysu, alebo
- zabezpečiť jeho ochranu a prezentáciu využitím krycej stavby - už jestvujúcej, prípadne novej.

Nález nachádzajúci sa približne v súčasnej nivelete, prípadne vystupujúci nad úroveň dnešného terénu

- možno ponechať po konzervácii v nezmenenom stave alebo
- upraviť jeho stav náznakovou rekonštrukciou, teda doplnením chýbajúcich častí, resp. nadstavaním či už v záujme ochrany originálu, alebo s cieľom zvýraznenia pôdorysnej a priestorovej skladby.

V rámci prístupov k realizácii pamiatkovej obnovy - prezentácie nehnuteľných archeologických nálezov - kultúrnych pamiatok odporúčame vyvarovať sa tzv. totálnych rekonštrukcií, diktovaných veľakrát správcami, resp. budúcimi užívateľmi.

Vzhľadom na požiadavku prezentácie iba najvýznamnejších archeologických nálezov by sa v maximálnej miere malo dodržať zachovanie pamiatkovej podstaty nálezu, v danom prípade originálu neznehodnoteného rekonštrukciou.

Vo výnimočných prípadoch, pre náučné ciele, v záujme zvýšenia didaktiky je azda vhodnejšie uvažovať o rekonštrukciách, resp. kópiách alebo modeloch nálezov vo vedľajších polohách.

PROBLEME DES SCHUTZES UND DER PRÄSENTIERUNG ARCHÄOLOGISCHER FUNDSTELLEN, RESP. DER IN DEN FONDS ODER KULTURDENKMÄLER DER SSR EINBEZOGENEN FUNDE. Der Beitrag handelt über Probleme des Schutzes und der Präsentierung der wertvollsten archäologischen Funde, die in das Zentralverzeichnis der Kulturdenkmäler der SSR aufgenommen sind (416 evidiert, davon 103 als Bestandteile von Kulturdenkmälern anderer Art) und welche im Interesse der Erhaltung und angebrachten gesellschaftlichen Ausnützung ein Gegenstand der staatlichen Denkmalfürsorge im Sinne des auf Kulturdenkmäler bezogenen Gesetzes Nr. 27 SNR vom J. 1987 sind.

Die gegenwärtige Situation, bewirkt durch das ungenügende Arbeitsverfahren und einmal getroffene Lösungen, gesteigert durch die spezifische Lage der unbeweglichen archäologischen Funde zwischen den Denkmälern, d. h. durch ihre Situierung überwiegend unter dem gegenwärtigen Geländeniveau, wie auch durch das Vorkommen der Fundstellen (Siedlungskomplexe mit ständig sich erweiternder Bebauung, bzw. im Extravillan mit Ausnützung des Geländes durch Boden-, Wald- und andere Wirtschaft), erfordert eine präzisere Umwertung der Fundstellen bzw. ihre nachfolgende sukzessive Einreihung in die Pläne der Geländegrabungen, und eine Aktualisierung des zentralen Verzeichnisses (miteinbezogen die Vorschläge für eine Bekanntmachung, resp. ihre Aufhebung), Wichtig ist ein kritischerer Blick auf die realen Möglichkeiten des Schutzes, der verbesserten topographischen Angaben, einbezogen die Kartenunterlagen, eine intensivere Mitwirkung interessierter Organe und Organisationen, ein besonderes Herantreten und eine variable Verarbeitung der Methoden und Arten des Schutzes und damit eine eng verbundene Stärkung von Fachkapazitäten aus Reihen der Archäologen in der Organisation der staatlichen Denkmalschutzfürsorge.

Unbefriedigend ist auch der Stand der Schausstellung archäologischer Funde (gegenwärtig sind über 50 realisiert), verursacht außer den Kosten zur Erneuerung (Expertisen, Konservierungsmittel, größere Geländezurichtungen, Informationssysteme) und dem Mangel an Realisierungskapazitäten (in Anbetracht des ungenügenden Standes des Fonds der übrigen Denkmälerarten) durch die ständig zunehmende Zahl der Fonds archäologischer Funde mit der Forderung zur Präsentierung durch unkonsequente Geltendmachung der Forderungen einer Erneuerung im Rahmen des Systems langfristiger Programmierung, Planung und Finanzierung, durch die ungenügenden Unterlagen zur Sicherung der Vorbereitung vorprojektierter und projektierter Dokumentation, durch unbeendete Grabungen und schließlich auch durch die ungenügende Kenntnis geeigneter Technologien (einbezogen die Realisierungskapazitäten für ihre Einführung), die den Stand des unbeweglichen archäologischen Fundes in optimalem Maße konservieren würden.

Das letzte pertraktierte Gebiet ist die Problematik der Präsentierungsart. Die erstrangige Form der Denkmalerneuerung sollte hier die Konservierung sein, erst von ihr kann eine weitere Spezifizierung der Präsentierung (Kopien der Grundrisse, Andeutungsrekonstruktion - Ergänzung evtl. Minzubaу fehlender Teile) abgewickelt werden (nach der Projektion der Tiefenniveaus des Fundes).

Im Hinblick auf die Forderung der Präsentierung nur der bedeutendsten archäologischen Funde sollte man in maximalem Maße die Erhaltung des Wesens des Fundes einhalten, d. h. des durch die Rekonstruktion nicht entwerteten Originals.

ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ И ПОКАЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ИЛИ ИХ НАХОДОВ ВКЛЮЧЕННЫХ В ФОНД ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ ССР. Статья рассматривает проблемы охраны и представления ценнейших археологических находок ССР /регистрированных 416, в том числе 103 как составная часть памятников культуры иного рода/, которые в интересах сохранения и соответствующего общественного использования являются предметом государственной охраны исторических памятников в смысле Закона № 27 Словацкого национального совета от 1987 г., относящегося к памятникам культуры.

Сложившаяся ситуация, вызванная недостаточной оперативностью и разовыми решениями, умноженная специфическим положением недвижимых археологических находок среди памятников /они находятся главным образом под современным уровнем местности/, но и местоположением /заселенная область, или же окрестности использованные земельным, лесным и другими хозяйствами/ требует более тщательной переоценки местонахождений, или же их последующего включения в планы полевых исследований, актуализации центрального списка /включая предложений к объявлению, или же отмены объявления/. Необходимым является более критический взгляд на реальные возможности охраны, включая данные для карт, лучшее содействие заинтересованных органов и учреждений, индивидуальный подход к отдельным памятникам и более изысканная разработка методов и способов охраны, с чем связано повышение числа археологов, работающих в учреждениях государственной охраны исторических памятников.

Неудовлетворительным кажется состояние показа археологических находок /пока что реализовано свыше 50/, вызванное наряду с расходами по консервации и реконструкции /экспертизы, средства для консервации, большая пленировка местности, информационные системы/ и недостатком устроителей /ввиду неудовлетворительного состояния фонда остальных видов памятников/ повышающимся числом фонда археологических находок, предъявляемых для представления общественности, непосредственным применением требований восстановления в рамках системы долгосрочного программирования планирования и финансирования, неудовлетворительными данными для обеспечения предварительной предпроектной и проектной документации, неоконченными исследованиями и, в конечном итоге, также неудовлетворительными знаниями соответствующих технологий /включая работников для их введения/, консервирующих оптимально недвижимую археологическую находку.

Последней рассматриваемой областью является проблематика способа представления памятника общественности. Главной формой восстановления памятника должна быть консервация, только потом можно применить /по проекции глубинной плоскости находки/ другие типы показа /копия плана, частичная реконструкция - дополнение или же надстройка отсутствующих частей/.

Имея в виду требование представлять общественности только наиболее значительные археологические находки, следует в максимальной степени соблюдать сущность находки, т.е. оригинала, необесцененного реконструкцией.

OCHRANA A PREZENTÁCIA ARCHEOLOGICKÝCH PAMIATOK V STREDOSLOVENSKOM KRAJI

Václav Hanuliak

Problém ochrany a prezentácie archeologických pamiatok je aktuálny temer vo všetkých európskych krajinách. U nás viac ako dve desaťročia sa týmto pamiatkam venuje pozornosť len administratívnou ochranou v rámci Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok SSR. V Stredoslovenskom kraji od r. 1968 do r. 1984 bolo vyhlásených 114 archeologických lokalít za kultúrne pamiatky. Z uvedeného počtu do r. 1984 nebola odovzdaná pre širšiu verejnosť žiadna z archeologických pamiatok s možnosťou prezentácie, resp. fyzickej ochrany. Výnimkou je objekt zistený na nádvorí Zvolenského zámku. Táto archeologická pamiatka nevystupuje ako samostatná, ale ako súčasť NKP, dodatočne zakomponovaná do projektu pamiatkových úprav.

Archeologické pamiatky, na rozdiel od pamiatok architektúry a taktiež chránených prírodných výtvorov, nálezísk, území, sú bez základného označenia v teréne. Tým, možno povedať, vytvárajú svojím spôsobom anonymnú skupinu pamiatok. Iba tretina lokalít na Slovensku má vypracované mapové podklady na stanovenie ochranných pásiem.

Snaha o prezentáciu archeologických pamiatok začala byť aktuálna v našom kraji až začiatkom 80-tych rokov. Nasledujúci výpočet archeologických pamiatok, na ktorých sa uskutočnila pamiatková úprava, odzrkadľuje len iniciatívu niekoľkých jednotlivcov, žiaľ, ešte stále nie programovo realizovanú spoluprácu inštitúcií, ktorých sa táto problematika bytostne dotýka. Pamiatková úprava spočíva na prísnej konzervácii odkrytej architektúry, čím sa zabezpečuje jej primárna ochrana proti poveternostným vplyvom a iným nežiadúcim zásahom, ktoré by viedli k jej postupnej devastácii. Objektívnym faktorom je, že i zásluhou archeológie dochádza k zväčšovaniu fondu pamiatkového bohatstva, ale tým súčasne i narastajú nároky na jeho ochranu, bezpečnosť a v neposlednej miere na riešenie problému vhodnej prezentácie. Proti 30 rokov uznávanej a zaužívanej formule, že "najlepšou konzerváciou, a tým aj ochranou je opätovné zasypenie preskúmanej pamiatky", nemá výhrady azda žiaden archeológ. Na koľkých preskúmaných archeologických lokalitách však nebola, resp. fyzicky nemohla byť uskutočnená táto záverečná záchranná etapa. Týmto sa archeologický výskum stáva začiatkom neslávneho konca nie jednej archeologickej pamiatky. V tejto etape prichádzajú k slovu pamiatkové organizácie a žiaľ, vo väčšine prípadov dochádza k zúženému chápaniu poslania na jednej strane akademického pracoviska a na druhej strane pamiatkovej inštitúcie. Spoločný cieľ - záchrana archeologickej pamiatky zo všetkých hľadísk - sa nám vytráca. Ochrana a prezentácia archeologických pamiatok viac než iných druhov nehnuteľných pamiatok musí sa stať vecou úzkej spolupráce archeológa, pracovníka pamiatkovej starostlivosti a architekta ako spracovateľov návrhu úpravy, veď hlavným funkčným poslaním archeologických pamiatok je ich spoločenská prezentácia vhodnou architektonickou úpravou a sprístupnením. Počet archeologických pamiatok určených, resp. vybraných na prezentáciu nemôže byť hodnotený z hľadiska percentuálnych kritérií, ale z hľadiska dôležitosti a významu. Napriek tomu uvediem, že v Stredoslovenskom kraji v súčasnosti z celkového počtu 114 archeologických pamiatok sú prezentované 3, čo predstavuje 2,6 %. Je to veľa alebo málo?

V r. 1986 po preskúmaní lokality v katastri obce Kyjatice v okrese Rimavská Sobota bol odovzdaný verejnosti archeologický pamätník, ktorý názornou formou prezentuje praveké pohrebisko ľudu eponymnej kultúry neskoršej doby bronzovej z 11.-8. stor. pred n. l. Archeologický pamätník predstavuje časť mohylníka s niekoľkými rekonštruovanými mohylami s názorne odkrytým hrobom so skrinkovou konštrukciou a s pohrebnou keramikou. Žiarový pohrebný rítus symbolizuje i názorne rekonštruovaná hranica. Pamätník dopĺňa jednoduchý informačný pútač so stručnými údajmi o archeologickej pamiatke.

V r. 1982 v Komjatnej v okrese Liptovský Mikuláš bola pri zemných úpravách na stavbe jednej z vedľajších komunikácií porušená evidovaná archeologická pamiatka - zaniknutý stredoveký kostol. Výsledky výskumu predstihli očakávanie. Historicky doloženú stavbu zo 14. stor. výskum doplnil a spresnil. Zistilo sa, že gotický kostol sv. Ducha mal staršiu stavebnú etapu, ktorú datujeme do 12. stor. Komjatná popri Liptovskej Mare predstavuje zatiaľ druhú románsku sakrálnu pamiatku v Liptove. Základy románskeho objektu porušili poveľkomoravský hrob z konca 10. až zo začiatku 11. stor. Výskum trval 2 týždne. Pamiatková úprava i so všetkými problémami, ktoré prinášala, trvala 1 týždeň. Pochopením a vzorovým prístupom miestneho NV a jeho stavebnej prevádzky mohla byť pamiatková akcia úspešne skončená. V r. 1987 na tejto archeologickej pamiatke boli umiestnené dva informačné pútače.

Tretou archeologickou pamiatkou v Stredoslovenskom kraji, na ktorej sa uskutočnili pamiatkové úpravy z dôvodov fyzickej ochrany, je Liptovská Mara. Svojím významom sa zaraďuje k popredným archeologickým pamiatkam na Slovensku. Na lokalite už od r. 1965 prebieha systematický archeologický výskum. Význam Liptovskej Mary ako archeologickej lokality zväčšuje skutočnosť, že ako jediná v kraji je navrhnutá AÚ SAV v Nitre na vyhlásenie za NKP.

Archeologická pamiatka v súčasnosti predstavuje aglomerát viacerých kultúrnych i časovo rozdielných objektov. Rámcovo pozostáva navrhovaná NKP z dvoch častí: hradiska Havránok a architektonických zvyškov ranostredovekého kostola P. Márie. Táto pamiatka bude predmetom samostatného referátu, preto iba v stručnosti predkladám výsledky pamiatkových úprav. Hlavnou náplňou pamiatkových úprav na hradisku bola prísna konzervácia odkrytých architektúr so zreteľom na fyzickú ochranu pamiatky. V priestoroch stredovekého zemepánskeho hrádku sa uskutočnili zemné úpravy na získanie obdobnej nivelety, pretože po preskúmaní stredovekých objektov (na tom istom mieste) sa pokračovalo vo výskume časovo a kultúrne starších celkov v nižších vrstvách. To uvádzam z toho dôvodu, že akýkoľvek revízný výskum stredovekého hrádku nie je už v budúcnosti možný. V priestoroch stredovekého hrádku sme uskutočnili rekonštrukciu premostenia, pretože odkrytá obranná priekopa bola trvalou prekážkou pri realizovaných prípravných prácach. Rekonštrukciu sme urobili podľa všetkých výskumných podkladov.

Ucelený objekt s možnosťou pamiatkovej prezentácie predstavuje vstupná brána vnútorného pásma opevnenia zo začiatku 1. stor. n.l., v súčasnosti už náznakovito rekonštruovaná. Objekt bol svojím spôsobom prvou rekonštruovanou stavbou tohto druhu na Slovensku. Išlo o experiment, v ktorom si pamiatkári a archeológovia overovali stavebné postupy, techniku, jednotlivé detaily, staticku atď.

Kostol P. Márie pozostáva zo zvyškov obvodových múrov lode, presbytéria, sakristie a renesančnej veže. Značná časť pamiatkárov v súčasnosti je za zrušenie

renesančnej veže, dôvodiac neestetickým zasadením stavby v súčasnom terénnom prostredí, ako druhý dôvod uvádzajú, že dôjde k duplicite, ktorá môže pomýliť širokú verejnosť, pretože kópia kostola je vybudovaná v liptovskom skanzene v Pribyline. Tiež argumentujú narušenou statikou objektu. (Problémom súčasnej statiky renesančnej veže kostola sa zvlášť zaoberá referát k architektonickej štúdii.) Tieto dôvody viedli k ďalšej etape asanácie zvyškov veže. Sme toho názoru, že zvyšky architektúry kostola, najmä jeho vežu, tvoriacu dominantu a krajinotvorný prvok vodnej nádrže, je nevyhnutné zakomponovať do pamiatkového areálu. Za túto alternatívu sa plne hlási Krajský inštitút pre urbanizmus a územné plánovanie v Banskej Bystrici, Útvar hlavného architekta okresu v Liptovskom Mikuláši, AÚ SAV v Nitre, ONV - odbor kultúry i odbor výstavby a územného plánovania v Liptovskom Mikuláši, ktorý ďalšie asanačné práce zastavil.

Druhú skupinu archeologických pamiatok tvoria tie, ktoré nevystupujú samostatne, ale sú súčasťou chránenej architektonickej pamiatky.

V r. 1984 archeologický výskum vonkajšieho opevnenia Vígľašského zámku odkryl architektúru, podľa staršej literatúry datovanú do 13. stor. Odkryté architektonické zvyšky však predstavujú iba základy solitérnej veže zo 16. stor. Obranná veža bola vybudovaná na kráľov podnet v období tureckého nebezpečenstva, keď tieto veže plnili úlohu tzv. vartoviek (napr. Krupina). Po preskúmaní interiéru a najbližšieho exteriéru sa uskutočnili pamiatkové úpravy, pozostávajúce zo zemných a stavebných prác. Stavebnou úpravou sa sledovala iba prísna konzervácia.

V Turčianskom Jasenove v okrese Martin sa v r. 1982 robil archeologický výskum ako súčasť pamiatkového výskumu kostola sv. Margity, zameraný na spresnenie datovania kostola a možnosť overenia hypotézy staršej stavebnej etapy. Výskum odkryl objekty interpretované ako sakristia a osárium. Po 6-ročnej prestávke po výskume, ktorá zanechala negatívne stopy na odkrytej architektúre a navyše narušila statiku kostola v dôsledku neupravenej odkrytej architektúry a nezasypaných sond, sa v r. 1988 uskutočnila záchranná pamiatková úprava. V krátkom čase sa odkrytá architektúra konzervovala formou pôdorysnej názornej rekonštrukcie.

Liptovské múzeum v Ružomberku v spolupráci s KÚŠPSOP v Banskej Bystrici začalo r. 1976 archeologicko-architektonický výskum Liptovského hradu v katastri obce Liptovská Sielnica v okrese Liptovský Mikuláš. Liptovský hrad je najstarším hradom v Liptove, jeho vznik sa kladie k r. 1262. Zanikol za panovania Mateja Korvína, ktorý ho dal r. 1474 zničiť. Po odstránení zeminy z priestorov hradnej architektúry bolo jednoznačné, že zvyšky architektúry v priebehu niekoľkých rokov v extrémnych podmienkach nebudú mať dlhé trvanie. Z toho dôvodu sa pristúpilo k jednoduchšej, prísnej konzervácii odkrytej architektúry. Od r. 1978 popri archeologickom výskume prebiehali súčasne na odkrytej architektúre i konzervačné úpravy. Jednoduchá, resp. prísna konzervácia v podmienkach najvyššie položeného hradu v ČSSR sa technicky vôbec nejavila ako jednoduchá. V rámci výskumných prác bolo potrebné vybudovať základňu na stavebný materiál a prístupovú cestu lesom v dĺžke 1,5 km, ktorá je v súčasnosti zakomponovaná do náučného chodníka. Do r. 1986 bola odkrytá architektúra v celom objeme zakonzervovaná.

Vymenované akcie, ktorými sa sledovala pamiatková úprava a prezentácia archeologických pamiatok, sa nezaobišli bez problémov odborného, technického a organizačného charakteru. S týmito problémami sa možno popasovať, ale až vtedy, keď bude doriešený základný problém - a to je, z môjho pohľadu, problém investovania pamiatkových akcií tohto druhu. Kolokvium by sa malo i k tomuto problému konštruktívne vyjadrovať.

SCHUTZ UND PRÄSENTIERUNG ARCHÄOLOGISCHER DENKMÄLER IM MITTELSLOWAKISCHEN KREIS. Das Problem des Schutzes und der Präsentation archäologischer Denkmäler ist fast in allen europäischen Ländern aktuell. Bei uns wird seit mehr als zwei Jahrzehnten diesen Denkmälern nur in Form von administrativem Schutz im Rahmen des Zentralverzeichnisses der Denkmäler der SSR Aufmerksamkeit gewidmet. Im mittelslowakischen Kreis wurden 114 archäologische Fundstellen von den J. 1968-1984 zu Kulturdenkmälern erklärt, von diesen war bis zum J. 1984 nur ein einziges archäologisches Objekt als Bestandteil eines nationalen Kulturdenkmals - die Burg von Zvolen - denkmalpflegerisch, mit gesellschaftlicher Präsentierungsmöglichkeit gestaltet.

Erst Anfang der 80er Jahre begann man aus Initiative mehrerer Einzelpersonen die Denkmalgestaltung mit dem Ziel zu realisieren, einige abgedeckte Denkmäler auf folgenden archäologischen Fundstellen im mittelslowakischen Kreis zu retten:

- Auf dem spätbronzezeitlichen Gräberfeld der Kyjatice-Kultur in Kyjatice, Bez. Rimavská Sobota, wurde der Öffentlichkeit ein archäologisches Denkmal übergeben.
- Von der romanisch-gotischen Kirchenwüstung des Hl. Geistes in Komjatná, Bez. Liptovský Mikuláš, wurde die abgedeckte Architektur mit einem Informationssystem dargeboten.
- Auf dem archäologischen Denkmal in Liptovská Mara-Havránok, Bez. Liptovský Mikuláš, wird eine Denkmalgestaltung einzelner Objekte im Rahmen des ganzen Denkmalareals realisiert.
- Der untersuchte Wachturm aus dem 16. Jh. in Víglaš-Bašta, Bez. Zvolen, wurde durch eine anschauliche Grundrißrekonstruktion hergerichtet.
- In Turčianske Jasenovo, Bez. Martin, wurde bei der St.-Margit-Kirche die abgedeckte Sakristei und das Ossarium denkmalpflegerisch zugerichtet.
- Auf der Liptover Burg im Kataster der Gemeinde Liptovská Sielnica, Bez. Liptovský Mikuláš, realisierte man neben systematischen archäologischen Grabungen denkmalpflegerische Gestaltungen der abgedeckten Architektur mit einer strengen Konservierungsmethode.

Die Rettung archäologischer Denkmäler kann nicht ohne programmierte Mitarbeit von Denkmalschutzinstitutionen, archäologischen Arbeitsstellen und Museen realisiert werden. Unausweichlich ist die Lösung des Problems der Finanzierung der Denkmäleraktionen dieser Art.

ОХРАНА И ПОКАЗ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ В СРЕДНЕСЛОВАЦКОЙ ОБЛАСТИ. Проблема охраны и показа археологических памятников актуальна почти во всех странах Европы. В нашей стране более двух десятилетий этим памятникам уделяется внимание только относительно административной охраны в рамках Центрального списка памятников культуры ССР. В Средней Словакии с 1968 по 1984 гг. памят-

никами культуры было объявлено 114 археологических местонахождений, в том числе до 1984 г. только один археологический объект /как составная часть Национального памятника культуры - Замок Зволен/ был консервирован с целью его показа общественности.

Только в начале 80-х годов по инициативе нескольких работников учреждения по охране исторических памятников в Ванской Вистрице и Археологического института Словацкой академии наук в Нитре началась консервация и реконструкция следующих археологических памятников в Средней Словакии:

- На первобытном могильнике киятицкой культуры позднего бронзового века в с. Киятице, р-н Римавска Собица, был построен и передан общественности археологический памятник.
- Из погибшего романско-готического костела св. Духа в с. Комьятна, р-н Липтовски Микулаш, представлена общественности вскрытая архитектура, снабженная системой информации.
- На археологическом памятнике Липтовске Мара-Гавранок, р-н Липтовски Микулаш, проводится реконструкция отдельных объектов на площади всего памятника.
- Исследованная сторожевая башня XVI в. на местонахождении Вигляш - Вашта, р-н Зволен, сделана наглядная реконструкция плана.
- В с. Турчанске Ясеново, р-н Мартин, возле костела св. Маргиты была реконструирована в качестве памятника вскрытая ризница и оссарий.
- На Липтовском замке на территории с. Липтовске Сьелница, р-н Липтовски Микулаш, вместе с систематическими археологическими исследованиями осуществилось восстановление памятника вскрытой архитектуры методом точной консервации.

Охрану археологических памятников нельзя осуществить без программированного сотрудничества учреждений по охране исторических памятников, археологических учреждений и музеев. Необходимым является окончательное решение проблемы инвестора такого рода действий.

KULTÚRNE PAMIAHKY – ARCHEOLOGICKÉ LOKALITY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU (SÚČASNÝ STAV, PROBLÉMY A VÝCHODISKÁ)

Dušan Čaplovič – Michal Slivka

Dôkladná a pravdivá analýza súčasného stavu ochrany archeologických lokalít - kultúrnych pamiatok na území východného Slovenska je základným predpokladom stanovenia východísk a cieľov dlhodobého programu pamiatkovej úpravy a kultúrno-výchovného využitia tohto špecifického druhu (charakteru) pamiatok. Táto analýza musí však vychádzať zo všeobecne platných zásad pamiatkovej starostlivosti, a najmä z reálnych zámerov, spoločne vypracovaných orgánmi pamiatkovej starostlivosti, múzejných inštitúcií, štátnej správy (národných výborov) a Archeologického ústavu SAV.

Keďže život je plný príkladov - dobrých i zlých - a nám prislúcha učiť sa z nich, čo v podstate značí: negatívne poprieť a pozitívne rozvíjať, je i našou povinnosťou analyzovať (na konkrétnych príkladoch) súčasný stav spolupráce v pamiatkovej starostlivosti pri ochrane archeologických lokalít - kultúrnych pamiatok SSR so zameraním zvlášť na územie Východoslovenského kraja. Domnievame sa, že reagovať na súčasný stav a hľadať konkrétne východiská nie je možné bez tejto pravdivej analýzy a poznania koreňov dnešných problémov na Slovensku vôbec. Nemusíme sa preto vždy odvolávať len na stranícke dokumenty a materiály, závery zjazdov, konferencií. Je však potrebné v záujme pravdy i na tomto mieste zdôrazniť, že tieto dokumenty našich najvyšších straníckych a štátnych orgánov často veľmi konkrétne a programovo stanovili úlohy v pamiatkovej starostlivosti, žiaľ, štátna správa ich nedokázala zosúladiť a preniesť do praxe. Nepôjde nám o hľadanie vinníkov, pretože zodpovednosť nesieme i my - súčasníci, ale najmä nedostatočná kontrolná činnosť a nezodpovedný prístup niektorých "zodpovedných". Aj v tejto oblasti našej činnosti sme postrádali základný - hybný princíp vývoja a napredovania: kritiku i sebakritiku, odvahu poukázať na niektoré chyby či priznať si ich. Neriešením, pasívnym konštatačným prístupom problémy narastali a v analyzujúcich správach, inšpekčných previerkach a v číslach sa stratilo to konkrétne, o čo nám vždy malo a musí práve dnes ísť: ochrana, základná otnova a kultúrno-výchovné sprístupnenie týchto nemých svedkov našej národnej histórie a dejín všeobecne.

Na tieto rezíduá posledného desaťročia narážame i pri skutočne minimalistickom programe ochrany, v niektorých prípadoch i pamiatkovej úpravy a kultúrno-výchovného využitia archeologických lokalít (kultúrnych pamiatok), ktorý po skončení výskumu často ani nie je náročný, vyžaduje si však zodpovedné prístupy všetkých zainteresovaných, bez zbytočných návykov - stereotypov, odrážajúcich sa v byrokratických požiadavkách a v preferovaní ekonomických ukazovateľov - v hre čísiel, ktoré až príliš opanovali naše myslenie.

Pamiatková starostlivosť v inštitucionálnom zmysle slova je veľmi mladá disciplína, doposiaľ nekonštituovaná a svojou vnútornou štruktúrou stále hľadajúca cestu, často len nachádzajúca jednotlivé východiskové možnosti (ak nechceme hovoriť o istých "únikových" možnostiach). Vo svojom vývoji, uvedomujúc si svoju špecifickosť, prijala do celkového projektu obnovy pamiatok aj archeológiu. Bolo to v 60-tych rokoch až prvej polovici 70-tych rokov na západnom Slovensku

pod vedením Ing. J. Lichnera a na východnom Slovensku pod vedením F. Markuša. V ďalších rokoch, a žiaľ, pretrváva to aj do prítomnosti, je pamiatková starostlivosť poznamenaná sústavným hľadaním alebo znovunachádzaním východísk, cieľov, programu. Pre toto obdobie bolo a aj je charakteristické až prílišné napätie medzi ekonomickými ukazovateľmi, povrchnou metodikou (myslíme tým metodu bez odborného výskumu), byrokratickými predpismi na strane jednej a vedeckými požiadavkami rozvoja vlastnej disciplíny, ktoré by mali byť prioritizujúce, na strane druhej. Ak chceme naozaj kvalitne splniť úlohy pamiatkovej starostlivosti a uchovať naše kultúrohistorické dedičstvo pre budúce pokolenia, musíme sa zbaviť týchto prístupov. Znamená to v praxi posilnenie odborného výskumu a metodiky, ktoré sú čoraz viac vytláčané investičnou zložkou. Na význam komplexného odborného výskumu či prieskumu pamiatkových objektov poukázal v besede v Československej televízii (v októbri 1988) aj popredný predstaviteľ pamiatkovej starostlivosti na Slovensku Ing. arch. J. Vicel, riaditeľ odboru pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Ministerstva kultúry SSR. Žiaľ, tieto zámery zostávajú len na papieri či v rovine slovnej ekvilibristiky, a ekonomické ukazovatele s pragmatickými prístupmi víťazia. Kultúra postavená len na ekonomických ukazovateľoch svedčí o našej nekultúrnosti, pretože na kultúru sa nedopláca, ale "na kultúru sa platí, na nekultúrnosť sa dopláca" (Válek 1988, s.3). Takýto prístup poznačil aj našu organizovanú pamiatkovú starostlivosť, ovládol myslenie niektorých pracovníkov štátnej správy a pamiatkovej starostlivosti.

V rámci sústavného hľadania sa uskutočnila reštrukturalizácia Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti (ďalej ŠÚPS), čo malo, domnievame sa, negatívny dopad aj na nižšie články riadenia, teda tri krajské ústavy (mestský v Bratislave) a okresné strediská. A práve tieto inštitúcie neboli z odborno-metodickej stránky, nehovoriac už o zložke vedecko-výskumnej, dobudované ani kádrovo, ale ani materiálne. Odstránenie vedeckého výskumu (aj archeológie) malo a má negatívny odraz v komplexnej záchrane a obnove pamiatok, v ich prezentovaní i popularizovaní.

Žiaľ, ešte stále sa pamiatková starostlivosť javí ako neproduktívny a luxusný fenomén. Vo vedomí našich spoluobčanov sa pamiatky na Slovensku považujú za dokument cudzej moci, cudzej minulosti, cudzej kultúry a vzťah k nim nie je formovaný ich historicitou - dejinami vlastného národa. Žiaľ, takýto prístup badať najmä u vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov a často v profesiách, ktoré sú priamo zodpovedné za pamiatkovú starostlivosť, čo nás iste pred svetom nectí. Aj pre tieto príčiny pamiatková starostlivosť nemôže dokázať svoj spoločenský význam, nevraťiac už o dákejšej sociálnej autorite a zapojení sa do interdisciplinárneho systémového bádania, a nie nakoniec aj do konštituovania sa vo vlastný špecifický vedecký organizmus. Márne sú snahy jedincov - nadšencov i v tejto oblasti, ktorí chápú pamiatkovú starostlivosť ako pevnú súčasť nášho hospodárskeho a sociálneho rozvoja, a práve ich snaženie je skutočným prejavom cti a morálky. Ich myslenie a konanie neovládli čísla a povrchné "výkazníctvo", ale hlboký vzťah k pamiatkam, ktorému prispôsobili svoj život (nehľadiac na čas ani peniaze).

Keď nastúpujeme tento kritický prístup v rámci nášho vedeckého podujatia, musíme odpovedať na myšlienku, vyslovenú publicistom Pavlom Dvořákom na stretnu-

tí historikov a spisovateľov v júni 1987 v Budmericiach (Dvořák 1988, s. 37), že "stačí si trochu pocestovať po Slovensku a získate dojem, že takéto diskusie vlastne nemajú nijaký zmysel, keď sme si Slovensko už zbúrali aj s jeho minulosťou, historickým vedomím i kontinuitou dejín". My tvrdíme, že majú zmysel, ak sem prišli ľudia, ktorí chcú prijať koncepčné východiská a stanoviť konkrétny program, a ak náš dialóg bude sledovať jediný cieľ - dorozumieť sa a v praxi urýchlene, bez zbytočných prieťahov, výhovoriek, byrokratickej zviazanosti konať. Vyžaduje si to však v niektorých konkrétnych podmienkach aj osobnú statočnosť. Musíme sa zbaviť dedičstva minulosti - výhovoriek na iných, "tiež" zodpovedných, či na kadejaké historické handicapy, o ktorých sme už hovorili, pretože akékoľvek objavovanie vlastnej bezúhonnosti je dôkazom aj toho, akým strašiakom, zakódovaným výchovou, je i pre nás kategória sporu; Musíme to urobiť najmä v polemike namierenej dovnútra, tam, kde sa myslenie nahlas - o sebe i o tom druhom - nebude považovať za zradu či dobre premyslený taktický manéver. Veríme, že toto podujatie formou i obsahom splní úlohy a bude garantovať konštruktívny spor - dialóg.

Na známe pamiatky sme si už akosi zvykli aspoň ako na súčasť prostredia, v ktorom žijeme. A na "nové", či lepšie povedané, novoobjavené, napr. najmä prostredníctvom archeológie, sa náš človek ešte stále pozerá očami romantizmu, a veru často bez náležitého vysvetlenia ich povahy a významu (čo je i našou chybou) mu ani nedávajú patričný zmysel. Na škodu veci je aj skutočnosť, že takýto pohľad a prístup badáme u mnohých zástupcov pamiatkových a kultúrno-výchovných inštitúcií, ale aj u pracovníkov orgánov štátnej moci. Zračí sa v tom aj náš istý dlh spoločenskej a politickej praxi, a to v aplikačnej rovine prezentácie výsledkov archeologického výskumu. Po skúsenostiach z východného Slovenska (konkrétne príklady uvedieme) cítime aj akýsi nezáujem kompetentných pracovníkov preštudovať alebo aspoň prečítať materiály spracované Archeologickým ústavom SAV, oddelením v Košiciach, nehovoriac už o ochote prerokovať takéto materiály. Ani záujem Ing. R. Schustera, CSc., predsedu Východoslovenského KNV v Košiciach, nezaktivizoval prácu odboru kultúry tohto KNV, ktorému bol jeden z koncepčných materiálov predložený už v r. 1986-87.

Nedostatkom je aj ďalšia skutočnosť, na ktorú chceme opätovne na tomto stretnutí poukázať, že totiž kategória archeologická pamiatka nebola legislatívne doriešená nielen v zákone SNR č. 7/1958 Zb. (na tieto skutočnosti poukázal už V. Jankovič 1980, s. 25-29 a B. Polla 1986, s. 39), ale ani v novom zákone SNR č. 27/1987 Zb. Konkrétne v § 21-24 opäť nie je bližšie definovaná a špecifikovaná, i keď jej ochranu zabezpečuje § 127 zákona č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon). To sú skutočnosti, ktoré chtiac-nechtiac determinujú naše spoločné snahy pri zabezpečovaní ochrany i záchrany a v niektorých prípadoch aj kultúrno-výchovnom využití archeologických pamiatok - kultúrnych pamiatok (archeologických lokalít, nálezov) v rámci budovania nových ekosystémov - krajinných celkov, ktoré vytvárajú scenériu jednotlivých uzavretých regiónov a dodávajú im aj určitú špecifickosť.

Keďže nechceme, aby naše predchádzajúce zovšeobecnenia vyzneli len ako plané teoretizovanie, poučanie a nakoniec aj ako volanie do prázdna, uvedieme niekoľko príkladov z východného Slovenska. Archeologický ústav SAV spracoval

spolu s Východoslovenským múzeom v Košiciach v r. 1986 analyzujúci a koncepčný materiál s názvom Správa o súčasnom stave a úlohách záchranného a systematického archeologického prieskumu vo Východoslovenskom kraji v procese tvorby a ochrany životného prostredia, ktorý mal byť prostredníctvom odboru kultúry predložený na prerokovanie rade Východoslovenského KNV. Súčasťou materiálu - správy bol predovšetkým náčrt podielu archeologickej vednej disciplíny pri zabezpečovaní týchto úloh v úzkej spolupráci s rôznymi rezortmi a organizáciami v kraji. Správa obsahovala konkrétne úlohy v oblasti spolupráce Archeologického ústavu SAV, múzeí a pamiatkových organizácií, ďalej v oblasti spolupráce týchto inštitúcií s projekčnými, investorskými a dodávateľskými organizáciami v zmysle vtedajších platných legislatívnych opatrení, ako aj závery a opatrenia na prehĺbenie, skvalitnenie a zefektívnenie spolupráce so zámerom dosiahnuť konkrétne výsledky v spoločenskej praxi vo Východoslovenskom kraji. Žiaľ, materiál po systematickom dopĺňaní pripomienkami, upravovaní a skracovaní nebol do konca r. 1988 predložený do rady, no a jeho obsah a závery si žiadajú v zmysle nového zákona SNR č. 27/1987 Zb. opäť isté - samozrejme logické úpravy vyplývajúce z legislatívy. Administratívno-byrokratický prístup neumožnil jeho prerokovanie a v súčasnosti - ako sme uviedli - si žiada celý materiál zodpovedajúcu novú úpravu a ďalšie - dúfame, že nie zdĺhavé schvaľovacie pokračovanie. Ďalším príkladom podobného prístupu bola požiadavka spracovať, resp. doplniť (inovovať) návrhy na zápis archeologických nálezov (lokalít) Východoslovenského kraja do štátneho zoznamu nehnuteľných kultúrnych pamiatok (ďalej ŠZKNP). Archeologický ústav SAV (oddelenie v Košiciach) spracoval v zmysle pokynov metodického úseku Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (ďalej KÚŠPSOP) v Prešove celý podkladový materiál v priebehu r. 1987 tak, že vo väčšine okresov boli tieto archeologické nálezy schválené a preradené do kategórie kultúrna pamiatka na zasadnutiach rád ONV (v zmysle zákona SNR č. 7/58 Zb.) ešte koncom r. 1987. Na rokovanie rád neboli predložené len v okresoch Prešov, Trebišov a Poprad, a preto boli zaslané na Ministerstvo kultúry SSR (ŠÚPS v Bratislave). Materiály - podklady na zápis do ŠZKNP boli vrátené všetky späť na doplnenie chýbajúcich údajov (fotodokumentácia zostala na KÚŠPSOP v Prešove, podobne krajské stredisko nezaslalo podklady s číslami uznesení z rokovania rady ONV), ktoré neboli uvedené z dôvodov nedostatočnej odbornej inštrukcie krajského metodického pamiatkového centra (KÚŠPSOP). Práce v tejto oblasti teda pokračujú ďalej a mali by sa uzavrieť na celokrajskom seminári o ochrane a využívaní archeologických lokalít v procese výchovy k socialistickému vlastenectvu vo Východoslovenskom kraji v marci 1989 v Košiciach za účasti zainteresovaných orgánov a organizácií (orgánov štátnej správy - KNV, ONV; AÚ SAV, KÚŠPSOP a múzeí). Celkove je navrhovaných, v niektorých prípadoch už i schválených (i v rámci revízie), 203 archeologických nálezov (lokalít) na zápis do ŠZKNP.

Veríme, že podobný osud nestihne materiál komplexne spracovaný AÚ SAV v Nitre, v ktorom sú obsiahnuté návrhy na úpravu a sprístupnenie najvýznamnejších archeologických lokalít (aj z východného Slovenska) a na ich využitie na kultúrno-výchovné ciele. Z Východoslovenského kraja je to osem archeologických lokalít (Gánovce, okr. Poprad, Letanovce-Kláštorská, Spišský Štvrtok a Spišské Tomášovce-Čingov, okr. Spišská Nová Ves, Nižná Myšľa a Svinica, okr. Košice-vidiek, Košice-Krásna nad Hornádom, Zemplín, okr. Trebišov), ktoré by sa

mali stať súčasťou chránených krajinných celkov a prírodnej scenérie na hlavných cestných ťahoch a v turisticky navštevovaných oblastiach. Je to minimalistický a domnievame sa aj reálny program prezentácie niektorých kultúrnych pamiatok (archeologických lokalít), ktoré sú z hľadiska času a priestoru jedinečnými pamätníkmi našich najstarších dejín a národných dejín zvlášť. Svojím významom sa zaradili archeologické lokality medzi kultúrno-historické pamiatky vôbec, a to nielen z hľadiska našich dejín, veď majú internacionálny charakter a predpokladá sa pri nich medzinárodný vedecký i kultúrny prienik. Mali by teda mať aj v pamiatkovej starostlivosti trvalé i prioritné postavenie.

Program starostlivosti o konkrétne kultúrne pamiatky (nehnuteľné archeologické nálezy) dopĺňame týmto ideovým zámerom - návrhom na kultúrno-výchovné využitie:

Gánovce, poloha Hrádok, okr. Poprad

Navrhujeme zachovať zvyšky travertínovej kopy s vyschnutým žriedlom minerálnej vody, v ktorej na sklonku poslednej doby medziľadovej (100 000-80 000 r. pred n. l.) zahynula neandertálska žena. Z jej kostrových pozostatkov sa zachránil svetoznámy travertínový výliatok mozgovne, ktorý patrí k najstarším slovenským paleoantropologickým nálezom z progresívnej predneandertálskej formy. Lokalita je známa aj zo staršej doby bronzovej (1600-1500 r. pred n. l.), a to obetiskom ľudu otomanskej kultúry. Z kultovej studne pochádzajú bronzové šperky, zlatý drôt, zvyšky obilia, hlinených nádob, idolov, rozsekaných zvieracích a ľudských kostí, ale najmä unikátne nádoby vyrobené z brezovej kôry a železná rukoväť dýky - najstarší nález železného predmetu v dobovom prostredí pravekej Európy. Archeologickú lokalitu - kultúrnu pamiatku navrhujeme využiť ako prírodovedno-archeologický skanzen s náučným chodníkom v rekreačnej a kúpeľnej prímestskej zóne Popradu. Správu lokality by malo prostredníctvom odboru kultúry ONV v Poprade prevziať Podtatranské múzeum, v priestoroch ktorého sa nachádza aj špecializovaná expozícia Gánoviec. Paradoxom však je, že táto jedinečná archeologická lokalita nebola doteraz zapísaná v ŠZNP.

Spišský Štvrtok, poloha Myšia Hôrka (Barimberg), okr. Spišská Nová Ves

V teréne treba vyznačiť zvyšky opevnenia výšinného sídliska ľudu otomanskej kultúry zo staršej doby bronzovej (1600-1500 r. pred n. l.). Celý fortifikačný systém pozostával z kamenných múrov, hlineného valu a priekopy širokej 6 metrov. Žiadalo by sa i vyznačiť - zakonzervovať dva kamenné bastióny, ktoré chránili vstup do sídliska, vyznačiť aj prísnu urbanistickú koncepciu - remeselnú časť oddelenú od akropoly, a obetisko, v ktorom sa zistili kostry deviatich osôb s dôkazmi antropofágie. Celý areál opevneného sídliska treba konzervovať a pôdorys vyznačiť v teréne náznakovou rekonštrukciou. Uvažovať sa musí aj o využití makety (podobne ako na Devíne - sakrálna stavba) a inštalácii informačných panelov s plánmi, textom a prípadne i fotografiami. Toto praveké "mestečko" s prísny urbanistickým charakterom, s navrhnutou koncepciou pamiatkovej úpravy a náučným chodníkom by vytvorilo príťažlivý pamätník v prírode. Toto jedinečné archeologické nálezisko v Európe je v tesnej blízkosti projek-

tovaného medzinárodného diaľničného ťahu. Sprístupnenie a kultúrno-výchovné využitie tejto kultúrnej pamiatky by mal zabezpečiť odbor kultúry ONV v Spišskej Novej Vsi, a to prostredníctvom kultúrneho strediska pri MNV v Spišskom Štvrtku a základnej školy - patronátom v rámci vlasteneckej výchovy.

Spišské Tomášovce, poloha Čingov, okr. Spišská Nová Ves

Odporúčame uskutočniť pamiatkovú úpravu, a to predovšetkým nenáročnou konzerváciou, v ojedinelých prípadoch čiastočnou rekonštrukciou preskúmaných zvyškov valového opevnenia, niektorých sídliskových stavieb hradiska z doby rímskej (1.-2. stor. n. l.), z predveľkomoravskej a veľkomoravskej doby (druhá pol. 8.-9. stor. n. l.). Takto realizovanú náznakovú, prípadne čiastočnú rekonštrukciu a konzerváciu architektúr treba začleniť do čingovskej rekreačnej zóny - národného parku Slovenský raj, a to v systéme náučných (vlastivedno-prírodných chodníkov s informačnými tabuľami. Celú konzerváciu a v ojedinelých prípadoch aj čiastočnú pamiatkovú rekonštrukciu tejto kultúrnej pamiatky, významného hospodárskeho, politického predveľkomoravského a veľkomoravského centra osídlenia Hornádskej kotliny, by zabezpečil KÚŠPSOP - stredisko Spišská Nová Ves, resp. v zmysle pamiatkového zámeru a projektu niektorá menšia stavebná organizácia v okrese. Odporúčame, aby užívateľom tejto kultúrnej pamiatky bola správa národného parku Slovenský raj, alebo, po skúsenostiach v zahraničí, podnik Reštaurácie v Spišskej Novej Vsi prostredníctvom neďalekého hotela Flóra, ktorý by tak mohol svojim návštevníkom poskytnúť - v rámci zdravej podnikavosti - netradičné služby.

Letanovce, poloha Kláštorisko a okolie, okr. Spišská Nová Ves

Keďže tejto archeologickej lokalite - kultúrnej pamiatke je venovaná v samostatnom príspevku osobitná pozornosť, uvedieme len základné údaje a návrhy. V rámci národného parku Slovenský raj navrhujeme pamiatkovú obnovu časti stredovekého refúgia (13. stor.) a kartuziánskeho kláštora zo 14.-16. stor. Čiastočná, náznaková rekonštrukcia jednej z najväčších obranných pevností v Európe a pamiatková obnova i využitie, ako aj základná konzervácia kláštorného komplexu by vytvorili ucelenú a jedinečnú architektonickú a urbanistickú individualitu v strednej Európe, ktorá by slúžila nielen muzeálnym účelom, ale i rozvíjajúcemu sa cestovnému ruchu v rámci národného parku Slovenský raj.

Košice, časť Krásna nad Hornádom, poloha Breh

Naskytá sa jedinečná možnosť prezentovať širokej verejnosti komplex slovanského - slovianskeho výšinného sídliska, zaniknutého benediktínskeho kláštora, jedného z najstarších (11.-12. stor.) v strednej Európe. Konzerváciou obnažených základových a nadzákladových častí murív jedného z feudálnych sídel Abovcov a kláštorného komplexu náznakovou rekonštrukciou sa vytvorí pamätník vývoja stredovekej architektúry, a to v zmysle politického zvýraznenia historického dedičstva a jeho prezentácie širokej verejnosti. Kultúrna pamiatka (archeologická lokalita), ktorá patrí k najstarším stavebno-architektonickým pamiatkam v Košiciach, sa tak stane exponátom vo voľnej prírode. Historický

význam tohto miesta rešpektuje aj nový územný plán Útvaru hlavného architekta mesta Košíc, v ktorom sa počíta s vytvorením ochranného pásma v rámci rekreačnej zóny nového sídliska Košice-východ. Spracovanie projektovej a rozpočtovej dokumentácie sa už zabezpečuje. Následnú konzerváciu a náznakovú pamiatkovú rekonštrukciu v pôdoryse uskutoční KÚŠPSOP - stredisko v Košiciach v intenciách zámeru obnovy pamiatky. Kultúrno-výchovné využitie pamiatky navrhujeme zabezpečiť prostredníctvom odboru kultúry NV mesta Košíc a ním riadených organizácií.

N i ž n á M y š Ľ a , poloha Várhegy, okr. Košice-vidiek

Navrhujeme vytvoriť archeologický pamätník v prírode v nadväznosti na stredoveký kláštor a blízky horský masív Slanských vrchov. Opevnené hradisko ľudu otomanskej kultúry zo staršej doby bronzovej (1700-1500 r. pred n. l.) by bolo prezentované akropolou, opevnenou priekopou a valom, ako aj podmurovkami obydľí a ich hospodárskych súčastí, vyznačenými v pôdoryse. Táto nenáročná pamiatková úprava by bola doplnená informačnými tabuľami s textom a pôdorysným plánom lokality. Jej realizáciu by mal zabezpečiť po skončení archeologického výskumu KÚŠPSOP - stredisko Košice a kultúrno-výchovné využívanie i údržbu náučného chodníka odbor kultúry ONV Košice-vidiek prostredníctvom kultúrneho strediska MNV a základnej školy v Nižnej Myšli (v rámci vlasteneckej výchovy).

S v i n i c a , poloha Na hore, okr. Košice-vidiek

Zámerov pamiatkovej úpravy a kultúrno-výchovného využitia celého komplexu stredovekých pamiatok - architektúr, nástenných malieb a cintorína sa čiastočne dotýkame v ďalšej časti príspevku. Komplexnú pamiatkovú úpravu a využitie objektu vo vlasteneckej výchove odporúčame realizovať tak, aby sprístupnený románsky kostol (12.-13. stor.) s najstaršími náhrobnými kameňmi bol v symbióze s navrhovanou náznakovou rekonštrukciou feudálneho sídla s hospodárskou budovou a kanalizáciou (koniec 13.-prvá pol. 15. stor.). Takto by sa prezentovalo otvorené agrárne dedinské sídlisko s kostolom, cintorínom a mladším feudálnym sídlom významného hospodársko-správneho charakteru, ktoré odráža zmeny v sociálnej štruktúre stredovekej spoločnosti a formovaní stredovekej slovenskej národnosti. Celý tento komplex by bolo potrebné prepojiť so stálou muzeálnou expozíciou v interiéri kostola prostredníctvom náučného chodníka a informačných panelov. Kultúrna pamiatka (žiaľ, súčasťou kultúrnej pamiatky nie je feudálne sídlo s hospodárskymi budovami) sa nachádza na hlavnom cestnom turistickom ťahu a v blízkosti projektovanej diaľnice, ktorá prepojí celú našu vlasť s medzinárodnou cestnou sieťou. Navrhujeme, aby aj ďalšiu pamiatkovú náznakovú rekonštrukciu zabezpečil KÚŠPSOP - stredisko Košice a kultúrno-výchovné využitie lokality aby zostalo naďalej prostredníctvom odboru kultúry ONV Košice-vidiek v kompetencii kultúrneho strediska pri MNV vo Svinici.

Z e m p l í n , poloha Hrad - intravilán, okr. Trebišov

Z archeologických lokalít na východnom Slovensku si zaslúži osobitnú pozornosť včasnodedinné a včasnostredoveké hradisko v katastri tejto obce. Najstaršie opevnenie pochádza z obdobia keltsko-dáckej symbiózy (z 50-tych rokov

pred n. 1.). Veľkomoravské hradisko (posledná tretina 9. stor.), opevnené drevo-zemnou konštrukciou, bolo politicko-administratívnym centrom tejto oblasti aj po rozpade Veľkej Moravy. Neskôr, v 10.-11. stor., bolo opevnenie prebudované, doplnené ďalším zemným valom. V areáli hradiska s novovekým cintorínom sa nachádzajú dva sakrálné objekty, z ktorých jeden bol vybudovaný na staršej stavbe kostola pravdepodobne z 11. stor., súčasťou komitátneho, politicko-správneho sídla. Archeologická lokalita má pre počiatky našich národných dejín veľký význam. Odporúčame, aby sa v rámci pamiatkovej regenerácie počítalo s obnou opevnenia (zbavením náletovej vegetácie a drobných porastov) a so zriadením malej expozície priamo v areáli hradiska (v budove školy, ktorá neslúži pôvodným účelom). Súčasťou pamiatkovej obnovy by mal byť aj "župný dom" stojaci v centre obce. Žiada sa vytvoriť jeden pamiatkovo chránený komplex, ktorý bude pozostávať z náznakovej rekonštrukcie opevnenia hradiska, vstupnej brány, komitátneho sídla, ako aj najstaršej sakrálnej románskej stavby (pôdorysná dispozícia). Zámer pamiatkovej obnovy po skončení výskumu spracuje AÚ SAV v Nitre, projektovú a rozpočtovú dokumentáciu, konzerváciu a náznakovú rekonštrukciu urobí KÚŠPSOP v Prešove. Kultúrno-výchovné využitie stálej malej expozície v interiéroch a prezentáciu náznakových rekonštrukcií v exteriéroch odporúčame zveriť prostredníctvom odboru kultúry ONV Okresnému vlastivednému múzeu v Trebišove. Táto jedinečná a z hľadiska našich najstarších národných dejín významná archeologická lokalita (archeologický nehnuteľný nález) nie je však zapísaná do ŠZNP.

V predloženom prehľade sme sa snažili zmapovať terajší stav v kategorizácii a odporúčanej pamiatkovej úprave archeologických lokalít - niektorých už vyhlásených za kultúrne pamiatky - na východnom Slovensku. Veríme, že prehľad sa stane základným východiskom pri spracúvaní dlhodobých zámerov pamiatkovej starostlivosti na východnom Slovensku do r. 2000.

V nasledujúcej časti príspevku sa chceme kriticky dotknúť problematiky pamiatkovej obnovy ďalších lokalít východného Slovenska, teda nielen archeologických pamiatok, ale aj stavebno-architektonických celkov. Predovšetkým nám ide o také kultúrne pamiatky, na ktorých sa robil archeologický výskum. Aký je súčasný stav? Nasledujúce príklady dovoľujú konštatovať, že je neuspokojivý a v niektorých prípadoch doslova havarijný, a to platí nielen vo vzťahu k architektonickej hmote, ale i o formujúcej sa sociálno-psychologickej klíme medzi našimi spoluobčanmi a v spojitosti s tým aj o sústavnom hľadaní vinníkov.

Po skončení archeologického výskumu sakrálnej stavby v Trebišove v bývalej osade Parič sa okamžite a iniciatívne prikročilo k jej náznakovej rekonštrukcii. Žiaľ, začatá stavebná prezentácia vôbec nebola - na hanbu našej kultúrnej vyspelosti - skončená. Na mŕtvom bode zostali aj všetky pokusy o záchranu a prezentáciu neďalekého rovnomenného hradu, ktorý bol čiastočne archeologicky preskúmaný v r. 1972-76 a tvorí prirodzenú súčasť mestského parku, oddychovej zóny Trebišova. Obidva objekty sa nachádzajú v blízkosti, resp. v areáli okresného vlastivedného múzea a stanice mladých prírodovedcov. Žiaľ, iniciatíva a starostlivosť sú nulové.

Na mieste zaniknutej stredovekej dediny Krigov v katastri obce Pavľany na Spiši bola pomerne dobre zabezpečená konzervácia odkrytých základov dedinského kostola a vyhotovil sa aj zrub - prístrešok na odkrytej stredovekej studni.

Pamiatkovú obnovu zabezpečila na dobrej úrovni stavebná skupina JRD. Patronát nad týmto rekonštruovaným pamätníkom - archeologickou pamiatkou, označenou informačným panelom, prevzala pionierska organizácia pri ZŠ vo Vyšných Repašoch. Patronát však zostal iba na papieri, a pamiatka postupne zaniká. Podobný osud postihol aj sčasti konzervovaný a upravený stredoveký dvorec zemepána zaniknutej dediny Zalužany v katastri obce Nemešany na Spiši a zemepánske sídlo a kláštor v Košiciach-Krásnej nad Hornádom aj napriek tomu, že v poslednom prípade po konzultácii s Archeologickým ústavom SAV boli schválené zámery obnovy pamiatky, vypracované vedúcim archeologického výskumu. Na porade funkcionárov Východoslovenského KNV u podpredsedu sa schválili konkrétne opatrenia obsiahnuté v materiáli Informatívna správa o riešení pamiatkovej ochrany a úpravy preskúmanej archeologickej lokality Breh v Krásnej. Žiaľ, nezodpovedný prístup niektorých funkcionárov, predovšetkým už na úrovni ObNV Košice IV, vážne ohrozuje konečnú realizáciu celej akcie a odovzdanie obnovenej pamiatky určenému užívateľovi na sprístupnenie verejnosti a kultúrno-výchovné využitie v máji 1990 (návrh postupu prác sme uviedli v predchádzajúcom prehľade pamiatkovej rekonštrukcie a kultúrno-výchovného využitia niektorých vytypovaných archeologických lokalít). Spomínané príklady len potvrdzujú už vyslovené konštatovanie o nedostatočnom historickom povedomí najmä niektorých pracovníkov zodpovedajúcich za ochranu pamiatok v jednotlivých oblastiach (teda u takých, kde by to malo byť samozrejmým a základným predpokladom na zotrvanie v zodpovednej riadiacej funkcii), a to už na najnižšom stupni riadenia v štátnej správe.

Sú však aj iné príklady skutočne dogmatického myslenia niektorých funkcionárov na jednotlivých okresoch. Konkrétne v prípade pripravovanej prezentácie odkrytých základov sakrálneho objektu v polohe Stará Levoča-Vojenské cvičisko bolo zastávané stanovisko, že pamiatka by v ideovovýchovej oblasti pôsobila negatívne. Autorom pamiatkového zámeru však išlo predovšetkým o zvýraznenie historicity, významu lokovania a genézy stredovekej Levoče, čo bolo obsiahnuté i v navrhovanom sprievodnom texte.

Sme presvedčení, že v súčasnosti už v duchu často proklamovanej prestavby a nového myslenia by bol prístup k realizácii pamiatkového zámeru iste pozitívny. Veď archeologická pamiatka sa nachádza na hlavnom cestnom ťahu zo Spišskej Novej Vsi do Levoče neďaleko križovatiek ciest do Popradu a Košíc. Mohla sa stať súčasťou parkoviska či odpočívadla pred Levočou, veď príklady takejto prezentácie nie sú ojedinelé ani v socialistickom zahraničí.

Pri riešení tejto problematiky musí, prirodzene, vystúpiť do popredia otázka, či je potrebné za každú cenu prezentovať archeologickú lokalitu - kultúrnu pamiatku verejnosti. Samozrejme, máme na mysli pamiatku skutočne komplexne preskúmanú a vedecky fundovane zhodnotenú. Dôležitou súčasťou nastoľovania tohto problému je metodika jej ochrany a záchrany. Pri riešení musíme uplatniť selekčný prístup, ktorý by mal vychádzať už zo samotnej povahy skúmanej, resp. preskúmanej archeologickej lokality (archeologického nehnuteľného nálezu), charakteristiky jej významovosti v užšom a širšom hodnotiacom kontexte. Michalovská rotunda pre historický a v súvisi s tým aj architektonický význam v tejto oblasti bola právom sprístupnená verejnosti, na škodu však veľmi nevhodne, a najmä na paneli nesprávne historicky prezentovaná. V tomto prípade - na rozdiel od Trebišova - však o jej údržbu a prevádzku sa má kto postarať, keďže sa nachádza vedľa budovy Zemplínskeho múzea v Michalovciach.

Podarilo sa aj sprístupnenie kostola a stredovekého cintorína vo Svinici, kde je v pôdoryse rekonštruovaný starší pôvodný jednoložový románsky kostol a v interiéri, ktorý už neslúži kultovým účelom, je umiestnená stála expozícia najstarších dejín obce a okolia, inštalovaná na základe výsledkov archeologického výskumu. Problémom však ostalo reštaurovanie unikátnych nástenných malieb a dobudovanie celého pamiatkového areálu (ako sme už uviedli), t. j. s náznakovou rekonštrukciou feudálneho sídla s hospodárskou budovou zo 14.-15. stor., pre ktorú bol zámer obnovy pamiatky spracovaný. Objekt zodpovedne spravuje pod metodickým vedením Východoslovenského múzea v Košiciach kultúrne stredisko pri MNV vo Svinici. Aj toto sprístupnenie archeologickej a architektonickej pamiatky však je len polovičaté.

Pamiatková úprava skutočne nenáročnou formou sa pripravuje na archeologickej lokalite - zaniknutej stredovekej dedine Svätý Michal so sakrálnou stavbou nad železničnou stanicou v Kežmarku. Táto tradičná jednoduchá náznaková rekonštrukcia - úprava by mala názorne prispieť k poznaniu lokovania a urbanizácie stredovekého mesta. Napriek nenáročnosti údržby, ktorú by bolo možné zabezpečiť prostredníctvom sadovníckeho podniku mesta alebo patronátom školy, sa miestne múzeum ako budúci užívateľ už v prípravnej fáze bráni túto metodickú a kultúrno-výchovnú gesciu prijať, a to s jednoduchým odôvodnením: pre nedostatok pracovných síl.

Ako sme už uviedli, sedemdesiate roky (najmä ich prvá polovica) boli zlatým vekom pamiatkovej starostlivosti. Túto skutočnosť môžeme potvrdiť z vlastných skúseností, pretože v rámci pamiatkovej starostlivosti sme buď priamo pracovali, resp. spolupracovali. Mnohé dosiahnuté výsledky a skúsenosti sú i dnes dôležitým východiskom, napriek tomu, že viaceré stanovené ciele neboli realizované. Preto sme stále akosi na polceste snahy (a tú nemožno nikomu uprieť) postúpiť ďalej, teda dosiahnuť rozsiahlejšiu a kvalitatívnejšiu finalizáciu cieľov. Ako sa časom však ukázalo, i toto obdobie nastolilo mnoho ďalších problémov, s ktorými sme sa doposiaľ nevyrovnali, a negatívny dopad sa citeľne prejavuje i na samotných archeologických architektonických kultúrno-historických pamiatkach. V tejto súvislosti si pozornosť zaslúžia predovšetkým naše hrady. Toto obdobie s odstupom času môžeme charakterizovať ako obdobie "hradománie". Aj na východnom Slovensku sa do popredia dostali komplexné výskumy, ale i jednoúčelové, a to, žiaľ, na škodu samotných objektov. Výskumy sa realizovali (podotýkame, nie na podnet AÚ SAV v Nitre), avšak pamiatková záchrana a obnova zaostávajú, ba v niektorých prípadoch sa k nim ani doteraz nepristúpilo. Spracované zámery pamiatkových úprav zostali len na papieri a vynaložené finančné prostriedky, materiálové náklady a samotný fond času pracovníkov, ktorí sa na ich výskume podieľali, akoby boli hodené do "odtekajúcich vôd času". Len na ilustráciu uvedieme náklady na vybudovanie prístupovej cesty, elektrickej prípojky a trafostanice na hrad Šariš, najkrikľavejší príklad hospodárskeho hazardu. Výskum hradu priniesol nové poznatky o jeho stavebnom vývoji, rozsiahlu škálu hnuteľných pamiatok materiálnej kultúry, avšak pre pamiatkársku pasivitu hĺbkové výkopy natoľko uvoľnili konštrukcie jednotlivých objektov, že tým sa len urýchlilo ich deštruovanie, ktoré logicky vedie, pravdu povediac, k trpenej likvidácii celého hradného komplexu. Nepomáha ani skutočnosť, že archeologický výskum bol vyvolaný programovou pamiatkovou záchranou a obnovou objektu, zvlášť najstarších častí solitérov a opevnenia. Konštatovanie, že vy-

tvorením náučného chodníka v štátnej pamiatkovej rezervácii Šarišský hradný vrch je dostatočná pozornosť venovaná areálu hradu (pamiatková ochrana je vraj zabezpečená informáciou na jednom paneli), zastiera skutočné neriešenie problému pamiatkovej obnovy. Obdobná situácia sa zopakovala na hrade Kapušany, kde však, našťastie, výkopové práce nezasiahli jeho jadro. Osud ďalších archeologicky skúmaných hradov sa ešte len formuje: Kežmarok, Krásna Hôrka, Ľubovňa, Trebišov, Hrabušice, Drienov-Obišovce, Medzianky. V niektorých prípadoch sa formuje v pozitívnom zmysle, niekde "svojvoľne" (napr. aj hrad Brekov) a niektoré navrhované zámery zapadli prachom zabudnutia. Za vydarenú prezentáciu odkrytých zvyškov architektúr možno považovať nádvorie hradu v Kežmarku, konkrétne kostola saskej osady, studne a dispozičné riešenie zaniknutých objektov hradného komplexu v rámci jeho genézy. Čiastočnú spokojnosť možno vysloviť s hradom Spiš, kde sa jeho "dejiny záchrany" v súčasnosti len tvoria. Nemôžeme však byť spokojní s prezentáciou výsledkov komplexného výskumu tohto najväčšieho hradu v strednej Európe, našej národnej kultúrnej pamiatky, a už vôbec nie so službami poskytovanými návštevníkom.

Uviedli sme, že mnohé objekty doslova miznú z našej prítomnosti a dejín. Veľmi adresný bol článok uverejnený v Pravde (Čanády 1988), v ktorom sa výstižne konštatuje, že "... stav kultúrnych pamiatok je nielen meradlom našej kultúrnej vyspelosti, ale aj jedným zo základných predpokladov ako pritiahnuť väčší počet turistov. Aj zo zahraničia." A to je ďalší, nemenej dôležitý okruh otázok, ktorý, prirodzene, vyvstáva pri prerokúvaní tematiky tohto kolokvia. Často si ťažkáme, že nevieme naše kultúrne bohatstvo sprostredkovať, skrátka, nevieme ho lepšie "predať". Na ilustráciu uvedieme aspoň jeden fakt. Z nedávno uverejnenej štatistiky vyplýva, že napr. v susednom Maďarsku majú štyrikrát väčší zisk z cestovného ruchu, ako máme my. Je to ekonomický ukazovateľ, ktorý je však prepojený aj na praktické výsledky pamiatkovej starostlivosti, jej prezentácie. Pritom MĽR neoplýva až takým pamiatkovým, nehovoriac už prírodným bohatstvom, ako naša krajina. Nedostatočná je popularizačná - osvetová práca. Kým napr. v Čechách a v susednom Maďarsku ponúkajú celý rad graficky pekne stvárnených a obsahovo bohatých i prehľadných brožúrok, ktoré vydávajú pamiatkové organizácie a múzeá (napr. v Čechách Menclová 1972; Kašička 1984; Radová-Štiková 1983; Líbal 1983; v Maďarsku brožúry Visegrád - náklad až 40 000 ks; Esztergom; Kosd; Jánoshida; Szigliget - všetky v náklade 10-20 000 ks), v našich podmienkach je toho žalostne málo, a to nielen v cudzojazyčných mutáciách, ale i v rodnom jazyku. Preto často náš návštevník - turista obdivuje len "hĺbu na maltu usporiadaných kameňov či starinu", a to bez akejkoľvek formálnej, a najmä obsahovej poznateľnosti. Pamiatkové inštitúcie by mali aktivizovať svoju činnosť pri zhromažďovaní všetkých údajov o archeologických pamiatkach v okruhu svojej pôsobnosti a kompetencie. Terajší štvorväzkový Súpis pamiatok na Slovensku z dnešného hľadiska poznania i požiadaviek spoločenskej praxe nestačí a žiada si zásadné korektúry a doplnky. Preto treba kladne hodnotiť, keď sa pripravujú a vydávajú špeciálne korpusy jednotlivých druhov pamiatok, zvlášť na základe výsledkov z nových terénnych výskumov a prieskumov. Pre východné Slovensko bol takto spracovaný a do vydavateľstva odovzdaný korpus pamiatok hradnej architektúry. Na škodu veci však vydavateľ (Východoslovenské vydavateľstvo, n.p., Košice) nenašiel porozumenie v KÚŠPSOP v Prešove, ktorý by predovšetkým mal mať záujem na jeho vydaní pre širokú

verejnosť. Súpis svojím obsahom bude nepostrádateľnou pomôckou aj pre pracovníkov pamiatkovej starostlivosti a orgány štátnej správy (národné výbory).

Ako sme už uviedli, v dlhodobom programe prezentácie kultúrnych pamiatok (archeologických nálezov, lokalít) je potrebné uplatňovať prísny selektívny prístup, a to aj pri ďalšej obnove niektorých hradných monumentov. Príkladom akéhosi nezájmu je postoj k navrhovanej pamiatkovej obnove - konzervovaniu preskúmaného neveľkého hrádku v Medziankach v okrese Vranov nad Topľou. Historický význam preskúmaného objektu a jeho architektonické členenie, v mnohom jedinečné, presahujú miestny rámec. Už i preto, alebo najmä preto, by si zaslužil pamiatkovú záchranu a obnovu i prezentáciu. Veď neďaleko pod hradom v Hanušovciach nad Topľou má sídlo okresné vlastivedné múzeum. Spracovaný program pamiatkovej úpravy uviazol v archíve KÚSPSOP v Prešove a nebola akceptovaná ani ponuka MNV v Medziankach, ktorý chcel prostredníctvom svojich občanov pomôcť pri jeho sprístupnení.

Hanbou zostáva likvidácia vzácneho, ale nechráneného historického jadra vo Vranove nad Topľou (i vodného hradu) v rámci "budovateľského" nadšenia. Táto skutočnosť sa udiala aj napriek písomným protestom viacerých politických, kultúrnych a vedeckých pracovníkov - rodákov. Zámernej likvidácii vodného hradu predchádzalo vyňatie zo ŠZNKP, a to i bez vyjadrenia odborníkov, a nakoniec aj napriek mienke občanov tohto okresného mesta.

Nemožno súhlasiť ani s pamiatkovým "luxusom", umocneným a motivovaným ešte regionálnym snobizmom, s akým sa môžeme stretnúť pri štrbe na lokalite Šoldov pod Vysokými Tatrami. V poli, na voľnom priestranstve, je osadený kamenný monument, na ktorom je nápis upozorňujúci na "stredovekú osadu Šoldov". Za vynaložené finančné prostriedky (cca 150 000 Kčs) by bolo možné rozsiahlejšie preskúmať túto lokalitu, o ktorej vieme žalosťne málo (išlo o osadu alebo kláštor?), a vlastne nepoznáme ani jej urbanizmus (Piffl 1953). Podobný pamätník je aj vo Veľkom Slavkove, okr. Poprad, v polohe Burich, ale v tomto prípade ho považujeme za vhodný čo do formy i obsahu, pretože výskum tu bol už realizovaný a archeologická lokalita je typologicky, chronologicky a kultúrne zatriedená.

Výsledky archeologických výskumov môžeme zdarne prezentovať aj v stojacej a živej architektúre, je to napr. spomínané vyznačenie pôdorysu románskej sakrálnej stavby vo Svinici alebo vyznačenie štvrtého oblúka tetrakonchy v Chrasti nad Hornádom. Živými objektmi sú predovšetkým kostoly, ktoré užívatelia alebo vlastníci zväčša opravujú z vlastných prostriedkov, čiže, veľmi často za "výdatnej" pomoci metodika pamiatkovej organizácie a bez predchádzajúceho komplexného archeologického, architektonického, umeleckohistorického a historického výskumu. V období, keď sa vedeckosť zdôrazňuje na každom kroku, metodikovi pamiatkovej starostlivosti zväčša stačí už prekonaný Súpis pamiatok na Slovensku a vizuálna obhliadka.

Nie je úlohou tohto príspevku hovoriť o metódach konzervácie, eventuálne rekonštrukcie archeologických pamiatok. Táto úloha patrí výlučne odborníkom z pamiatkového rezortu. Cenné, v praxi overené poznatky môžeme získať z publikovaných príspevkov, ktoré sa dotýkajú možností historicky pravdivej - efektívnej, kvalitnej a estetickej konzervácie archeologických lokalít v teréne, prípadne ich rekonštrukcie, resp. ochranného zastrešenia (napr. Petrů 1962, s. 247-255; 1986, s. 51-55; Mazurowski 1978, s. 235-240; Dabrowski 1978, s. 232-235; Gromnicki 1978, s. 241-246; Jaskanis 1978, s. 246-249; Konopka

1978, s. 249-255; Polla 1986, s. 39-50; Kašička 1986, s. 57-65). Ako svedčí väčšina týchto informatívnych správ, príspevkov, resp. štúdií, aj v tejto oblasti sa ešte stále pohybujeme v diskutabilnej a v praxi temer vždy experimentálnej rovine. Veď každý druh kultúrnej pamiatky (i zo skupiny archeologických nálezov - lokalít) má osobitné postavenie, a to ako nedeliteľne ohraničený celok. Preto si, prirodzene, vyžaduje špecifický prístup pri navrhovaní a určovaní najvhodnejších metód konzervácie, resp. novej rekonštrukcie. V každom prípade však odporúčame dôkladne premyslieť, a najmä kolektívne interdisciplinárne posúdiť všetky predpoklady na prijatie záväzného postupu. Teda nemožno hľadať len dočasné riešenia vo forme kompromisov, ktoré sa nám zväčša v krátkom čase vypomstia v ďalšej nákladnej údržbe. Každá kultúrna pamiatka tohto druhu je nielen archeologickou a architektonickou pamiatkou (vyjadruje dobu svojho vzniku, genézu - vývoj, zmeny - prestavby, špecifické postavenie v prostredí a v čase, funkčnosť), ale je predovšetkým - a na to sa často zabúda - aj pamiatkou technickou v takom zmysle slova, že v jej organizme môžeme sledovať uplatnenú dobovú technológiu a stavebnú techniku. A z tohto by mali vychádzať formy jej náznakovej konzervácie, resp. čiastočnej rekonštrukcie v spojitosti s následnou prezentáciou - kultúrno-výchovným využitím.

Sumarizujúc doterajšie poznatky, skúsenosti z oblasti spolupráce archeológov, pamiatkárov, pracovníkov múzeí a štátnej správy z celoslovenského hľadiska i z pohľadu analýzy súčasného stavu vo Východoslovenskom kraji, odporúčame urýchlene skončiť revíziu a dopĺňanie súpisu kultúrnych pamiatok (archeologických nálezov, lokalít) do ŠZKNP, ďalej pristúpiť k presnej evidencii archeologických lokalít a uskutočniť ich priestorovú identifikáciu (podľa vzoru v CSR), ktorá by sa mala stať súčasťou edície Archeologická topografia SSR. Takisto je žiadúce zabezpečiť úpravu a sprístupnenie ôsmich najvýznamnejších archeologických lokalít (nálezov) - kultúrnych pamiatok z Východoslovenského kraja (s výhľadom do r. 2000 podľa spracovaného návrhu harmonogramu prác). Aktuálne naďalej ostáva sústredenie pamiatkových kapacít na realizáciu pamiatkovej ochrany a obnovy na takých lokalitách, kde sa v minulosti uskutočnil archeologický výskum vyvolaný zámermi pamiatkovej obnovy (hrad Šariš, hrádok Medzianky, hrad Parih-Trebišov, feudálne sídlo Svinica, hradisko, feudálne sídlo a kláštor Košice-Krásna nad Hornádom), a to už v rokoch 9. päťročnice (1991-95). Žiada sa prehodnotiť doterajší stav zastúpenia archeológov v KÚŠPSOP v Prešove i v jeho strediskách, veď východné Slovensko má najväčší počet kultúrnych pamiatok a v rámci nich aj archeologických nálezov - lokalít, najmä však mestských pamiatkových rezervácií (ďalej MPR; niektoré tieto pamiatkové rezervácie by mali mať archeológov: stredisko Spišská Nová Ves pre celý Spiš; stredisko Košice pre vlastnú MPR a okres Košice-vidiek; stredisko Prešov pre vlastnú MPR, okres Prešov a MPR Bardejov a pod.). V súčasnosti v týchto inštitúciách nepracuje ani jeden archeológ, ktorý by mal zabezpečovať odborný výskum, metodiku a pod., čo sa javí ako ničím neospravedlniteľný paradox (napr. pre MPR Bratislava pracujú v MSPSOP štyria archeológovia). A nakoniec je potrebné upraviť správu o súčasnom stave a úlohách záchranného a systematického archeologického výskumu a prieskumu v procese tvorby a ochrany životného prostredia vo Východoslovenskom kraji v zmysle nových úloh, podmienok i nového zákona SNR č. 27/1987 Zb. a urýchlene ju predložiť na prerokovanie rade Východoslovenského KNV, aby sa jej závery a uznesenia stali záväznými pre jednotlivé inštitúcie a orgány štátnej správy už na roky 9. päťročnice.

Vo svojom príspevku sme sa snažili na konkrétnych príkladoch dôkladnou a pravdivou analýzou súčasného stavu ochrany, obnovy a spoločenského využitia kultúrnych pamiatok (archeologických nálezov - lokalít), a to i všeobecne, ale najmä vo Východoslovenskom kraji, poukázať na problémy vyplývajúce z negatívnych skúseností, ale i hľadať a naznačiť východiská zovšeobecnením pozitív u nás a ukázkou príkladných foriem riešenia tohto aktuálneho problému v susedných krajinách. Nemyslíme si, že za doterajšiu situáciu a vzťah k tomuto druhu kultúrnych pamiatok nesú zodpovednosť len pracovníci pamiatkových orgánov, resp. štátnej správy. Boli a ešte pretrvávajú aj iné príčiny (na mnohé sme poukázali), ktoré chtiac-nechtiac podmieňovali naše zámery a konanie. Základne sme však proti často proklamovanej a módnjej kolektívnej zodpovednosti a veríme, že súčasný revolučný proces prefiltruje aj túto oblasť nášho života. Voláme po väčšej aktivite pamiatkárov, ich riadiacich článkov, pracovníkov štátnej správy - volených orgánov, aby si k nám nachádzali cestu nielen keď je potrebné urýchlene realizovať archeologický výskum, ale najmä keď je spoločensky žiadúce prezentovať výsledky výskumu. Tam by malo byť cítiť viac skutočného pamiatkárskoho umenia i vytvorenie našej národnej školy. Tento prístup je o to dôležitejší, že v období vedecko-technického pokroku systematicky bude narastať aj úloha kultúry a v rámci nej iste i pamiatkovej starostlivosti. Veď jej prostredníctvom, a to nielen vo forme snáh, ale i konkrétnych skutkov, môžeme formovať rozhradeného, vzdelaného i kultúrneho, aktívne pracujúceho i mysliaceho človeka, po čom tak často dnes módne voláme, ale aj súčasný a vlastne i historický obraz našich obcí a miest, prírody, ktorá ich obklopuje, a vôbec naše národné povedomie. Nezabúdajme, že v centre kultúrnej politiky KSČ stojí ochrana pamiatok (aj pamiatok archeologických) v spojitosti s tvorbou a ochranou životného prostredia. V snahe po splnení týchto cieľov nemusíme sa vždy a preto len dovoľávať záverov zjazdov a jednotlivých zasadnutí ÚV KSČ a ÚV KSS, ale musíme urýchlene začať konať v zmysle prijatých záverov a stanovených úloh.

L i t e r a t ú r a

- ČANÁDY, B. 1988: Umieranie pred očami. Pravda, 6.10.1988, s.4.
- DABROWSKI, K. 1978: Muzea archeologiczne a działalność konserwatorska. Ochr. Zabytków, 31, s. 232-235.
- DVDŘÁK, P. 1988: Dejiny a literatúra. Diskusné vystúpenie na stretnutí historikov a spisovateľov. Budmerice 1987. Slov. Pohľ. na Liter. a Umenie, 104, č. 2, s. 37-38.
- Eger. A vár hadi története. Budapest 1982.
- Esztergom. A vár története. Budapest 1984.
- GROMNICKI, J. 1978: Problemy i kierunki archeologicznych badań konserwatorskich na przykładzie działalności PKZ. Ochr. Zabytków, 31, s. 241-246.
- JANKOVIČ, V. 1980: O tzv. archeologických pamiatkach. Pam. a Prír., č. 1, s. 25-29.
- Jánoshida. Plébániatemplom. Budapest 1985.
- JASKANIS, J. 1978: Kilka uwag o problemach ochrony zabytków archeologicznych w Polsce. Ochr. Zabytków, 31, s. 246-249.

- KAŠIČKA, F. 1984: Tvrze středních Čech. Praha.
- KAŠIČKA, F. 1986: Archeologické památky - jejich zabezpečení a prezentace.
In: Archaeol. Historica. 11. Brno - Olomouc, s. 57-65.
- KONOPKA, M. 1978: Stanowisko archeologiczne - obiekt użyteczności publicznej.
Ochr. Zabytków, 31, s. 249-255.
- Kosd. Plebániatemplom. Budapest 1981.
- LÍBAL, D. 1983: Gotická architektura středních Čech. Praha.
- MAZURDOWSKI, R. 1978: Problemy archeologicznych badań ratowniczych na terenach wielkich inwestycji. Ochr. Zabytków, 31, s. 235-240.
- MENCLOVÁ, D. 1972: Hrad Trosky. Pardubice.
- PETRŮ, J. 1962: K problému ochranných staveb nad archeologickými památkami.
Památk. Péče, 22, s. 247-255.
- PETRŮ, J. 1986: K některým problémům středověké architektury a archeologických výzkumů z hlediska státní památkové péče. In: Archaeol. Historica. 11. Brno - Olomouc, s. 51-55.
- PIFFL, A. 1953: Pohreby vo vreciach na Šoldove. Prír. a Spoločn., 2, s. 50-57.
- POLLA, B. 1986: Čo s archeologicko-architektonickými pamiatkami? In: Archaeol. Historica. 11. Brno - Olomouc, s. 39-50.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M. 1983: Předrománská a románská architektura Středočeského kraje. Praha.
- Szigliget vár. Budapest 1981.
- VÁLEK, M. 1988: Nezhodnotiť morálny a politický kapitál. Liter. Týžd., č. 10, 25.11.1988, s. 3.
- Visegrád. Királyi palota. Budapest 1979.

P r a m e n e

Návrh na úpravu a sprístupnenie najvýznamnejších archeologických lokalít a ich využitie na kultúrno-osvetové účely. Interný materiál AÚ SAV. Nitra 1987.

Stav a úlohy záchranného a systematického archeologického prieskumu vo Východoslovenskom kraji v procese tvorby a ochrany životného prostredia. Interný materiál AÚ SAV a Východoslovenského múzea. Nitra - Košice 1986.

KULTURDENKMALE - ARCHÄOLOGISCHE FUNDSTELLEN IN DER OSTSLOWAKEI (GEGENWÄRTIGER STAND, PROBLEME UND AUSGANGSPUNKTE). Die Autoren des Beitrages analysieren den gegenwärtigen Stand des Schutzes archäologischer Fundstellen - der Kulturdenkmale in der Ostslowakei, berühren jedoch auch Fragen der Denkmalpflege, der Zusammenarbeit des AI der SAW, der Denkmalorganisationen, Museen und Organe der Staatsverwaltung allgemein. An Beispielen aus der Praxis verweisen sie auf Mängel bei der Sicherung des Schutzes dieser Art von Denkmalen und im Zusammenhang damit auch ihrer oftmaligen Beschädigung und Vernichtung.

Im weiteren Teil des Beitrages unterbreiteten sie Vorschläge zur Gestaltung und Zugänglichmachung der bedeutendsten ostslowakischen Kulturdenkmale (acht archäologische Funde - Fundstellen) und ihre Ausnützung für kulturel-
zieherische Ziele: Gánovce, Bez. Poprad; Letanovce-Kláštorskó, Spišský Štvrtok, Spišské Tomášovce-Čingov, Bez. Spišská Nová Ves; Nižná Myšľa und Svinica, Bez. Košice-Land; Košice-Krásna nad Hornádom; Zemplín, Bez. Trebišov.

Aufmerksamkeit lenkten sie auf die Mängel der Denkmalpflege bei der Rettung von Kulturdenkmalen (archäologische Funde-Fundstellen): Trebišov - Sakralbau.

Trebišov-Burg Parič, Burg Šariš, kleine Feudalburg Medzianky u. ä.). Sie verwiesen auch auf positive Beispiele der geltendgemachten Andeutungs-Denkmalrekonstruktion im Interieur - Grundriß von Sakralbauten - in Svinica, Chrasť nad Hornádom und der romanischen Rotunde in Michalovce, die leider jedoch auf dem zugänglichen Informationsplakat unrichtig in die vorromanische Zeit datiert ist. Hervorgehoben wurde auch das Streben der Archäologen nach einer teilweisen Zurichtung archäologischer Fundstellen nach Grabungsabschluß (Košice-Krásna nad Hornádom, Pavľany-Krigov, Levoča-militärischer Übungsplatz, Bez. Spišská Nová Ves u. ä.), die jedoch bei den vorgeschlagenen zukünftigen Benützern der Kulturdenkmale kein Verständnis fand.

Besondere Aufmerksamkeit widmeten sie der Ausnützung archäologischer Funde, Fundstellen - Kulturdenkmale im Bereich des sich entfaltenden Tourismus, besonders für ausländische Besucher. Sie wiesen auf die ungenügende populär-kulturelle Arbeit hin, z. B. bei der Herausgabe von graphisch schön ausgeführten und inhaltlich reichen übersichtlichen Broschüren (sie führten positive Beispiele aus der ČSR und Ungarn an).

Im Zusammenhang mit der Gestaltung einiger Burgmonumente machten die Autoren des Beitrages auf die Notwendigkeit einer strengen Auswahl bei der Ausarbeitung eines langfristigen Programms ihrer Denkmalerneuerung aufmerksam. Als ein negatives Herantreten zur Denkmalpräsentierung betrachten sie die Markierung der archäologischen Fundstelle mit einem finanziell aufwendigen Steinmonument bei Štrba, Bez. Poprad, auf der Fundstelle Šoldov, wo die archäologische Grabung nicht beendet wurde und wo auch nicht ihre typologische und chronologische Einstufung möglich ist, wie es in der Stein-"Stele" eingemeißelt ist. Umgekehrt, im Falle der archäologischen Fundstelle in Veľký Slavkov, Bez. Poprad, in der Lage Burich (die Grabung wurde beendet und die Fundstelle ist wissenschaftlich bewertet und datiert), halten sie die Markierung für beispielhaft und nachahmenswert.

Für einen großen Mangel in der Denkmalpflege halten sie die Arbeit einiger Methodiker, die bei der Bearbeitung des Zwecks der Denkmalpflege nur das informativ und inhaltlich überlebte Verzeichnis von Denkmalen in der Slowakei (Súpis pamiatok na Slovensku) bzw. die visuelle Besichtigung ausnützen. Eine komplexe fachliche Untersuchung, die der Denkmalerneuerung vorausgehen sollte, wird in der Ostslowakei meistens vernachlässigt.

In Kürze berühren sie auch die Methoden der Konservierung, evtl. der Rekonstruktion archäologischer Denkmäler und weisen auf die Notwendigkeit einer historisch wahrheitsgetreuen, effektiven, qualitativen und ästhetisch anziehenden Konservierung hin. Sie machen darauf aufmerksam, daß ein jedes Kulturdenkmal dieser Art nicht nur ein archäologisches und architektonisches, sondern auch ein technisches Denkmal ist (es drückt die Zeit seiner Entstehung, Genese - Entwicklung, Veränderung - Umbau, seine spezifische Stellung im Milieu und in der Zeit seiner Funktion aus).

Im Abschluß des Beitrages empfehlen die Autoren die Annahme konkreter Maßnahmen, die dazu beitragen würden, die Zusammenarbeit zwischen Archäologen, Denkmalschützern, Museumsmitarbeitern und Funktionären der Staatsverwaltung zu sichern, zu verbessern und effektiver zu gestalten, was sich im koordinierten Arbeitsvorgang und Herantreten bis zum Ende des 8. Fünfjahresplanes und besonders in den Jahren des 9. Fünfjahresplanes äußern sollte.

ПАМЯТНИКИ КУЛЬТУРЫ - АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ В ВОСТОЧНОЙ СЛОВАКИИ /НЫНЕШНЕЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ВЫХОДЫ/. Авторы статьи анализируют нынешнее состояние охраны археологических местонахождений - памятников культуры на территории Восточной Словакии. Они в общих чертах касаются также вопросов охраны, сотрудничества Археологического института САН в Нитре, организаций по охране памятников, музеев, и органов государственного управления. Они дают конкретные примеры, указывают на недостатки при обеспечении охраны такого вида памятников и в связи с тем также их частое повреждение и разрушение.

В последующей части статьи они разработали проекты благоустройства и сделания доступными общественности самых значительных в Восточной Словакии памятников культуры /восемь археологических находок - местонахождений/ и их использования для культурно-воспитательных целей: Гановце, р-н Попрад; Летановце-Клашториско, Спишски Штврток, Спишске Томашовце-Чингов, р-н Спишска Нова Вес; Нижня Мишля и Свиница, р-н Кошице-видьек; Кошице-Красна над Горнадом; Земплин, р-н Требишов.

Авторы уделяли внимание недостаткам охраны памятников /археологических находок-местонахождений: Требишов - сагральное сооружение, Требишов-замок Парич, замок Шарип, небольшой замок - крепость Медзянки и проч./. Они указали также на положительные примеры применения реконструкции памятников намеками в интерьере - в планировках церковных сооружений - в сс. Свиница и Храсть над Горнадом и романской ротонды в г. Михаловце, которая, к сожалению, на существующем указатели неправильно датирована дороманским периодом. Авторы подчеркнули также попытку археологов к частичной реконструкции археологических местонахождений после завершения исследований /Кошице-Красна над Горнадом, Павляни-Кригов, Левоча-учебное поле, р-н Спишска Нова Вес и т. д./, которая, однако, не нашла понимания у организаций предлагаемых заботиться о них.

Особое внимание уделялось использованию археологических находок, местонахождений - памятников культуры в области развивающегося туризма, главным образом для иностранцев. Авторы указали на недостаточную популяризационно-просветительскую деятельность, напр. при издавании богатых содержанием и на высоком графическом уровне наглядных брошюр и буклетов /они приводят положительные примеры из Чехии и Венгрии/.

В связи с благоустройством и реконструкцией некоторых замков авторы статьи указали на необходимость применения строгой выборки при разработке долгосрочной программы восстановления этих памятников. Негативным явлением в подходе к показу археологического памятника авторы считают обозначение археологического памятника дорогим каменным монументом у г. Штрба, р-н Попрад, на местонахождении Шолдов, где не были завершены археологические исследования и нельзя определить его типологически и хронологически, как высечено на каменной "стеле". Напротив, в случае археологического местонахождения в с. Вельки Славков, р-н Попрад, в урочище Вурих /исследования завершены, местонахождение рассмотрено и датировано/, такого рода обозначение они считают примером, достойным подражания.

Значительным недостатком в охране памятников авторы считают работу некоторых методиков, которые при разработке проектов охраны памятников пользуются лишь с точки зрения содержания устаревшим "Учетом памятников в Словакии" или же осмотром. Комплексное исследование археологов, предшествующее восстановлению памятника, в восточной Словакии по большей мере забрасывается.

Авторы вкратце коснулись также метода консервации, или же реконструкции археологических памятников и указали на необходимость исторически правдивой, эффективной, качественной и эстетически привлекательной консервации. Они подчеркивают, что каждый того вида памятник культуры является не только памятником археологии и архитектуры, но и техники /представляет собой время своего возникновения, генезис - развитие, изменения - перестройки, свое специфическое место в пространстве-времени, функционирование/.

В заключение авторы рекомендуют принять конкретные меры, содействующие обеспечению и усовершенствованию сотрудничества археологов, работников учреждений по охране памятников, работников музеев и деятелей государственного управления, что должно отразиться в координированном подходе и методе не позднее 8-й пятилетки, но главным образом в 9-й пятилетке.

VÝZNAM ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU PRE PAMIATKOVÚ OBNOVU V BRATISLAVE

Miloslava Zemková

Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave má - na rozdiel od iných ústavov pamiatkovej starostlivosti na Slovensku - vlastné výskumné kapacity. Súčasťou jej organizačnej štruktúry je aj útvar výskumu, ktorý vykonáva v zmysle ustanovení zákona č. 27/1987 Zb. SNR o štátnej pamiatkovej starostlivosti (§ 21, § 33 ods. i) výskumy nevyhnutné na prípravu obnovy nehnuteľných kultúrnych pamiatok. Na základe zhodnotenia výsledkov týchto výskumov je stanovená metodika obnovy pamiatky, ktorá je potom skontextizovaná v projektovej dokumentácii a realizovaná. Výskumy majú význam nielen pre priamu obnovu pamiatky, ale ich výsledky sú spracúvané aj na vedecké účely - od dokumentovania nálezov a nálezových situácií cez teoretické zhrnutie a interpretáciu nálezov až po včleňovanie záverov do systémov spoločenských vied (najmä historických). Archeologický výskum je spravidla súčasťou komplexných výskumov, ktoré na území Bratislavy vykonávame. Pod slovom komplexný rozumieme interdisciplinárne zastúpenie relatívne svojbytných vedných odborov - archeológie, dejín umenia, dejín a teórie architektúry, klasickej histórie. Tieto disciplíny majú špecifické metódy výskumu a spracúvania informácií. Výsledkom takejto spolupráce je komplexný pohľad na vývoj, význam a hodnoty skúmaného objektu, a v istom zmysle aj eliminovanie možných subjektívnych prístupov a interpretácií. Archeologická odborná a výskumná činnosť na MSPSOP zahŕňa:

- Obhliadky na miestach s nálezovými situáciami, kam je archeológ prizvaný pri akejkoližvek pôdnej odkrývke alebo zásahu pod povrch komunikácie na území mestskej pamiatkovej rezervácie. Archeológ o vizuálnom zistení podáva písomnú správu, prípadný nález dokumentuje.
- Dozory, ktoré sú vopred plánované v súvislosti so stavebnou činnosťou v meste (o výsledkoch dozoru sa pravidelne podáva informácia).
- Záchranné výskumy tam, kde sa obhliadkou alebo dozorom zistí situácia s takými nálezmi, ktoré je nutné odborne vybrať, zdokumentovať, prípadne prezentovať. (Pri spracúvaní záchranných výskumov platia smernice AÚ SAV.) Vykonávame aj predstihové záchranné výskumy, ktoré sú plánované v súvislosti s harmonogramom obnovy objektu alebo napr. rekonštrukcie inžinierskych sietí. Na tieto výskumy je stanovený optimálny čas na výkon v teréne, na doplnenie programu pamiatkových úprav a na spracovanie výskumu. Tu máme, zdá sa, výhodu oproti ostatným organizáciám, pretože požiadavku prezentácie archeologických nálezov možno operatívne zapracovať do vykonávacích projektov a priamo do celkovej obnovy.
- Tematické výskumy - v súčasnosti nie sú plánované pre plné vyťaženie výskumných kapacít v záchranných výskumoch, napriek tomu prebiehajú a súvisia s individuálnou orientáciou a špecializáciou jednotlivých pracovníkov buď na historické obdobia, alebo na druh nálezového materiálu (rímske obdobie, stredovek, sklo ...).

- Špeciálne čiastkové výskumy v spolupráci s vedeckými alebo so špecializovanými výskumnými pracoviskami iných organizácií. Ide spravidla o analýzy potrebné na presnejšie datovanie alebo určenie nálezov (ich výsledky sú po spracovaní súčasťou výskumnej správy).

Výskumy, ktoré nemôžeme kapacitne pokryť, a to sa stáva v súvislosti s rastúcim tempom obnovy historického jadra MPR, zabezpečujeme objednaním v iných organizáciách (po ich oznámení AÚ SAV).

V ďalšej časti referátu sa zameriam na metódy, akými pristupujeme k archeologickým nálezom, ktoré sú odkryté záchranným predstihovým archeologickým výskumom, resp. zistené obhliadkou či počas dozoru. Podľa miery historickej a dokumentačnej hodnoty, no najmä podľa miery zachovania nálezov, ich pracovne delíme na dokumentačný materiál a (potenciálne) archeologické pamiatky. V prvom prípade, či už ide o nálezy hnuteľného alebo nehnuteľného charakteru, materiál dokumentujeme a ďalej používame len na vedecké, študijné, porovnávacie účely, spravidla si nenárokuje ich prezentáciu (nerekonštruovateľné časti keramického, kovového, skleneného nálezového materiálu, zvyšky murív pod povrchom komunikácií, ktoré nie je možné často ani interpretovať bez ďalších súvislostí atď.).

Hierarchicky vyššiu skupinu nálezov predstavujú také archeologické nálezy, ktoré majú vysokú súbornú kultúrnu hodnotu - teda aj pamiatkovú, historickú, vedeckú, dokumentačnú, mnohokrát aj imanentnú výrazovú hodnotu, keďže ide najmä o umelecko-remeselné výrobky, časti a súčasti architektur. Pracovne ich označujeme ako archeologické pamiatky, aj keď pamiatková legislatíva s týmto pojmom nenarába, a ako k pamiatkam k nim pristupujeme - najhodnotnejšie z nich navrhujeme na oficiálne vyhlásenie za kultúrnu pamiatku. Pre hnuteľné archeologické nálezy uplatňujeme iné postupy ochrany, prezentovania a dokumentovania ako pre nehnuteľné. Po spracovaní sa nálezy z našich výskumov dostávajú do depozitára Mestského múzea v Bratislave, resp. do lapidárií (Gerulata, Vodná veža) a stálych expozícií (akou bude expozícia v Pálffyho paláci a akou je aj klenotnica). Sú vďačným materiálom na prezentáciu v ucelených tematických celkoch - výstavu takéhoto druhu pod názvom Najnovšie archeologické nálezy z Bratislavy sme realizovali v auguste 1988 vo výstavnej sieni Vydavateľstva Tatran ako voľné pokračovanie viacročných tradičných výstavných podujatí Archeologické pamiatky a súčasnosť.

Nehnuteľné archeologické nálezy na území Bratislavy sú svojou povahou pamiatkami architektúry alebo súčasťou pamiatkových architektonických objektov. Snažíme sa ich v čo možno najväčšej miere prezentovať, lebo zvyšujú celkovú historickú, ale aj estetickú hodnotu stojaceho objektu alebo príslušného územia. V rámci objektov stojacej zástavby ide o nálezy v suterénoch, nádvoriach, priechodoch, záhradách a dvoroch. Niekedy prezentácia nie je možná - keď hodnota archeologického nálezu kolидуje s hodnotou súčasného funkčného využitia objektu (prípád podzemného trezoru v objekte na námestí 4. apríla 4). Z najnovších nálezov prezentovaných pri obnove pamiatok spomeniem aspoň studne na Nálepckovej ul. 16, Sedlárskej ul. 2, hrob slovanského bojovníka v Pálffyho paláci na Nálepckovej ul. 19-21, fragment Vydricekej brány v objekte Rudnayovho nám. 4, románsky vstup do suterénu na Pugačovovej ul. 3.

Samostatnou kapitolou sú solitérne archeologické pamiatky architektúry. Pred ukončením je rekonštrukcia západnej časti bratislavského hradbového systému, v ktorej boli zohľadnené všetky nálezy z archeologických výskumov (pozoruhodná je najmä hranolová veža v severozápadnej časti opevnenia, ktorá vekom a charakterom dokladá existenciu staršieho opevnenia mesta a hradu); končí sa aj realizácia prezentácie zvyškov rímskej architektúry v Rusovciach-Gerulate (kultúrna pamiatka zapísaná pod číslom BA - N/344), ku ktorej pripravujeme návrh na vyhlásenie ochranného pásma. Takisto na Vodnej veži (kultúrna pamiatka zapísaná pod číslom BA - N/653) sú stavebné práce vo finálnej fáze. Tu sa trochu pozastavím: verejnosť, a dokonca aj časť odbornej verejnosti, prekvapil spôsob povrchovej úpravy murív. Pamiatková koncepcia prezentácie tejto kultúrnej pamiatky, formulovaná v odbornom metodickom materiáli o programe pamiatkových úprav a rešpektovaná aj v projekte obnovy pamiatky, je jednoznačná - konglomerát murív a priestorov z rôznych stavebných fáz ukázať v autenticknej výrazovej podobe. To znamená, že obvodový múr zo 16. stor. bude omietnutý (rekonštrukcia pôvodnej omietky, keďže táto musela byť v prvej fáze obnovy odstránená kvôli statickému zabezpečeniu muríva), otvory v tomto múre, mylne považované za cimburie, sú už zamurované (išlo o sekundárne prerazené okenné otvory po zmene využitia objektu v 18. stor.); na veži zo 14. stor. sú konzervované zvyšky pôvodnej gotickej omietky s rekonštruovanými chýbajúcimi časťami; kamenné murivo z 13. stor. je len škárované; rímsky (pravdepodobne) kvádrový objekt bude konzervovaný bez ďalšej povrchovej úpravy a všetky nové - súčasné murivá, ktoré bolo nutné vybudovať na účely prevádzky a expozície, budú od starých pohľadovo výrazne odlišené.

V blízkej budúcnosti nás čaká prezentácia Vydrickej brány v priestore Dobšinského námestia, na hradnom vrchu prezentácia kruhového sakrálneho objektu (výskum AÚ SNM) a ďalšie.

Z ohlasov na naše výstavné podujatia Archeologické pamiatky a súčasnosť, na informatívne správy v tlači o najnovších archeologických nálezoč a z ďalších reakcií vyplýva, že kultúrna verejnosť má mimoriadny záujem o archeológiu a o výsledky jej výskumov. Možno to súvisí s prehlbujúcou sa tendenciou poznávať svoju národnú minulosť, alebo jednoducho s prirodzenou túžbou človeka poznať svojich predkov, ale rozhodne to odráža zvyšujúci sa záujem o všetky kultúrne pamiatky. Je v celospoločenskom záujme dvíhať úroveň archeológie ako vednej disciplíny, ale aj - a v prípade našej inštitúcie v prvom rade - výsledky archeologických výskumov sprístupňovať verejnosti ochranou, záchranou archeologických pamiatok, ich prezentáciou a všetkými formami propagácie a výchovy.

DIE BEDEUTUNG DER ARCHÄOLOGISCHEN GRABUNGEN FÜR DIE DENKMALERNEUERUNG IN BRATISLAVA. Die Stadtverwaltung für Denkmalfürsorge und Naturschutz in Bratislava (MSPSOP) besitzt ihre eigenen Forschungskapazitäten für die Vorbereitung der Erneuerung immobiler Kulturdenkmäler. Die Denkmalschutzmethodik fußt auf den Grabungsergebnissen, widerspiegelt sich im Projekt und in der Realisierung der Erneuerung. Der Beitrag handelt im ersten Teil über den Umfang der fachlichen archäologischen Tätigkeit der MSPSOP (Begehungen, Beaufsichtigungen, Rettungs- und thematische Grabungen, spezielle Teilanalysen); im zweiten Teil geht es um die Methoden, mit denen an die archäologischen Funde herangetreten

wird. Ihre hierarchisch höhere Gruppe, die nicht nur einen dokumentarischen, sondern auch einen hohen komplexen Kulturwert besitzt, stellen archäologische Denkmäler dar (der Terminus ist ein Arbeitsbehelf, die Denkmallegislative befaßt sich nicht mit ihm). Der Charakter dieser Funde - bewegliche und unbewegliche - bestimmt die möglichen Arten der Konservierung, Restaurierung und ihre Präsentation in den Bedingungen des Wirkungskreises der Denkmalschutzorganisation. Der Beitrag konzentriert sich besonders auf solitäre archäologische Architekturdenkmäler und ihre gegenwärtige Präsentation in Bratislava: die Rekonstruktion des Westteiles der Stadtbefestigung, Architekturreste des römischen Militärlagers in Rusovce-Gerulata, das Areal des Fortifikationsobjektes des Wasserturmes - die Art seiner Denkmalerneuerung wurde durch die Forderung bestimmt, alle Entwicklungsetappen (wahrscheinlich die römische, einige mittelalterliche und aus der Renaissance) in ursprünglichem Aussehen darzubieten. In naher Zukunft wird die Zurschaustellung weiterer archäologischer Denkmäler realisiert werden: Weidritzer Tor, sakrale Rotunde auf dem Burgberg. Das Ziel der Arbeit der Denkmalschutzinstitution ist vor allem, der Öffentlichkeit den Zutritt zu den Ergebnissen archäologischer Grabungen zu bieten: durch den Schutz, die Rettung archäologischer Denkmäler, ihre Präsentation und durch alle Formen der Propagierung und Erziehung.

ЗНАЧЕНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДЛЯ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ

В БРАТИСЛАВЕ. Городское управление по охране исторических памятников и природы в Братиславе располагает собственными возможностями для подготовки восстановления недвижимых памятников культуры. Основанная на результатах исследований, методика возобновления памятников отразится также в проекте и его реализации. Статья в первой части рассматривает масштаб деятельности археологов-специалистов Городского управления по охране исторических памятников и природы /осмотры, надворы, спасательные и тематические исследования, специальные частичные анализы/; во второй части рассматриваются методы подхода к археологическим находкам. В иерархии находок высшую категорию, имеющую не только документальное, но и большое культурное значение, представляют археологические памятники /это рабочий, неустановленный термин/. Характер этих находок - движимых и недвижимых - определяет возможные способы консервации, реставрирования и их представления при условиях действия организации по охране памятников. Статья рассматривает главным образом солитерные археологические памятники архитектуры и их современное представление в Братиславе: реконструкцию западной части городской стены, фортификационный объект "Водяной" башни - восстановление этого памятника определено требованием показать все этапы развития /вероятно римский, несколько средневековых и ренессансовый этап/ в первоначальном виде. Незадолго будут представлены общественности следующие археологические памятники: Выдрицкие ворота, кольцевой церковный объект на замковой горе. Целью работы управления по охране исторических памятников является сделать доступными общественности результаты археологических исследований: охраной, спасением археологических памятников, их показом и всеми формами пропагандистско-просветительной деятельности.

OCHRANA, PÉČE A VYUŽITÍ ARCHEOLOGICKÝCH PAMÁTEK NA PŘÍKLADECH ZE STŘEDOČESKÉHO KRAJE

Michaela Glosová

V široké škále našich památek zaujímají archeologické památky významné místo. Často se jedná o památky naší nejstarší historie a prehistorie. V rozporu s významem archeologických památek je však nutno konstatovat, že péče o ně a jejich využití, především jejich společenská prezentace, zpravidla neodpovídají jejich významu a celkově se řadí archeologické památky v památkové péči v Čechách na jedno z posledních míst. Ochrana archeologických památek je sice právně zakotvena v zákoně ČNR č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, ve vyhlášce č. 66/1988, byla v plné míře obsažena i v předešlém zákoně č. 22/1958 o kulturních památkách a v navazujících předpisech, avšak mnohé příklady z praxe ukazují, že často jsou právní předpisy porušovány, a to dokonce i ze strany státních orgánů, především národních výborů. Jelikož otázkami právní ochrany archeologických památek se velmi fundovaně zabývá referát dr. M. Prince, soustředím se ve svém příspěvku jen na problematiku péče a společenského využití archeologických památek, a to na některých příkladech ze Středočeského kraje.

Péče o archeologické památky oproti ostatním památkám byla obvykle zatlačována na poslední místa z toho důvodu, že v památkové péči potřeby vždy převyšovaly možnosti, a to jak v oblasti finanční, tak i kapacitní. Je možno říci, že pokud potřeba opravy či úpravy archeologické památky nevyvstala s akutní naléhavostí - např. u návštěvnicky provozovaných hradních objektů - většinou památek 1. kategorie, pak k opravám a úpravám docházelo jen zcela výjimečně. Rovněž v případech volně přístupných zřícenin hradů, které chátrají a ohrožují bezpečnost návštěvníků, jen zřídka došlo k obnově. Přednost obvykle dostaly památky jiné, jejichž obnova se zdála být ze společenských, kulturních a politických hledisek naléhavější, a tak byla péče o archeologické památky soustavně podceňována.

O něco lepší, i když celkově rovněž nikterak uspokojivá, je situace ve sféře společenské prezentace archeologických památek. Nutno upřesnit, že pod pojmem využití archeologických památek je míněna obvykle jejich prezentace veřejnosti, neboť archeologické památky mají dnes kromě ryze vědecké hodnoty především funkci poznávací, výchovnou a estetickou.

Archeologický výzkum učinil v poválečném období a zejména v posledních letech velmi závažné objevy celostátního až mezinárodního významu z hlediska historického, archeologického, architektonického i kulturně historického. Jenom ve Středočeském kraji jsou to např. nálezy na Budči, v sázavském klášteře, na Libušíně, v Kouřimi, Libici, na Křivoklátě, v Ostrově u Davle, Hradsku, Týnci nad Sázavou, ve Velízi a j. V těchto nejvýznamnějších případech objev nekončí uzavřením archeologického výzkumu, nýbrž je v zájmu celé naší společnosti objevené kulturní statky dále chránit a prezentovat veřejnosti. Záležitost pak přechází do oblasti státní památkové péče, která ve spolupráci s archeology má za úkol chránit, konzervovat či obnovit, vhodně prezentovat a zpřístupnit nemovitou kulturní památku z oboru archeologie. Právní ochrana archeologického nálezu je zajištěna jeho zápisem do státního - nyní Ústředního seznamu kulturních památek ČSR. Zápisem je rovněž sledována možnost plánované péče o památku. Zvláště

významné archeologické nálezy jsou chráněny formou vyhlášení za národní kulturní památku (NKP) nebo za archeologickou rezervaci a vyhlášením památkového ochranného pásma.

U nejvýznamnějších archeologických památek byly zpracovány koncepční podklady pro jejich obnovu, péči a využití. Tyto podklady však nejsou na stejné úrovni a nemají jednotný charakter. U některých archeologických památek byl zpracován památkový záměr obnovy a využití (např. Budeč, Sázava, Levý Hradec, Točnick, Žebrák - jde především o NKP a o památkové objekty ve správě Střediska státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje), na který navázala architektonická studie obnovy a využití, projektový úkol a příp. dle potřeby další stupně projektové dokumentace. U jiných archeologických památek byla zpracována přímo studie památkových úprav (Ostrov, Stará Kouřim). U řady i velmi významných archeologických památek však dosud chybí řádný koncepční podklad pro jejich další využití a péči o ně.

Třebaže pro národní kulturní památky a některé další nejvýznamnější archeologické památky byla zpracována řádná koncepční a příp. i projektová příprava, většinou nebylo dosaženo cíle, t. j. obnovit a prezentovat veřejnosti nemovitou archeologickou památku. Mezi hlavní příčiny tohoto neuspokojivého stavu zejména patří: složité majetkové vztahy, nevyřešená otázka správce a investora památky, nedostatek finančních prostředků a stavebních kapacit na obnovu a v neposlední řadě i mnohdy laxní přístup výkonných orgánů státní památkové péče k řešení problematiky.

Řádná koncepční předprojektová příprava pro obnovu a využití archeologických památek a pro další péči o ně by měla mít dle zkušeností ze Středočeského kraje následující postup:

1. památkový (investiční) záměr obnovy a využití, vycházející z výsledků archeologického výzkumu památky, z jejich hodnocení a z doporučení archeologů,
2. stavebně historický průzkum, restaurátorský průzkum, příp. technické průzkumy dle potřeby, sloužící k upřesnění dalších stupňů předprojektové a projektové přípravy,
3. architektonická studie obnovy a společenské prezentace archeologické památky, zpracovaná na základě uvedeného památkového záměru,
4. další stupně projektové dokumentace dle potřeby.

Architektonická studie obnovy a využití by měla mít výhledový charakter, t. j. měla by sledovat víceméně ideální stav archeologické památky či památkového areálu, k němuž však nelze dospět najednou, ale někdy až za řadu let (důvody - např. majetkové vztahy, finanční a stavební kapacity atd.), s několika přechodnými etapami. Smyslem ideální dokumentace je, aby především správce-investor a orgány státní památkové péče nepřipustily takové zásahy do archeologické památky (např. nepříznivá majetková řešení, drobení areálu mezi řadu uživatelů - ale naopak, vymístění většiny uživatelů ve prospěch správce památky; nevhodné stavební zásahy, nevhodné zemědělské využití apod.), které by úplně znemožnily navrhovanou obnovu.

Nutno podotknout, že většina realizovaných nebo projektovaných prezentačních akcí se týkala archeologických kulturních památek z období středověku. Pokud se týká archeologických památek ze starších období, prezentují se velmi zřídka. Řada zejména předhistorických archeologických památek jsou veliké areály o rozloze několika hektarů (hradiště). V těchto případech je nejvhod-

nejší prezentace památky formou naučné stezky po nejvýznamnějších místech areálu, která by samozřejmě měla být vhodně označena, příp. konkrétněji prezentována.

Závěrem je možno konstatovat, že následně uvedené příklady jsou sice vzaty pouze ze Středočeského kraje, ale uvedené negativní závěry je možno víceméně zobecnit pro všechny české kraje, kde máme v oblasti péče o archeologické památky a jejich společenské prezentace mnoho co dohánět.

Celkově je nutno řešit neuspokojivou situaci v péči, ochraně a využití archeologických památek vypracováním celostátní koncepce péče o archeologické památky i jejich ochranu a prezentaci a po schválení této koncepce vedoucími orgány ji rozpracovat do krajských programů včetně stanovení investorů a dodavatelského zajištění.

PŘÍKLADY ZE STŘEDOČESKÉHO KRAJE

B u d e ě

Slovanské hradiště Budeč s kostelem sv. Petra a Pavla z doby kolem r. 900 - nejstarší stojící stavba raného středověku v Čechách, jedno z nejstarších hradišť a kulturních center na území pražských Přemyslovců, o němž jsou zmínky již ve slovanských legendách z 10. stol., náleží k našim nejvýznamnějším památkám. Za národní kulturní památku bylo prohlášeno vládním usnesením č. 251 v r. 1962.

Vymezení areálu NKP slovanské hradiště Budeč a zřízení památkového ochranného pásma bylo schváleno 18. plenárním zasedáním ONV Kladno 24.6.1980.

Archeologický výzkum, který provádí na Budči AÚ ČSAV Praha od r. 1972, je zařazen do státního plánu základního výzkumu jako stěžejní výzkum slovanského období v Čechách a přinesl již také v tomto směru zásadní nové poznatky.

V r. 1978 zpracovalo Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje (SSPPOP SK) záměr na úpravu a prezentaci NKP slovanské hradiště Budeč, který žádal vyřešit: Obnovu rotundy sv. Petra a Pavla, úpravu terénu při rotundě s prezentací archeologicky zjištěné fortifikace, vyznačení půdorysu kostela P. Marie kamennou maketou nad zasypanými základy původního kostela, vyznačení nejvýznamnějších profánních staveb v prostoru sídelní aglomerace, zřízení informačních panelů s hodnotícím textem, plány a fotodokumentací v areálu hradiště, vyznačení hradiště jednotnými tabulemi, vyřešení provozního zázemí pro průvodce a údržbáře, úpravu přístupových cest s parkovišti, prověření a úpravy dnešní vegetace a zemědělského využití areálu.

V r. 1980 byla akademikem J. Poulíkem svolána na Budeč velká komise za účelem podpory komplexní obnovy a památkové prezentace hradiště, od níž se odvíjela řada konkrétních opatření.

V r. 1982 zpracoval SÚRPMO na objednávku SSPPOP SK architektonickou studii a projektový úkol na úpravu a prezentaci NKP slovanské hradiště Budeč. Tato dokumentace řešila všechny otázky zakotvené v památkovém záměru obnovy a využití, a na ni navazovaly pak další dílčí projekty. Studie řešila zejména vnitřní úpravy rotundy s vyznačením půdorysu předrománské apsidy v dlažbě, dále snížení terénu kolem rotundy na jižní straně dnešního hřbitova, což bylo provedeno. Hřbitovní zeď má být obnovena se zamřížovaným průhledem na rekonstruované

části hradby. Prostor starého hřbitov bude využit k instalaci panelů seznamujících návštěvníky s historií Budče a s výsledky archeologického výzkumu.

Současný stav je takový, že celé jednání a další postup obnovy již před několika lety uvázl na otázce stanovení správce areálu NKP (majetkoprávní situace je složitější). Správu a investorství Budče chtělo tehdy převzít SSPPOP SK, avšak vše ztroskotalo na skutečnosti, že nadřízený orgán odmítl středisku přidělit jedno systemizované místo pro konkrétní osobu, která měla vykonávat údržbu a průvodcovskou službu. Z toho důvodu se z projektované obnovy a prezentace NKP Budeč neuskutečnilo dosud nic, přestože tato akce, především pak oprava rotundy, je již druhou pětiletku zařazena do krajského plánu oprav nejvýznamnějších nemovitých kulturních památek.

V současné době probíhají další jednání, která stanoví nový harmonogram nejnutnějších obnovných prací do r. 1991 (kdy má být Budeč jedním z cílů exkurze světového kongresu věd prehistorických a historických) a způsob jeho realizace.

Levý Hradec

Jedno z nejstarších sídel Přemyslovců, které stálo v popředí na počátku dějin českého státu v době před založením Pražského hradu, bylo zbudováno na místě sídliště a hradiště pravěkého. Zahrnuje hlavní hradiště s kostelem sv. Klimenta a předhradí.

V r. 1956 byl Levý Hradec vyhlášen za archeologickou rezervaci, v r. 1978 usnesením vlády za NKP, v r. 1980 vymezen radou ONV Praha-západ areál NKP Přemyslovské hradiště v Levém Hradci a zřízeno památkové ochranné pásmo.

Archeologický výzkum na Levém Hradci se konal již před válkou, v r. 1939 byly objeveny základy Bořivojovy rotundy ze 70. let 9. stol. pod podlahou dnešního kostela. Rotunda byla zbořena r. 1684.

V r. 1979 byl zpracován na SSPPOP SK památkový záměr na úpravu a prezentaci NKP. Jako diplomová práce byl zpracován návrh památníku počátků české státnosti, dále zpracována architektonická námětová studie pro AÚ ČSAV k úpravě a využití NKP Levý Hradec.

Současná prezentace této velmi významné archeologické památky se omezuje na zpřístupnění základů Bořivojovy rotundy a několik informačních panelů u bývalé vstupní brány na hradiště (proti vchodu do kostela). NKP Levý Hradec je negativním příkladem, kdy i velmi významná archeologická památka nemá řádně zpracované koncepční podklady pro úpravu a využití - prezentaci.

Ke zpracování komplexní architektonické studie zatím nebylo možno přistoupit z toho důvodu, že je nutno napřed závazně vyhlásit režim NKP. Ten byl zpracován SÚPPOPem a předložen ministerstvu kultury ČSR, které se k němu zatím nevyjádřilo. Problém spočívá především v tom, že část areálu NKP a ochranného pásma je zastavěna rodinnými domky osady Žalov. Jejich obyvatelé samozřejmě mají různé požadavky na přestavby a přístavby a dokud není závazně stanoven režim NKP a jejího ochranného pásma a zakotven v územněplánovacích podkladech, panuje zde značná libovůle.

Libice nad Cidlinou

Slavníkovské hradiště Libice nad Cidlinou, osídlené od sklonku 8. stol. n. l., se stalo v pol. 10. stol. sídlem nadkmenového útvaru, vytvořeného východocharvátským knížetem Slavníkem ve východních a jižních Čechách v rámci jinak již sjednoceného raně středověkého přemyslovského českého státu. Libice byla téměř rovnocenným protějškem přemyslovské Prahy, i co do významu kulturního, až do jejího vyvrácení Přemyslovci v r. 995. Po tomto vyvrácení sídlil na hradištu přemyslovský kastelán, jímž byl v r. 1108 Vršovec Božej. Hradiště zaniklo po 40. tých letech 12. stol.

Pro svůj historický a archeologický význam bylo hradiště prohlášeno v r. 1961 ministrem školství a kultury za archeologickou památkovou rezervaci Slavníkovská Libice. Ochranné pásmo kolem archeologické památkové rezervace bylo vyhlášeno v r. 1979 usnesením rady ONV v Nymburce. Předmětem památkové ochrany je vlastní hradiště - akropolis, ležící západně od dnešní obce, později přeměněné na zemědělskou půdu, a předhradí, na němž se dnes rozkládá jádro dnešní obce Libice nad Cidlinou. Hradiště leží na dvou nízkých terasovitých vyvýšeninách na soutoku Labe s Cidlinou. Lokalita je navržena k prohlášení za NKP. Archeologický výzkum hradiště provádí od r. 1948 AÚ ČSAV Praha.

Na hradišti byla již v dřívějších letech provedena památková úprava, především maketa nad základy otonské chrámové stavby a paláce přemyslovského kastelána. U příležitosti 1000. výročí první zmínky v písemných pramenech (Kosmas) o této jedné z nejdůležitějších raně středověkých lokalit, která přispěla významným dílem k procesu sjednocování českého státu, byla provedena v r. 1980 obnova památkových úprav. Byla nově vyzděna maketa nad základy, a to nikoli z původního materiálu - opuky, která silně podléhá vlivům povětrnosti, nýbrž z pískovce. Bohužel, nutno konstatovat, že nově provedená úprava je architektonicky poněkud tvrdá. Dále byla obnovena maketa základů věžovité brány, u vchodu na vnitřní hradiště od obce opraven památník z mozaikových panelů a provedena v něm nová dlažba.

V obci v budově MNV je umístěna ve třech místnostech stálá expozice o archeologické památkové rezervaci Slavníkovská Libice. Ostatní areál vnitřního hradiště je zemědělsky obhospodařován podle přísně stanovených podmínek ochrany, rovněž prostor ochranného pásma podléhá přísně stanovenému režimu, např. projednávání veškerých staveb zasahujících do terénu a provedení předstihových záchranných výzkumů atd. Na Libici bylo dosaženo alespoň minimální prezentace nejdůležitějších míst hradiště a dodržování podmínek ochrany.

Ostrov u Davle

Bývalý benediktinský klášter sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle, založený r. 999 Boleslavem II., byl druhým mužským klášterem a třetím klášterem v Čechách vůbec. Archeologický výzkum, který na Ostrově provádí AÚ ČSAV od r. 1975, zjistil, že klášterní stavby, zprvu dřevěné, byly od 12. stol. postupně nahrazovány kamennou architekturou. Po smrti Přemysla Otakara II. byl klášter pobořen a vyplněn Branibory, ve 13. a 14. stol. se opět pozvedl k novému rozkvětu, ale již nedosáhl bývalého významu a moci. V husitských válkách byl dobyt, vyplněn, rozbořen a prakticky zanikl.

Archeologický výzkum odkryl dosud trojlodní románskou baziliku, jižní kapli, ambity, rajský dvůr a další stavby s četnými románskými architektonickými články. Jak nasvědčují fragmenty architektonických detailů, zejména množství bohatých románských dlaždic, na Ostrově existovala významná stavební huť.

Pro ojedinělost archeologických nálezů, hovořících o nepřetržitém stavebním vývoji kláštera od jeho vzniku do husitských válek, bylo rozhodnuto orgány státní památkové péče, že dochované, archeologickým výzkumem obnažené základy zdí klášterních budov budou konzervovány, opraveny a zpřístupněny veřejnosti. SSPPOP SK objednalo u SÚRPMO komplexní studii památkových úprav areálu bývalého kláštera na ostrově sv. Kiliána u Oavle, se začleněním výsledků archeologického výzkumu. Studie byla zpracována v r. 1979 a na ni navázaly dílčí projekty jednotlivých etap obnovy, které mají být rovněž doplňovány o nové výsledky archeologického výzkumu.

Archeologický výzkum klášterů a navazující památkové úpravy byly do r. 1983 realizovány na základě hospodářské smlouvy s Okresním muzeem v Jílovém, od r. 1983 pro záporný postoj nového ředitele muzea jsou financovány vlastníkem pozemku Povodím Vltavy. Organizačního zabezpečení památkových úprav se ujal odbor kultury ONV Praha-západ, vlastní práce provádí (od r. 1987) Český svaz ochránců přírody Praha-západ, v r. 1982 je prováděl podnik Obnova památek. Archeologický výzkum byl zatím ukončen v r. 1984, po provedení 1. etapy památkových úprav v něm má být pokračováno asi od r. 1991. Památkové úpravy spočívají ve vyspárování původního zdiva, jeho nadezdění a srovnání do stanovené nivelety. Původní zdivo není od nadezdívky oddělováno z toho důvodu, že není na mnoha místech zřejmé, kde končí a kde začínají nadezdívky, prováděné již při předešlých archeologických výzkumech. Zatím je obnoveno zdivo baziliky a přilehlých stavebních partií.

Součástí památkových úprav má dle studie být i úprava bývalé fary u románského kostela sv. Kiliána na levém břehu Vltavy pro účely muzejní expozice o výzkumu na Ostrově, dále malá restaurace a parkoviště pro návštěvníky. Výsledků bylo dosaženo až po dlouhotrvajících sporech s investorem oprav, s vlastníkem pozemku a po překonání zprvu nezúčastněného postoje výkonného orgánu státní památkové péče - odboru kultury ONV Praha-západ.

S á z a v a

Bývalý slovanský benediktinský klášter v Sázavě patří k nejvýznamnějším památkám našich zemí jako středisko slovanské liturgie a písemnictví v prvním období svého rozkvětu v 11. stol. Byl posledním a nejvýznamnějším ohniskem staroslověnské kultury a vzdělanosti, která v našich zemích vzkvétala od dob Velké Moravy, a centrem rozvíjení mezinárodních vztahů, především s Kyjevskou Rusí a byzantskou kulturní oblastí. Proto byl v r. 1962 klášter vyhlášen vládou za NKP. Areál NKP byl vymezen současně se zřízením památkového ochranného pásma radou ONV v Kutné Hoře v r. 1976. Přímým operativním správcem památky je SSPPOP SK.

Archeologický výzkum areálu provádí soustavně od r. 1968 AÚ ČSAV Praha. Výzkum byl velmi úspěšný, objevil základy dvou kostelů z nejstaršího období kláštera, a to v letech 1973-74 v severní zahradě základy tetrakonchy z 2. poloviny 11. stol. a r. 1977 základy jednolodního kostela z 1. poloviny 11. stol.

v severní části hlavního nádvoří. Výzkum průběžně dále pokračuje a jeho výsledky bude jistě možno zanedlouho syntetizovat v objev dalších nejstarších částí kláštera. Archeologický výzkum je zde jedním z hlavních podkladů celkové obnovy a rehabilitace, neboť nové nálezy závažně změnily hierarchii dochovaných památkových hodnot v areálu.

V r. 1970 zahájilo SSPPOP systematickou předprojektovou a projektovou přípravu obnovy areálu. Po provedení stavebně historického průzkumu a dalších průzkumů byl zpracován památkový záměr obnovy a následovalo po etapách zpracovávání architektonické studie. Jako první byla v r. 1976 zpracována studie památkové obnovy a prezentace základů tetrakonchy, která navrhla zastřešení památky betonovou skořepinou tvaru kulového vrchlíku s prosklenými stranami. Vzhledem k tomu, že se nenašel stavební dodavatel ochotný a schopný uvedený návrh realizovat, bylo zatím od zastřešení upuštěno a základy tetrakonchy zabezpečeny jejich nadezděním a vyspárováním s jasným oddělením nově nadezděného zdiva od původního. Dále byly půdorysně prezentovány v úrovni terénu základy gotického ambitu na rajském dvoře a totéž se má stát se základy jednolodního kostela na hlavním nádvoří.

V r. 1982 byla otevřena velmi úspěšná stálá expozice Staroslověnská Sázava, vynikající úrovně, v přízemí konventu, která seznamuje návštěvníky s významem NKP Sázava. Dále je areál také celkově prezentován jako archeologická a architektonická památka, přičemž důraz je kladen na středověkou stavební fázi z 1. období rozkvětu kláštera a na umělecko historicky nejhodnotnější části stavby z gotického období - kapitulní síň z r. 1340 s nástěnnými malbami, kostel, torzo trojlodí, Velkou věž a Opatskou kapli.

Nelze zamlčet, že v areálu této vysoce významné památky se zdaleka vše nedaří, především využívání celého 1. patra konventu výstavou technického skla skláren Kavalier včetně reprezentačních salonků zdaleka není tím využitím, které by bylo adekvátní významu a hodnotě NKP Sázava. Přesto je NKP Sázava příkladem, jak se značným úsilím, ale přece jen po etapách dle celkového plánu je uskutečňována prezentace archeologické památky jakožto součást celkové prezentace areálu.

Stará Kouřim

Stará Kouřim byla významným střediskem osídlení již v době pravěké, její stěžejní význam spadá do doby slovanského hradiska, které vzniklo v 1. polovině 9. stol. a zaniklo asi v polovině 10. stol. Doklady řemeslné a umělecko-řemeslné výroby na hradišti svědčí o mocném proudu vlivů z Velké Moravy během 9. stol., které zdejší vyspělá hradská společnost svébytným způsobem přetvářela. Stará Kouřim byla do svého zániku ústředním hradištěm Zličanů. Na sklonku 10. stol. a v 11. stol. se osídlení přeneslo do polohy U sv. Jiří a U sv. Klimenta na protější ostrožně, kde bylo archeologickým výzkumem odhaleno menší hradiště a základy dvou fází kostela sv. Jiří v jeho centru. V poloze U sv. Vojtěcha byla archeologickým výzkumem zjištěna hradba přemyslovského správního hradiska Děpolticů a destrukce kostela sv. Vojtěcha, založeného po r. 1039. V polovině 13. stol. se centrum osídlení přesunulo do míst královského města Kourimi, založeného před r. 1261. Kouřim je u nás zcela ojedinělým příkladem kontinuity osídlení asi od 6. stol. do současnosti při čtyřnásobném stěhování

centra. Archeologický výzkum Staré Kouřimi probíhal v letech 1948-58, v letech 1961-62 výzkum v poloze U sv. Jiří, v 70. letech U sv. Vojtěcha. Vzhledem k mimořádnému významu byla soustava těchto tří hrazených center navržena na státní archeologickou rezervaci. ONV v Kolíně bylo v r. 1982 vyhlášeno ochranné pásmo kolem všech čtyř uvedených lokalit včetně královského města Kouřimi.

SSPPQP (Ing. M. Glosová) zpracovalo v r. 1978 architektonicko-urbanistický návrh památkových úprav všech tří hrazených center, který formou naučné archeologické stezky provádí návštěvníka po nejvýznamnějších místech hradišť. Návrh obsahuje současně i korekce zemědělského využití. Na nejvýznamnějších místech hradiště mají být osazeny poutače nebo tabule s textem. Původně byly navrženy kamenné poutače s osazenými bronzovými destičkami s textem. Dále byla navržena náznaková rekonstrukce tří nejvýznamnějších archeologických objevů: hlavní dvojité brány, základů halové stavby a základů kostela sv. Jiří. Na akropoli má být osazen centrální poutač s textem týkajícím se celého hradiště. K realizaci záměru zatím nedošlo, v první fázi pro neshody s ČFVU, který prosazoval příliš náročné a drahé řešení poutačů, pak pro nedostatek finančních prostředků investora - odboru kultury ONV v Kolíně. Byly provedeny pouze některé korekce v porostech hradiště.

SCHUTZ, PFLEGE UND AUSNÜTZUNG ARCHÄOLOGISCHER DENKMALE AN BEISPIELEN AUS DEM MITTELBOHMIŠEN KREIS. Der Schutz und die Präsentation archäologischer Denkmale in Böhmen wird im Gegensatz zu ihrer Bedeutung an die letzte Stelle in der Denkmalpflege gereiht. Grund dafür sind ungenügende Finanzmittel wie auch Baukapazitäten und eine anhaltende Unterschätzung der gesellschaftlichen, kulturellen und politischen Bedeutung der archäologischen Denkmale. Eingehalten wird nicht einmal der Schutz archäologischer Denkmäler, obwohl er im gegenwärtigen Gesetz Nr. 20/87 d. Gs. über Denkmalpflege und im Erlaß Nr. 66/87 d. Gs. verankert ist und voll auch in vorangegangenen rechtlichen Bestimmungen enthalten war.

Die archäologische Bodenforschung in Böhmen tätigte in der Nachkriegszeit eine Reihe sehr schwerwiegender Entdeckungen. Die bedeutendsten archäologischen Funde wurden zum Eintragen in die zentrale Liste der Kulturdenkmale, evtl. zu nationalen Kulturdenkmalen (NKO) oder archäologischen Reservationen vorgeschlagen, und rings um sie befindet sich eine denkmalpflegerische Schutzzone. Damit geht der archäologische Fund in den Bereich der staatlichen Denkmalpflege über, deren Aufgabe es ist, ihn weiterhin zu schützen, zu konservieren und ihn passend der Öffentlichkeit zu präsentieren.

Bei den bedeutendsten archäologischen Denkmalen wurden Konzeptunterlagen für ihre Erneuerung, Pflege und Ausnützung ausgearbeitet. Obwohl jedoch für die nationalen Kulturdenkmale und einige weitere der wichtigsten archäologischen Denkmale ein ordnungsgemäßes Vorbereitungskonzept und evtl. auch Projekt ausgearbeitet wurde, erfolgte die Erneuerung und Präsentation meistens nicht, einesteils aus höher angeführten Gründen, weiters wegen komplizierter besitzrechtlicher Beziehungen, der ungelösten Frage des Verwalters und Investors des Denkmals, oft auch wegen eines lässigen Herantretens von Seiten der ausübenden Organe der staatlichen Denkmalpflege.

Die konzeptionelle Projektvorbereitung der Erneuerung eines archäologischen Denkmals sollte diesen Arbeitsvorgang haben:

1. Zweck der Erneuerung und Ausnützung des Denkmals (der Investition), ausgehend von den Ergebnissen der archäologischen Grabung,
2. baugeschichtliche Untersuchung, Restaurierungsuntersuchung evtl. weitere Untersuchungen,
3. architektonische Studien der Erneuerung und Präsentation des Denkmals,
4. weitere Stufen der Projektdokumentation nach Bedarf.

Der Großteil der realisierten oder projektierten Präsentierungsaktionen betreffen archäologische mittelalterliche Denkmale. Archäologische Denkmale älterer Epochen werden sehr selten präsentiert. Im allgemeinen ist es notwendig, diese unbefriedigende Situation durch einen ganzstaatlichen Vorschlag über Pflege, Schutz und Präsentation archäologischer Denkmäler zu lösen und ihn nach seiner Billigung durch die Zentralorgane in die Programme der einzelnen Landeskreise auszuarbeiten.

Beispiele aus dem mittelböhmischen Kreis:

Budeč

Slawischer Burgwall aus der Anfangszeit des böhmischen Staates mit der St.-Peter und Paul-Rotunde vom Ende des 9. Jh., der älteste stehende Bau in den böhmischen Ländern.

Zum NKD im J. 1962 erklärt, Schutzzone im J. 1980 errichtet. Ausgearbeitet wurden: Zweck der Denkmalerneuerung und -ausnützung, architektonische Studie der Erneuerung und Ausnützung (1982), weitere Projekte. Archäologische Grabung seit 1972 bis heute. Der Vorschlag in der Studie zu einer Reihe von Denkmalszurichtungen und der Präsentation der archäologischen Grabung (Fundamente der Jungfrau Maria-Kirche, Teil der Befestigung, Teil profaner Bauten, Fundamente der ursprünglichen Apsis der Rotunde), bisher nicht realisiert.

Levý Hradec

Einer der ältesten Přemysliden-Burgwälle mit Fundamenten der Rotunde des Fürsten Bořivoj aus den 70er Jahren des 9. Jh. Zur archäologischen Reservation im J. 1956 erklärt, im J. 1978 zum NKD, im J. 1980 eine Denkmalschutzregion eingerichtet. Archäologische Grabung vor dem 1. Weltkrieg. Zweck der Denkmalerneuerung und -ausnützung und eine Konzeptstudie ausgearbeitet. Gegenwärtige Präsentation spärlich, nur die Rotundenfundamente in der St.-Klement-Kirche und einige Paneele zugänglich. Komplizierte Situation wegen der Bebauung eines Teiles des Schutzgebietes. Eine Bedingung zur weiteren Lösung ist die Bestimmung des Regims des NKD, das ausgearbeitet ist, aber einstweilen vom Ministerium für Kultur der ČSR nicht genehmigt wurde.

Libice nad Cidlinou

Hauptburgwall der Slavníků, im J. 955 von den Přemysliden zerstört. Seit 1961 eine archäologische Denkmalreservation, im J. 1979 zur Schutzzone erklärt, die Fundstelle zum NKD vorgeschlagen. Archäologische Grabung seit 1948 mit Unterbrechungen bis heute. Fundamente eines ottonischen Kirchenbaues und eines přemyslidischen Kastellanherrenhofes, an den Stellen der Burgwalltore ein Denkmal aus Mosaikpaneelen. Im Nationalkomitee eine kleinere Exposition über das Libice der Slavníků. Das Areal der Burg und Vorburg (bebaut) unterliegt einem strengen Schutzregime.

Ostrov u Davle

Ruinen eines im J. 999 gegründeten Benediktinerklosters. Archäologische Grabung seit 1975, unterbrochen, einstweilen unbeendet. Architektonische Studie

der Erneuerung und Ausnützung ausgearbeitet. Die entdeckten Fundamente der Basilika, des Paradiesgartens und weiterer Bauten sind gegenwärtig konserviert und werden als 1. Etappe in Form von aufgemauerten Fundamenten und Mauerresten in die festgelegte Nivellierung zur Schau gestellt werden. Einen Teil der Studie bildet ein Vorschlag zur Erneuerung der ehemaligen Pfarrei bei der romanischen St.-Kilian-Kirche auf dem linken Moldauufer als Exposition der archäologischen Grabung, Restaurierung und als Parkplatz.

Sázava

Ehemaliges slawisches Benediktinerkloster, Mittelpunkt der altslawischen Liturgie und Literatur. Zum NKD im J. 1962 erklärt, seit 1976 mit einer Denkmalschutzzone. Seit 1968 bis heute eine archäologische Grabung. Ausgearbeitet wurden Absicht und Ausnützung der Denkmalerneuerung, eine architektonische Studie zur Erneuerung und Ausnützung des Areals in mehreren Etappen. Erfolgreich durchgeführt wurde eine Denkmalpräsentierung in Form aufgemauerter Fundamente einer Tetrakoncha aus der zweiten Hälfte des 11. Jh. im nördlichen Garten. Die Studie schlug eine attraktive Überdachung der Fundamente mit einer Betonschale in Form eines Kugelabschnittes vor - nicht realisiert. Im Paradiesgarten sind Fundamente des ursprünglichen gotischen Ambits mit Pflasterung im Geländeniveau präsentiert.

Stará Kouřim

Zentraler Burgwall des Zličaner-Stammes. Vereinzeltes Beispiel von kontinuierlicher Besiedlung seit dem 6. Jh. u. Z. bis in die Gegenwart bei vierfacher Verlegung des Zentrums. Der Komplex dreier Burgwälle zu staatlichen archäologischen Reservationen vorgeschlagen, rings um allen vier Fundstellen ist eine Denkmalschutzzone. Archäologische Grabung seit 1948. Der Vorschlag in einer urbanistischen Studie in Form eines Lehrweges über die bedeutendsten Stellen der Burganlage, markiert durch Plakate oder Tafeln, miteinbezogen eine Andeutungsrekonstruktion des Doppelttores, eines Hallenbaues und der Fundamente der St.-Georg-Kirche - bis jetzt nicht realisiert.

ОХРАНА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ, ИСПОЛЬЗУЯ ПРИМЕРЫ ИЗ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЧЕХИИ. Охрана и показ археологических памятников в Чехии вопреки своему значению находится на последнем месте в охране памятников культуры в результате недостатка финансовых средств и строительной мощности и постоянного недооцененного общественного, культурного и политического значения археологических памятников. Не соблюдается ни охрана археологических памятников, хотя и она закреплена в действующем законе № 20/87 Свода законов об охране памятников культуры и в объявлении № 66/87 Свода и была вполне закреплена также в прежних правовых постановлениях.

Археологические исследования в Чехии вскрыли во время после войны много значительных памятников. Важнейшие археологические находки были выдвинуты к включению в Центральный учет памятников культуры, или же к объявлению национальным памятником культуры или же археологическим заповедником и их окрестности объявлены охранной зоной. Итак, археологическая находка переходит в область государственной охраны памятников, которая имеет целью продолжать охрану памятников, консервировать и соответствующим образом показывать их общественности.

В случае самих значительных памятников археологии были сделаны концепции их восстановления, охраны и использования. Хотя и для национальных памятников культуры и некоторых других археологических памятников были сделаны концепции и проектная документация, восстановление и показ в большинстве случаев не осуществлялись, из-за вышеприведенных причин, затем из-за сложных имущественно-правовых отношений, нерешенного вопроса управления и инвестора, в некоторых случаях также из-за равнодушного подхода исполнительных органов по государственной охране памятников.

Предварительная подготовка проектов и концепции восстановления археологического памятника должна соблюдать следующий образ действий:

1. Замысел восстановления и использования памятника, выходящий из результатов археологических исследований,
2. строительно-исторические разведки, реставрационные или другие разведки,
3. архитектурные эскизы восстановления и показа памятника,
4. иные этапы проектной документации по мере потребности.

Большинство реализованных или проектированных действий касалось археологических памятников средневековья. Археологические памятники более древних периодов показываются весьма редко. Эту ситуацию следует решить разработкой общегосударственной концепции охраны и показа археологических памятников и после ее обсуждения центральными органами разработать для отдельных областей.

Примеры в центральной Чехии:

Стара-Коуржим

Центральное городище племени Злчан. Единичный пример последовательности поселения с VI в. н. э. до настоящего времени при четырехкратном переселении центра. Комплекс трех городищ выдвинут в государственный археологический заповедник, окрестности всех четырех местонахождений объявлены охранной зоной памятника. Археологические исследования с 1948 г. Проект показа дан в урбанистическом эскизе в форме научной тропы, ведущей самыми значительными местами городищ, обозначенными указателями, включая реконструкцию с намеком двойных ворот, холла и фундамента церкви св. Иржи. Проект пока что неосуществлен.

Левин-Градец

Одно из древнейших городищ Пржемысловичей с фундаментом ротонды князя Борживоя, относящейся к 70-м годам IX в. Объявлено археологическим заповедником в 1956 г., в 1978 г. национальным памятником культуры, в 1980 г. объявлена охранная зона памятника. Археологические исследования перед Первой мировой войной. Разработана концепция восстановления и использования и эскиз использования. В настоящее время показываются общественности только фундамент ротонды в церкви св. Климента и несколько стендов. Ситуация усложнена застройкой части охраняемой территории. Дальнейшее решение обусловлено объявлением режима национального памятника культуры, который разработан, но до сих пор не обсужден Министерством ЧСР.

Вудеч

Славянское городище периода начал чешского государства с ротондой св. Петра и Павла конца IX в., древнейшее сохранившееся в Чешских странах сооружение. Объявлено национальным памятником культуры в 1962 г., охранная зона установлена в 1980 г. Разработана концепция восстановления и использования памятника, архитектурный эскиз восстановления и использования /1982/,

частные проекты. Археологические исследования с 1972 г. В эскизе предложено большое количество восстановлений памятника и показ археологического исследования /фундамент церкви девы Марии, часть укрепления, часть профанных построек, фундамент первоначальной апсиды ротонды/. Проект до сих пор неосуществлен.

Либнице-над-Цидлиною

Центральное городище семьи Славников, уничтоженное в 995 г. Пржемысловичами. С 1961 г. археологический заповедник, в 1979 г. объявлена охраняемая зона, памятник выдвинут национальным памятником культуры. Археологические исследования продолжены с 1948 г. с перерывом. Показ общественности - в форме макета фундамента отонской постройки храма и дворца кастеляна Пржемысловичей, в местах ворот городища памятники из плит с мозаикой. В стенах здания Национального комитета небольшая экспозиция, посвященная Либнице во время Славников. Городище и окрестности городища /застроены/ подчиняются строгому охраняемому режиму.

Остров-у-Давле

Руины бенедиктинского монастыря, основанного в 999 г. Недвижимый памятник культуры. Археологические исследования с 1975 г., пока что незавершены. Архитектонические эскизы восстановления и применения разработаны. Вскрытый фундамент базилики, райского двора и других сооружений подвергаются консервации и первый этап будет показан общественности в форме надстройки фундамента и остатков кладки до определенной высоты. Составной частью эскиза является проект восстановления бывшей приходской церкви возле романской церкви св. Килиана на левом берегу Влтавы как экспозиции археологических исследований, ресторан и стоянка автомобилей.

Сазаво

Бывший славянский бенедиктинский монастырь, центр церковно-славянской литургии и письменности. В 1962 г. объявлен национальным памятником культуры, в 1976 г. объявлена в окрестностях памятника охраняемая зона. С 1968 г. продолжают археологические исследования. Разработана концепция восстановления и использования памятника, архитектурный эскиз восстановления и использования комплекса на нескольких этапах. Успешно совершены работы над восстановлением фундамента тетраконхи второй половины XI в. в северном саду в форме надстройки. Эскиз предлагал интересное перекрытие фундамента бетонной легкой крышей в виде купола - неосуществлено. На райском дворе показывается общественности фундамент первоначального готического амбита в форме вымостки на уровне местности.

TERÉNNA ARCHEOLOGICKÁ EXPOZÍCIA NA KOSTOLCI V MORAVANOCH NAD VÁHOM V ČASTI DUCOVÉ SKÚSENOSTI A VÝHLADY

Alexander Ruttkay

Pred dvadsiatimi rokmi začal autor príspevku v zastúpení Archeologického ústavu SAV v Nitre rozsiahly výskum na lokalite Kostolec pri Ducovom blízko Piešťan. Lokalita bola dovtedy pomerne málo známa a rozširovaním príslušného kameňolomu prakticky odsúdená na rýchly zánik. Spočiatku preventívno-záchraný výskum, postupne však komplexná a systematická plošná odkrývka v r. 1968-75 priniesli prekvapujúce výsledky. Ducovský Kostolec sa zaradil medzi najvýznamnejšie veľkomoravské a včasnostredoveké lokality, jeho postavenie má svoju váhu aj v širších kultúrohistorických súvislostiach. Táto skutočnosť znamenala priaznivý obrát v osudoch lokality. Vzácná zhoda a porozumenie pamiatkových orgánov, predstaviteľov štátnej správy a zástupcov výroby k iniciatívam Archeologického ústavu SAV na záchranu lokality viedli k rýchlym a účinným rozhodnutiam o ochrane a budúcom spoločenskom využití lokality. Aj keď publicita lokality v Ducovom ako veľkomoravského dvorca par excellence je aj pre širšiu verejnosť značná a v r. 1984 vyšiel dokonca aj pomerne obsiahly sprievodca lokalitou, ktorého náklad vo výške 10 000 kusov sa už rozpredal, predsa je vhodné o doterajších skúsenostiach podať primerane orientovanú krátku správu aj na odbornom zasadnutí s problematikou pamiatkovej ochrany.

Už v r. 1973 bol Kostolec rozhodnutím rady ONV v Trnave č. 163 vyhlásený za chránenú archeologickú lokalitu a vyňatý z ťažobného priestoru Západoslovenských kameňolomov a štrkopieskov. Zápis v štátnom zozname nehnuteľných kultúrnych pamiatok figuruje pod č. 2525/N.H. Od r. 1975 je užívateľom lokality Balneologické múzeum v Piešťanoch. Aktivita riaditeľa múzea E. Čelka, na ktorú v poslednom období nadviazal J. Hrnčírik a z ich spolupracovníkov najmä P. Kováč, J. Radošinský, resp. aj J. Gašpar a novšie R. Bača, pomoc okresných orgánov štátnej správy a pamiatkovej starostlivosti viedli v našich podmienkach k pomerne zriedkavému úspechu. Vďaka účelným organizačným postupom a na základe odborného usmerňovania Archeologickým ústavom SAV piešťanské múzeum vybudovalo na Slovensku svojím spôsobom prvú archeologickú expozíciu v teréne so systematickou údržbou a stálou prevádzkou. Značnú úlohu v prípravnej propagácii pamiatkovej úpravy zohralo niekoľko variantov riešení spracovaných v r. 1972-73 poslucháčmi architektúry SVŠT pod vedením A. Puškára. Základom praktických - podstatne skromnejších, no v daných podmienkach realizovateľných - riešení sa stali najmä prvky z kresbou rekonštrukcií situácie na lokalite tak, ako ich na základe exaktných dokumentačných podkladov stvárnil H. Albrecht.

Zhrňme si pasport základných údajov o Kostolci. Je to označenie markantného vápencového ostrohu nad širokou vážskou nivou. Archeologická lokalita sa nachádza na hornej plošine ostrohu. Je z nej zaujímavý panoramatický pohľad na krajinnú scenériu Považia. Ostroh je situovaný priamo nad turisticky frekventovanou cestou z Piešťan na Bezovec a Beckov.

Ide o polykultúrnu lokalitu s viacnásobným funkčným využitím už od praveku. Najvýznamnejším je zistenie prvého výšinného dvorca vo veľkomoravskom prostredí. Znamená veľký prínos pre poznanie sociálnej štruktúry Veľkej Moravy, resp. pre

poznanie feudalizmu sa rodiačeho v jej lone. Význam tohto zistenia podčiarkuje skutočnosť, že sa odkryl prakticky celý pôdorys dvorca a že prekrásna poloha lokality v krajine umocňuje plasticitu jej výpovede o dejinách aj pre širšiu verejnosť.

Veľkomoravský dvorec vznikol po polovici 9. stor. a predstavoval v priľahlom mikroregióne Považia mocensko-správny a majetkový uzol. Jeho hospodárske zázemie tvorili okolité poľnohospodárske a remeselnícke osady. Dvorec mal dôležitú strategickú a strážnu pozíciu nad vážskym brodom a na križovatke komunikácií. Palisádovou hradbou bol obomknutý priestor lichobežníkového tvaru s veľkosťou vyše 0,5 ha. Z jednej strany sa ako fortifikácia využil upravený praveký val s priekopou. Vnútrotný areál dvorca bol rozdelený na obytnú - sídelnú (zrubové stavby, medzi nimi aj trojpriestorové obydlie), hospodársku a sakrálnu-nekropolnú, prípadne i zhromažďovaciu časť (vlastnícky kostol - rotunda s príľahlým malým pohrebiskom; rotunda predstavuje dosiaľ najlepšie zachovanú známu veľkomoravskú murovanú stavbu).

Komplexnosť archeologickej odkrývky a ťažisko významu lokality vo veľkomoravskom období je základom prístupov k pokračujúcej pamiatkovej adaptácii.

Dominuje náznaková rekonštrukcia základných objektov veľkomoravského dvorca. V plnej hmote sa doplnila a upravila časť vonkajšieho valu porušená kameňolomom, adaptovalo sa a čiastočne nadstavalo murivo rotundy, napodobením zrubovej konštrukcie sa vyznačili pôdorysy, vyznačilo sa vnútorné vybavenie dvoch obytných stavieb a rekonštruovali sa pomerne dlhé úseky palisádovej hradby so vstupnou bránou a s bránkou medzi časťami dvorca, resp. aj zdvojená palisáda s ochodzou na hrebeni valu. Celá plošina sa zatrávnila a vzorne sa udržiava.

Vďaka propagácii v tlači, spomenutej samostatnej informatívnej publikácii a výstavkám a pútačom v Piešťanoch i ďalších mestách navštevuje terénnu expozíciu veľkomoravského dvorca v Ducovom ročne 5-6 tisíc návštevníkov, medzi nimi veľa zahraničných.

Štátne lesy prispeli k úprave okolia výsadbou borovicového lesíka na svahoch lokality, čím sa zamedzila aj erózna činnosť.

Ostroh Kostolec pri Ducovom predstavuje v súčasnosti pomerne pôsobivo a racionálne upravený areál, ktorý má predpoklady úspešne plniť kultúrnohistorickú reprezentatívnu a širokú vlastivedno-výchovnú funkciu. Sú tu však nepochybne možnosti na ďalšie doplnenie funkčného pôsobenia. Ide napríklad o možnosť plnej rekonštrukcie jednej zo stavieb na dvorci (veže), o možnosť aspoň symbolickej prezentácie funkcie lokality v mladšej dobe bronzovej (okolo 1100 pred n. l.), resp. v veľkomoravskom období a stredoveku (zatiaľ autenticky rozmiestnené náhrobné balvany z pohrebiska z 11.-13. stor. zvyšujú plasticitu rovnej plošiny ostrohu). Z úvah o budúcich zámeroch by nemala vypadnúť ani širšie než doteraz vybudovaná prezentácia výsledkov výskumu aspoň na sezónne umiestnených paneloch. Z hľadiska prírodného prostredia aj botanicky chránený vzácny lesostepný areál Kostolca je podnetom zvážiť otázku účinnej a prirodzenej sadovníckej úpravy archeologickej lokality. S perspektívami zachovania lokality a jej prevádzkovaním súvisí niekoľko problémov. Je nutné predovšetkým vymedziť veľmi závažne hranice ochranného pásma, keďže predbežne stanovený rozsah je pomerne vágny. Týka sa to najmä hranice na strane výrobného kameňolomu, kde treba ochranné pásmo rozšíriť a vytvoriť tak podmienky na stabilizáciu svahu. Pokračujúce príležitostné odčerpávanie vápencovej sutiny totiž

bráni vytvoreniu prirodzeného svahu, ostávajú obnažené a v dôsledku erózie postupujú ďalej kolmé steny ako dôsledok dávnejšej ťažby. Za niekoľko rokov pri terajšej praxi by nastala kritická situácia.

Na inej časti svahu sa žiada štatutárne zamedziť ďalšie rozširovanie záhradkárskej kolónie.

Pokiaľ ide o vlastnú prevádzku expozície, tak Balneologické múzeum v Piešťanoch by malo mať stabilne vyčlenenú položku na údržbu, no i potrebnú inováciu lokality, resp. jej niektorých častí. V súvisi s prevádzkou na lokalite by sa malo počítať aspoň sezónne s pracovným miestom. Prostriedky na tieto účely sa síce každý rok získajú, no ide o stabilizáciu položiek. Sprievodcovskú službu, najmä v letnej sezóne s početnou návštevnosťou, by mali sprostredkovať aj cestovné kancelárie. S vyznačeným okruhom súvisí napr. parkovisko, občerstvenie a pod.

Lokalita by sa v budúcnosti mohla stať východiskom koncepcne jednotného vlastivedno-turisticko-náučného chodníka pamätihodnosťami pohoria Považský Inovec a okolia Piešťan. Z archeologických lokalít by bolo možné na ňu nadviazať najmä paleolitické lokality v Moravanoch nad Váhom, resp. dve archeologické lokality, ktoré si zaslúžia zvýšenú pozornosť pamiatkovej starostlivosti: rotunda v polohe Jurko nad Nitrianskou Blatnicou s okolitým sídliskom s dvorcami a zvyšky johanitského kláštora v Piešťanoch.

Archeologická lokalita Kostolec pri Ducovom patrí medzi tých päť vybraných lokalít kľúčového významu, ktoré majú byť v blízkej budúcnosti zaradené do kategórie národná kultúrna pamiatka. Zdá sa, že už terajší stav úpravy a skúsenosti s prevádzkovaním zabezpečujú tejto expozícii dôstojnú pozíciu aj v novom, tom najvyššom zaradení medzi pamiatkami našej dávnej minulosti. Aj jej príklad naznačuje, že pri patričnom hlbokom záujme o vec a pri porozumení kompetentných činiteľov a pracovísk nemôžu byť ani prekážky administratívneho rázu tým rozhodujúcim brzdiacim faktorom, ktorý by znemožňoval budovanie archeologických terénnych expozícií. V koncepciách by však mala byť v popredí nie akási neúmeraná noblesnosť, "efektnosť dokumentácie pri vernisáži", osobné prestížne dôvody a pod., ale predovšetkým zmysel pre reálnosť vecí, predpoklad jednoduchej trvalej udržiavateľnosti lokalít, zachovanie ich spätosti s prírodným prostredím a pri voľbe úprav ponechanie miesta aj pre priestorovú predstavivosť návštevníka, pre tvorbu jeho individuálneho prístupu k otázkam, ktoré tá-ktorá expozícia nastoľuje.

ARCHÄOLOGISCHE GELÄNDEEXPOSITION AUF DEM KOSTOLEC IN MORAVANY NAD VÁHOM, IM TEIL DUCOVÉ. ERFAHRUNGEN UND AUSSICHTEN. Auf einem markanten Felssporn wurde infolge der Abbauerweiterung in einem Steinbruch eine Vorsprungs-Rettungsgrabung durchgeführt, die nach Feststellung der Einzigartigkeit der Fundstelle zu einer systematischen Abdeckung wurde. Zwischen den Grabungsergebnissen in den J. 1968-75 ist die Identifizierung und danach die Abdeckung des ganzen Grundrisses eines Herrenhofes mit militärisch-administrativer Funktion in der Region von besonderer Bedeutung. Der Herrenhof entstand nach der Mitte des 9. Jh. und wurde offenbar noch vor der Mitte des 10. Jh. wüst. Er stellt eine bedeutende Quelle für das Kennen der sozialökonomischen Wandlungen in der Blütezeit des Großmährischen Staates dar (Elemente der Feudalisierung). Die Entwicklung der Fundstelle bestätigt jedoch auch die Voraussetzungen über

mehrere und geographisch spezifizierte Verfallsetappen der zentralen großmährischen Macht seit dem beginnenden 10. Jh., in denen die Aufsplitterung in kleinere Einheiten und deren differenzierte Entwicklung im 10. Jh. eine große Rolle spielten.

Die verhältnismäßig gut erhaltenen Reste der Befestigung, Relikte von Kommunikationen, Grundrisse von profanen Pfostenbauten und einer gemauerten sakralen Architektur - einer Rotunde mit anliegendem kleinen Gräberfeld besonders der örtlichen Militäreinheit, waren schon im Verlauf der Grabung nicht nur ein genügender Grund für das Einstellen des Steinabbaues und die Rettung der Fundstelle, doch auch für Erwägungen ihrer gesellschaftlichen Präsentation. Diese Absicht begann man der rechtlichen Seite nach schon vom J. 1973 an zu realisieren und im J. 1976 setzte der Aufbau einer archäologischen Geländeexposition ein. Der Autor als Grabungsleiter betont, daß bei der Denkmalgestaltung im wesentlichen die im Gelände festgestellten Ergebnisse respektiert wurden, und die grundlegende Richtlinie der Planung war die zeichnerische Rekonstruktion des Grundrisses des Herrenhofes und der einzelnen Objekte (Ing. H. Albrecht). Die Grundrisse wurden im Gelände angedeutet, ein Teil der Befestigung ist in einer Andeutungsrekonstruktion präsentiert. Das Gelände wurde annähernd in den Stand vor der Grabung versetzt, und es gelang in den Hauptzügen auch die ehemaligen störenden Eingriffe des Steinbruchs in das Areal des Herrenhofes zu beseitigen. Die Fundstelle erlangte wenigstens teilweise erneut den Charakter einer Spornbefestigung mit einem Sperrwall.

Obzwar auch die Absicht der Erneuerung dank der großen Unterstützung von Seiten der Organe der Staatsverwaltung und der Denkmalpflege realisiert wurde, kann man sich diese Aktion nicht ohne die riesige Initiative des Direktors und der Mitarbeiter des Balneologischen Museums in Piešťany vorstellen, das der Benützer der Fundstelle ist und sich beispielhaft um sie kümmert, ihre dauernde Instandhaltung ausübt und die Fundstelle als seine Exposition propagiert.

Der Autor deutet an, daß beim angemessenen Interesse kompetenter Funktionäre und Arbeitsstellen keine Hindernisse administrativer Art ein bremsender Faktor sein können, der einen Aufbau archäologischer Geländeexposition unmöglich machen könnte. In den Konzeptionen sollten jedoch nicht Noblesse, persönliche Prestige Gründe u. ä. im Vordergrund stehen, sondern vor allem die Voraussetzung einer einfachen dauernden Instandhaltung der Fundstelle, die Beibehaltung der Verbundenheit der archäologischen Fundstelle mit dem Naturmilieu und zugleich bei der Wahl der Gestaltung auch Raum für eine räumliche Vorstellung der Besucher zu lassen. Die Besucherzahl, die jährlich einige Tausende heimischer und ausländischer Gäste erreicht, zeugt davon, daß auf dieser Fundstelle vielleicht eine treffende Lösung der Präsentation erwählt wurde.

Da die Fundstelle Kostolec in die Kategorie der nationalen Kulturdenkmäler gereiht werden soll, wird im Beitrag auch auf einige störende Erscheinungen in der allernächsten Umgebung hingewiesen, die in naher Zukunft ihren Eindruck mindern könnten.

АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПОЗИЦИЯ НА ГОРЕ КОСТОЛЕЦ В С. МОРАВАН-НАД-ВАГОМ, ЧАСТЬ ДУЦОВЕ. ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ. На выразительном скальном отроге в результате расширения добычи камня осуществились охранные опередительные исследования. После обнаружения данных, свидетельствующих о уникальности местонахождения, начались систематические исследования. Среди результатов исследований в 1968-75 гг. особое значение имеет идентификация и затем вскрытие всей планировки дворца, имеющего в регионе военно-административную функцию. Дворец возник в половине IX в. и его существование прекратилось еще до половины IX в. Он представляет собой значительный источник для познания социально-экономических изменений в период расцвета великоморавского государства /элементы феодализации/. Развитие местонахождения, однако, подтверждают также предположения нескольких и географически специфических этапов распада центральной власти великоморавского государства с начала X в., в котором значительную роль играло раздробление на меньшие части и их дифференцированное развитие в X в.

Относительно хорошо сохранившиеся остатки укрепления, реликты коммуникаций, планировки профанных столбовых построек и каменной церковной архитектуры - ротонды с прилегающим ей небольшим кладбищем, содержащим погребения главным образом представителей местной военной части, были уже на протяжении исследований не только достаточным аргументом для прекращения добычи камня и спасения памятника, но и для размышлений о его экспонировании общественности. Этот проект начал осуществляться с юридической точки зрения уже с 1973 г. и с 1976 г. началось строительство археологической экспозиции. Автор - руководящий исследованиями подчеркивает, что при восстановлении памятника, в принципе, учитывались результаты полевых исследований. Строительство придерживалось нарисованной реконструкции планировки дворца и отдельных объектов /инж. Г. Албрехт/. Планировки обозначились на местности, часть укрепления показана в качестве неполной реконструкции. Местность привелась в состояние до исследований и в общих чертах удалось устранить также следы вмешательства каменоломни. Местонахождение хоть частично приобрело опять вид крепости на отроге с шейным валом.

Хотя и проект восстановления осуществился благодаря значительной поддержке органов государственного управления и учреждения по охране памятников, это действие нельзя представить себе без огромной инициативы директора и работников Валнеологического музея в Пьештянах, который управляет памятником и заботится о нем, производит мелкий ремонт и пропагандирует памятник как свою экспозицию.

Автор полагает, что в случае интереса как компетентных деятелей, так организаций, административные препятствия не являются тормозом строительства археологических полевых экспозиций. Однако, концепции должны лишиться изысканности, личных престижных соображений и т. д., и главным образом предпочитать простую поддержку памятника в хорошем состоянии и сохранять связь археологического памятника с природной средой и реконструировать памятник таким образом, чтобы осталось место также для пространственного воображения посетителей. Посещаемость, достигающая несколько тысяч домашних и иностранных гостей в год, свидетельствует о том, что, по-видимому, был избран подходящий проект реконструкции.

Так как местонахождение Костолец будет, по-видимому, включено в категорию национальных памятников культуры, в статье указывается также на некоторые мешающие явления в непосредственной близости памятника, которые могут в будущем угрожать силе его воздействия.

K OTÁZKE PAMIATKOVEJ ÚPRAVY A SPRÍSTUPNENIA ANTICKÝCH STAVEBNÝCH PAMIAŤOK NA SLOVENSKU S OSOBITNÝM ZREŤELOM NA KOMPLEX ARCHITEKTÚR V BRATISLAVE-DÚBRAVKE

Títus Kolník

Problém pamiatkovej úpravy a prezentácie rímskych ruín a stavebných zvyškov objektov je aktuálny a akútny nielen u nás, ale vážne sa ním v poslednej dobe zaoberajú aj v zahraničí. V júli 1988 sa konalo zaujímavé a poučné sympóziu v Rakúsku v Bad Deutsch-Altenburg. Bolo venované rímskym stavebným pamiatkam severne od Álp od provincie Panónia až po Dolnú Germániu. Na pozadí projektu na veľkolepú úpravu ruín Carnunta - hlavného mesta Hornej Panónie, plánov na zriadenie tzv. Archeologického parku Karnuntum (v úhrnnom objeme 250 miliónov šilingov) tu odznali informatívne referáty o súčasnom stave prezentácie konkrétnych rímskych stavebných pamiatok v Carnunte, ostatných častiach Rakúska, vo Švajčiarsku, v NSR a v Maďarsku. Bolo tu aj niekoľko prednášok uvažujúcich o probléme zachrany a prezentácie rímskych pamiatok viac-menej v teoretickej rovine. Stretali sa tu rozmanité názory a stanoviská, celá škála predstáv: od postulovania strohej petrifikácie rímskych ruín a ich prezentovania v odkrytej podobe (teda bez akéhokoľvek doplňujúceho zásahu - v zmysle benátskej charty o pamiatkach) cez návrhy na čiastkové či náznakové rekonštrukcie až po totálnu rekonštrukciu a reanimáciu rímskych stavieb, teda budovanie akéhosi archeologického Dysnaylandu (napr. príležitostné predvádzanie obetných úkonov v rekonštruovaných chrámoch, využívanie amfiteátrů nielen na inscenácie antických hier, ale aj na koncerty a súťaže rockovej hudby, podávanie jedál a nápojov v tavernách podľa antického receptára, výroba keramiky, pečenie chleba, atď. - všetko s dobovými reáliami a rekvizitami). Po značne kontroverznej diskusii - najmä o prípustnosti posledného z uvedených prístupů, vykryštalizoval sa v podstate názor, že k riešeniu pamiatkovej úpravy každej lokality treba pristupovať individuálne a pri rekonštrukcii sa má uprednostňovať zlatá stredná cesta, t. j. má sa robiť náznaková, respektíve čiastková rekonštrukcia s maximálne možnou ochranou originálnych zvyškov. I keď rímske stavby či ich zvyšky na našom území väčšinou nemôžu súťažiť v monumentálnosti a v zachovalosti s objektmi, ktoré chodíme obdivovať na územie niekdajších rímskych provincií alebo do Talianska, práve okolnosť, že sa nachádzajú za hranicami rímskeho impéria, podtrhuje ich význam a núti nás nebyť k ich osudu ľahostajnými. Práve naopak!

Aká je teda situácia na jednotlivých lokalitách na Slovensku? Na prvom mieste sa treba dotknúť našej najvýznamnejšej - v pravom zmysle slova panónskej lokality Rusoviec-Gerulaty s najmonumentálnejšími a najzachovalejšími zvyškami rímskych architektúr na území Československa. Treba konštatovať, že súčasný stav pamiatkovej obnovy a sprístupnenie tohto objektu verejnosti nie sú uspokojivé. Pavilón s expozíciou nálezů z Rusoviec bol síce v r. 1986 pri príležitosti 14. medzinárodného Limeskongresu uvedený do prevádzky, no samotné ruiny rímskych stavieb na Bergli naďalej chátrajú. Doplnkové archeologické výskumy tu boli nepochybne nutné a prínosné, avšak definitívne riešenie, úpravu a sprístupnenie rímskych architektúr nemožno odsúvať donekonečna. Gerulata je typickým príkladom nepriaznivého stavu "rozostavanosti" pamiatky. Pohltila nemalé finančné

čiastky, a niet toho, komu by sme mohli tento neutešený stav pripísať jednoznačne za vinu a koho by sme mohli právne postihnúť. Všetci sme za to zodpovední - archeológovia i pamiatkári. Čo nevidieť, budeme však stáť v Rusovciach pred riešením ďalších naliehavých úloh. Asanácia a plánovaná následná výstavba sídliska v centrálnej časti starých Rusoviec obnažia pravdepodobne i zvyšky ďalších rímskych stavieb, ktoré by nemali celkom zmiznúť pod lyžicami bagrov a pásmi buldozéro. Treba už teraz uvažovať o tom, že najefektnejšie z ruín by bolo potrebné zachovať a zakomponovať do budúceho moderného sídliska. Všade v kultúrnom svete sa to už robí: spomeňme hoci Plovdiv, Sofiu alebo Budapešť. Nesmieme zabúdať, že v Rusovciach-Gerulate, dnes už súčasť hlavného mesta SSR, vystupuje ešte jeden aspekt: sme tu pod neustálou kontrolou našich južných susedov. Zatiaľ nás za neutešený stav rímskych pamiatok v Rusovciach kritizujú iba ústne, v súkromných rozhovoroch, ale čoskoro to môže vyústiť aj do verejného obvinenia z kultúrneho barbarstva. Treba podniknúť všetko, aby sme im túto príležitosť neposkytli.

Rímske stavebné objekty na Devíne a ich zakomponovanie do NKP, problematická antická stavba v Bratislave - Vodná veža, výskum, záchrana a prezentácia rímskeho kastela na Leányvári v Iži sú predmetom referátov ďalších kolegov.

Z rímskych staníc nachádzajúcich sa v predpolí severopanónskeho limitu zvláštnu pozornosť si v súčasnosti zasluhuje Bratislava-Dúbravka. Ruiny architektúry z 3. stor. n. l., tvoriace súčasť pôvodnej rímskej usadlosti typu villa rustica, predstavujú najcelistvejšie a najkrajšie zachované rímske pamiatku na území ČSSR. Objavená architektúra má štvoruholníkový pôdorys so základnými rozmermi 13,2 x 11,2 m a tri polkruhovitú apsidy. Ide o základy budovy kúpeľa s časťou na horúci vzduch a vodu (caldarium), s časťou na vlažný kúpeľ (tepidarium) a s bazénikom so studenou vodou (frigidarium). Základy sú zachované do hĺbky 100-150 cm. Apsidy a priestory spojené s nimi majú základy budované svojráznym spôsobom. Spočíva v mohutnom podmurovaní celej plochy, pozostávajúcom z troch vrstiev šikmo ukladaných lomových kameňov (každá s hrúbkou rímskej stopy, teda necelých 30 cm), spájaných tromi vrstvami kvalitnej vápennej malty. Tento spôsob budovania základov je veľmi zriedkavý a hovorí o špeciálnom určení stavby.

Predpokladom prevádzky kúpeľa bol výdatný vodný zdroj, z ktorého sa dala voda privádzať podľa možnosti samospádom. I ten sa podarilo v Dúbravke objaviť. Zistili sme aj priebeh odpadového kanála, priekopy, ktorým mohla voda z kúpeľa odtekať. Usudzujúc podľa absencie potrebného vykurovacieho zariadenia kúpeľa, vyslovujeme hypotézu, že stavba v Dúbravke bola projektovaná a v základoch aj vybudovaná ako kúpeľ, ale nikdy v plnom rozsahu túto funkciu neplnila.

Prítomnosť efektného rímskeho stavebného miniojektu, ktorého ochrana a prezentácia by nemali spôsobovať žiadne väčšie problémy, poskytuje dobré východisko k úvahám o pamiatkovej úprave lokality. Nazdávam sa, že nad rímskymi ruinami bude potrebné vybudovať stále zastrešenie.

Pavilón - novotvar nad rímskou architektúrou v Dúbravke, by mohol byť riešený podľa môjho názoru moderne, ale s využitím štylizovaných prvkov starej rímskej architektúry, teda s vyváženým použitím umelecko-historických prvkov, stvárnených modernou architektúrou a modernou technológiou. Objekt by mal mať maximálnu priehľadnosť (dosiahnutú najväčším možným využitím skla), aby sa tak čo najviac ideovo i fakticky potlačil rozdiel medzi vonkajším priestorom a prie-

storum vytvoreným vlastným telesom základov rímskej stavby. Pri riešení vnútorného priestoru by sa mala brať do úvahy aj možnosť jeho využitia ako nekonvenčnej výstavnej siene. Historickú rekonštrukciu objektu nepovažujem za optimálnu.

Realizácia by mala byť svedectvom o úrovni starostlivosti o kultúrne pamiatky v socialistickom Československu. Ideálne by bolo, keby mohla byť ukončená v r. 1991 k 12. medzinárodnému kongresu únie pravekých a protohistorických vied i k oslavám 700. výročia udelenia mestských privilégií Bratislave. Výstava návrhov na architektonické riešenie prezentácie rímskych ruín v Dúbravke, konaná v rámci akcie Archeológia a súčasnosť od 28.10. do 18.11. 1988 vo Vydavateľstve Tatran v Bratislave, by mohla byť prísľubom, že sa podarí úlohu zvládnuť.

V súčasnosti sú ruiny rímskej stavby v Dúbravke chránené temporálnym prístreškom. Nazdávali sme sa, že pod solídnym prístreškom z hrubých fošien, prikrytých materiálom ipa, ukotveným na masívnej trúbkovej konštrukcii, prežijú rímske základy bez úhony až do čias, keď dôjde k ich definitívnej úprave.

V zime 1987/88 sa dosiaľ nezistení vandali pokúsili ochranný prístrešok zničiť: na jednom mieste ho poliali benzínom a podpálili. Našťastie, zhorela iba menšia časť ochrannej "korytnačky" a sekundárnemu žiaru bolo vystavené iba východné nárožie základov. Tento prípad nám pripomína jeden dôležitý aspekt prevádzkovania archeologických pamätníkov: to je bezpečnosť použitej úpravy a otázka dozoru na lokalite či stráženia pamiatky. Pri hľadaní optimálnej podoby úpravy každej archeologickej pamiatky treba zvážiť aj túto stránku.

Vzhľadom na okolnosť, že lokalita leží v hlavnom meste SSR, že je situovaná na okraji lesoparku v susedstve veľkých sídliskových aglomerácií v Dúbravke, Lamači a Devínskej Novej Vsi - ale hlavne vzhľadom na skutočnosť, že okrem objektov z doby rímskej sú na nej i dôležité objekty z praveku a zo včasnej doby dejinnej (eneolit, doba laténska, slovanské objekty i stredoveký dvorec), nazdávam sa, že by v Dúbravke perspektívne mohol byť vybudovaný archeologický "skanzen" pravekej a včasnohistorickej architektúry. Bolo by v ňom možné prezentovať rekonštrukcie sídliskových objektov z rôznych období odkrytých priamo na lokalite i rekonštrukcie objektov objavených v okolí Bratislavy, prípadne na celom juhozápadnom Slovensku. Perspektívne by sa tu dala vybudovať nielen miestna rekreačná, ale aj celoslovenská náučno-vlastivedná zóna. Na zriadenie archeologického skanzenu v Bratislave-Dúbravke sú dobré podmienky, hlavné mesto by ho nielen "uživilo", ale by ho i potrebovalo. Dovoľte mi tu odcitovať myšlienku Oľgy Gáfrikovej z Nového slova (č. 43, 27. 10. 1988, s. 12): "No a napokon je tu Bratislava samotná. Hlavné mesto nestačí len vyhlásiť, musí mať aj svoje atribúty. Nestačí, keď v ňom budú len ústredné inštitúcie a úrady, musí v ňom byť sústredená aj paleta kultúrnych aktivít, inde nedostupných, ale v ňom dostupných každému". Netreba pochybovať, že archeologický skanzen v Dúbravke by bol vítanou atraktivitou a kultúrnou aktivitou pre naše hlavné mesto.

Ďalšou významnou rímskou lokalitou v predpolí limitu, ktorej pamiatkovú úpravu je potrebné riešiť, je Stupava. Prvé rokovanie, vyvolané z iniciatívy MNV v Stupave, sa konalo v r. 1973, posledné 1. novembra 1988. Práce na plánovanej pamiatkovej úprave však nepokročili. Základná koncepcia archeológov z AÚ SAV a AÚ SNM na úpravu lokality Stupava je rámcovo jasná. Značnú časť objektov treba prezentovať iba vyznačením na ploche, najlepšie zachované partie treba po kvalitnej konzervácii sprístupniť in situ a nad najreprezentatívnejšou stavbou treba vybudovať pavilón, ktorý by slúžil zároveň ako výstavná sieň na exponáty. Od r. 1974 tu prebiehajú revízne výkopové práce podriadené uvedenému zámeru.

Rímske stanice v Cíferi-Páci a v Milanovciach neprichádzajú pre pamiatkovú úpravu v súčasnosti do úvahy. V Milanovciach sa síce podarilo zamedziť zástavbu rodinným domom, ale nezabránili sme výsadbe ovocného sadu. V Cíferi-Páci sú zvyšky rímskych stavieb prikryté dechtovým papierom a dočasne chránené 30-50 cm hrubou vrstvou ornice. Lokalita sa však intenzívne poľnohospodársky obrába. Perspektívne bude možné uvažovať o jej pamiatkovej úprave. Škoda, že sa nereализoval môj návrh zakomponovať túto pamiatku v rámci odpočívadla, prípadne aj motorestu (v Starom mlyne) do stavby diaľnice Bratislava - Trnava. Využitie tejto lokality aj v rámci turistického ruchu sa tu priamo ponúkalo.

Ak mám záverom porovnať situáciu v ochrane a prezentácii rímskych stavebných pamiatok u nás a v zahraničí, ak si vezmeme na porovnanie hoci len dvoch najbližších susedov - Maďarov a Rakúšanov, tak musím s poľutovaním konštatovať to, čo som napísal už pred 15-timi rokmi (Kolník 1973), že sme "na tomto poli dosiaľ urobili hriechne málo". Týka sa to nielen konzervácie stavebných zvyškov a ich priamej prezentácie, ale i vlastnej ochrany archeologických objektov. Akoby sme si prestali uvedomovať - alebo vôbec k tomu nedospeli, že aj nehnuteľné archeologické pamiatky sú súčasťou národného bohatstva a že ich aj pod zemou treba chrániť, a to nielen pred zástavbou, ale i pred nadmernou poľnohospodárskou kultiváciou (hlbokou orbou i hnojením). V súčasnosti vo vyspelých kapitalistických krajinách nastupuje prax vykupovania najdôležitejších archeologických nálezísk (najmä rímskych), resp. ich častí a ochrana premenou na zatravnené plochy (parky, prípadne pasienky).

Významnou črtou súčasného celosvetového trendu je aj využitie archeologických nálezísk v turistickom ruchu i lokálnej vlastivednej činnosti a v neposlednom rade i v tvorbe životného prostredia. Ak toto všetko je možné v krajinách, kde pôda je súkromným vlastníctvom, v štáte so socialistickým zriadením by to malo byť samozrejmosťou, ba priamo povinnosťou pre všetkých kompetentných.

Uvedomenie si nedostatkov a manka, ktoré na tomto poli máme, by mohlo byť prvým vykročením k zmene neutešeného stavu, k náprave.

L i t e r a t ú r a

KOLNÍK, T. 1973: Rímske stavby na Slovensku a čo s nimi. Pam. - Prír., č. 4, s. 8-12.

ZUR FRAGE DER DENKMALGESTALTUNG UND ZUGÄNGLICHMACHUNG ANTIKER BAUDENKMALE IN DER SLOWAKEI MIT BESONDEREM HINBLICK AUF DEN BAUKOMPLEX IN BRATISLAVA-DÚBRAVKA. Einleitend informiert der Autor über die Situation im Schutz und in der Präsentation römischer Baudenkmäler in benachbarten Ländern, besonders in Österreich, Ungarn und in der BRD. Für optimal hält er ein striktes individuelles Herantreten zur Denkmalszurichtung und einer Präsentation jeder einzelnen Fundstelle. Seiner Ansicht nach ist der goldene Mittelweg zu bevorzugen, d. h. größtmöglich Erhaltung und Schutz der Originale, in Kombination mit der Andeutungs- evtl. Teilrekonstruktion der Ruinenreste.

Er konstatiert, daß der Stand der Denkmalgestaltung und Präsentation römischer Baureste in der Slowakei unbefriedigend ist. Besonders dringlich ist die notwendige Beendigung der Konservierung, Denkmalgestaltung und Zugänglichmachung der römischen Ruinen in Bratislava-Rusovce (das antike Gerulata).

Außergewöhnliche Aufmerksamkeit verdienen und gute Präsentierungsmöglichkeiten bieten die Ruinen der jüngst in Bratislava-Dúbravka entdeckten römischen Badeanlage. Ein erster Impuls zur Lösung dieser Aufgabe der Denkmalpflege könnte ein Wettbewerb für Vorschläge zur architektonischen Lösung des Objektes in Bratislava-Dúbravka sein. Eine Ausstellung verlief im Rahmen der Aktion Archäologie und Gegenwart im Dezember 1988 in Bratislava.

К ВОПРОСУ О ВОССТАНОВЛЕНИИ И ПОКАЗЕ АНТИЧНЫХ ПАМЯТНИКОВ СТРОИТЕЛЬСТВА В СЛОВАКИИ, СОСРЕДОТОЧИВАЯ ВНИМАНИЕ НА КОМПЛЕКСЕ АРХИТЕКТУР В ВРАТИСЛАВЕ-ДУБРАВКЕ. В вводной части автор дает информацию о охране и показе римских памятников строительства в соседних странах, главным образом в Австрии, ФРГ и Венгрии. Оптимальным считает строго индивидуальный подход к восстановлению и показу отдельных местонахождений. Он полагает, что следует предпочитать золотую середину, т. е. сохранение памятников по возможности в первоначальном виде в комбинации с намеком на реконструкцию или с частичной реконструкцией остатков руин.

Автор отмечает, что в Словакии состояние восстановления и показа остатков римского строительства римлян неудовлетворительно. Особенно насуща потребность совершения консервации, восстановления и показа римских руин в Вратиславе-Русовце /античная Герулята/.

Чрезвычайное внимание заслуживают и хорошие возможности показа общестественности предоставляют руины сооружения римской ванны, недавно вскрытой в Вратиславе-Дубравка. Первым толчком к решению этой задачи в рамках охраны памятников будет по-видимому конкурс предложений на архитектурное решение объекта в Вратиславе, часть Дубравка. Выставка состоялась в рамках действия "Археология и настоящее" в декабре 1988 г. в Вратиславе.

KONCEPCIA PAMIATKOVEJ ÚPRAVY RÍMSKEHO KASTELA V IŽI

Ján Rajtár

Rímsky kastel v Iži ako významné archeologické nálezisko bol vyhlásený za kultúrnu pamiatku už v r. 1957. V štátnom zozname kultúrnych pamiatok je zaradený do I. kategórie pod číslom Zs 289.

Zvyšky tohto kastela sa nachádzajú neďaleko Komárna v polohe nazývanej Leányvár na ľavom brehu Dunaja. V dobe rímskej (1.-4. stor. n. l.) tvoril tok Dunaja v tejto oblasti vojensko-strategickú hranicu Rímskej ríše. Územie južne od Dunaja patrilo k rímskej provincii Panónii, oblasti severne od Dunaja k slobodnej Germánii, kde sídlil kmeň Kvádov. Na prelome 1. a 2. stor. vybudovali Rimania v rámci hraničných opevnení (Limes Romanus) oproti sútoku Dunaja a Váhu tábor légie - castrum Brigetio, jedno z neskorších centier Hornej Panónie. Prvé opevnenie na protiľahlom brehu Dunaja (teda na dnešnom Leányvári) postavili Rimania v sedemdesiatych rokoch 2. stor. za vlády cisára Marka Aurélia v období tzv. markomanských vojen. Bol to dočasný, tzv. drevo-zemný tábor, chránený dvojicou paralelných priekop, valom a palisádovou hradbou. Jeho vnútornú zástavbu tvorili budovy z nepálených tehál. Tento tábor bol jednou z najvýznamnejších inváznych základní ofenzívnych akcií rímskej armády na barbarskom území, prebiehajúcich počas markomanských vojen na území dnešného Slovenska. Zanikol po krátkom čase, ešte v priebehu týchto vojen, pod jedným z germánskych náporov na rímske hranice.

Po skončení markomanských vojen koncom 2. stor. postavili Rimania na tom istom mieste kamenný kastel - stály tábor pre posádku pomocnej vojenskej jednotky. Bola to pevnosť štvorcovitého pôdorysu s vnútornými rozmermi 172 x 172 m, opevnená mohutným 180-200 cm hrubým a 4 až 5 m vysokým hradbovým múrom, ukončeným cimburím. Súčasťou hradby bolo 20 veží. Dvojicami veží boli opevnené brány, umiestnené v strede strán štvorca. Ďalšie stáli na jeho zaoblených nárožiach a medzi nárožiami a bránami. Z vnútornej strany sa k hradbovému múru primkával zemný násyp ochodze, z vonkajšej strany ho obkolesovali prstence dvoch, neskôr až piatich priekop. Vnútri kastela stáli stavby rozmiestnené podľa tradičného plánu - veliteľská budova, kasárenské baráky, sklady, stajne, ale aj studne, cisterny, pece a kúpele. V tejto podobe, pravda s niekoľkými stavebnými úpravami, pretrval kastel až do konca 4. stor., keď definitívne padla rímska moc na Dunaji.

Hlavnou úlohou kastela ako strategického predmostia Brigetia bola nielen ochrana materského tábora a priľahlého úseku rímskych hraníc, ale aj kontrola mocenských pomerov a zabezpečenie rímskych záujmov v limitnom predpolí.

VÝZNAM PAMIATKY

Zvyšky kastela v Iži predstavujú jeden z najrozsiahlejších rímskych stavebných komplexov mimo pôvodných rímskych hraníc nielen v Československu, ale i v rámci strednej Európy. Zároveň tento kastel patrí, po viacerých dlhoročných archeologických výskumoch, k najprebádanejším rímskym stavebným pamiatkam na našom území. Je jasná interpretácia jeho funkcie, historický význam i stavebný vývoj. V ňom sa odzrkadľujú dôležité udalosti dejinného vývoja tejto oblasti

v 2. až 5. stor. Celý areál kastela je prístupný archeologickému výskumu i pamiatkovej úprave.

SÚČASNÝ STAV PAMIATKY

Priestor kastela má dnes vzhľad nízkej štvorcovitej vyvýšeniny. Približne jeho stredom v západo-východnom smere prebieha zemný násyp starej protipovodňovej hrádze. V dotyku so severnou a južnou hranicou pamiatky sa v súčasnosti robia ochranné opatrenia v rámci výstavby SVD Gabčíkovo-Nagymaros (nová ochranná protipovodňová hrádza a priesakový kanál). Pôvodný projekt počítal s čiastočným zničením areálu pamiatky. Na základe iniciatívy Archeologického ústavu SAV došlo k zmene v úvodnom projekte, a priestor kastela zostane nedotknutý. Archeologický ústav SAV tu v tejto súvislosti realizuje od r. 1978 predstihový záchranný archeologický výskum. Dosiaľ sa v severnej časti náleziška odkryli obidve nárožia a priestor severnej brány, v južnej časti celé južné opevnenie a juhozápadná časť vnútorného areálu kastela.

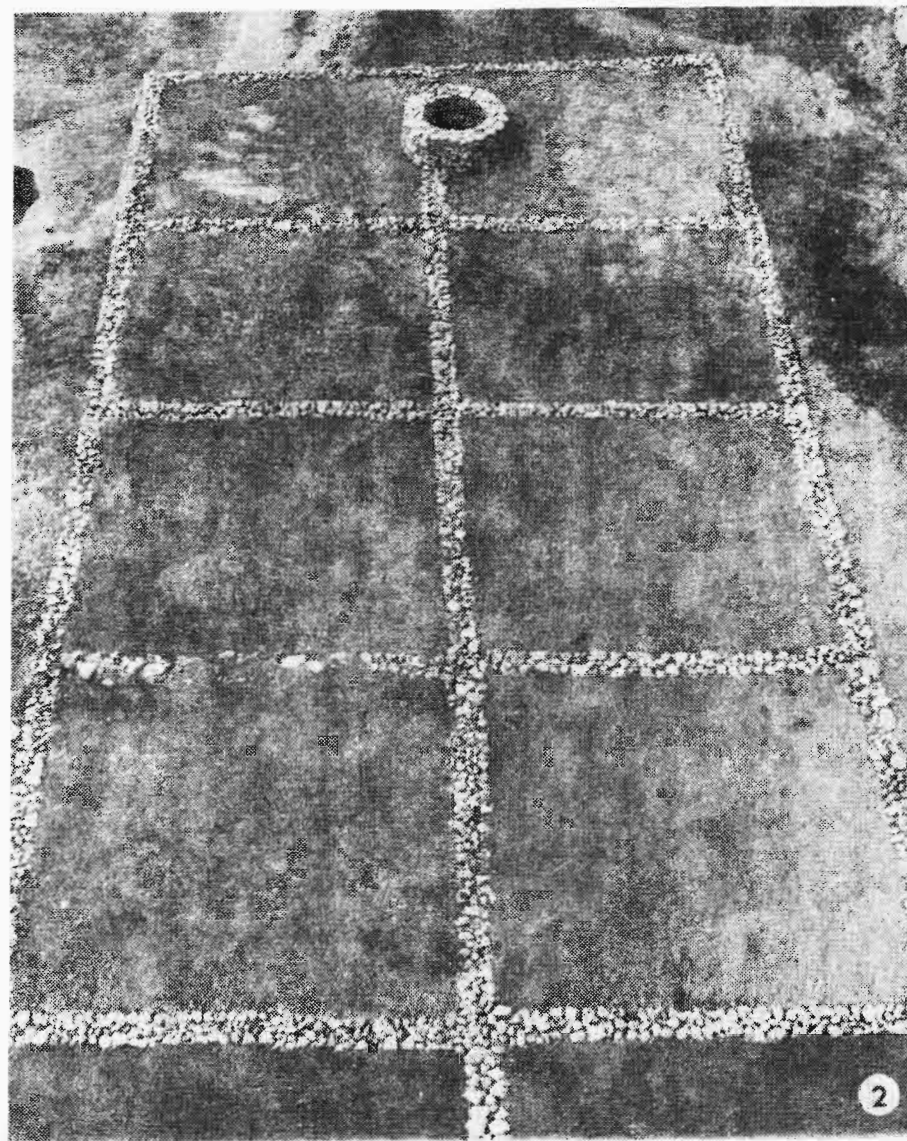
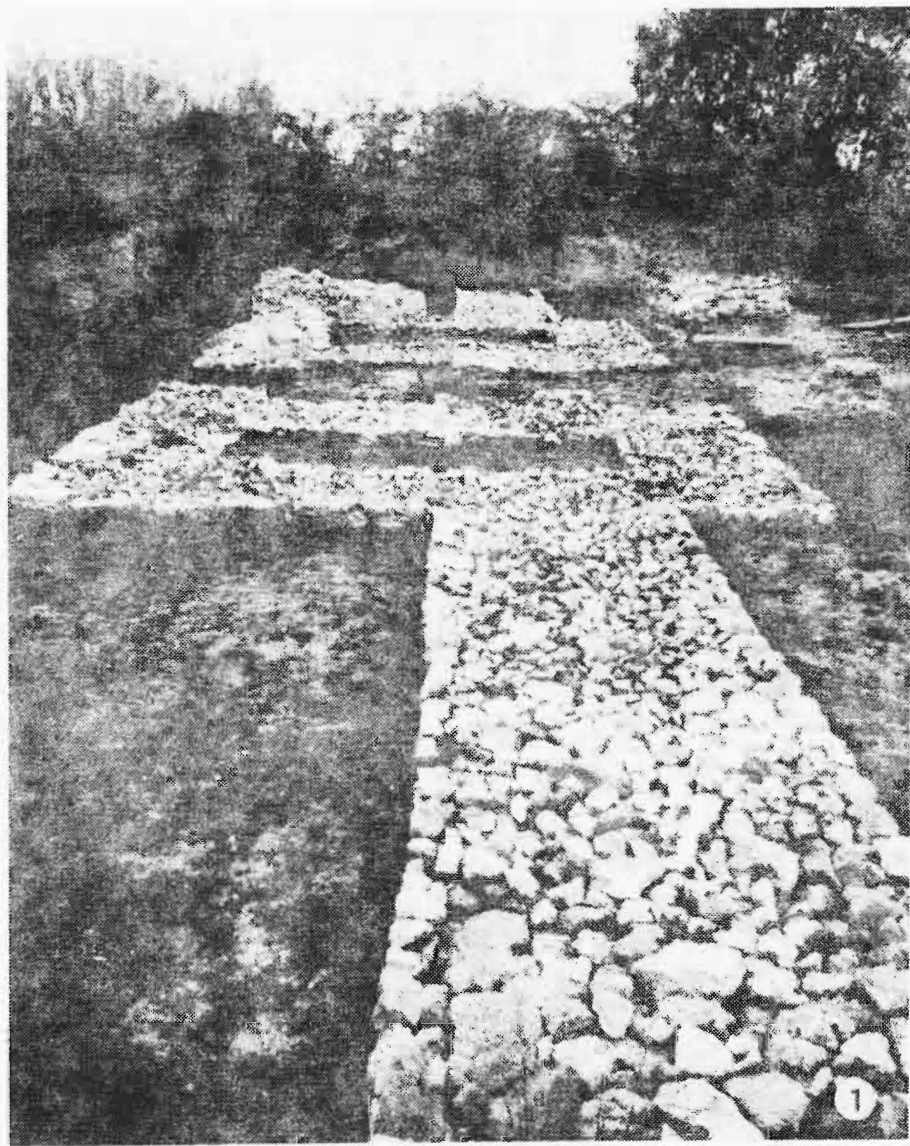
V minulosti došlo k značnému narušeniu pamiatky stredovekou a novovekou ťažbou kameňa, takže originály murív sa zachovali iba výnimočne aj v nadzákladovej časti. Podľa výsledkov archeologického výskumu však možno presne stanoviť pôdorysnú dispozíciu zaniknutých architektur a na základe dostupných prameňov a početných paralel možno získať i podklady na interpretáciu a rekonštrukciu odkrytých stavebných objektov. Archeologický ústav SAV tu už počas výskumu realizoval i niektoré predbežné náznakové pôdorysné rekonštrukcie (časť kasárenskej budovy z konca 2. stor., studňa zo 4. stor., severozápadné nárožie a severná brána).

KONCEPCIA PAMIATKOVEJ ÚPRAVY

Po dobudovaní novej ochrannej protipovodňovej hrádze (r. 1988) a odstránení telesa starej hrádze (r. 1990) bude celý areál pamiatky prístupný archeologickému výskumu a nadväzujúcej pamiatkovej úprave. Na podnet Archeologického ústavu SAV a v spolupráci s ním vypracoval Krajský ústav ŠPSOP v Bratislave v r. 1984 zámer obnovy pamiatky, ktorý rieši základnú koncepciu úpravy pamiatky ako celku.

Predmetom plánovanej pamiatkovej úpravy budú zvyšky kamenného kastela. Cieľom je prezentácia zachovaných, odborne upravených a doplnených zvyškov architektur v podobe náznakových rekonštrukcií vo forme múzea v prírode. Detailný stavebno-historický vývoj tohto tábora, začlenený do širších dejinných súvislostí, bude prezentovaný v špeciálnej expozícii Oblastného podunajského múzea v Komárne. Toto múzeum zároveň prevezme do správy a údržby aj pamiatkovo upravený kastel.

Vzhľadom na rozsah pamiatky, stav jej zachovania, ale aj pokračujúci archeologický výskum sa bude pamiatková úprava robiť po etapách podľa čiastkových programov. Hlavným zámerom prvých etáp je náznaková rekonštrukcia hradbového opevnenia. Odborne budú konzervované a upravené zachovalé zvyšky pôvodných hradieb, chýbajúce časti murív budú v zistenom rozsahu dispozične vyznačené v teréne materiálom prispôbeným originálu. Tým sa zároveň pohľadovo vymedzí pôdorysný rozsah kastela a ohraničí areál pamiatky. V ďalších etapách,



Obr. 1. Iža, okr. Komárno. Rímsky kastel: 1 - predbežná náznaková rekonštrukcia pôdorysu severnej brány, 2 - predbežná náznaková rekonštrukcia pôdorysu kasárenskej budovy a studne.

priamo nadväzujúcich na výsledky archeologického výskumu, sa budú konzervovať a náznakovo rekonštruovať odkryté zvyšky architektúr vnútornej zástavby kastela v dobovej úrovni terénu.

Krajský ústav ŠPSDP v Bratislave v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV vypracoval v r. 1987 program pamiatkovej úpravy prvej etapy - južného frontu opevnenia rímskeho kastela v Iži. Tento priestor je už po archeologickom výskume prístupný pamiatkovej úprave. Dúfame, že sa urýchlene podarí zabezpečiť vykonávací projekt a dodávateľskú organizáciu, aby sa s realizáciou pamiatkovej úpravy začalo už v r. 1989.

Pamiatkovo upravený areál rímskeho kastela v Iži, začlenený do kultúrno-osvetového komplexu komárňanskej oblasti, bude slúžiť hlavne vlastivedným a výchovno-vzdelávacím účelom. Vhodné architektonické riešenie jeho širšieho priestoru a citlivé prepojenie s budúcou mestskou zástavbou (výhľadové, urbanistické územné riešenie východnej časti Komárna) značne rozšíri rekreačno-oddychovú zónu Komárna o unikátny pamiatkovo chránený komplex a zvýrazní aj atraktivnosť tejto turisticky mimoriadne frekventovanej oblasti.

KONZEPTION DER DENKMALGESTALTUNG DES RÖMISCHEN KASTELLS IN IŽA. Die Reste des Kastells in Iža sind der bedeutendste und umfangreichste römische Baukomplex außerhalb der ursprünglichen Grenzen des römischen Reiches in der heutigen Slowakei. Das archäologische Institut der SAW realisiert hier eine archäologische Vorsprungs-Rettungsgrabung im Zusammenhang mit dem Aufbau des Wasserkraftwerkes Gabčíkovo-Nagymaros an der Donau.

Infolge mittelalterlicher und neuzeitlicher Steingewinnung kam es zur erheblichen Störung dieses Denkmals und Gemäuer erhielt sich hier nur vereinzelt. An Hand von Ergebnissen der archäologischen Grabung kann jedoch nicht nur die Grundrißdisposition bestimmt, sondern auch eine Interpretation und Rekonstruktion der untergegangenen Architekturen gegeben werden. Das ganze Kastellareal ist archäologischen Grabungen und der nachfolgenden Denkmalgestaltung zugänglich. Das archäologische Institut realisierte hier schon während der Grabungen einige vorläufige Andeutungsrekonstruktionen (Abb. 1).

Das Ziel der geplanten Denkmalszurichtung des römischen Kastells in Iža ist seine Präsentation in Form von Andeutungsrekonstruktionen als Freilichtmuseum. Die Denkmalgestaltung wird etappenweise realisiert werden. In der ersten Etappe wird man die erhaltenen Reste der ursprünglichen Festungsmauern konservieren; die fehlenden Mauerteile werden im Gelände durch ein dem Original angepaßtes Material bezeichnet werden. Auf diese Weise erhält der Betrachter die Ansicht über das Ausmaß des Kastells und des ganzen Denkmals. In weiteren Etappen werden die abgedeckten Architekturreste der inneren Verbauung des Kastells im zeitgenössischen Geländeniveau konserviert werden.

Die detaillierte baugeschichtliche Entwicklung des Kastells wird in einer speziellen Exposition des Donauländischen Regionalmuseums in Komárno zur Schau gestellt werden. Dieses Museum übernimmt zugleich in ihre Verwaltung und Instandhaltung auch das als Denkmal zugerichtete Areal des Kastells, das hauptsächlich erzieherischen und aufklärenden Zwecken dienen wird.

КОНЦЕПЦИЯ ЧАСТИЧНОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ РИМСКОГО КАСТЕЛЛА В С. ИЖА. Остатки кастелла в с. Ижа являются самым значительным и крупнейшим в Чехословакии комплексом римских сооружений вне первоначальной границы римской империи. Археологический институт Словацкой академии наук здесь ведет опередительные спасательные раскопки в связи со строительством Системы гидросооружений Габчиково-Надьмарош на Дунае.

Средневековая и новейшая добыча камня способствовала значительному нарушению этого памятника. Кладка здесь сохранилась только местами. Однако, на основе археологических исследований можно определить не только план, но сделать интерпретацию и реконструкцию погибших архитектур. Вся площадь кастелла доступна археологическим исследованиям и последующему восстановлению как археологического памятника. Археологический институт здесь уже начал в течение исследований проводить некоторые предварительные частичные реконструкции /рис. 1/.

Планированное восстановление римского кастелла в с. Ижа имеет целью его частичную реконструкцию как музея в природе. Восстановление памятника осуществится по нескольким этапам. На первом этапе будут консервированы сохранившиеся остатки первоначальной фортификации; отсутствующие части кладки будут обозначены на местности материалом, приспособленным к оригиналу. Таким образом точно ограничится площадь кастелла и всего памятника. На следующих этапах будут консервированы и частично реконструированы вскрытые остатки внутренней застройки на тогдашнем уровне местности кастелла.

Детальное строительно-историческое развитие кастелла будет представлено в специальной экспозиции Регионального придунайского музея в Комарно. Этот музей одновременно примет в управление и уход также реконструированный кастелл - археологический памятник, который будет служить главным образом воспитательно-просветительным целям.

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM A DOTERAJŠIA ÚPRAVA HALŠTATSKÉHO HRADISKA V SMOLENICIACH

Zuzana Rajtárová

Na jednom z výbežkov Malých Karpát neďaleko obce Smolenice, v okrese Trnava, nachádza sa výšinné hradisko, miestnym obyvateľstvom nazývané Molpír. Oficiálny názov polohy je Malá Lateršarna. Svojím charakterom patrí táto lokalita medzi najvýznamnejšie pamiatky halštatskej kultúry na území Československa, ktorú zaraďujeme do staršej doby železnej. Ako dokladajú nálezy, k najväčšiemu rozmachu osídlenia tu došlo v 2. polovici 7. a na začiatku 6. stor. pred n. l. Vďaka dlhodobému archeologickému výskumu, ktorý v r. 1963-71 realizoval AÚ SAV v Nitre pod vedením Sigrid a Mikuláša Dušekovcov, je hradisko Molpír jednou z mála pamiatok svojho druhu v strednej Európe, ktoré bolo možno systematicky a vo veľkom rozsahu preskúmať (Dušek 1974).

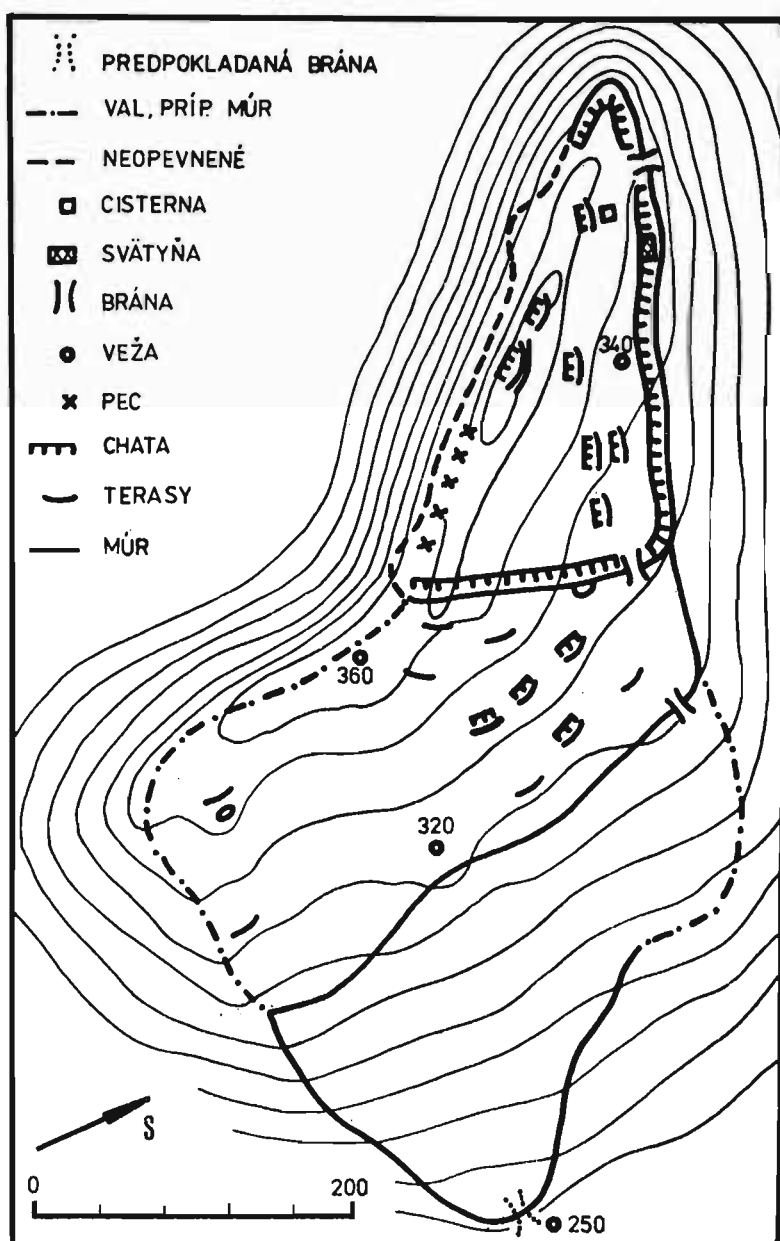
Archeologický výskum sa robil v priestore akropoly a oboch predhradí. Medzi najdôležitejšie zvyšky kamenných architektur, ktoré sa preskúmali, patrí pevnostný múr medzi druhým nádvorím a akropolou, vstupná brána na akropolu, vonkajšia veža pevnostného múru, svätyňa a cisterna (obr. 1; Dušek - Dušek 1984). Pevnostný múr sa náznakovo rekonštruoval v dĺžke približne 200 m. Odkryté zvyšky kamenných architektur sa po skončení výskumu vďaka iniciatíve archeológov S. a M. Dušekovcov konzervovali a na niektorých sa urobila aj čiastková rekonštrukcia (obr. 2-5).

Hradisko má rozlohu 12 ha a je ohraničené vonkajším opevnením, pozostávajúcim z pevnostného kamennohlinitého valu, ktorý na určitých miestach vystriedal kamenný múr (obr. 1). Najstrmší svah smerom k údoliu Hlboč ostal neopevnený. Vnútorňný areál je rozdelený systémom valov a múrov na tri nádvorie. Osídlenie sa sústredilo predovšetkým na najvyššom, treťom nádvorí - akropole. Fortifikácia, najmä časť obkolesujúca tretie nádvorie, pozostávala z mohutného, 2 m širokého kamenného múru a zo zemného násypu s drevenou komorovou konštrukciou, tiež so šírkou 2 m, ku ktorej boli z vnútornej strany pristavané tesne vedľa seba v jednom rade obytné a výrobné objekty. Obydlia mali prevažne obdĺžnikovitý tvar s dĺžkou do 10 m a so šírkou až 3,5 m (Dušek 1986). Ako ukázala nálezová situácia, sú si pôdorysy týchto chat vzájomne veľmi podobné, čo dovoľuje predpokladať jednotnú koncepciu pred ich výstavbou. Chaty tak museli vzniknúť a byť obývané približne v rovnakom období, aj keď určité časové rozdiely môžeme pripustiť. Tento vývoj odzrkadľuje napokon aj kovový a keramický inventár chat, ktorý z pohľadu typologického triedenia je pomerne jednotný. Ďalšie obydlia sa zistili vnútri areálu akropoly a druhého nádvorie, ktoré boli vybudované na umelo upravených terasách (obr. 1).

Vstupná brána na akropolu (obr. 2) mala šírku 2 m, po oboch jej stranách sa nachádzali veže s veľkosťou 2 x 4 m, ktorých výška pôvodne dosiahla asi 3 m. Predpokladá sa, že na múre a tiež na oboch vežiach sa nachádzala palisáda. Neďaleko brány, z vonkajšej strany múru, bola pristavaná ďalšia, strategicky významná veža (obr. 3). Aj tu nájdené zvyšky drevenej konštrukcie dokladajú pôvodnú existenciu palisády.

V severozápadnej časti Molpíra sa odkrylo kultové miesto - svätyňa s veľkosťou 20 x 6 m, ktorého stena smerom do areálu hradiska bola vytesaná do skaly (obr. 4). Vo vnútornom priestore svätyne sa odkryli zvyšky kamenných základov troch obetných miest, ohraničených plochými kameňmi (obr. 5), ktoré mali oválny alebo polkruhovitý tvar. Z dôležitých nálezov, ktoré sa tu našli, treba spomenúť najmä bronzové spony a mesiacovité idoly. V priestore medzi obetnými miestami boli objavené zvyšky detských lebiek. V odkrytej vrstve sa zachovali zvyšky drevených trámov, ktoré dokladajú drevenú konštrukciu stien a pravdepodobne aj zastrešenie.

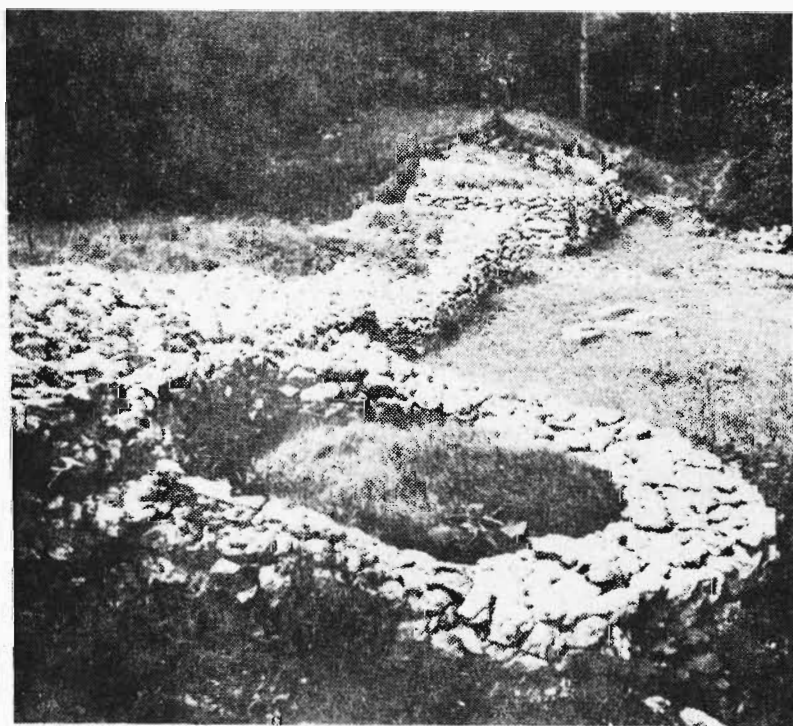
Na zásobovanie obyvateľov hradiska vodou slúžil blízky prameň a doplnkovým zdrojom vnútri opevneného areálu bola cisterna s dĺžkou stien 5,5 x 5,5 m a hĺbkou 1,3 až 1,6 m, vytesaná do skalnatého podlažia.



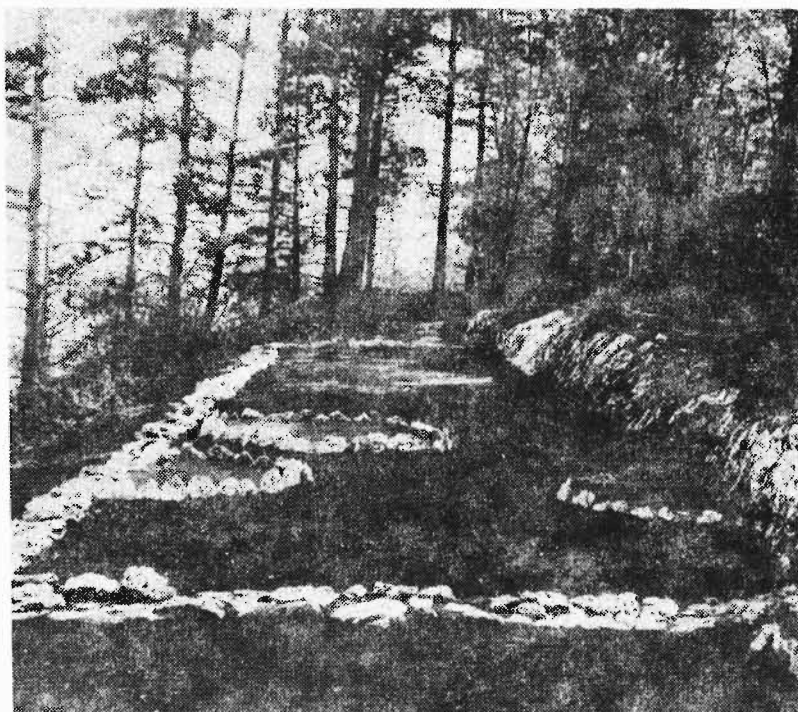
Obr. 1. Smolenice, okr. Trnava. Plán hradiska Molpír podľa M. Dušeka 1984.



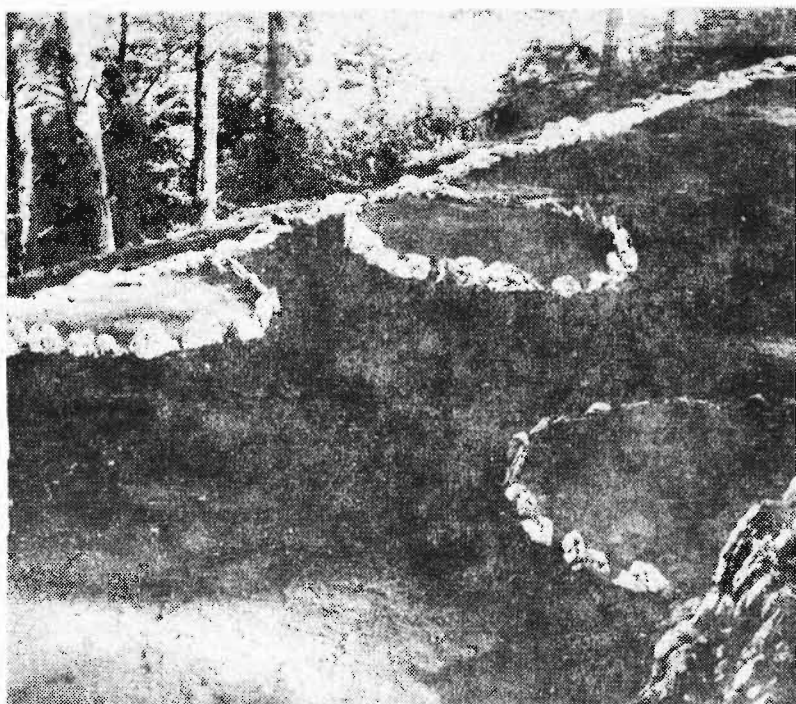
Obr. 2. Smolenice, okr. Trnava. Rekonštrukcia základov brány do akropoly. Foto M. Dušek.



Obr. 3. Smolenice, okr. Trnava. Rekonštrukcia základov veže, pevnostného múru a brány. Foto M. Dušek.



Obr. 4. Smolenice, okr. Trnava. Kultové miesto - svätyňa po rekonštrukcii základov. Foto M. Dušek.



Obr. 5. Smolenice, okr. Trnava. Detailný pohľad na náznakovú rekonštrukciu základov kultového miesta. Foto M. Dušek.

Z Molpíra máme tiež nesmierne cenné doklady o najstaršom spracúvaní železa. Na výrobnú činnosť obyvateľov, napr. na kováčstvo a kovolejárstvo, poukazujú nálezy železiarskych pecí (obr. 1) a množstvo polotovarov. Veľký počet tkáčskych závaží a praslenov z chát je dokladom tkáčskeho remesla.

Hradisko zaniklo pravdepodobne náhle pri katastrofe, v dôsledku čoho sa zachovalo na mieste pod mohutnou deštrukčnou vrstvou množstvo predmetov dennej potreby a inventára obydľí. Pri výskume sa našlo veľa keramiky, bronzových, železných a iných predmetov, z ktorých časť dokladá obchodné styky so severoitalským a východoalpším prostredím, napr. niektoré typy spôn, alebo hlinené napodobeniny bronzových nádob. Medzi nálezy tzv. skýtskeho typu patria napríklad šípy, ktoré sú dokladom kontaktov s východoeurópskym územím. Lokalita Smolenice-Molpír bola mocenským a hospodárskym centrom širokého okolia a zástavbou ju možno porovnávať so zárodkami sídlisk mestského charakteru. Výnimnosť tejto lokality treba vidieť v tom, že odkryté zvyšky základov kamenných architektur patria do obdobia, keď z iných súčasných sídlisk nemáme doklady o stavebnej činnosti a nevieme bližšie opísať ich vnútornú zástavbu. Preto je dôležité túto pamiatku chrániť, aby sa zachovala aj pre ďalšie generácie.

Dňom 10.4.1965 sa hradisko Molpír stalo kultúrnou pamiatkou, zapísanou v štátnom zozname ako chránená lokalita, a v súčasnosti je navrhnuté na vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku. V súvislosti s vyhlásením sa plánuje definitívne zakonzervovanie zvyškov kamenných architektur a obnova náznakovej rekonštrukcie ich najdôležitejších častí (obr. 2-5). Uvažuje sa tiež o náznakovej rekonštrukcii jednej z chát, ktoré sa na pevnostný múr priamo pripájajú z vnútornej strany (obr. 1). Dnešný stav nezodpovedá požiadavkám na úpravu tejto pamiatky, aká by mala v skutočnosti byť. Aj napriek všetkému snaženiu archeológov S. a M. Dušekovcov táto pamiatka chátra, pretože jej chýba celková nevyhnutná údržba a ochrana rekonštruovaných základov kamenných architektur.

L i t e r a t ú r a

DUŠEK, M. 1974: Der junghallstattzeitliche Fürstensitz auf dem Molpír bei Smolenice. In: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. Bratislava, s. 137-150.

DUŠEK, M. 1986: Bautechnik und Einrichtung des hallstattzeitlichen Fürstensitzes in Smolenice-Molpír, Slowakei. Slov. Archeol., 34, s. 309-317.

DUŠEK, M. - DUŠEK, S. 1984: Smolenice-Molpír, befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit I. Nitra.

ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNG UND BISHERIGE ZURICHTUNG DER HALLSTATTZEITLICHEN BURGANLAGE IN SMOLENICE. Auf einem Ausläufer der Kleinen Karpaten unweit der Gemeinde Smolenice im Bezirk Trnava befindet sich eine Höhenburg, die von der örtlichen Bevölkerung Molpír genannt wird. Die Fundstelle gehört zu den bedeutendsten Denkmälern der Hallstatt-Kultur im Gebiet der ČSSR, die wir in die Eisenzeit datieren. Wie die Funde beweisen, kam es zum größten Besiedlungsaufschwung in der zweiten Hälfte des 7. und Anfang des 6. Jh. v. u. Z. Dank der langdauernden archäologischen Grabungen, die in den J. 1963-71 das AI der SAW zu Nitra unter der Leitung von Sigrid und Mikuláš Dušek realisierte, ist die Burganlage Molpír eine der wenigen Denkmäler ihrer Art in Mitteleuropa, die systematisch und in großem Ausmaß untersucht wurde.

Die archäologischen Grabungen erfolgten im Raum der Akropolis und beider Vorburgen (Abb. 1). Zu den wichtigsten Resten der Steinarchitektur, die untersucht wurden, gehören die Festungsmauer zwischen dem zweiten Burghof und der Akropolis (Abb. 3), das Eingangstor in die Akropolis (Abb. 2), ein Außenturm der Festungsmauer (Abb. 3), das Heiligtum (Abb. 4 und 5) und die Zisterne. Dank der Initiative der Archäologen S. und M. Dušek wurden die abgedeckten Reste der Steinarchitektur konserviert und bei einigen wurde auch eine teilweise Rekonstruktion in Andeutungen gemacht.

Im J. 1965 wurde die Burganlage Molpír zu einem Kulturdenkmal, das im staatlichen Verzeichnis als geschützte Fundstelle verzeichnet ist, und gegenwärtig ist sie zur Erklärung als nationales Kulturdenkmal vorgeschlagen. Im Zusammenhang damit ist eine definitive Konservierung der Steinarchitekturreste und eine Erneuerung der Andeutungsrekonstruktion ihrer wichtigsten Teile geplant. Der heutige Stand, in welchem sich die Burganlage befindet, entspricht nicht der erfordernten Gestaltung dieses Denkmals.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И СОСТОЯНИЕ РАБОТ ПО КОНСЕРВАЦИИ И ЧАСТИЧНОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ ГАЛЫШТАТСКОГО ГОРОДИЩА В С. СМОЛЕНИЦЕ. На одном из отрогов Малых Карпат неподалеку от села Смоленице, р-н Трнава, находится городище на возвышенности, местным населением называемое Мольтпир. Местонахождение можно считать одним из самых значительных на территории ЧССР памятников галыштатской культуры. Памятник относится к раннему железному веку. Находки свидетельствуют о крупнейшем расцвете поселения во второй половине V в. до н.э. - начале V в. н.э. Благодаря систематическим археологическим исследованиям в 1963-71 гг., осуществленным Археологическим институтом Словацкой академии наук в Нитре под руководством Зигрида и Миклаша Душек, городище Мольтпир относится к малочисленным своего рода памятникам в центральной Европе, исследованным систематически и широкой площадью.

Археологические исследования проходили в секторе акрополя и обеих частей ниже укрепления селений около городища /рис. 1/. К самым значительным остаткам прослеженных каменных архитектур относятся крепостная стена между вторым двором и акрополем /рис. 3/, въездные ворота в акрополь /рис. 2/, наружная башня крепостной стены /рис. 3/, святилище /рис. 4 и 5/ и цистерна. По инициативе археологов З. и М. Душек вскрыты остатки каменных архитектур подверглись консервации и на некоторых местах была сделана также частичная их реконструкция.

В 1965 г. городище Мольтпир стало культурным памятником, записанным в государственном списке как охраняемое местонахождение и в настоящее время оно представлено к объявлению национальным памятником культуры. В связи с объявлением планируется окончательная консервация остатков каменных архитектур и возобновление частичной реконструкции наиболее значительных частей. Нынешнее состояние городища не соответствует требованиям к благоустройству этого памятника.

PROBLÉMY OCHRANY ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZOV A ICH VYUŽITIA S HLAVNÝM ZRETELOM NA BRATISLAVU

Tatiana Štefanovičová

Naše socialistické zriadenie vytvorilo a vytvára podmienky na nebývalý rozmach archeologického bádania, ktoré prináša stále nové a nové vzácne nálezy. Našou povinnosťou je spracovať tieto nálezy na teoretickej úrovni a posunúť tak poznanie minulosti dopredu, no súčasne aj sprístupniť ich širokej verejnosti a pôsobiť tak na jej historické povedomie. Množiac sa nálezy prinášajú zákonite aj problémy, ktoré možno zhrnúť do väčších okruhov. Chcela by som sa dotknúť dvoch okruhov súvisiacich s pamiatkovou ochranou a úpravou archeologických náleзов, a to otázok organizácie archeologického výskumu a otázok ochrany a využitia náleзов predovšetkým na podklade skúseností z Bratislavy.

Územie Bratislavy bolo pre svoju výhodnú zemepisnú polohu bohato osídlené od dávnych čias a skrýva pod zemou, resp. pod dnešnou zástavbou veľa hnutelných aj nehnuteľných pamiatok. Vďaka rozsiahlej výskumnej činnosti, ktorá sa v Bratislave ako hlavnom meste Slovenska mohla po 2. svetovej vojne bohato rozvinúť, zistili sa cenné nehnuteľné pamiatky od čias keltského osídlenia až do vrcholného stredoveku. Na ich výskumoch sa podieľalo viacero inštitúcií, ktoré sa zamerali predovšetkým na národné kultúrne pamiatky Devín (Mestské múzeum v Bratislave) a Bratislavský hrad (Mestské múzeum v Bratislave, Archeologický ústav SAV v Nitre, Slovenské národné múzeum v Bratislave) a Academiú Istropolitanu na Jiráskovej aj Kapitulskej ulici (Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave). Chcela by som vyzdvihnúť prácu Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, ktorá počas celého svojho jestvovania uskutočňovala a uskutočňuje systematickú výskumnú prácu predovšetkým v historickom jadre mesta, ale aj v príľahlých historických predmestiach. Zdôrazňujem to preto, lebo je to zatiaľ jediný taký vzorový príklad pochopenia nevyhnutnosti archeologického výskumu ako neoddeliteľnej súčasti celkového historického výskumu, t. j. archívneho, umelecko-historického, architektonického atď. Bez takéhoto komplexného prieskumu a výskumu by sa v súčasnosti nemala robiť pamiatková ochrana a obnova objektov. Mestská pamiatková správa, v posledných rokoch spolu s Archeologickým ústavom SAV, zabezpečuje archeologický výskum pamiatkovo chránených lokalít v meste pohotovo, operatívne, vlastnými silami. Preto sa jej pracovníkom podarilo zachrániť veľa náleзов, ktoré by sa pravdepodobne neboli zaevidovali pri menej operatívnom postupe. Takto by mali byť vybavené a podobne by mali postupovať aj ostatné krajské strediská pamiatkovej starostlivosti, ako to vyplýva zo zákona 27/87, § 33, odseku d a najmä i. Celková situácia na Slovensku v tomto smere nie je dobrá. Zatiaľ pracuje jeden archeológ v Krajskom stredisku pamiatkovej starostlivosti Stredoslovenského kraja, nestačí však pokryť potreby výskumu. Vo Východoslovenskom a v Západoslovenskom kraji taký pracovník vôbec nie je, výskumy tam zabezpečujú len externí pracovníci, ktorí však nemôžu najmä pohotovo sledovať nálezy a zaisťovať ich záchranu. Archeologický ústav SAV účinne pomáha pri výskume pamiatkovo chránených objektov, vzhľadom na vlastné úlohy základného výskumu a záchranné práce v súvislosti s veľkými stavbami však nemôže pokryť

potrebu krajských pamiatkových stredísk. Považujem preto za naliehavé vyriešiť otázku zastúpenia archeológa vo všetkých krajských pamiatkových strediskách na Slovensku.

Iný okruh tvoria problémy ochrany a využitia archeologických nálezov. Predmetom rokovania by dnes už nemala byť otázka zachovania a sprístupnenia týchto nehnuteľných nálezov; význam ich prezentovania širšej verejnosti je jasný, malo by byť samozrejmom súčasťou výchovného pôsobenia pri vytváraní a posilňovaní historického povedomia a národnej hrdosti v našej spoločnosti. Otázkou zostáva skôr miera a spôsob prezentácie archeologických nálezov vzhľadom na stav ich zachovania, na polohu nálezu, druh materiálu pamiatky a pod.

Ak sa zamyslíme nad doterajším stavom zachovania a sprístupnenia archeologických nálezov v Bratislave, nemôžeme byť zvlášť spokojní, aj keď v poslednom čase vzrastá úsilie tieto nálezy prezentovať. Prejavuje sa na lokalitách Devínsky hrad, Vodná veža, Bratislava-Dúbravka, ktoré sú predmetom samostatných príspevkov na tomto kolokviu, preto o nich nebudem hovoriť.

Možnosť sprístupniť archeologické nálezy verejnosti sa naskytla, okrem dávnejšej úpravy časti výskumu J. Eisnera na Devíne, pri rekonštrukcii Bratislavského hradu. Riešenie sprístupnenia a využitia zvyškov sakrálnych stavieb z 9.-11. stor. na východnej terase hradného areálu sa muselo vyrovnáť s problémom, ktorý sa vlastne opakuje až doteraz pri rozhodovaní o spôsobe pamiatkovej úpravy archeologických nálezov. Pôvodný návrh konzervovať originálne zvyšky in situ, postaviť nad nimi ochrannú stavbu, ktorá by bola využitá aj ako malá expozícia, nebol prijatý. Murivá boli konzervované, zakryté, zasypané a na úrovni terénu postavili ich kópiu, v ktorej tromi druhmi nového kamenného materiálu farebne odlíšili tri stavebné fázy. Dnes považujem túto úpravu za vyhovujúcu, okrem použitia sivého kameňa na vyznačenie stavebnej fázy z 10. stor. Farebné odlíšenie jednotlivých stavebných fáz je pre bežného diváka inštruktívnejšie, ako by boli bývali len konzervované zvyšky originálu. Vyriešil sa tým aj problém údržby objektu, ktorý je pri úprave konzervovaním a zastrešením často veľmi vážny. Aj najlepšia úprava objektov, ak nie sú trvale udržiavané, stráca zmysel. Najbližším dokladom schátrania a zničenia takto prezentovaného archeologického nálezu bola časť cintorína z 11.-12. stor. na Devíne v období, keď sa o Devínsky hrad nikto nestaral. Na Bratislavskom hrade, ktorý je sídlom Slovenskej národnej rady a Slovenského národného múzea, tento problém nehrozí. Preto mohol byť v suteréne južného krídla hradného paláca sprístupnený v origináli základ chaty z 9. stor. s kamennou podmuroukou. Na nádvorí hradného paláca a pod arkádou jeho južného krídla sa odkryli archeologickým výskumom kamenné základy paláca z 9. a 12. stor. a obytnej veže z polovice 13. stor. Verejnosti sa prezentovali nie práve najkrajším vyznačením pôdorysu v dlažbe nádvorja bez akéhokoľvek označenia. Pôvodné murivo tým však neutrpelo a v budúcnosti možno súčasnú úpravu zmeniť. Správa Bratislavského hradu má veľké porozumenie pre ochranu a úpravu archeologických nálezov, preto chce sprístupniť aj niektoré iné staršie nálezy, napr. západnú gotickú bránu, ktorá sa našla pod Leopoldovou bránou. Plánuje sa tiež konzervovanie drevo-zemného opevnenia pôvodného slovanského hradiska, ktoré sa zistilo r. 1987 pod navážkami Leopoldovho bastiónu. Drevo-zemné opevnenie malo v tejto časti aj vonkajší kamenný múr. Po prekrytí priestoru nálezu betónovou doskou sa uskutoční ďalší výskum a v prípade pozitívnych nálezov sa konzervované opevnenie sprístupní verejnosti.

Podmienky na uchovanie archeologických nálezov neboli všade rovnaké. Zastrešením sa mohla chrániť aj kamenná architektúra odkrytá pri výskume Academie Istropolitany na Kapitulskej ulici, ktorá zostala z hľadiska pamiatkovej úpravy nevyužitá. Sprístupnenie tejto stavby z čias okolo zmeny letopočtu by iste bolo pútalo návštevníkov. Oveľa jednoduchšie by sa dal sprístupniť karner z 13. stor. v suteréne Dómu sv. Martina pod kaplnkou sv. Anny. Suterénny priestor je spojený s vedľajšími podzemnými priestormi, ktoré by sa mohli využiť na inštaláciu historickej výstavy. Zo skúsenosti vieme, že záujem o podobné nálezy a inštalácie je mimoriadne veľký. V Bratislave sú takto upravené kamenné kruhové nádrže v suterénoch Starej radnice, ktoré sa tešia veľkej pozornosti návštevníkov mestského múzea.

Ďalším významným nálezom v Starom Meste, pri ktorom by sa malo pamätať na pamiatkovú úpravu a sprístupnenie, je románska veža v severozápadnom rohu mestského opevnenia. Na vnútornej strane opevnenia sa tam našli aj pece na tavenie kovu, ktoré medzičasom prekryli betónovou doskou. Možno aj tie by sa práve v tomto priestore boli mohli sprístupniť.

Pamiatkovú úpravu si isto vyžiada po celkovom odkrytí aj rotunda na východnom svahu hradného vrchu vedľa kostola sv. Mikuláša, ktorá patrila včasno-stredovekej podhradskej osade.

Chcela by som sa zmieniť ešte o probléme ochrany hradiska v Neštichu pri Jure, aj keď územne nepatrí do Bratislavy. Napriek tomu, že hradisko je chránenou pamiatkou, označenou tabuľkou s takýmto nápisom na jeho vrchu, zabrali záhradkári z Jura alebo aj odinakiaľ vonkajšiu stranu jeho južného valu, na ktorého korunu postavili ploty. Na situáciu sa veľa ráz upozorňovalo, ale namiesto urobenia nápravy vybudovali do záhradkárskej oblasti asfaltovú cestu, ktorá zničila veľkú časť valu a priekopy z 9. stor.

Záverom by som chcela povedať svoj názor na problémy ochrany a využitia archeologických nálezov, ako to vyplýva aj zo situácie v Bratislave. Nálezy, najmä kamenné konštrukcie, ktoré sú v dobrom stave, alebo ich možno vyhovujúco konzervovať a ich prekrytie, resp. zastrešenie by vizuálne nerušilo prostredie, by sme mali upraviť a sprístupniť verejnosti. O sprístupnení nálezov nachádzajúcich sa v suterénoch dnešných stavieb netreba ani diskutovať. Nálezy, ktoré sú vo voľnom teréne, kde by ich úpravou vznikol stavebný novotvar, by bolo lepšie konzervovať, zasypať a na úrovni terénu reprodukovať kópiou.

Aj z príkladu Bratislavy vyznieva určitá disproporcia medzi dobre organizovaným výskumom a využitím jeho výsledkov na sprístupnenie verejnosti. Vyplýva zrejme z celkového stavu nášho spoločenského vedomia, z nedostatku tradície sprístupňovať archeologické nálezy. Súvisí to aj s nedostatkom informácií o spôsobe pamiatkových úprav archeologických nálezov v iných krajinách, ale najdôležitejšiu úlohu zohráva záujem o ich prezentáciu. Zmeniť túto situáciu sa musíme snažiť všetci, pamiatkári aj archeológovia a ostatní kultúrni pracovníci, lebo prezentácia archeologických nálezov a starostlivosť o ne bude tiež jedným z ukazovateľov našej celkovej kultúrnej vyspelosti.

PROBLEME DES SCHUTZES ARCHÄOLOGISCHER FUNDE UND IHRE AUSNÜTZUNG MIT DEM HAUPTASPEKT AUF BRATISLAVA. Die intensiven Grabungen, besonders im Stadtkern von Bratislava, an denen auch das Städtische Museum in Bratislava, das Archäologische Institut der SAW, das Slowakische Institut für Denkmalpflege

und Naturschutz, das Slowakische Nationalmuseum und die Stadtverwaltung für Denkmalfürsorge teilnehmen, ergaben viele archäologische Funde, die hinsichtlich des Denkmalschutzes Aufmerksamkeit verdienen. Die Grabungen richteten sich insbesondere auf nationale Kulturdenkmale - auf die Burg Bratislava, Devín und die Academia Istropolitana. In den letzten Jahren sichern die Untersuchung des historischen Stadtkerns das Archäologische Institut der SAW und die Stadtverwaltung des Denkmalschutzes, die die bestaufgebaute Untersuchungseinheit im Rahmen der Denkmalverwaltung in der Slowakei besitzt.

Der Schutz und die Denkmalgestaltung archäologischer Funde korrespondiert jedoch nicht ausreichend mit den gut organisierten Grabungen. Von Altfunden wurden nur die wichtigsten zugerichtet und der Öffentlichkeit zugänglich gemacht, auch dies nicht auf wünschenswertem Niveau. Gegenwärtig nimmt das Streben nach einer Konservierung und Zugänglichmachung der Originale zu, oder falls sie überdeckt wurden, sie durch eine Kopie für ihre Präsentation der breiten Öffentlichkeit zu ersetzen. Es stößt jedoch auf organisatorische und technische Schwierigkeiten hinsichtlich der ungenügenden Ausstattung und personellen Besetzung der zuständigen Arbeitsstellen. Aktuell ist gegenwärtig in Bratislava die Frage der Denkmalgestaltung und Zugänglichmachung einer Kirche aus dem 9. Jh. auf der Devíner Burg, eines römischen Baues in Dúbravka, einer Rotunde in der Vorburgansiedlung bei der St.-Nikolaus-Kirche, doch gäbe es viel mehr Möglichkeiten. Es ist dringlich, diese Probleme zu lösen, die mit dem gesamten Kulturniveau unserer Gesellschaft zusammenhängen.

ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ НАХОДОК И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УДЕЛЯЯ ОСОБОЕ ВНИМАНИЕ БРАТИСЛАВЕ. Интенсивные исследования особенно исторического ядра Братиславы, в которых приняли участие Городской музей в Братиславе, Археологический институт Словацкой академии наук, Словацкий институт по охране исторических памятников и природы, Словацкий национальный музей и Городское управление по охране исторических памятников, принесли много археологических находок, которые заслуживают внимание с точки зрения охраны памятников. Исследования сосредоточились главным образом на национальных памятниках культуры - Братиславский Град, Девин, Академия Истрополитана. В последние годы исследования исторического ядра города обеспечивают Археологический институт Словацкой академии наук и Городское управление по охране исторических памятников у которого научно-исследовательская база лучше всех в Словакии существующих управлений по охране памятников.

Однако, охрана и благоустройство археологических находок не соответствуют хорошо организованным исследованиям. Среди старших находок показываются общественности только самые значительные, хотя и не на желанном уровне. В настоящем повышается попытка к консервации и показу оригиналов, или после их перекрытия, к сделанию подражаний и их показу широкой общественности. Однако, эта попытка сталкивается с трудностями, связанными с недостаточным оборудованием и персональным составом в отдельных организациях. В Братиславе в настоящее время ягучим является вопрос реконструкции и показа церкви 1X в. на Девинском замке-крепости, римского сооружения в Дубравке, ротонды, находящейся в селении около замка у костела св. Микулаша, но возможностей насчитывается намного больше. Считается насущим решить эти проблемы, связанные с общим культурным уровнем нашего общества.

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY V KYJATICIACH A PINCINEJ

Václav Furmánek

Každý archeológ z vlastnej skúsenosti dobre pozná, že jeho práca je objektom sústavného záujmu verejnosti. Návštevníci archeologických výskumov sa dožadujú informácií a poučení o nálezoch a o dobe, v ktorej dávne spoločnosti žili. Archeológ si je vedomý aj toho, že takmer všetko, čo bolo v teréne odkryté a zdokumentované, bude súčasníkom a ďalším generáciám prístupné iba prostredníctvom kresby, fotografie a slova. Tento osud postihne väčšinu preskúmaných lokalít. Existujú však archeologické náleziská, ktorých význam a prínos bol pre rozvoj vedy mimoriadne závažný. Tieto lokality je potrebné nejakým spôsobom zachrániť a urobiť také opatrenia, aby neboli z terénu vymazané.

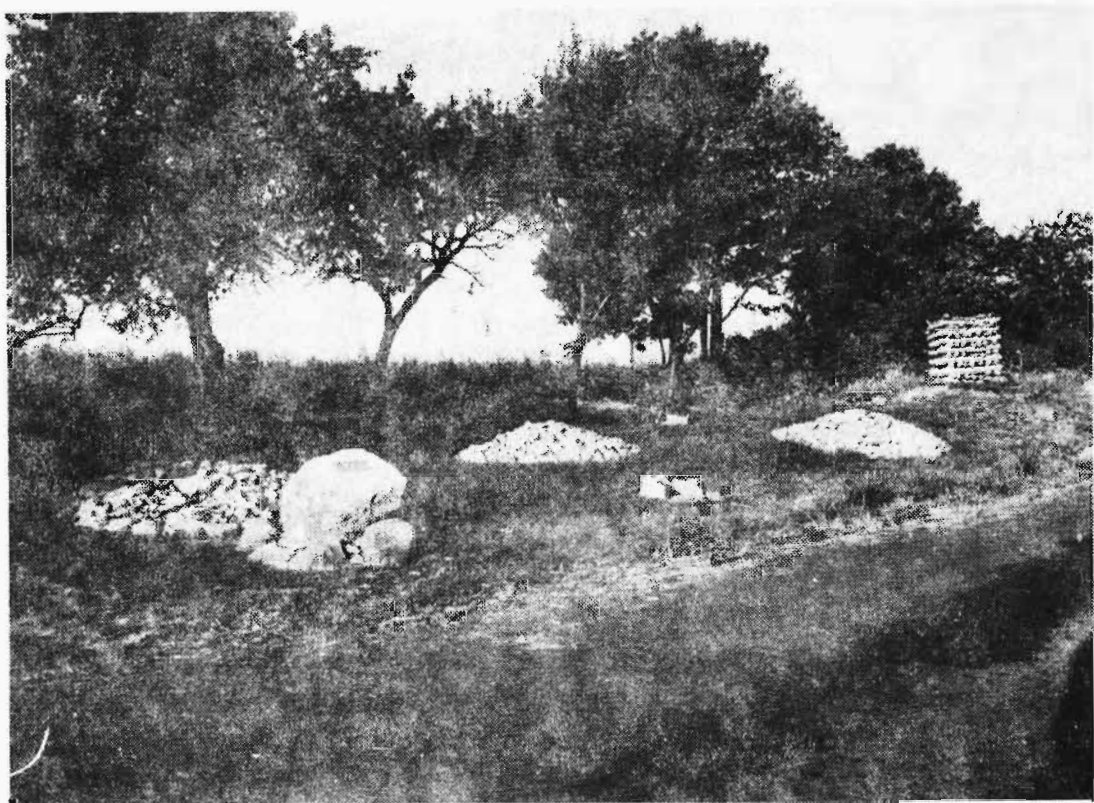
Pomerne rozsiahly archeologický výskum sa v poslednej dobe realizuje na juhu stredného Slovenska v Gemeri a Novohrade. Podieľa sa na ňom nielen Archeologický ústav SAV v Nitre, ale aj SNM v Bratislave a regionálne múzeá. Výskum každej lokality priniesol nové poznatky o pravekom a ranodejinnom vývoji tohto regiónu, ale aj poznatky na objasňovanie histórie Karpatskej kotliny a v niektorých prípadoch i celej strednej Európy.

Štúdium obdobia popolnicových polí z konca druhého a zo začiatku prvého tisícročia pred n. l. obohatilo systematické preskúmanie žiarového pohrebiska v Kyjaticiach. V r. 1941, 1983-85 sa tu preskúmalo 192 žiarových hrobov (Furmánek 1984). Prevažná časť hrobov bola z obdobia kyjatickej kultúry. Objavili sa aj hroby pilinskej kultúry a hroby z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu. Na ploche pohrebiska sa taktiež našiel hromadný nález bronzových predmetov, dislokovaný orbou, datovaný do 13. stor. pred n. l., bronzová sekera s tuľajkou z 11. stor. pred n. l. a zistili sa aj sídliskové vrstvy zo záveru doby bronzovej (8. stor. pred n. l.). V blízkosti pohrebiska na svahu malého potoka sa povrchovým prieskumom objavilo súveké sídlisko. V jednej zisťovacej sonde sa preskúmal sídliskový objekt kyjatickej kultúry, obsahujúci zvyšky ohniska, keramiku, závažie (krosien) a zlomok čepele bronzovej sekery.

Pretože Kyjatice predstavujú pozoruhodný archeologický objekt, ktorého význam je v dejinách európskej prehistórie nezastupiteľný, rozhodlo sa o pamiatkovom stvárnení lokality a jej sprístupnení širokej verejnosti. Tento základný dôvod bol ešte podporený malebnosťou prostredia, reliéfom krajiny a komunikačnou dostupnosťou. Závažným faktom bola i blízkosť včasnostredovekého kostola s umelecky cennými nástennými maľbami, ktorý sa v súčasnosti reštauruje a pripravuje na kultúrno-vlastivedné využitie. Východiskovým bodom realizácie výstavby pamätníka bola príkladná spolupráca medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre a Oblastným strediskom štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Lučenci. Na úspešnom priebehu rekonštrukčných prác malo rovnako veľkú zásluhu vedenie JRD Partizán v Kraskove, ktoré ochotne vypomáhalo mechanizmami a s nevšedným záujmom sledovalo postup výstavby pamätníka. Mimoriadne pochopenie prejavilo aj vedenie Lesného závodu v Hnúšti a Lesnej správy v Hnúšti v časti Brádno, ktoré dali na výstavbu pohrebnej hranice odpadové drevo z blízkych lesných parciel.

Pamätník sa vybudoval na okraji preskúmaného žiarového pohrebiska z mladšej a neskorej doby bronzovej na ľavej strane cesty spájajúcej Kyjatice s osa-

dou Kadlub (obr. 1). Bola preň vybraná trojárová plocha medzi spomínanou cestou a zárezom starej poľnej cesty, na hrane ktorej chaoticky rástlo niekoľko stromov (plané hrušky a duby). Južná časť bola ohraničená prístupovou komunikáciou na pole a severná nepatrnou vyvýšeninou. Celá plocha bola husto zarastená trnám, ostružinami, šípkami, drobnými krami a zákrpkami. Bolo potrebné túto bujnú vegetáciu najprv vyklčovať a raždie spáliť. Aby sa zničil koreňový systém burín, kríkov, trnia a pod., zrigolovala sa celá plocha do hĺbky asi 40 cm strojom. Pomocou mechanizmu sa na južnom konci budovaného areálu osadil veľký andezitový balvan, ktorého horná rovná plocha sa využila na pripevnenie mosadznej tabule so základnými údajmi o kyjatickej kultúre a o histórii archeologického výskumu v Kyjaticiach.



Obr. 1. Kyjatice, okr. Rimavská Sobota. Celkový pohľad na archeologický pamätník.

Súčasne s planírkou a povrchovou úpravou pozemku sa pristúpilo k budovaniu troch kamenných mohýl. Pri konštrukcii tvaru mohýl sa vychádzalo z výsledkov archeologického výskumu v Kyjaticiach a z pozorovaní na iných žiarových pohrebiskách kyjatickej kultúry. Mnohé žiarové hroby tejto kultúry mali podobu kamennej skrinky, v ktorej bola uložená keramika, a prekryté boli nízkym kamenným mohylovým násypom. Niektoré násypy mali obvodový kamenný veniec. Pre mohylovú konštrukciu s kamenným venciom, ktorý vymedzoval aj spevňoval mohylovú konštrukciu, sme sa rozhodli i v Kyjaticiach. Na ploche pamätníka sa postavili tri mohylové násypy s priemerom 3-4 m a výškou okolo 80 cm. Pri ich stavbe sa využili kamene získané rigolovaním, ako i kamene z preskúmaných žiarových hrobov. Súčasťou prezentácie pohrebného rítu a tvaru hrobov je názorná ukážka dvoch skrinkových hrobov s imitáciou charakteristickej keramiky ľudu kyjatickej

kultúry. Skrinky majú pôdorys 100 x 80 cm. Ploché andezity, ktoré ich tvoria, pochádzajú z originálnych skrinkových hrobov, zistených pri archeologickom výskume. Kamene sú fixované v betónovom lôžku. Do betónu sú upevnené aj nádoby vyhotovené zo sklolaminátu, na prvý pohľad na nerozoznanie od skutočnej pravekej keramiky.

Na severnom konci plochy pamätníka na miernom návrší bola postavená pohrebná hranica. Je prevažne z bukovej a dubovej osekanej guľatiny, teda z drevín, ktoré sa pri spopolňovaní používali i v období popolnicových polí. Na niektorých skúmaných pohrebiskách sa podarilo objaviť zostatky žiarovísk, respektíve pohrebných hraníc, na ktorých boli mŕtvi spaľovaní. Takéto miesta sa zistili v Radzovciach a Šafárikove, ale taktiež v Kyjaticiach pri výskume v r. 1941. Pri konštrukcii hranice sme využili skúsenosti a poznatky zo spomínaných lokalít i výsledky experimentálnej archeológie, ktoré sa v tejto oblasti dosiahli v susedných krajinách. Pohrebná hranica v Kyjaticiach má kvádrovitý tvar, guľatina bola ukladaná roštovým spôsobom, pôdorys hranice je 250 x 150 cm a výška 160 cm. Na stavbu sa použilo približne 2-2,5 m³ dreva.

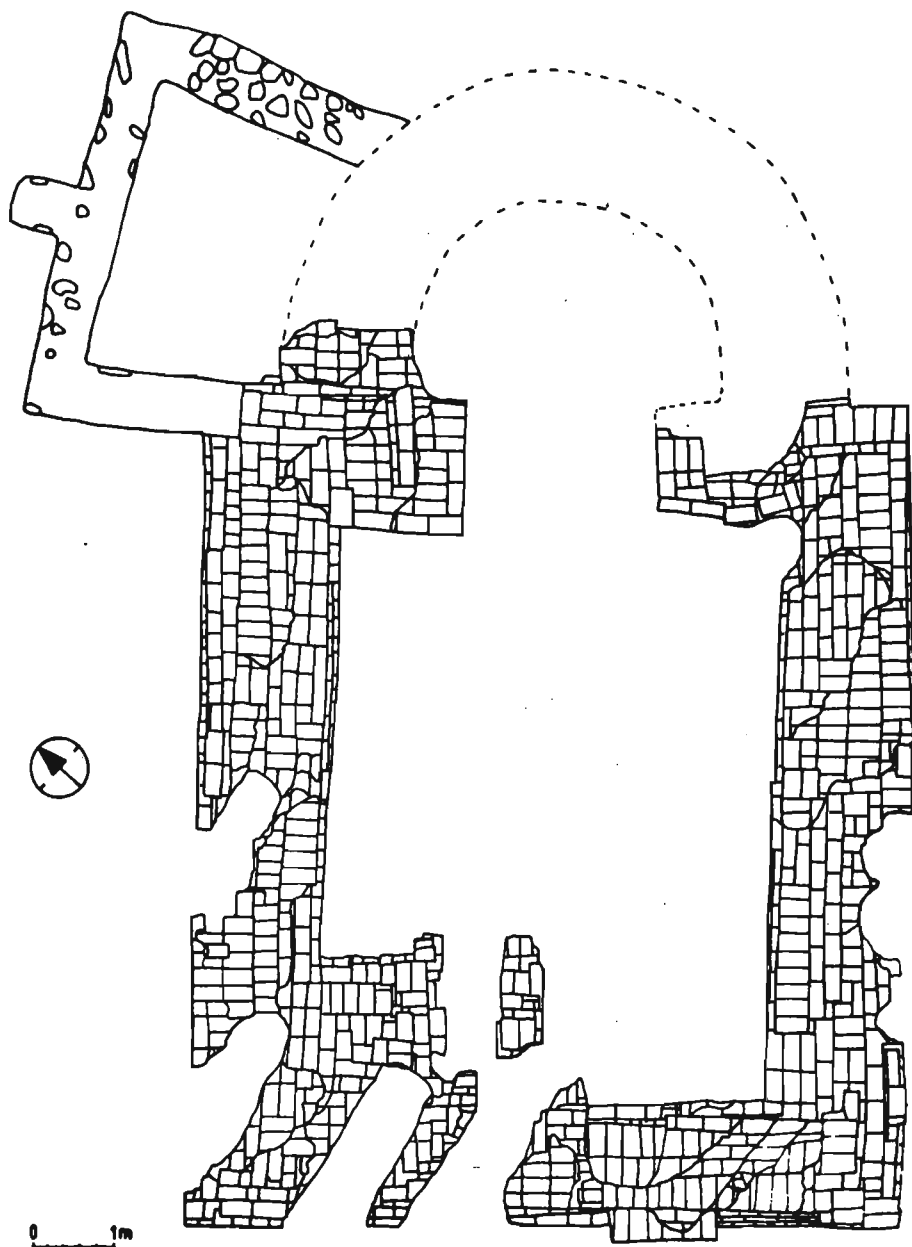
Posledným konštrukčným detailom, ktorý nevyplýval priamo z konkrétnych archeologických pozorovaní, je nízka kamenná stienka vybudovaná okolo pamätníka. Je dosť pravdepodobné, že posvätný okrsok žiarového pohrebiska bol pôvodne nejakým spôsobom oddelený od okolitého terénu. Hranicu mohli vytvárať stromy, kry, drevené koly alebo kamenná stienka. V Kyjaticiach sa na pohrebisku síce nikde nepodarilo objaviť stopy ohrady, avšak pre nízku kamennú ohradu sme sa rozhodli kvôli zvýrazneniu objektu a z dôvodu jeho symbolickej ochrany pred prípadným poškodením. Ohrada bola vybudovaná z kameňov kladených nasucho. Taktiež tieto kamene pochádzajú z preskúmaných žiarových hrobov. Stienka obopína pamätník z troch strán, v mieste andezitového balvana je prerušená. Týmto riešením sa vytvoril vstup do zatrávneného areálu pamätníka. Pamätník bol na jeseň r. 1985 slávnostne odovzdaný verejnosti. O jeho údržbu sa má starať Gemerské múzeum v Rimavskej Sobotě.

O druhou lokalitou, ktorá sa v súčasnosti pripravuje na sprístupnenie, je stredoveký kostol v Pincinej, okr. Lučenec. Systematický archeologický výskum tohto objektu sa začal v r. 1981 a pokračoval ďalšie tri výskumné sezóny. Výskum realizoval Archeologický ústav SAV; v záverečných sezónach na ňom participovalo i Novohradské múzeum (Furmánek - Tóthová 1984).

Pretože ide o jednu z najstarších sakrálnych stavieb v okrese Lučenec, situovanú v blízkosti hlavného cestného ťahu, rozhodlo sa vedenie Novohradského múzea, aby v spolupráci s Oblasťným strediskom pamiatkovej starostlivosti v Lučenci a Archeologickým ústavom SAV v Nitre boli vyznačené základy kostola (datované archeologickým materiálom do druhej polovice 13. stor.), znázornené jednotlivé stavebné fázy a na paneli charakterizovaný archeologický výskum a jeho výsledky (obr. 2). Akcia bude ukončená pravdepodobne v r. 1990.

Tieto dva príklady sú názornou ukážkou, že v odôvodnených prípadoch možno archeologické pamätníky vytvoriť a organicky ich včleniť do celého komplexu historických pamiatok. V prvom rade je však na to potrebný záujem a nadšenie realizátora archeologického výskumu, dobrá spolupráca s inštitúciami pamiatkovej ochrany a inštitúciami muzeálnymi a pochopenie miestnych hospodárskych orgánov. Je bezpodmienečne nutné, aby ideový námet a návrh riešenia pripravil vedú-

ci archeologického výskumu, ktorý musí byť odborným garantom celej akcie. Je výhodná výstavba v priebehu archeologického výskumu (napr. Kyjatice). Realizácia na ukončenom archeologickom výskume sa značne predrahuje a trvá dlho (Pinciná).



Obr. 2. Pinciná, okr. Lučenec. Základy stredovekého kostola.

Hlavným problémom asi všetkých objektov tohto druhu je ich údržba. Regionálne inštitúcie, do kompetencie ktorých patrí táto činnosť, nemajú totiž často financie ani pracovné sily, aby to, čo bolo vytvorené, bolo i udržiavané a opatrované.

L i t e r a t ú r a

- FURMÁNEK, V. 1984: Záchranný výskum v Kyjaticích. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983. Nitra, s. 78-80.
- FURMÁNEK, V. - TÓTHOVÁ, I. 1984: Závěrečná sezóna výzkumu v Pincíně. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983. Nitra, s. 80-81.

ARCHÄOLOGISCHE DENKMALE IN KYJATICE UND PINCINÁ. Der Autor beschreibt auf Fundstellen erbaute Denkmale, auf denen systematische Grabungen durchgeführt wurden. Das Denkmal in Kyjatice, Bez. Rimavská Sobota, wurde im J. 1985 auf der eponymen Fundstelle der Kyjatice-Kultur (1100-700 v. u. Z.) realisiert. Es besteht aus einem Einäscherungsscheiterhaufen, drei Hügelgräbern, zwei Steinkistengräbern und einem Stein mit kurzem Text (Abb. 1). In Pinciná, Bez. Lučenec, befindet sich im Aufbau ein Denkmal an der Stelle der archäologischen Grabung einer Kirchenwüstung aus dem 13. Jh. (Abb. 2).

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ В СС. КИЯТИЦЕ И ПИНЦИНА. Автор описывает памятники, построенные в местах систематических археологических исследований. Памятник в с. Киятице, р-н Римавска Собота, был построен в 1985 г. на одноименном местонахождении киятицкой культуры /1100-700 гг. до н.э./. Памятник состоит из погребального костра, трех курганных погребений, двух погребений в каменном ящике и камня с кратким текстом /рис. 1/. В с. Пинцина, р-н Лученец, строится памятник на месте археологических исследований погибшей церкви X111 в. /рис. 2/.

ORGANIZAČNÉ A TECHNICKÉ ZABEZPEČENIE PAMIATKOVÝCH ÚPRAV NA STAROM MESTE (GLANZENBERG) V BANSKEJ ŠTIAVNICI

Jozef Labuda

Slovenskí archeológovia si uvedomovali potrebu zachovania vybraných pamiatok v teréne už v počiatkoch intenzívneho archeologického výskumu, čo dokumentuje aj sumarizujúca štúdia B. Chropovského, publikovaná už v r. 1958 (Chropovský 1958, s. 98-105).

Nechcem hodnotiť ďalší vývoj spolupráce či nespolupráce pamiatkových orgánov s archeológmi, v úvode svojho príspevku chcem len konštatovať, že je na škodu veci - lepšie povedané, na škodu archeologicky odkrývaných pamiatok, že sa už v počiatkoch archeologického bádania nesformulovala jasná línia pracovného postupu konzervácie vytypovaných pamiatok a rozdelenia si úloh medzi pamiatkovú inštitúciu a pracovisko archeológa. Keďže takáto platforma neexistovala, a vlastne neexistuje dodnes, postupne vznikali u nás viaceré pokusy o zachovanie pamiatok v teréne, o čom naposledy referoval B. Polla na celoštátnej konferencii archeológov stredoveku v Olomouci v r. 1985 (Polla 1986, s. 39-50).

Snaha zachovať archeologický nález alebo pamiatku v teréne vychádzala prevažne z iniciatívy archeológov, pričom investorom bol pamiatkový orgán. To, že veľká časť z konzervovaných pamiatok pôsobí v súčasnosti pre takýto postup odstrašujúco, nevyplýva ani tak zo zlej kvality a postupu konzervačných prác, ako z ďalšej starostlivosti o tieto pamiatky.

Mojou úlohou však je hovoriť o príprave a realizácii konzervačných prác na lokalite Staré mesto (Glanzenberg) v Banskej Štiavnici. V r. 1981 sa tu začal systematický archeologický výskum, ktorý pokračuje dodnes. Lokalita geograficky spadá do ochranného územia mestskej pamiatkovej rezervácie (MPR). V r. 1978 sa prijalo dôležité vládne uznesenie o pamiatkovej obnove tohto mesta. Aktuálnosť výskumu na toponymicky zaujímavej lokalite (Staré mesto, Glanzenberg) vzrastala tiež v súvislosti s prebiehajúcimi rekonštrukčnými prácami v meste. Akákoľvek historická interpretácia týkajúca sa formovania a vývinu tohto baníckeho mesta nie je totiž možná bez komplexného výskumu oboch lokalít - MPR a Starého mesta. Nasledujúce výskumy ŠÚPS v Bratislave a SBM v Banskej Štiavnici túto skutočnosť plne potvrdili (Tóthová - Labuda 1987).

Rozhodnutie o konzervačnom zabezpečení dovtedy odkrytých architektonických zvyškov novoobjaveného stredovekého hradu v r. 1984 podmienilo niekoľko faktorov:

1. Investorský záujem KÚŠPSOP v Banskej Bystrici;
2. Situovanie lokality do turisticky atraktívneho prostredia s perspektívou jej začlenenia do vznikajúcich chodníkov náučného charakteru po Štiavnických vrchoch (riešiteľ Správa CHKO Štiavnicke vrchy v Banskej Štiavnici);
3. Pomerne jednoduchá dispozícia odkrytých základov stavieb, vhodná na ďalšie konzervačné práce;
4. Metodická pomoc kolegu - archeológa.

Po vzájomnej dohode zainteresovaných inštitúcií - KÚŠPSOP v Banskej Bystrici (investor), prevádzkárne MsNV v Banskej Štiavnici (dodávateľ) a SBM v Banskej Štiavnici (skutočný realizátor všetkých prác) sa v r. 1984 zakonzervo-

vali všetky dovtedy odkryté architektonické objekty na Starom meste (dve fortifikačné veže hradu s obvodovými múrmi, ako aj na ďalšej polohe čašť odkrývanej kováčskej vyhne). V predstihu konzervačných prác zástupca KÚŠPSOP inštruoval archeológa o metodike postupu pri konzervácii. Tu dosiahla spolupráca pamiatkových orgánov s múzeom vrchol, pretože potom nastúpila už len činnosť archeológa - od zabezpečenia murára, vápna, piesku či kelne až po vlastné murárske práce. Pre tieto skutočnosti sa vlastný archeologický výskum v r. 1984 nere realizoval. Z toho vyplýva poznatok, že archeológ buď zabezpečuje odborný výskum, alebo organizuje konzervačné práce na lokalite.

Etapu od pridelenia finančných prostriedkov až po organizačné zabezpečenie konzervačných prác považujem za najrozhodujúcejšiu pre úspech celej akcie. V Banskej Štiavnici však takýto jav je už na prvý pohľad paradoxom, pretože ako v r. 1988, tak i v r. 1984 existovali pracovníci vyčlenení z krajskej pamiatkovej inštitúcie v okresnom meste i v samotnej Banskej Štiavnici, ktorí mali vykonávať nielen metodický dozor, ale aj napomáhať pri organizačnom zabezpečovaní konzervačných prác. V r. 1984 takýto pracovník určený bol, možno bol dokonca aj odmenený, avšak určený bol len formálne. Žiaľ, formalizmus v "dozorení" pamiatkových objektov spôsobil v Banskej Štiavnici také škody, že napr. pred 10 rokmi bolo vidieť na renesančnom Belházyovskom dome barokové maľby, v súčasnosti sú už zničené. Spomínam to preto, že perspektívne dobrá spolupráca pamiatkového orgánu s príslušnou inštitúciou archeológa sa musí preniesť najmä na organizačné zabezpečovanie konzervačných prác a ich vlastnú realizáciu.

Úlohou môjho krátkeho príspevku bolo podať informáciu o skúsenostiach archeológa pri organizácii a realizácii konzervačných prác na jednej vybranej lokalite. Sprístupnenie takto upravenej lokality verejnosti bude skutočne efektívne vzhľadom na jej "zasadenosť" do turisticky exponovanej oblasti Slovenska. Tento aspekt výberu archeologických lokalít na konzerváciu sa musí i naďalej zohľadňovať. Osobitý problém tvorí zvolená metodika záchrany pamiatky, ktorá býva tiež rôznorodá, a malo by sa v tejto oblasti dôjsť k zjednoteniu. Najväčší problém pre ďalší osud každej takto chránenej pamiatky predstavuje následná starostlivosť o ňu. Čo sa týka lokality Staré mesto - Glanzenberg, táto otázka sa vyriešila dohodou o údržbe s mladými členmi SZOPK pri Správe CNKO Štiavnické vrchy. Komplexná konzervácia, resp. náznaková rekonštrukcia vybraných objektov a stavieb bude prebiehať paralelne s výskumnými prácami. Pochopiteľne, pokiaľ budú existovať finančné prostriedky.

L i t e r a t ú r a

- CHROPOVSKÝ, B. 1958: K niektorým problémom archeologického bádania na Slovensku. Pamiatky a múzeá, 7, č. 3, s. 98-105.
- POLLA, B. 1986: Čo s archeologicko-architektonickými pamiatkami? In: Archaeol. Hist. 11. Brno, s. 39-50.
- TÓTHOVÁ, Š. - LABUDA, J. 1987: Posledné výsledky archeologického výskumu v Banskej Štiavnici. Sympóziu Banské mestá v stredoveku. Tézy prednášok. Počúvadlo.

ORGANISATORISCHE UND TECHNISCHE SICHERUNG VON DENKMALGESTALTUNGEN IN STARÉ MESTO (GLANZENBERG) IN BANSKÁ ŠTIAVNICA. Es gereicht zum Schaden der archäologisch abgedeckten Denkmäler, daß nicht schon in den Anfängen der archäologischen Forschung eine klare Linie für den Arbeitsvorgang der Konservierung bestimmter Denkmäler und die Verteilung der Aufgaben zwischen der Denkmalschutzinstitution und der Arbeitsstelle des Archäologen formuliert wurde. Da eine solche Plattform nicht existierte und eigentlich bis heute nicht existiert, entstanden allmählich bei uns mehrere Versuche zur Erhaltung der Denkmale im Gelände.

Aufgabe dieses Beitrages war, eine Information über die Erfahrungen des Archäologen bei der Organisation und Realisierung der Konservierungsarbeiten auf einer ausgewählten Fundstelle zu geben. Die Zugänglichmachung einer auf diese Weise hergerichteten Fundstelle wird tatsächlich effektiv in Anbetracht ihres Einbauens in touristisch exponierte Gebiete der Slowakei. Dieser Aspekt der Auswahl archäologischer Fundstellen zur Konservierung muß auch weiterhin berücksichtigt werden. Ein besonderes Problem bildet die Methodik des erwähnten Vorgangs zur Rettung des Denkmals, die auch verschiedenartig zu sein pflegt und es sollte auf diesem Gebiet zu einer Vereinheitlichung kommen. Das schwerwiegendste Problem für das Schicksal eines jeden weiteren, derart geschützten Denkmals stellt die nachfolgende Obsorge für seine Erhaltung dar. Was die Fundstelle Staré mesto - Glanzenberg betrifft, wurde diese Frage durch eine Vereinbarung über die Erhaltung durch organisierte junge Naturschützer gelöst. Die komplexe Konservierung, resp. eine Andeutungsrekonstruktion der ausgewählten Objekte und Bauten, soll parallel mit den Grabungsarbeiten verlaufen.

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ И ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНСЕРВАЦИИ ПАМЯТНИКОВ В СТАРОМ ГОРОДЕ /ГЛАНЦЕНБЕРГ/ В Г. БАНСКА ШТИЯВНИЦА. Идет во вред археологами открываемых памятников, что уже в начале археологических исследований не становилась ясная линия подхода к консервации избранных определенных памятников и разделения задач между рабочим местом археолога и учреждением по охране памятников. Так как такой платформы не было и все нет, постепенно возникло несколько попыток к сохранению памятников на месте раскопок.

Статья имеет целью информировать об опыте археологов в организации и реализации консервационных работ на одном из избранных местонахождений. Сделание консервированного и частично реконструированного памятника доступным общественности кажется эффективным, ввиду того, что он находится в туристической области Словакии. Этот аспект выбора археологических памятников для консервации следует и впредь учитывать. Особой проблемой является методика избранного подхода к спасению памятников, которая не всегда одинакова и необходимо соединить ее. Важнейшей проблемой для судьбы каждого такого рода памятника является последующая заботливость о нем. Относительно местонахождения Старый город - Гланценберг, этот вопрос решил договор об уходе за памятником с местными молодыми защитниками природы. Комплексная консервация, или же частичная реконструкция избранных объектов и сооружений должна проходить параллельно исследовательским работам.

LETANOVCE-KLÁŠTORISKO ODBORNÉ A PAMIATKOVÉ PREDPOKLADY NA ÚPRAVU OBJEKTU

Michal Slivka

Pamiatková starostlivosť ako multidisciplinárna oblasť spoločenskej činnosti teoreticky ráta i s kategóriou pamiatok archeologického charakteru (zákon č. 27/1987, § 21-23). Je pochopiteľné, že tento druh pamiatok vnáša do pamiatkovej starostlivosti celý rad nových aspektov, pretože nemá charakter výlučne stavebných pamiatok. V dôsledku toho sa pomerne výrazne rozširuje sortiment potrebných technológií i kvalifikačné nároky na pracovníkov prichádzajúcich do styku s týmito pamiatkami. Nebudeme ďaleko od pravdy, keď doterajšiu činnosť v tejto vyhranenej oblasti budeme považovať len za experimentovanie či hľadanie istých východísk v riešení. Neutešená situácia vedie až tak ďaleko, že v niektorých oficiálnych inštitúciách vzniká tendencia - aj napriek všeobecným trendom - nepovažovať takéto pamiatky za predmet svojej práce, čo v konečnom dôsledku vedie k ich znehodnoteniu či úplnému zániku. Isté nepochopenie archeologických pamiatok ako živej časti nášho historického a kultúrneho života sa prejavuje dodnes, a to i v myslení zodpovedných pracovníkov v riadiacich funkciách.

Do "inkubačného" obdobia pamiatkovej starostlivosti vstupuje i lokalita Letanovce-Kláštorská (staršie označenie Lapis Refugii), širokej turistickej verejnosti dobre známa. Komplexný archeologický výskum lokality (širšie v oblasti Čertovej sihote), začatý v r. 1983 (AÚ SAV v Nitre), prináša nielen nové poznatky, ale naskladuje i nové úlohy pre zvládnutie adekvátnej prezentácie výsledkov a napojenie na moderný turistický ruch. V rámci príprav na vyhlásenie Slovenského raja za národný park archeologický výskum mal v týchto intenciách povahu predstihového výskumu, a to zvlášť pri objekte kartuziánskeho kláštora z r. 1299/1305-1543, po ktorom lokalita nesie názov. Od 1. apríla 1988 je už objekt súčasťou novovyhláseného národného parku, lepšie povedané jeho centrom. Prekategorizovanie Slovenského raja z chránenej krajinnej oblasti na národný park nesie v sebe celý rad nových požiadaviek ekosystému - ako krajinného celku, a na druhej strane lokality samej, ktorá v celku i detailoch musí harmonizovať s jej prostredím. V širšom priestore lokality sa nachádza praveké halštatské hradisko, ktoré v rámci rozsiahlej stredovekej refúgiovej pevnosti (pôvodný názov Skala útočiska) je len subsystémovou archeologickou pamiatkou. Do začatia výskumných prác návštevník prechádzal jednotlivými pevnostnými líniami (valmi) bez povšimnutia, a to aj z dôvodu situovania značkových turistických trás, zachovalosti valov a výskytu lesného porastu. Navrhujeme preto v budúcnosti preznačovať turistickú trasu od letanovského mlyna tak, aby v niektorých úsekoch chodník prechádzal popri opevňovacím múre refúgia, a samozrejme aj osadiť informačné tabule a pútače. Táto požiadavka sa môže úspešne realizovať v najbližších rokoch prostredníctvom mládežníckej akcie Strom života, ktorej účastníci doteraz na výskume odvieďli kus statočnej práce.

V inej postulovanej rovine stojí objekt kláštora. Ako architektonický hegemon ponúka viaceré možnosti sprístupnenia i využitia. V rámci základného ideového zámeru pre lokalitu Kláštorská, ktorá sa má stať iba tranzitným turistickým miestom, odbúrávajú sa služby charakteru ubytovacieho (aj táborenie) a veľkokapacitne stravovacieho. Tento zámer zároveň vylučuje výstavbu akých-

koľvek zariadení na lokalite, pričom doterajšie objekty (reštauračná chata s ubytovacími drevenými bunkami) už len substituujú účelové zariadenia (občerstvenie + strava), a fakticky dožívajú. V rámci takéhoto stavu i prijatej koncepcie sa na využitie priam ponúka historický objekt kartuziánskeho kláštora, pomerne dobre zachovaný v jeho hornej časti. Reštitúcia jednotlivých objektov horného kláštora poslúži tak predovšetkým turistickej verejnosti (ročné návštevnosť sa pohybuje okolo 300 000), a to na účely občerstvenia i malokapacitného stravovania, Horskej služby, ale zároveň i na zriadenie muzeálnej expozície (konventný chrám s príľahlou kaplnkou a objektom priora). Myšlienka zriadiť múzeum Slovenského raja sa skôr či neskôr realizuje. Objekt kláštora zaujíma prioritné postavenie v zamýšľanom projekte, a to nielen svojou historicitou a centrálnym situovaním v rámci Slovenského raja, ale i exponátmi, ktoré priamo z neho pochádzajú, nehovoriac už o faktore zdravej atraktivity. V muzeálnej expozícii by sa tak sprístupnili predovšetkým výsledky systematického výskumu lokality, ale aj nálezy zo susedných nálezísk (Čingov, Čertova diera, Marcelov hrad, Podlesok), prírodné zvláštnosti, ich sprístupňovanie a celková ochrana. Spodná časť kláštora (jednotlivé domčeky so záhradkami) by sa prezentovala v odkrytom a čiastočne upravenom stave (konzervácia). V takýchto intenciách bol vypracovaný predbežný zámer obnovy pamiatky, ba pristúpilo sa aj k vypracovaniu architektonickej štúdie pre kláštorňný komplex (Fakulta architektúry SVŠT v Bratislave). Archeologický výskum by sa mal ukončiť v r. 1991, avšak nijako nebráni, aby sa stavebné úpravy začali už dnes. Zdĺhavé rokovania, a tým i odďaľovanie záchrany jednotlivých architektúr, škodia predovšetkým samotnej pamiatke, aj keď v rámci archeologického výskumu a akcie Stromu života sa už pristúpilo k čiastočnej regenerácii (zastrešenie objektu hospica historickou strešnou krytinou - šindľom) a úprave terénu. Tento akútny zásah mladých ľudí - "stromárov" bol vyvolaný aj doterajším prístupom kompetentných orgánov k pamiatke i lokalite samotnej (presadzovanie novostavby hotela). Ak chceme lokalitu rehabilitovať, tak musíme v nej dať nezastupiteľné miesto predovšetkým objektu kláštora, po ktorom nakoniec nesie svoj názov a navyše jeho členovia rádu dali celému krajinnému prostrediu najvýstižnejší názov Raj. O Slovenského raja patrí predovšetkým kultúra, a tá je jedinou legitímáciou každého národa. Ľudský faktor v tvorbe a ochrane prostredia národného parku bude vždy rozhodujúci. Keď upustíme od šlachetnej myšlienky záchrany tejto pamiatky, narušíme tým aj formovanie vzťahu dnešnej mladej generácie ku kultúrnemu dedičstvu, a to sa nedá ničím napraviť. Kláštorisko chce byť aj obrazom generačného svedomia "stromárov", ich snáh, aby zasadený symbolický strom uprostred Slovenského raja vyrástol do výšky i šírky. Tieto úvahy pripájam na margo témy začatej diskusie. (Môj príspevok mienil dopovedať nepovedané v článku Letanovce-Kláštorskisko - ako ďalej? Pamiatky - príroda, 1989, č. 2.)

LETANOVCE-KLÁŠTORISKO. FACHLICHE VORAUSSETZUNGEN FÜR DIE DENKMALGESTALTUNG DES OBJEKTES. Im Rahmen der Vorbereitungsarbeiten für die Erklärung der Region Slovenský raj zum Nationalpark begann die archäologische Untersuchung der Fundstelle Kláštorisko in Letanovce (in breiterer und älterer Bezeichnung Lapis Refugii), und zwar einer refugialen Festung und eines Kartäuserklosters aus den J. 1299/1305 bis 1543. Die Vorsprungsgrabung geht außer dem Hauptzweck der

eigentlichen Zugänglichmachung dieses seltenen und einzigartigen, im zentralen Teil des Slovenský raj gelegenen Denkmals bei uns voraus. Die adäquate Präsentation des Klosterkomplexes geht von der allgemeinen Konzeption des Zweckes des neuerklärten Nationalparks aus (seit 1. 4. 1988), in dessen Rahmen er nur zu einem touristischen Durchzugsort werden soll. Im Objekt des Kartäuserklosters sollten sich eine museale Exposition, Erste-Hilfe-Dienste (Bergdiest), Erfrischung und Verköstigung kleinen Ausmaßes konzentrieren. In diesen Intentionen wurde das vorläufige Vorhaben der Erneuerung des Denkmals ausgearbeitet.

ЛЕТАНОВЦЕ-КЛАШТОРИСКО. ПРЕДПОСЫЛКИ ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНОГО ВОЗОБНОВЛЕНИЯ ОБЪЕКТА КАК ПАМЯТНИКА. В рамках подготовительных работ для объявления области Словацкого рая Национальным заповедником начались археологические исследования местонахождения Клашториско а с. Летановце /старшее и более широкое название *Lapis Refugii*/, а именно рефугиальной крепости и картезианского монастыря 1299/1305/-1543 гг. Опередительные исследования кроме основного намерения являются основой для открытия доступа к этому ценному и уникальному в Словакии памятнику, находящемуся в центральной части Словацкого рая. Адекватное представление комплекса монастыря исходит из общей концепции новообразованного Национального заповедника /с 1-го апреля 1988 г./, в рамках которого он должен стать только местом для транзитных туристов. В объекте картезианского монастыря должны сосредоточиться музейная экспозиция, служба первой помощи /Спасательная служба/, закусочная и небольшое предприятие общественного питания. С соответствии с этими замыслами и было разработано возобновление памятника.

ŠINTAVSKÝ HRAD – VÝSKUM A PREZENTÁCIA

Jozef Ižóf – Ivan Staník – Pavol Ištók

Predložený príspevok sa zaoberá otázkami a problémami, ktoré sprevádzajú prípravu, konanie i budúce využívanie výsledkov archeologického výskumu hradu Šintava.

Odbor kultúry ONV v Galante je investorom statického zabezpečenia klasicistického kaštieľa v Seredi, vlastnej pamiatkovej obnovy a súčasne aj archeologického výskumu hradu Šintava na nádvorí tohto kaštieľa.

Potreba obnovy kaštieľa bola vyvolaná jeho stavebno-technickým stavom, ktorý hrozil samovoľnou deštrukciou niektorých častí. Stav bol zapríčinený dlhodobým zanedbávaním starostlivosti zo strany MsNV v Seredi, ktorý je správcou kaštieľa. Objem finančných prostriedkov i stavebných kapacít potrebných v súčasnosti mnohonásobne prevyšuje náklady na bežné údržby a opravy, ktoré správca mal a mohol vykonávať; súčasne objekt mohol primerane využívať a mať z neho úžitok.

Rozhodnutie ONV v Galante o vykonaní pamiatkovej obnovy kaštieľa bolo podnetom na spracovanie architektonického výskumu. Tento výskum do istej miery naznačil spojitosti medzi hradom Šintava a dnešným kaštieľom a naznačil i potrebu vykonania archeologického výskumu, zameraného na objektivizáciu informácií o hrade.

Autori príspevku zhromažďovali informácie náhodne i cieľavedome od r. 1979 z rôznych zdrojov a ich vierohodnosť overovali súčasným terénnym prieskumom okolia kaštieľa a Serede.

Najvýznamnejším vodidlom a informáciou bol pôdorys opevnenia Šintavy, ktorý poskytli pracovníci AÚ SAV v Nitre. Pôdorys objasnil rad skutočností o objektoch v mestskom parku, ktoré síce boli vizuálne známe, neboli však dávané do súvislosti s existenciou hradu Šintava. Akékoľvek jeho pozostatky - v tradične známej a chápanej forme ruín - už neexistovali. Ústne tradované informácie neboli pokladané za vierohodné a knižné informácie sú veľmi opatrné.

Vyobrazené sústavy valov, priekop, premostení a vonkajších objektov sa nápadne zhodujú s existujúcimi tzv. "hornými" a "dolnými" chodníkmi a líniovými zníženinami v interiéri parku. Čiastočne obkolesujú kaštieľ a vonkajšie objekty na pôdoryse sa zhodujú s kaštieľom. Porovnávaním vyobrazenia pevnosti s katastrálnymi mapami mesta z 19. stor. sme zistili detailnú pôdorysnú a rozmerovú zhodnosť opevňovacieho systému hradu, t.j. vonkajších valov s pôdorysom parku (obr. 1, 2). Analýzou, premeriavaním a vyhľadávaním nepochybných styčných bodov a plôch sme dospeli k záveru o totožnosti hradu Šintava a areálu kaštieľa v Seredi. Jeho ochrannou zónou je park, vybudovaný na čiastočne (asi 2/5) zachovaných vonkajších objektoch hradu (obr. 3).

Pre vykonanie archeologického výskumu sa ideálnou stala možnosť väzby na prípravu obnovy kaštieľa. Z tohto dôvodu rada ONV v Galante prerokovala a schválila koncepciu obnovy celého areálu pamiatok, t. j. kaštieľa, parku a hradu. K návrhu koncepcie a k jej zámerom sa vyjadrili AÚ SAV v Nitre, Ministerstvo kultúry SSR, KÚŠPSOP v Bratislave a MsNV v Seredi. Odborné stanoviská potvrdili význam hradu a správnosť myšlienky jeho prezentácie z hľadiska historického významu i súčasnej nadregionálnej spoločenskej, vedeckej a vlastivednej funkcie ako súčasti rozsiahleho areálu pamiatok.

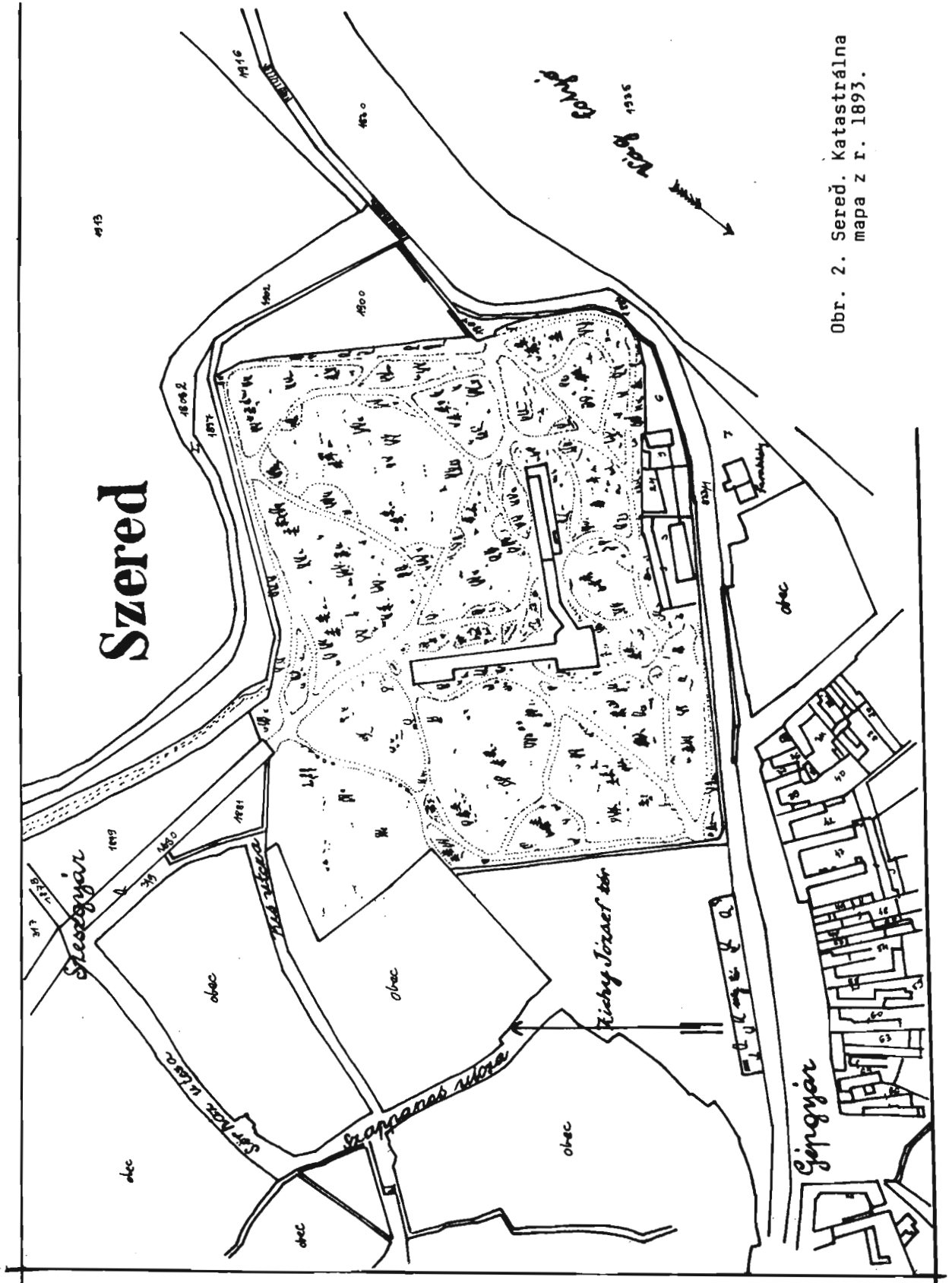
Veľkým prínosom bol a naďalej aj je postoj vedenia ONV v Galante, ktoré vytvorilo podmienky na uvedenie koncepcie do života.

Koordinačnou a investorskou činnosťou bol poverený odbor kultúry ONV, v potrebnom rozsahu spolupracujúci s vedeckými pracoviskami a odbornými organizáciami pamiatkovej starostlivosti.

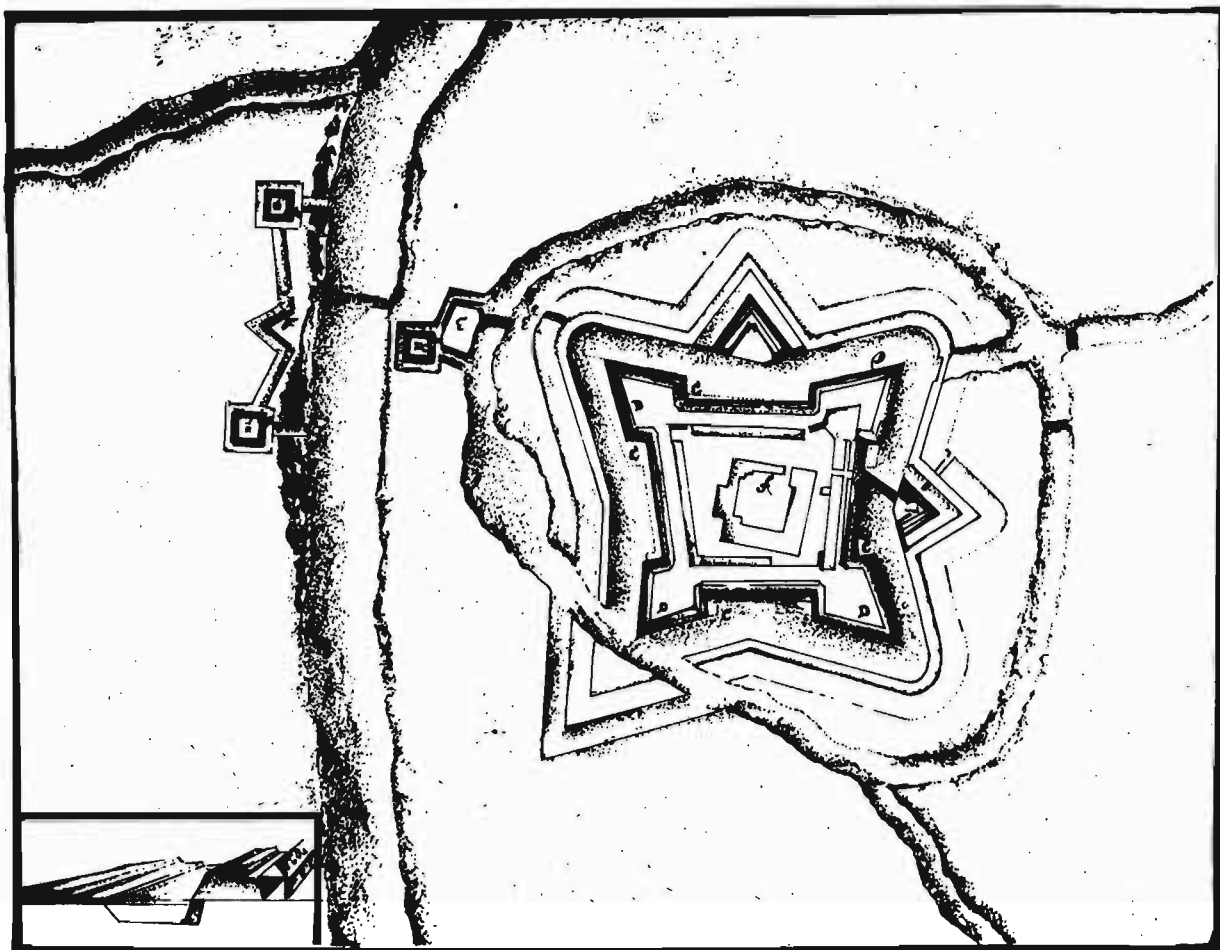
V týchto súvislostiach za veľmi významnú pokladáme skutočnosť, že výskum je lokalizovaný do parku, ktorý je súčasťou mestskej zelene. Z tohto dôvodu nebolo potrebné riešiť otázky zásahov do poľnohospodárskeho a lesného pôdneho fondu a stavebné konanie bolo možné obmedziť na nevyhnutne potrebné procedúry.



Obr. 1. Sereď. Katastrálna mapa. Stav do 70-tych r.



Obr. 2. Szerd. Katastrálna
mapa z r. 1893.



Obr. 3. Pôdorys pevnosti Šintava z polovice 17. stor. (podľa originálu z Landsarchívu v Karlsruhe).

Paradoxné je to, že napriek minimálnej starostlivosti o park zo strany MsNV v Sereďi a nerealizovaniu projektu rekonštrukcie, zameraného na terénne úpravy, sa do súčasnosti zachovali časti pôvodných systémov a zariadení hradu v jednoducho identifikovateľnej podobe. Táto skutočnosť podstatne ovplyvnila koncepciu obnovy a umožnila riešiť program obnovy a prezentácie sústavy objektov.

Vo fáze prípravy výskumu bolo potrebné predovšetkým riešiť financovanie vlastných prác. Z viacerých dôvodov bol uplatnený dodávateľský spôsob realizácie výskumu. Na účely kultúry nie sú vytvorené dostačujúce zdroje ostatných osobných nákladov, ktorých použitie v takýchto prípadoch považujeme za optimálne. Tieto zdroje sú navyše prísne sledované a limitované. Jediným možným riešením bolo zabezpečenie výskumu prostredníctvom drobných prevádzkárň MsNV Sereď a od r. 1988 prostredníctvom TJ SŠK Hutník Sereď. Používajú sa zúčtovacie sadzby vo výške 32 Kčs/hod. Práce vykonávajú sezónni brigádnici z radov dôchodcov a študentov. Rokovania na OV SZM v Galante o zaradení výskumu medzi akcie započítavané do letnej študentskej aktivity, resp. Stromu života neboli pre nezáujem OV doposiaľ úspešné. Každoročne je z rozpočtu odboru kultúry na výskum vyčleňovaných 300-350 tisíc Kčs. Faktúry sú uhrádzané z prevádzkových prostriedkov, ktorých má odbor kultúry relatívny dostatok. Z týchto dôvodov hľadáme také možnosti financovania, ktoré nevedú k zbytočnému prelievaniu fi-

nančných prostriedkov do iných rezortov a oblastí. Cieľom je uvedený objem finančných prostriedkov využiť na pokrytie výskumu vyšším počtom pracovníkov v dlhšej výskumnej sezóne. Požiadavka vyplýva z potreby a možnosti vykonávať výskumné práce aj v interiéri kaštieľa v zimnom období.

Výskumné práce a dokumentácia nálezov, štúdium a analýza priestorových vzťahov sa opierajú o významnú pomôcku, akou je geodetické zameranie kaštieľa, parku i plochy výskumu s už odkrytými architektúrami, ktoré v r. 1984, 1985 a 1987 vyhotovila Geodézia.

Priame stavebné spojitosti kaštieľa a hradu boli naznačené pri architektonickom výskume kaštieľa v r. 1983 a vyústili do vlastného archeologického výskumu. Na druhej strane výsledky archeologického výskumu v sezónach 1984-87 priamo vyvolali potrebu ďalšieho - dopĺňujúceho architektonicko-historického výskumu kaštieľa. Tento výskum jednoznačne potvrdil fakty známe z archívnych výskumov, podstatným spôsobom ovplyvnil projektovú prípravu pamiatkovej obnovy kaštieľa tak, aby funkčne a logicky bola vyjadrená kontinuita sústavy objektov.

Poznatky z doterajšieho architektonicko-historického výskumu terajšieho klasicistického kaštieľa jednoznačne poukazujú na jeho priamu stavebnú spojitosť so stredovekým hradom Šintava, ktorý ležal v priestore jeho nádvorja. Upozornili na potrebu realizovať preventívno-zisťovací výskum aj v súvislosti s generálnou opravou stojaceho objektu a historického parku okolo neho - jednak za účelom zistiť existenciu zaniknutých architektúr a jednak overiť rozsah celej zástavby vrátane príslušných častí pevnosti.

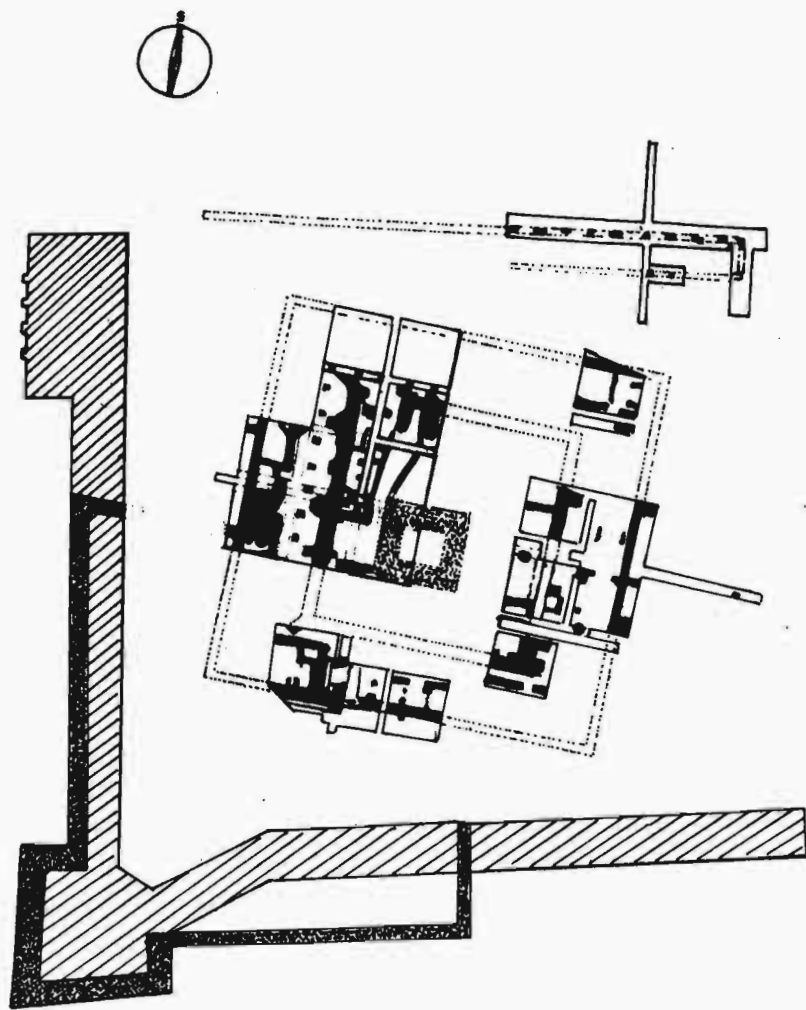
Neoceniteľnú hodnotu pre výskum Šintavského hradu malo získanie pôdorysu hradu a protitureckej pevnosti z polovice 17. stor. zo zbierok Kriegsarchívu v Karlsruhe v r. 1983, ktorý je doposiaľ jediným známym historickým plánom hradu (obr. 3).

Na základe týchto indícií bol v máji 1984 začatý sondážny výskum na nádvorí kaštieľa, nadväzujúci na predchádzajúce geoelektrické merania pracovníkom AÚ SAV, ktoré zistili pomerne výrazné anomálie dokladajúce rozsiahle stavebné deštrukcie v nevelkej hĺbke.

Pri lokalizácii sond a neskôr výbere výskumných plôch sme vychádzali zo spomínaného vyobrazenia pôdorysu hradu z polovice 17. stor., základným orientačným bodom bol pôdorys terajšieho kaštieľa. Prvé štyri sondy s rozmermi 1,5 x 25 m v rade za sebou, orientované Z-V, zachytili pôdorysný rozsah vnútorného hradu v smere Z-V v dĺžke cca 65 m a ďalšie dve sondy v severovýchodnej, resp. v južnej časti areálu umožnili určiť rozsah objektu v smere S-J s dĺžkou cca 75 m.

Ťažisko výskumných prác sa sústredilo na plánovanú systematickú odkrývku pôdorysu vnútorného hradu, kde sa predpokladali nielen zvyšky celej stredovekej zástavby, ale aj nálezy spojené s počiatkami osídlenia. V ďalších sezónach sa pokračovalo postupným odkrývaním areálu na plochách s rozmermi 10 x 10 m, ktoré sú navzájom oddelené kontrolnými blokmi šírky 1 m. Tvar jednotlivých plôch a sond sa v prípade potreby prispôsobuje situácii (obr. 4). V r. 1984-88 bolo spolu preskúmaných 19 plôch už spomínaných rozmerov a 8 sond s rozmermi 1,5 x 20 m do priemernej hĺbky cca 2 m od pôvodného terénu.

Samotné nádvorie kaštieľa, vymedzené priemetom jeho krídel, je veľké asi 1 ha a z toho plocha vnútorného hradu má 4100 m². V doterajších výskumných sezónach bolo preskúmaných cca 2300 m², čo predstavuje zhruba 4600-4700 m³ objemu. Nálezový materiál pozostáva z keramiky, kachlíc, rôznych kovových a sklenených výrobkov, opracovaných kamenných článkov, zvieracích kostí, mincí a iných drobných predmetov pochádzajúcich z obdobia od 12. po 17. stor., percentuálne najviac z 15.-16. stor.



Obr. 4. Sereď. Nádvorie kaštieľa. Celkový plán archeologického výskumu do r. 1988.

Výber nálezov je od r. 1987 sprístupnený verejnosti formou dočasnej expozície v južnom krídle kaštieľa, kde sa návštevníci môžu oboznámiť aj s dejinami skúmaného hradu a doterajším priebehom archeologického výskumu.

Oderaz odkryté zvyšky architektúr skúmaného vnútorného hradu, známeho už aj v listinných prameňoch v r. 1423 a od r. 1600 v podobe opisu a súpisu inventárov, ukazujú, že objekt mal približne štvorcovú dispozíciu s vnútorným nádvorím a viacfázovitou zástavbou po jeho obvode. Vonkajší obrys zástavby vnútorného hradu tvoril jeden z okruhov stredovekého opevnenia. Po jeho obvode stredoveký hrad lemovala priekopa. Jej zasypaním vznikol priestor nádvoría vonkajšieho hradu. Doterajšie výskumy potvrdili základnú dispozíciu vnútorného hradu podľa jeho známeho pôdorysu zo 17. stor.

Po skončení archeologického výskumu sa uskutoční pamiatková úprava areálu zaniknutého hradu prezentáciou zachovaných originálov konštrukcií na upravenej nivelete terénu. Exteriérová expozícia upravených archeologických nálezov bude zaberať priestor celého nádvorja kaštieľa. Začlení sa do celkového priestorového riešenia a funkčného využitia parku, s ktorým bude komunikačne prepojená, a sprístupní širokej verejnosti.

Prezentácia archeologických nálezov in situ má veľmi výhodné podmienky na realizáciu. Pôvodná zástavba celého vnútorného a vonkajšieho hradu a podstatná časť vonkajšieho opevňovacieho systému sa totiž nachádzajú na ploche dnešného parku okolo kaštieľa. Expozícia zvyškov zaniknutých architektur hradu je v bezprostrednej blízkosti zachovaného úseku pôvodnej zástavby, neskôr prestavanej na kaštieľ, v ktorého priestoroch sa má realizovať stála expozícia výskumov predmetnej lokality ako súčasť prezentácie v exteriéroch. Bude obsahovať informácie o histórii hradu a okolia, textovú a grafickú dokumentáciu výskumu, vybrané exponáty, lapidárium architektonických článkov, rekonštrukcie a modely, historické zobrazenia a iné archívne materiály. Nálezy architektur zaniknutých častí Šintavského hradu budú v maximálnej miere prezentované v origináli formou múzea v prírode.

V zásade pôjde o plošnú prezentáciu zachovaných základových partií alebo aj častí nadzákladových murív na odkrytých plochách, zväčša v porovnaní s okolím zahĺbených. Ide predovšetkým o zástavbu vnútorného hradu, kde historická úroveň nádvorja, podláh a dlažieb sa nachádza vždy pod úrovňou dnešného terénu. V období zániku boli totiž všetky vtedy stojace murivá s výnimkou kaštieľa rozobraté až pod úroveň terénu, prípadne aj nižšie. Ich zväčša vodorovná koruna a vrstva stavebnej sutiny z búrania sú prekryté 50-80 cm hrubou vrstvou zeminy navozenej v tom období - t. j. za Jozefa Esterházyho v druhej polovici 18. stor. - za účelom parkovej úpravy plochy, kde predtým stál hrad. Na základe doterajších poznatkov možno usudzovať, že spomínaný hrad bol asanovaný prakticky v jednej etape - s výnimkou centrálnej veže, ktorú rozobrali niekedy koncom minulého storočia.

Stavebno-technický stav doteraz odkrytých zvyškov si bude po skončení výskumu vyžadovať ich konzerváciu. Väčšina objavených murív si zachovala dostatočnú súdržnosť a pevnosť, umožňujúcu po konzervácii ich prezentáciu v origináli. V záujme zachovania ich doterajších vlastností je však bezpodmienečne nutné dosiaľ odkryté murivá provizórnymi opatreniami chrániť pred zvetrávaním ešte počas prebiehajúcich výskumných prác.

Počíta sa ďalej so zachovaním väčšej časti dispozície v origináli so zachovaním všetkých charakteristických vlastností stavebných materiálov použitých na objekte, s ich odborným ošetrovaním, spevnením a konzerváciou. Nutné zásahy do pôvodných konštrukcií (vyplňovanie kavern) bude potrebné robiť z pôvodného stavebného materiálu (kameň, tehly) nájdeného v stavebnej sutine počas výskumných prác.

Úpravy tvaru a výšky koruny murív budú v celom rozsahu použitia vytvorené z nového materiálu, tvarovo, rozmerovo a zložením podobného originálu. Dopĺňovanie murív a úprava tvaru ich koruny sa uskutočnia v súlade s celkovou koncepciou. Ich cieľom nie je rekonštrukcia historického stavu objektu, ale odborná úprava zachovaných ruín na základe výsledkov ich výskumu. Zvolený technologický postup ošetrovania a konzervácie zachovaných originálnych materiálov

musí vychádzať z odborných analýz ich pôvodných vlastností a nesmie mať negatívne následky na ich životnosť a pôvodný charakter ich povrchu. Povrchová úprava originálnych konštrukcií nesmie potláčať pôvodný charakter, farebnosť a vizuálnu odlišnosť materiálov z jednotlivých stavebných fáz. Tvarová a povrchová úprava terénu v okolí upravených nálezov a vedenie obhliadkových trás musia umožňovať návštevníkovi oboznámenie sa s exponátmi tak v detaile, ako aj v celkových pohľadoch, prípadne v čiastočnom nadhľade. Úprava archeologických nálezov zaniknutého Šintavského hradu bude začlenená do celkového priestorového, funkčného a komunikačného riešenia celého parku pri kaštieli ako určujúci a dominantný prvok.

Kaštieľ po obnove bude využitý Okresným vlastivedným múzeom v Galante, Domom pionierov a mládeže a Ľudovou školou umenia v Sereďi, miestnym klubom mládeže, ďalej na denný bar s vonkajším sedením a nevyhnutné servisné zázemie.

Koncepcia obnovy predpokladá konzerváciu odkrytých selektovaných architekúr hradu v origináli v upravenom, t. j. na pôvodnú úroveň zníženom teréne a ich prezentáciu formou múzea v prírode. Súčasťou bude dôsledne vybudovaný informačný systém a osvetlenie v priamej väzbe na zachované valy a priekopy v interiéri parku, archeologickú a historickú expozíciu Okresného vlastivedného múzea v Galante v tomto kaštieli.

Koncepcia je do značnej miery ujasnená a objektivizovaná významom hradu samotného ako určujúceho prvku systému. Na úrovni súčasnej metodiky, skúseností a pamiatkárskej praxe však pociťujeme nedostatok poznatkov a informácií z oblasti konzervácie, údržby a starostlivosti o takéto objekty. Domnievame sa, že tieto otázky je potrebné riešiť kooperáciou pracoviska SAV, výskumných ústavov a odborných organizácií pamiatkovej starostlivosti a že podľa potreby treba informácie poskytovať investorom a vytvoriť im tak nutné odborné podmienky.

Podobná potreba sa týka aj otázok interdisciplinárneho charakteru výskumu. V súčasnosti na výskume participujú pracovníci OVM, odboru kultúry ONV, KÚŠPSOP, Archívu hlavného mesta SSR Bratislavy, ÚHV SAV, AÚ SAV, GÚDŠ, PÚK, Pamiatkостavu a SVŠT. Spolupráca je koncipovaná na zásadách dobrovoľného záujmu, vzťahu a pochopení významu u konkrétnych ľudí rôznych profesií a funkcií. V prevažnej miere je limitovaná osobným voľnom, možnosťami a snahou problémy riešiť, t. j. vzťahom k veci samotnej. Investor nemá reálnu možnosť zriadiť na tento účel špecializované odborné pracovisko, a pokladáme to i za neúčelné. Je však potrebné vytvoriť také pracovisko, ktoré by zaisťovalo aspoň uvedený rozsah odbornej tímovej a cieľavedome orientovanej spolupráce tak, aby nebolo potrebné výskumy takéhoto rozsahu a zamerania, respektíve konečného spoločenského efektu riešiť na úrovni amatérskej klubovej činnosti.

DIE BURG ŠINTAVA - GRABUNG UND PRÄSENTIERUNG. Das Objekt befindet sich im zentralen Teil des Stadtparks in Sereď, auf dem Hof des klassizistischen Kastells. Die Existenz der Burg Šintava war durch Archivmaterial, mündliche Überlieferung, baulich jedoch nur durch das Objekt des Kastells belegt. Das Kastell ist der erhaltene Rest der Renaissancebebauung der ursprünglichen Burg Šintava. Im 18. Jh. baute die Familie Eszterházy die Burg zu einem Kastell um und auf der Fläche der wüst gewordenen Bebauung und Befestigung wurde ein Natur-Landschaftspark angelegt.

Die vorprojektierte und projektierte Erneuerung des Kastells und Parks rief eine notwendige Realisierung von archäologischen Grabungen hervor. Bemerkenswerte Funde von Architektur aus den ersten Grabungsjahren 1984-85 führten zur Bildung einer Konzeption für eine komplexe Erneuerung des Denkmalareals, d. h. des Kastells, der Burg und des historischen Parks, in welchem sich die Reste des Befestigungssystems der Burg befinden. Die abgedeckten Reste der wüst gewordenen Burgbebauung werden im Original auf dem zugerichteten Gelände in Form eines Freilichtmuseums samt einem errichteten Informationssystem präsentiert werden.

Die archäologische Grabung auf dem Kastellhof läuft seit 1984 aus dem Kostenvoranschlag des Bezirksnationalkomitees von Galanta. Bis jetzt wurden 19 Flächen im Ausmaß von 10 x 9 m und acht Schnitte von 1,5 x 20 m, bis zur durchschnittlichen Tiefe von ca. 2 m untersucht. Außer Funden von Fundamentmauern der Architekturen gewann man auch eine große Menge verschiedenen Materials, das während der Existenz der Burg benützt wurde: Keramik, Kacheln, Glas, Metallerzeugnisse, bearbeitete Glieder aus Stein, Tierknochen, verschiedenartigste Kleingegenstände, Pflanzenreste und Münzen aus der Zeit vom 12. bis Mitte des 18. Jh. Eine Fundauswahl ist in Form einer Ausstellung der breiten Öffentlichkeit zugänglich gemacht worden, weitere Funde werden den Kern einer geplanten ständigen Exposition im Kastellgebäude bilden.

Die Präsentation der Denkmale der abgegangenen Teile der Burg Šintava wird in die Gesamtrekonstruktion des Parks in der Umgebung des Kastells einkomponiert werden und das ganze Areal wird zu kultur-gesellschaftlichen, Lehr- und heimatkundlichen Zwecken ausgenützt werden.

ЗАМОК ШИНТАВА - ИССЛЕДОВАНИЯ И ПОКАЗ. Объект находится в центральной части городского парка в г. Среде, на дворе классицистической усадьбы. О существовании замка Шинтава свидетельствуют архивные материалы, устная традиция, но в строительстве только объект усадьбы. Усадьба является сохранившимся остатком первоначальной застройки замка Шинтава в стиле ренессанса. В XVlll в. семья Эстергази перестроила замок в усадьбу и на площади погибшей застройки и укрепления был основан парк.

Предварительное проектное и проектное восстановление усадьбы и парка содействовало реализации археологических исследований. Интересные находки элементов архитектуры в первых сезонах исследований в 1984-1985 гг. вели к созданию концепции комплексного восстановления ареала комплекса памятников, т.е. усадьбы, замка и исторического парка, в котором находятся остатки фортификационной системы замка. Вскрытые остатки погибшей застройки замка будут показаны в первоначальном виде на благоустроенной местности как музей в природе с построенной информационной системой.

Археологические исследования на дворе усадьбы проводятся с 1984 г. на расходы Районного национального комитета в г. Галанта и осуществляются подрядной организацией. До сих пор прослежено 19 участков размерами в 10 x 9 м и 8 траншей размерами 1,5 x 20 м, достигающих глубины около 2 м. Кроме находок фундаментной кладки архитектур, вскрыто большое количество различного материала использованного во время существования замка: керамика, изразцы, стекло, металлические изделия, каменные обработанные архитектурные элементы, кости животных, разнообразные мелкие предметы, остатки растений и монеты

периода Х11 - половины ХУ111 в. Избранные находки доступны широкой общественности не выставке, ныне находки станут составной частью планированной постоянной экспозиции в стенах усадьбы.

Восстановленные части погибших частей замка Шинтава вместе с реконструированным парком в окрестностях усадьбы будут использованы для общественно-культурных, научных и краеведческих целей.

SÚČASNÝ STAV A VYUŽITIE OBJEKTOV ODKRYTÝCH ARCHEOLOGICKÝM VÝSKUMOM NA NÁRODNEJ KULTÚRNEJ PAMIAATKE DEVÍN

Veronika Plachá – Jana Hlavicová

Archeologický výskum na NKP Devín - slovanské hradisko vyvolala potreba záchrany ruín stredovekého hradu. Preto sa musel realizovať v prvom rade pri stojacich architektúrach stredného a horného hradu. Odstraňovali sa závaly súťín v priestore Garayovského paláca, v desiatich interiéroch hospodárskej budovy pri južnom hradbovom múre nádvorja stredného hradu a v suteréne renesančného paláca, kde sa objavila časť vstupu s kamenným ostením a zvyšky valenej tehlovej klenby. Po úplnom vyčistení bola klenba rekonštruovaná, vstup obnovený a novovzniknutá miestnosť vydláždená kamennými dlaždicami. Napriek tomu, že je tu množstvo stavebno-technických chýb, z ktorých treba spomenúť najmä zlú izoláciu južnej steny a esteticky nedostatočné spracovanie klenby, je to doteraz jediný priestor, v ktorom môže návštevník zhliadnuť príležitostné výstavy.

Murivo stien hospodárskej budovy sa doplnilo do maximálne zachovanej výšky. V niektorých interiéroch bola doplnená pôvodná baroková tehlová dlažba.

Narušené murivá Garayovského paláca sa staticky zabezpečili, murivo sa zaplombovalo a doplnila sa klenba miestnosti v polkruhovej bašte. Táto klenba bola zaizolovaná a prekrytá medeným plechom. V úrovni prízemja paláca bola vytvorená terasa s kamennou dlažbou s vyznačením priebehu deštruovaných murív. Prístup na terasu umožňuje nové schodisko. Hradnú studňu z 15. stor. vyčistili a jej kamenný plášť a obrubu obnovili. Celý terén na nádvorí bol upravený s ohľadom na pôvodné nivelety.

Šijová priekopa, deliaca stredný a horný hrad, bola vyčistená, jej murivo staticky zabezpečené a doplnené. Postupne sa vyčistilo i schodisko na horný hrad. Na niekoľkých miestach sa odkryli pôvodné stupne, takže bude možné zrekonštruovať jeho pôvodný priebeh. Čistili sa i interiéry po oboch stranách schodiska. Aj tu boli zachované murivá doplnené a staticky zabezpečené.

Vo výskumnej sezóne 1988 po statickom zabezpečení citadely štátnym podnikom Unigeo Rýmařov bolo možné pokračovať vo výskume, ktorý tu v r. 1971 začal vykonávať A. Piffel. Treba poznamenať, že tento priestor bol v súvislosti s umiestnením milénárneho arpádovského pomníka vydláždený kamennými platňami, ktoré bolo potrebné odstrániť. V skúmanej severnej časti horného hradu sa postupne odstraňovali zásypové vrstvy; pod nimi sa našiel priestor so zvyškami valenej tehlovej klenby, ohraničený múrom, v ktorom sa zachoval neskorogotický kamenný portál a štrbinové okienko. V ďalšej časti sa našli zvyšky kamennej exteriérovej dlažby. Tieto nálezy umožňujú doplniť vyčistený priestor, ktorý by mohol slúžiť na expozície dokumentujúce históriu a stavebný vývoj tejto časti hradu.

Kvôli uzavretiu hradného areálu bolo nutné doplniť hradbové múry a vstupné brány.

Všetky doterajšie úpravy sa robili pod metodickým vedením Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody - stredisko Bratislava a Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Na tento účel obidve organizácie vypracovali viaceré zámery a programy pamiatkových úprav.



Obr. 1. Hrad Devín. Nádvorie stredného hradu po pamiatkovej úprave.
Foto Z. Zemanová.

Hoci práce na konzervácii a zabezpečovaní ruín stredovekého hradu prebiehali pomaly a na rôznej, nie vždy najlepšej kvalitatívnej úrovni, predsa len sa v priebehu rokov podarilo ukončiť ich na strednom hrade a na hradnom opevnení. V súčasnosti štátny podnik Unigeo Rýmaňov realizuje práce na hornom hrade.

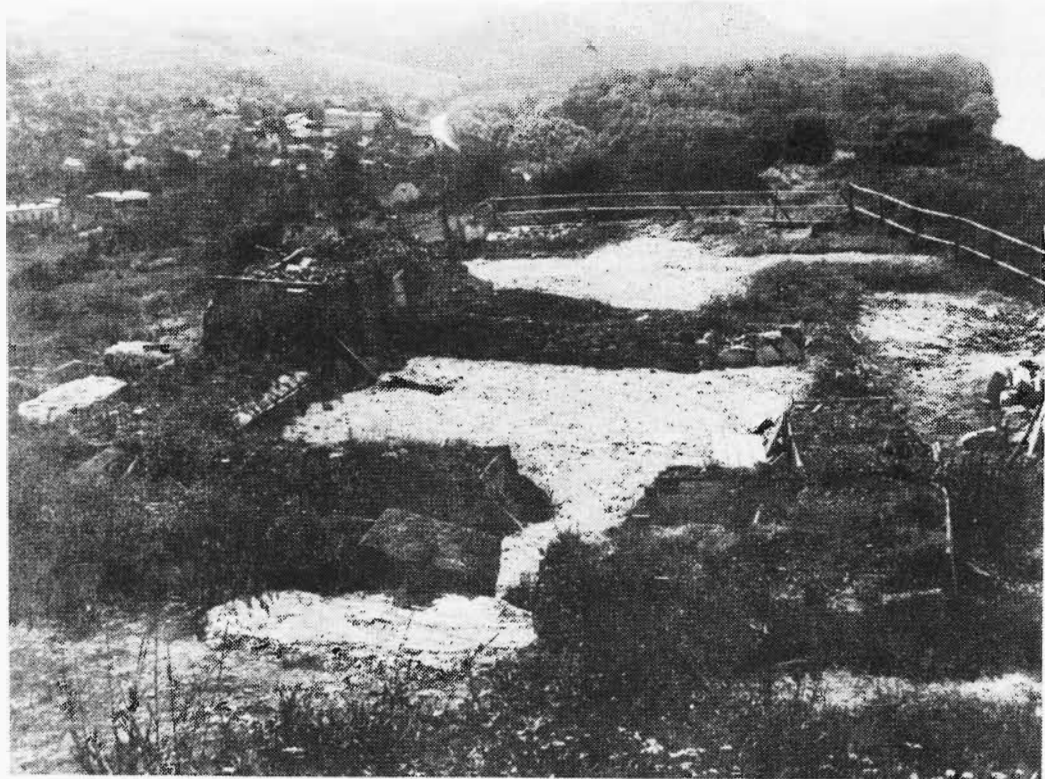
Podstatne zložitejšia je však otázka zachovania a prezentovania architekúr odkrytých archeologickým výskumom pod terénom, najmä objektov zo starších období.

V blízkosti severnej brány odkryl výskum spodnú časť kamennej gotickej stavby s pivnicou, dlhou 9 m, s úplne zachovanou kamennou valenou klenbou. Tento objekt, ktorý slúžil ako strážnica, bol upravený obdobným spôsobom ako ostatné stredoveké stavby.

Ďalším význačným archeologickým objavom bolo odkrytie základov deviatich obytných domov osady z 11.-12. stor. na dolnom hrade. Nakoľko nebola možnosť zachovať zvyšky pôvodných murív, boli okrem jedného zasypané. V troch prípadoch boli ich pôdorysy vyložené v teréne novým kameňom. Pri objekte, ktorý nebol zasypaný, sa uvažuje o jeho rekonštrukcii. Keďže areál devínskeho hradiska má byť v budúcnosti múzeom v prírode, považujeme za vhodné priblížiť návštevníkovi niektoré archeologické nálezy i takouto formou, ktorá je vo svete bežná. V interieri objektu by mal návštevník možnosť nadobudnúť obraz o vybavení obydľia a živote v ňom.

Pre naše národné dejiny najvýznamnejším a súčasne z hľadiska zachovania najproblematickejším nálezom sú základy veľkomoravského kostola na juhovýchodnej časti návršia hradiska. Keďže táto stavba sa skúmala už tretí raz, bolo jej murivo, z ktorého sa zachovali už iba skromné zvyšky, v zlom stave. Na niektorých miestach sa zachovalo iba podzákladové maltové lôžko. Nakoľko nebolo možné zabezpečiť okamžitú konzerváciu tohto objektu, musel byť provizórne prekrytý a zabezpečený. Hoci Mestské múzeum v Bratislave vynaložilo veľké úsilie na zabezpečenie definitívnej konzervácie, doteraz sa ju nepodarilo realizovať. Situácia na tejto mimoriadne vzácnej pamiatke je v súčasnosti povážlivá. Aby si

návštevník mohol urobiť predstavu o jej pôvodnom vzhľade, umiestnilo múzeum v blízkosti stavby model jej akademickkej rekonštrukcie v mierke 1 : 25.

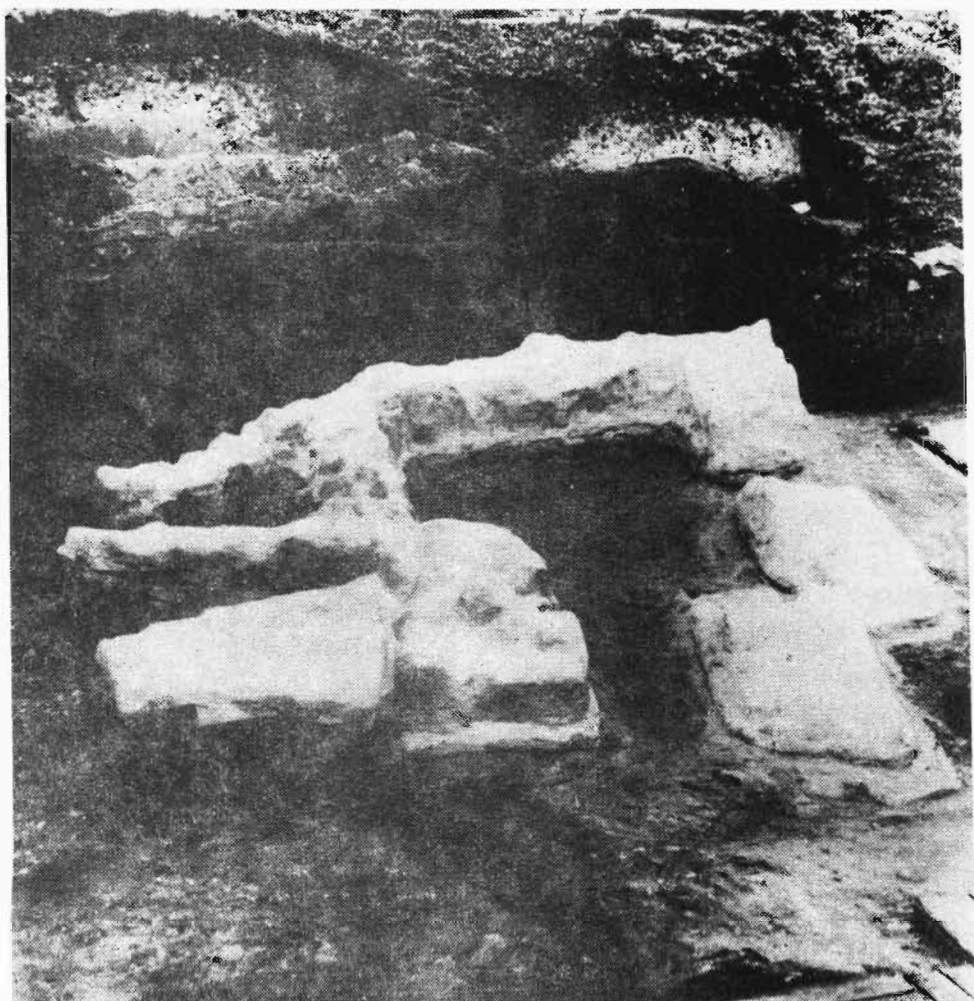


Obr. 2. Hrad Devín. Základy sakrálnnej veľkomoravskej stavby - súčasný stav. Foto Z. Zemanová.

Jediným objektom odkrytým archeologickým výskumom, ktorý je zakonzervovaný, sú základy rímskej stavby zo 4. stor. n. l., situovanej na dolnom hrade neďaleko západnej brány. Ide o ranokresťanskú svätyňu. Okrem spodných častí múrov sa zachovala maltová podlaha a omietky stien. V susedstve tohto objektu boli odkryté zvyšky ďalšieho, z ktorého sa zachovala iba maltová podlaha. Kolové jamy v jej blízkosti svedčia o tom, že mal zrejme drevenú konštrukciu.

Objekty boli odkryté v r. 1975-76. Ihneď po skončení výskumu sme požiadali akad. maliara Leixnera a doc. Meszárošovú z Vysokej školy výtvarných umení o radu ako objekt zakonzervovať. Problematika ich natoľko zaujala, že vykonali konzerváciu so svojimi študentmi ešte v tom roku. Technológia prác spočívala v tom, že murivo i podlahy oboch objektov boli viackrát napúšťané vápenným mliekom. Uvoľňujúce sa zvyšky omietok boli fixované. Po skončení týchto prác objekty prekryli filtračným papierom, na ktorý bola nanosená škrapina z vápenej malty vyľahčenej pilinami. Obidva tieto objekty boli prekryté debnením a dechtovým papierom.

V rámci XIV. medzinárodného kongresu Limes v r. 1986 vznikla potreba tento objekt prezentovať. Po desiatich rokoch sa preto debnenie i škrapina odstránila, a objekt bol takmer úplne neporušený. Keďže sa nenaskytla možnosť ihneď ho prekryť definitívnou stavbou, zopakovali sme spôsob jeho zabezpečenia. Jediným rozdielom bolo použitie perlitu namiesto pilín. Predpokladáme, že objekt takto prežije ďalšie desaťročia. Jeho prekrytie definitívnou stavbou s možnosťou priamej prezentácie i s nálezmi bolo jednou z požiadaviek v podmienkach architektonickej súťaže na celkovú úpravu areálu hradiska. Uvedomujeme si, že od súťaže k realizácii nás čaká ešte dlhá cesta.



Obr. 3. Hrad Devín. Základy rímskej stavby pod ochrannou škrupinou. Foto T. Leixnerová.

Spôsob konzervácie rímskej stavby sme, bohužiaľ, nemohli použiť v prípade veľkomoravského kostola. Jeho značný rozsah, stav zachovania, ako i exaltovaná poloha to nedovoľujú. Vzniká tu potreba prekrytia provizórnou stavbou, v ktorej by boli podmienky na realizáciu konzervačných prác (elektrina, voda a pod.).

Vedenie Mestského múzea v Bratislave, ako i pracovníci archeologického oddelenia, ktorí na tejto národnej kultúrnej pamiatke pracujú už štvrtstoročie, nemôžu byť s jej súčasným stavom spokojní. Po dlhoročných skúsenostiach vieme, že návštevníkov mimoriadne zaujímajú výsledky archeologického výskumu, ktoré sa nám nedarí v plnej miere prezentovať. Ide najmä o stavby. Tu sme vo väčšine prípadov nútení použiť doteraz jedinú spoľahlivú metódu - preskúmaný objekt zasypať a v najlepšom prípade vyznačiť jeho pôdorys na úrovni terénu a opatriť ho vysvetľujúcim panelom.

V súčasnosti nás najviac trápi zachovanie zvyškov muriva veľkomoravskej architektúry na juhovýchodnom návrší hradu, o ktorú máme vážne obavy i napriek tomu, že je provizórne prekrytá. Devín má byť symbolom našej národnej hrdosti, situácia, ktorú návštevník zhliadne na tomto posvätnom mieste, je však nanajvýš trápna. Napriek maximálnemu úsiliu nie sme schopní ju vlastnými silami zmeniť. Sme presvedčení, že tento problém sa netýka iba Devína, ale archeologických lokalít u nás vôbec. Preto si myslíme, že by bolo už načas riešiť ho v celom rozsahu.

GEGENWÄRTIGER STAND UND AUSNÜTZUNG DER BEI ARCHÄOLOGISCHEN GRABUNGEN ABGEDECKTEN OBJEKTE AUF DEM NATIONALEN KULTURDENKMAL DEVÍN. Die archäologischen Grabungen auf dem nationalen Kulturdenkmal Devín - ein slawischer Burgwall - waren durch die Notwendigkeit der Rettung von Ruinen der mittelalterlichen Burg hervorgerufen. Aus diesem Grunde mußten sie in erster Linie bei den noch stehenden Architekturen der mittleren und oberen Burg verwirklicht werden. Das Mauerwerk der untersuchten Teile wurde laufend konserviert und statisch gesichert. Über dem Souterrain des Renaissancepalastes wurde das Gewölbe rekonstruiert und der so entstandene Raum wird zu gelegentlichen Ausstellungen ausgenützt.

Gegenwärtig realisiert man die Grabung zusammen mit statischen Arbeiten auf der oberen Burg. Die Arbeiten auf der mittleren Burg und auf der Burgbefestigung wurden schon beendet. Alle Gestaltungen erfolgen unter der methodischen Leitung des Kreisinstitutes für Denkmalpflege und Naturschutz - Zentrale in Bratislava, und des Staatlichen Institutes für Denkmalpflege und Naturschutz.

Komplizierter erweist sich die Situation bei der Erhaltung und Präsentierung der Architektur, die bei archäologischen Grabungen unter dem Gelände abgedeckt wurde (gotische Wachtstube beim Nordtor, Häuserfundamente einer Ansiedlung aus dem 11.-12. Jh., Reste römischer Architektur u. a.).

Am bedeutendsten für unsere nationale Geschichte und hinsichtlich der Erhaltung am problematischsten war die Abdeckung der Fundamente einer großmährischen Kirche im Südostteil der Burganhöhe. Da dieser Bau schon zum dritten Mal untersucht wurde, waren seine Mauern in schlechtem Zustand. An manchen Stellen erhielt sich nur das Mörtelbett der Fundamente. Trotz der beträchtlichen Bemühungen gelang es bis jetzt nicht, die Frage seiner Konservierung und Präsentierung zu lösen.

Das einzige archäologisch erschlossene Objekt, auf welchem Konservierungsarbeiten realisiert wurden, sind die Fundamente eines römischen Baues aus dem 4. Jh. u. Z. Reste seiner Mauern, des Verputzes und Fußbodens wurden wiederholt mit Kalkmilch imprägniert, fixiert, mit Filtrierpapier belegt, darauf eine Schale aus mit Sägespänen geleichtertem Kalkmörtel aufgetragen und mit Verschalung überdeckt.

In den übrigen Fällen wurden die abgedeckten Objekte nach der Dokumentierung zugeschüttet, die Fundamente einiger von ihnen auf dem Geländeniveau bezeichnet und mit Erklärungspaneelen versehen.

НЫНЕШНЕЕ СОСТОЯНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЪЕКТОВ ВСКРЫТЫХ ВО ВРЕМЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ПАМЯТНИКА КУЛЬТУРЫ ДЕВИН. Археологические исследования национального памятника культуры Девин - славянское городище были вызваны необходимостью спасения руин средневекового замка-крепости. Поэтому раскопки должны были осуществиться в первую очередь воле стоящих архитектур среднего и верхнего замка-крепости. Кладка исследованных частей постепенно подверглась консервации и укреплению. Над подвальной частью ренессансового дворца был реконструирован сводчатый потолок и таким образом возникшее помещение используется для выставок по различным случаям.

В настоящее время ведутся исследования верхнего замка-крепости вместе со статическими работами. Работы над средней частью замка и укреплением уже окончены. Все реконструкции осуществляются под методическим руководством Областного государственного учреждения по охране исторических памятников и природы.

Более сложная ситуация сложилась при сохранении и показе архитектур, вскрытых при археологических исследованиях под уровнем современной местности /готическое караульное помещение у северных ворот, фундамент домов поселка XI-XII вв., остатки римских сооружений, и т. п./.

Для истории нашего народа самой значительной, но с точки зрения сохранения наиболее проблематичной находкой был фундамент великоморавской церкви в юго-восточной части городища. Поскольку остатки этого сооружения были исследованы уже в третий раз, кладка находилась в плохом состоянии. В некоторых местах сохранились только траншеи под каменный фундамент. Вопреки значительному усилию до сих пор не удалось решить вопрос консервации и показа остатков этого сооружения.

Единственным консервированным вскрытым археологическим объектом является фундамент римского сооружения IV в. н.э. Остатки его кладки, штукатурки и полы были повторно пропитаны известковым молоком, фиксированы, закрыты фильтровальной бумагой, на которую был нанесен тонкий слой известкового раствора, содержащего древесные опилки, и перекрыты опалубкой.

Остальные вскрытые объекты были после документации засыпаны, некоторые планы были обозначены на поверхности и снабжены пояснениями.

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY Z VÝCHODNÉHO SLOVENSKA AKO SÚČASŤ ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

Július Béreš

Na tvorbe a ochrane životného prostredia má v rámci širokého chápania tohto pojmu podiel aj archeológia. Výsledky terénneho a naň nadväzujúceho teoretického výskumu sa môžu rôznou formou uplatniť v procese tvorby a ochrany životného prostredia vo funkcii poznávacej a osvetovo-výchovnej.

Poznávacou funkciou archeológie, mierou antropogénneho vplyvu na prírodné prostredie a súčasným stavom poznania vzťahu pravekej a stredovekej populácie k prostrediu, na ktoré bola viazaná, so zreteľom na územie Slovenska sa obšírnejšie zaoberali J. Béreš a E. Miroššayová (1986, s. 134-136).

Osvetovo-výchovná funkcia archeológie pri tvorbe a ochrane životného prostredia sa realizuje prostredníctvom archeologickej pamiatky, ktorá môže prostredie esteticky dotvárať a súčasne zdôrazňovať jeho historickú hodnotu.

Zachovanie nehnuteľnej archeologickej pamiatky in situ voľne v krajine alebo začlenením do rekonštruovanej historickej stavby, resp. novostavby si vyžaduje citlivý a premyslený prístup. Okrem finančných nákladov a problémov okolo realizácie rekonštrukčných prác treba mať na zreteli tiež fakt, že rekonštrukcia archeologickej pamiatky má spĺňať určité estetické a kultúrno-výchovné požiadavky. To znamená, že pamiatka zachovaná in situ nemá okolité prostredie esteticky narušovať ani ho svojou prítomnosťou funkčne umŕtvať. Navyše svojím obsahom musí byť zdrojom poučenia pre širokú verejnosť. K spomenutému prístupu je ešte jeden nemenej dôležitý fakt, ktorým je zabezpečenie spôsobu ochrany a údržby archeologickej pamiatky, čo tiež dotvára rámec samotnej pamiatky v okolitom prostredí. Len výnimočne sa vyskytne taká situácia ako v Michalovciach, kde preskúmané a rekonštruované základy rotundy mohli byť vďaka svojej polohe včlenené priamo do areálu záhrady Zemplínskeho múzea (výskum J. Vizdala; ne publikované).

Jedným z dobrých príkladov prezentácie výsledkov archeologického výskumu z celoslovenského pohľadu je rekonštrukcia opevnenia a vnútorných objektov včasno-feudálneho dvorca v Ducovom pri Piešťanoch (Ruttkay 1975). Skanzen má výhodnú polohu, pretože sa nachádza v turisticky frekventovanej oblasti (Ruttkay - Čelko 1984).

Vytvorenie ďalšej archeologickej rezervácie by sa žiadalo tiež v Spišských Tomášovciach-Čingove v okrese Spišská Nová Ves, a to čiastočnou rekonštrukciou opevnenia slovanského hradiska z 8.-9. stor. (výskum pod vedením B. Chropovského; komplexne nepublikované). Lokalita sa nachádza v turisticky hojne navštevovanej oblasti.

Rekonštrukciu niektorých archeologicky preskúmaných objektov boli nútení zabezpečiť vedúci výskumov aj bez projektovej prípravy. Stalo sa tak napr. v prípade konzervácie základov kostola z rozhrania 11.-12. až z 1. polovice 15. stor. v Levoči na lokalite Vojenské cvičisko (Javorský 1981, s. 98, obr. 2) a náznakovej rekonštrukcie kostola z 13.-16. stor. v Pavľanoch-Krigove, kde bola navyše upravená aj studňa so zrubovou konštrukciou zo 14.-15. stor. (Čaplovič - Javorský 1984, s. 66, obr. 30: 10).

Zodpovedný a pritom pružný prístup ku konzervácii a prípadnej čiastočnej rekonštrukcii preskúmaných architektúr možno sledovať v terajšom vedení odboru kultúry ONV v Poprade i tamojšom okresnom stredisku KÚŠPSOP. Ich zásluhou bolo zabezpečené náznakovou rekonštrukciou sprístupnenie rotundy z 13. stor. v Poprade-Stojanoch, ktorú preskúmali M. Slivka a F. Javorský (1984, s. 193 n.), a pripravené sprístupnenie časti sakrálnej architektúry z 13. stor. v Kežmarku, kde vykonali záchranný archeologický výskum tí istí autori (Slivka - Javorský 1988, s. 122-123).

Bolo by žiadúce aj na ďalších archeologických lokalitách mimoriadneho historicko-dokumentačného významu, ako napr. Myšia hôrka pri Spišskom Štvrtku, mestské opevnenie v Spišskej Novej Vsi a Spišské Podhradie-Pažica, rekonštruovať a konzervovať architektúru či už vo forme skanzenu, alebo zakomponovaním do parkovej úpravy nového sídliska (Spišská Nová Ves), aby mohli plniť osvetovo-výchovnú funkciu.

Vlna rozsiahlej stavebnej činnosti, ktorá v ostatných rokoch zasiahla územie Slovenska, ohrozuje veľké množstvo pamiatok. Všetky pamiatky zachované na povrchu alebo ukryté v zemi sú súčasťou nášho národného a kultúrneho dedičstva a ako také aj neoddeliteľnou súčasťou životného prostredia. Z tohto dôvodu sa v rámci komplexnej starostlivosti o životné prostredie musí venovať pozornosť aj kultúrno-historickým pamiatkam.

Jednou z úloh je obnova a rekonštrukcia historických mestských jadier. Archeológia sa na nich podieľa spoločne s ďalšími disciplínami. Vykonávaním tzv. predstihových výskumov v mestských pamiatkových rezerváciách sa získavajú poznatky o vývine historických sídelných súborov, čím sa napomáha ich správne zhodnocovanie. Zachovávanie historických súborov a ich začlenenie do moderného životného prostredia má pre súčasnú populáciu ďalekosiahly význam. Akákoľvek pamiatka sprostredkúva priamy kontakt s históriou a prispieva k vytváraniu historického vedomia, ako i vedomia následnosti a vývinu. Zároveň svojím spôsobom obohacuje aj tvorbu nových kultúrnych hodnôt a národných tradícií. O tom, že sa táto skutočnosť u nás dosť zanedbávala, svedčí aj to, že pri architektonických výskumoch mestských fortifikácií (napr. v Podolínci, v Levoči) a mestskej profánnej architektúry (napr. Levoča, Kežmarok, Spišská Sobota, Spišská kapitulá) nie sú robené súbežne aj archeologické výskumy. Ako potvrdili archeologické a architektonické výskumy meštianskych domov č. 31 a 53 na Mierovom námestí v Levoči, takáto spolupráca je nutná, pretože jednostranné závery historikov umenia, ktoré sú podkladom úpravy pamiatkových objektov, nemusia byť vždy hodnoverné. Spomínaný výskum ukázal rozdiel v datovaní, fázovitosti dostavby i v detailoch - zistenie štrbinových okien a portálov (výskum F. Javorského; nepublikované).

Po skúsenostiach z priebehu stavebných prác na lokalite NKP Spišský hrad je žiadúce, aby aj po skončení systematického archeologického výskumu bol súbežne so stavebnou činnosťou realizovaný záchranný výskum a aby autori archeologického a architektonického výskumu zároveň usmerňovali stavebnú úpravu objektu. Predišlo by sa tým neodbornému zásahu do nepreskúmaných plôch a zároveň zabránilo stratám, resp. v lepšom prípade len náhodnej neodbornej záchrane mnohokrát dôležitého archeologického materiálu.

Vyvstáva taktiež nová požiadavka - sprístupniť muzeálnou formou rozrastajúci sa počet architektonických článkov získaných archeologickými výskumami, reprezentujúcich znaky vplyvu jednotlivých stavebno-historických prúdov a podiel stavebných hút na realizácii stredovekých sakrálnych a profánnych stavieb.

Ďalším okruhom pamiatok, ktoré archeológia pomáha rekonštruovať a začleňovať do súčasného prostredia, sú relikty starých technických zariadení, v mnohých prípadoch bez akejkoľvek dokumentácie.

Nemalo by sa zabúdať, že súčasťou nášho životného prostredia sú aj mnohé historické záhrady a parky, neobyčajne cenné nielen z floristického, ale i kultúrno-historického hľadiska. Práve ono je v mnohých prípadoch ešte nedocenené. Pri rekonštrukcii sa môže archeologický výskum podieľať na objasňovaní pôvodného architektonického členenia záhrad, na vyhľadávaní záhradnej architektúry zachovanej často na dobových kresbách, ale na povrchu dnešného terénu už nerozpoznateľnej (Béreš - Miroššayová 1986, s. 136).

Poznatky nadobudnuté pri výskumoch, použité vhodným spôsobom pri dotváraní dnešného životného prostredia, umožňujú archeológii zúčastňovať sa na výchove súčasného človeka.

Snaha uchovať nielen pre nás, ale i pre našich potomkov zdravé a krásne prírodné prostredie obohatené o cenné historické i súčasné doklady ľudskej činnosti by mala byť zásadnou vecou kultúrnosti a našej národnej hrdosti.

L i t e r a t ú r a

BÉREŠ, J. - MIROŠŠAYOVÁ, E. 1986: Vzťah archeológie a životného prostredia.

Pamiat. - Prír., 15, s. 134-138.

ČAPLOVIČ, D. - JAVORSKÝ, F. 1984: Pokračovanie výskumu zaniknutej stredovekej dediny Krigov v Pavľanoch. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983.

Nitra, s. 65-66.

JAVORSKÝ, F. 1981: Záchranný výskum románskeho kostola pri Levoči. In: Štud.

Zvesti Archeol. Úst. SAV. 19. Nitra, s. 97-112.

RUTTKAY, A. 1975: Ducové, veľkomoravský veľmožský dvorec a včasnostredoveké pohrebisko. Nitra.

RUTTKAY, A. - ČELKO, E. 1984: Kostolec, archeologická rezervácia. Stručný sprievodca. Piešťany.

SLIVKA, M. - JAVORSKÝ, F. 1984: Výsledky archeologického výskumu na lokalite Poprad-Stojany. In: Archaeol. Historica. 9. Brno, s. 193-214.

SLIVKA, M. - JAVORSKÝ, F. 1988: Výsledky záchranného výskumu v Kežmarku. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1987. Nitra, s. 122-123.

ARCHÄOLOGISCHE DENKMALE AUS DER OSTSLOWAKEI ALS TEIL DER UMWELT. Die Ergebnisse der archäologischen Geländeforschung in der Ostslowakei wurden im Prozeß der Bildung und des Schutzes der Umwelt durch die Rekonstruktion von Fundamenten der Rotunde in Michalovce, Poprad-Stojany und der Kirche in Pavľany-Krigov geltend gemacht.

Erforderlich wäre es, auch weitere archäologische Fundstellen, wie z. B. Myšia hôrka bei Spišský Štvrtok, Spišské Tomášovce-Čingov, die Stadtbefestigung in Spišská Nová Ves in Form eines Schutzgebietes zu gestalten, oder in die Parkanlage einer neuen Siedlung einzufügen.

In historischen Stadtreservationen besteht die Aufgabe der archäologischen Grabungen darin, zusammen mit architektonischen Untersuchungen bei Fortifikationen und profaner Architektur diese zu erhalten und in das Umweltmilieu einzugliedern.

Die Archäologie hilft, auch Relikte alter technischer Einrichtungen zu rekonstruieren und in das gegenwärtige Milieu einzubauen. Schließlich entsteht auch die Notwendigkeit der Erforschung historischer Gärten und Parkanlagen, die mitsamt anderen archäologischen Denkmälern zur Schaffung eines gesunden und schönen Umweltmilieus beitragen können.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ВОСТОЧНОЙ СЛОВАКИИ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ. Результаты полевых археологических исследований в Восточной Словакии использовались в процессе создания и охраны окружающей среды реконструкцией фундаментов ротонд в гг. Михаловце, Попрад-Стояни и церкви в с. Павляни-Кригов.

Желательно, чтобы также другие археологические местонахождения как напр. "Мишья Гуорка" у с. Спишски Штврток, Спишске Томашовце-Чингов, городское укрепление в г. Спишска Нова Вес были благоустроены в качестве музея под открытым небом, или же внедрены в благоустроенный парк нового жилого массива.

Относительно фортификаций и профанной архитектуры, задачей археологического исследования вместе с исследованием архитектуры в городах-заповедниках является их сохранение и внедрение этих памятников в окружающую среду.

Археология содействует реконструированию и включению в современную среду также реликтов старых технических устройств. Наконец выявляется также необходимость исследования исторических садов и парков, которые вместе с остальными археологическими памятниками могут содействовать созданию здоровой и красивой окружающей среды.

K PROBLÉMOM A MOŽNOSTIAM SPOLUPRÁCE MEDZI ORGANIZÁCIAMI PRI REALIZÁCII ARCHEOLOGICKÝCH VÝSKUMOV

Jozef Hoššo

Potrebu a nezastupiteľné postavenie archeológie v spoločenskom dianí nie je potrebné zdôrazňovať, rovnako ako ani jej čestné miesto na poli vedy. Ako poukázal B. Chropovský (1987) v programe najnovších úloh československej archeológie, zvláštnu pozornosť bude v budúcnosti treba venovať obdobiu formovania nášho národa, stredoveku a tzv. priemyselnej archeológii. Záujem o túto mladšiu a najmladšiu periódu archeologického výskumu bezprostredne súvisí s požiadavkou upevňovania historického povedomia a ochranou životného prostredia, najmä pamiatok. Aj zákon SNR č. 27/1987 Zb. od 1. januára 1988 v plnom rozsahu vyjadruje potrebu ochrany pamiatok a samostatne tiež archeologických lokalít a nálezov. Z tejto skutočnosti logicky vyplýva, že archeológ pri realizácii základného výskumu vstupuje do kontaktu s pamiatkovými orgánmi. Ním objavené doklady ľudskej činnosti majú charakter autentických pamiatok, ktoré od stredovekého obdobia bežne zvýrazňujú viac alebo menej zachované architektúry.

Pre obmedzené možnosti finančného a materiálového zabezpečenia terénneho archeologického výskumu Filozofickou fakultou UK učitelia oddelenia archeológie Katedry všeobecných dejín a archeológie spolupracovali a spolupracujú s inými investorskými organizáciami, a to hlavne na realizácii aplikovaných výskumov. Osobne som mal možnosť od r. 1970 spolupracovať s ústavmi pamiatkovej starostlivosti všetkých troch stupňov a s Archeologickým ústavom SAV na archeologickom výskume v zátopovej oblasti Liptovská Mara, na hrade Likava a Liptov, mestskom hrade a v mestskej pamiatkovej rezervácii v Kremnici, na hrade Šášov, v kostole sv. Jána v Kremnických Baniach a mestskej pamiatkovej rezervácii v Spišskej Sobotě. Okrem investorov (gestorov) materiálnu pomoc v rámci svojich možností poskytovali miestne vlastivedné múzeá a Závod SNP v Žiari nad Hronom.

Skúsenosti získané v spolupráci s gestormi (Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti v Banskej Bystrici, Okresná pamiatková správa v Žiari nad Hronom, Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti v Banskej Bystrici - stredisko Žiar nad Hronom, Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti v Prešove - stredisko Poprad a Archeologický ústav SAV v Nitre) ukázali, že výskumy pamiatkových objektov mali spoločné, ale tiež špecifické znaky. Nevýhodou takého výskumu bez trvalej a technickej základne sú problémy pri zabezpečovaní pomocných technických pracovníkov (pri dokumentácii nálezovej situácie, rekonštrukcii keramiky, čistení a konzervovaní kovov atď.), ktorých zapracovanie sa spravidla zhoduje s dĺžkou pracovného pomeru. Nedostatkové je tiež vybavenie dokumentačnými prístrojmi a materiálom, čo vedúci výskumu rieši viac-menej vo vlastnej réžii. Pretože aplikovaný výskum v rámci pamiatkovej obnovy sa realizuje v interiéroch alebo bezprostrednej blízkosti stojacich architektur, dochádza ku kolíziám s realizátormi stavebných a reštaurátorských prác. Archeologický výskum objektívne znižuje manipulačný priestor a komunikáciu, otváranie dlážok v interiéroch nepriaznivo ovplyvňuje vlhkosť vzduchu a sondáž v bezprostrednej blízkosti nosných múrov môže porušiť statiku objektu. Stavebné práce (vykonávané v rozpore s uznávanými zásadami pamiatkovej obnovy

väčšinou súbežne s komplexným, t. j. aj archeologickým výskumom), živý organizmus mestskej pamiatkovej rezervácie s inžinierskymi sieťami a v neposlednom rade aj verejná mienka (predovšetkým pri výskume prevádzkovaného sakrálneho objektu alebo jeho okolia) naopak značne komplikujú výskumné práce. Nie sú výnimočné ani prípady, keď dodávatelia stavebných a reštaurátorských prác neoprávnene hľadajú v archeologickom výskume objektívne príčiny neplnenia objemu výkonov alebo dokonca vzniku deštrukcie (ktorá však pochádza z predchádzajúcich období). Takmer kuriózne pôsobí spájanie deštrukcie hradby hradu v Kremnici s archeologickým výskumom mimo miesta dosahu, ktorú spôsobila podľa viditeľných stôp nesprávna technológia stavebnej rekonštrukcie.

Špecifickým prístupom pamiatkových ústavov bola (žiaľ, niekedy neopodstatnená) snaha obmedziť výskum lokálne na striktne zúžené potreby obnovy predmetného objektu. Napr. v súvisi s hradom Likava KÚŠPSOP v Banskej Bystrici kategoricky odmietal výskum zvyškov zaniknutého majera pod úpäťm hradného brala, ohrozených kultiváciou pôdy. Iným problémom je realizácia archeologického výskumu prostredníctvom drobných prevádzok krajskými a okresnými organizáciami pamiatkovej starostlivosti (žiaľ, ako jediná možná). Iba zásluhou osobného prístupu vedúcich drobných prevádzok (príkladom boli prevádzky v Kremnici a Žiari nad Hronom) sa potom darí preklenúť problémy vyplývajúce z administratívnych nariadení a zachovať plynulý chod výskumných prác. V jednom prípade (v obci Likavka) však pričinením vedúceho drobných prevádzok bola demonštrovaná nevýhoda takéhoto postupu realizácie archeologického výskumu.

V komplexe problémov materiálneho a technického zabezpečenia archeologického výskumu a konzervovania ním odkrytých architektúr bol výnimočný prístup Závodu SNP v Žiari nad Hronom. Je na škodu veci, že KÚŠPSOP v Banskej Bystrici nedokázal prijať ponuku bezplatnej pomoci pracovnými silami, materiálom, technikou a patronátu nad špecializovaným múzeom v rekonštruovaných hradných ruinách ako príkladnú demonštráciu zapojenia sa výrobných podnikov do ochrany životného prostredia.

Pre zdarný priebeh archeologického výskumu sa ako neodmysliteľná vynára potreba spolupráce s miestnymi múzeami a národnými výbormi, ktorá vo všeobecnosti bola veľmi dobrá. Prostredníctvom tejto spolupráce boli riešené predovšetkým problémy zabezpečovania "úzkoprofilového" materiálu, pracovných síl, pracovných a ubytovacích priestorov, deponovania nálezov a prezentácie výsledkov výskumu. Pri prezentovaní výsledkov výskumu bola príkladná spolupráca s Múzeom mincí a medailí v Kremnici a závodným klubom RQH pri Závode SNP v Žiari nad Hronom, ktoré iniciatívne poskytli prostriedky a priestory na inštaláciu príležitostných výstav.

Doterajšie skúsenosti a výsledky ukázali správnosť spolupráce FF UK s ústavmi pamiatkovej starostlivosti a AÚ SAV formou zapojenia učiteľov i poslucháčov. Oddelenie archeológie FF UK nemá za súčasného stavu možnosti realizácie samostatného programu základného terénneho výskumu ani požiadavky v tomto smere. Aplikované výskumy kultúrnych pamiatok pre potrebu ich obnovy v spolupráci s ústavmi pamiatkovej starostlivosti alebo podieľanie sa na programe výskumu AÚ SAV napĺňajú požiadavku spojenia školy s praxou. Predmet terénna teória a prax nemôže nahradiť praktickú výuku poslucháča pri účasti na terénnom výskume. Okrem toho do prác na archeologických výskumoch bude potrebné zapojiť nielen poslucháčov odboru archeológie, ale je žiadúce, aby v rámci skvalitnenia výuky dejepisu a pre-

hlbovania národného povedomia medzi mládežou zaangažovali sa i poslucháči dejepisu a histórie všetkých študijných kombinácií. Pri zapájaní poslucháčov do prác na archeologickom výskume v spolupráci s AÚ SAV a pamiatkovými ústavmi je tiež žiadúce, aby sa upustilo od doteraz zaužívanej praxe sústreďovania poslucháčov (hlavne odboru archeológie) na jednej lokalite. Treba sa snažiť o ich účelné rozmiestnenie tak, aby mohli vykonávať tiež náročnejšie technické práce, pôsobiť ako predáci a pod.

Spolupráca ústavov pamiatkovej starostlivosti s Archeologickým ústavom SAV, múzeami a Filozofickou fakultou UK môže pomôcť splniť veľakrát zdôrazňovanú požiadavku komplexného výskumu všetkých objektov pripravovaných na obnovu (Jankovič 1983). Viac pre splnenie tejto požiadavky by však prinieslo tiež neraz zdôrazňované sústredenie všetkých profesií v jednej inštitúcii, čo by predovšetkým uľahčilo ich vzájomnú spoluprácu (Puškárová 1987). Ešte väčšiu potrebu kádrového dobudovania ústavov pamiatkovej starostlivosti archeológmi nachádzam v súvisi s potrebou sledovať zemné práce v interiéroch a pri pamiatkovo chránených objektoch, čím by sa predišlo často nenahraditeľným škodám. Na záver však musíme zdôrazniť, že akákoľvek snaha o kádrové dobudovanie ústavov pamiatkovej starostlivosti profesiami základného výskumu sa minie účelu, keď sa bude sústavne zanedbávať nevyhnutný predstih výskumu pred realizáciou obnovy pamiatkových objektov. Komplexný (aj archeologický) výskum realizovaný v dostatočnom predstihu zachráni nielen nenahraditeľné hodnoty, ale umožní optimálnym spôsobom využiť finančné prostriedky.

L i t e r a t ú r a

- CHROPOVSKÝ, B. 1987: Hlavné úlohy československej archeológie v zmysle záverov XVII. zjazdu KSČ. Archeol. Rozhl., 39, s. 361-375.
- JANKOVIČ, V. 1983: Prínos jednotlivých druhov výskumov pre poznanie, hodnotenie a metodiku obnovy hradov, zámkov a kaštieľov. Pam.-Prír., 13, č. 4, s. 22-25.
- PUŠKÁROVÁ, B. 1987: Poslanie a cieľ výskumov pri obnove kultúrnych pamiatok. Pam.-Prír., 18, č. 3, s. 83-85.

ZU PROBLEMEN UND MÖGLICHKEITEN EINER ZUSAMMENARBEIT ZWISCHEN ORGANISATIONEN BEI DER REALISIERUNG ARCHÄOLOGISCHER GRABUNGEN. In vieler Hinsicht eine spezifische Stellung haben in der archäologischen Bodenforschung mittelalterliche Fundstellen und Solitäre, welche oftmals auf eine mehr oder weniger erhaltene Architektur hinweisen. In Zusammenarbeit mit den Denkmalpflegeinstitutionen und dem Archäologischen Institut der SAW als Investoren realisierte der Autor applizierte Grabungen im überfluteten Gebiet von Liptovská Mara, auf den Burgen Likava und Šášov und im Gebiet von Kremnica und Spišská Sobota. Ein Nachteil solcher Grabungen ohne eine dauernde und technische Basis sind Probleme bei der Sicherung von technischen Hilfsarbeiten und eine schlechte Ausstattung mit Dokumentationsgeräten und -material. Außerdem stößt die archäologische Grabung inmitten von Städten, Burgruinen und in Betrieb stehenden Solitären auf Probleme der räumlichen Organisation der Grabung, und hinzukommen noch Kollisionen mit den realisierten Bau- und Restaurierungsarbeiten. Einige dieser Probleme zu lösen hilft die Zusammenarbeit mit den örtlichen heimatkundlichen Museen und

Nationalkomitees und vereinzelt auch mit Produktionsunternehmen. Zur Beseitigung eines bedeutenden Teils dieser Probleme bei der Rettung der Kulturwerte würde eine personelle Ergänzung der Denkmalinstitutionen mit Archäologen und eine strikte Einhaltung des Grundsatzes der Realisierung der Grabung, also auch einer archäologischen, vor dem Beginn der Bau- und Restaurierungsarbeiten verhelfen. Die archäologische Abteilung der Philosophischen Fakultät der Komenský-Universität setzt im Streben nach Beseitigung der existierenden Probleme eine Einschaltung ihrer Lehrer und Hörer in eine solche applizierte Untersuchung voraus, was vollauf ebenfalls der Forderung einer Verbindung von Schule und Praxis entspricht.

К ПРОБЛЕМАМ И ВОЗМОЖНОСТЯМ СОТРУДНИЧЕСТВА ОРГАНИЗАЦИЙ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ. В археологических полевых исследованиях специфическую роль играют средневековые местонахождения и солитеры, которые часто подчеркивают более или менее сохранившиеся архитектуры. В сотрудничестве с институтами по охране памятников и Археологическим институтом САН как инвесторами автор проводил прикладные исследования в области, позднее затопленной водой плотины Липтовска Мара, на замках Ликава и Шашов и на территории городов Кремница и Спишска Собота. Невыгода этих исследований, лишенных прочной и технической базы заключается в проблеме обеспечения подсобных работ и плохого оборудования документационной техникой и материалом. Кроме того археологические исследования на территории городов, руин замков и в функционирующих солитерах встречаются с проблемами организации исследований на ограниченной площади, кроме того часто временно совпадая с строительными и реставраторскими работами. Некоторые проблемы помогает решить сотрудничество с местными краеведческими музеями, национальными комитетами и в некоторых случаях также с производственными предприятиями. Значительную часть проблем, возникающих при охране памятников культуры устранило бы повышение числа археологов в институтах по охране памятников и соблюдение ведения исследований, значит также археологических, еще до начала строительных и реставрационных работ. Стделение археологии Философского факультета Университета имени Коменского попытается содействовать устранению этих проблем включением своих учителей и студентов в такого рода прикладные исследования, что вполне содействует требованиям связи школы с практикой.

MOŽNOSTI A POTREBA PREZENTÁCIE NEHNUTEĽNÝCH ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZOV MÚZEAMI

Peter Maráky

Zložitá inštitucionálna štruktúra ochrany nášho kultúrneho dedičstva viedla k značnej nekoordinovanosti úsilia o prezentáciu archeologických nehnuteľných nálezov. Je to iste aj dôsledok neujasneného postavenia organizácií a rozdelenia úloh medzi organizáciou zabezpečujúcou základný výskum na jednej strane a organizáciami špecializovanými na ochranu, resp. na prezentáciu získaných nálezov na strane druhej. Existencia dvoch, nie celkom presne zosúladených zákonov (zákon č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách; zákon č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti) situáciu viac komplikuje, ako napomáha jej riešeniu. Treba preto privítať iniciatívu Archeologického ústavu SAV, ktorý už dlhšiu dobu nielen burcuje verejnú mienku, ale tiež konkrétnou spolupracou s pamiatkovými organizáciami a múzeami prispieva k realizácii viacerých záchranných akcií zameraných na konzerváciu exploatovaných nálezísk, ako aj k prezentácii nálezov objavených výskumami a interpretovaných a súvislostí.

Napriek tomu, že nejednu akciu sa už podarilo aspoň rozbehnúť, systematické zabezpečenie tejto úlohy je možné len prostredníctvom na to určených špecializovaných inštitúcií. Keďže s vedomím Ministerstva kultúry SSR sa pamiatkové organizácie prezentáciou pamiatok systematicky nezaoberajú, môžu túto úlohu prakticky splniť v našich podmienkach iba múzejné zariadenia.

Aj generálna konferencia UNESCO v r. 1956 (v New Delhi) odporučila vytvárať v miestach významných archeologických nálezísk malé múzeá. Spoločné kolokvium ICOM a ICOMOS, konané v r. 1974 v Poľsku k problémom adaptácie historických pamiatok na múzejné ciele, upozornilo na to, že vzťahy medzi pamiatkovou starostlivosťou a múzejníctvom nadobúdajú na význame, pričom sa konštatovali aj s tým súvisiace zložité technické problémy. Na kolokviu sa odlišili vlastné múzeá so systematicky budovanými a vystavovanými zbierkami od pamiatkových objektov, v ktorých ide predovšetkým o vytvorenie pôvodnej atmosféry umiestnením predmetov v súlade s minulosťou. Súčasne sa však priznala potreba uplatňovať aj zmiešané riešenie a inšpirovať sa oboma základnými druhmi prezentácie.

Zdá sa, že v tomto ohľade nebude ani u nás zásadných rozporov medzi zainteresovanými odborníkmi. Problémy sú - okrem stavebno-realizačných (najmä kapacitných), resp. konzervátorsko-reštaurátorských (rovnako technologických, ako kapacitných a kádrových) a v menšej miere aj finančných - najmä pri zabezpečovaní architektonického a technického riešenia fyzickej ochrany nehnuteľností chránených in situ a celkovej ochrany huteľných nálezov (bezpečnosť, klíma a pod.), ktoré už v čase, keď majú byť prezentované, sú (alebo aspoň by mali byť) chránené ako zbierkové predmety in fondo v príslušnom múzeu.

Z hľadiska ďalšieho, koncepcnejšieho riešenia problémov je najdôležitejšie, aby sa v oblasti základného výskumu urýchlil proces sprístupnenia aj čiastkových výsledkov výskumov, aby bolo možné urýchlene pripravovať predprojektovú, prípadne zjednodušenú projektovú dokumentáciu pamiatkovej obnovy a súbežne scenáristickú prípravu múzejných inštalácií archeologických pamiatok. V oblasti pamiatkovej starostlivosti by sa okrem evidenčných otázok (vyhlásenie za pamiatku, zápis do Ústredného zoznamu kultúrnych

pamiatok SSR) a hľadania najadekvátnejšieho riešenia ochrany a prezentácie objektov a ich súborov, mala čo najviac spružniť realizácia, pričom systém veľkodávateľov a monopolných investorov tu nemožno považovať za najvhodnejší. Rovnako je potrebné, aby všetky práce prebiehali pod prísny dohľadom všetkých zložiek zainteresovaných na obnove vrátane ideovej zložky.

Zmenu v prístupe bude azda najviac potrebné prekonať práve v oblasti múzejníctva. Treba vopred povedať, že prezentácia archeologických nepochybností múzeami je nemysliteľná bez prezentácie huteľných nálezov, lebo práve tie tvoria hlavný predmet záujmu múzejníctva. Často pretrvávajúci konzervativizmus súvisí so zväčša úprimnou snahou múzejníkov o dôslednú fyzickú ochranu získaných zbierok, o kvalitné plnenie tezauračnej funkcie múzeí, pričom ani úzkostlivá ochrana autorských práv prvého publikovania a interpretovania nálezov nebýva zriedkavá, čo však vonkoncom nie je špecialitou len múzejných pracovníkov. Podstata spomenutého konzervativizmu však spočíva v skutočnosti, že prevažná väčšina múzejných pracovníkov - archeológov nevynímajúc - ostáva aj pri viacročnej múzejnej praxi predovšetkým na pozíciách určených metodológiou, systematikou, metódami a výskumnými technikami svojich špeciálnych vied a až sekundárne (v horšom prípade vôbec nikdy) sa zaoberá muzeologickými aspektmi tvorby, ochrany a prezentácie múzejných zbierok, ktoré by však mali tvoriť podstatu úsilia múzejných pracovníkov v rámci ich špecializovanej profesie. Z tohto stavu predovšetkým vyplýva prevažujúci príklon ku klasickým expozíciám aj tam, kde odkryté nepochybné nálezy poskytujú dobré možnosti na vyššiu kvalitu prezentácie huteľných hmotných dokladov priamo na mieste ich nálezov, čo v mnohých prípadoch vytvára šancu komunikovať návštevníkovi - bez komplikovaných a často rušivých výkladov - popri javovej stránke aj podstatu muzeálie objasnením alebo aspoň naznačením jej funkcií, frekvencovanosti, intenzity používania a pod. Súčasná múzejná prax, najmä v súvislosti s rozvojom národopisných múzeí v prírode, technických múzeí a pod., presvedčivo dokazuje, že práve inštalovanie zbierok v originálnom alebo modelovo rekonštruovanom prostredí do značnej miery zvyšuje účinnosť využitia informačnej kapacity dokladov (ich vypovedaciu schopnosť), najmä ak je možné naznačiť aj ich dobovú funkčnosť a špecifický význam pre príslušný priestor a obdobie.

Ukazuje sa, že inštalovanie zbierok v autentickom prostredí hoci len fragmentárne zachovaných architektúr či sídiel je výhodné najmä pre regionálne múzeá, ktoré zväčša nemajú ani z hľadiska obsahu a kvality zbierkových fondov, ani z hľadiska expozičných priestorov v tzv. kamenných múzeách predpoklady na realizáciu kvalitných systematických archeologických expozícií a ktorých poslaním by malo byť prezentovanie regionálnych špecifík.

Obavy o ochranu originálnych dokladov, tvoriacich prirodzene základ všetkej múzejnej činnosti, možno opustiť najmä ak sa v praxi, predovšetkým kultúrno-politickej, podarí presvedčiť, že pre kvalitu prezentácie konkrétneho úseku kultúrneho dedičstva nemusí byť vonkoncom rozhodujúce či sa prezentujú originálne doklady, alebo vedecky realizované faksimile týchto dokladov.

Odpoveďou na otázku o potrebe tejto formy prezentácie sa pravda zďaleka nevyčerpáva celý problém. Ten spočíva aj v možnostiach múzejných zariadení, u nás organizácií prevažne riadených (i financovaných) územnými orgánmi štátnej správy. Systém ich riadenia je zväčša ešte zložitejší ako v prípade organizácií štátnej pamiatkovej starostlivosti. V praxi sa často stretávame s tým, že

"krajom riadení" pamiatkári majú postavené iné priority ako "okresom riadení" múzejníci, čo do značnej miery ohrozuje iniciatívu "zdola", odkiaľ sa však zabezpečuje najčastejšie kontakt s vykonávateľmi archeologických výskumov.

Závažná je prirodzene aj otázka predpokladov kultúrno-výchovnej využiteľnosti príslušnej archeologickej pamiatky v súvislosti s jej dostupnosťou, frekventovanosťou priestoru, inými zariadeniami a službami v jej blízkosti atď., atď.

Keďže sa nemožno prehnane optimisticky spoľahnúť na to, že v dohľadnej dobe dôjde k takým legislatívnym zmenám, ktoré by vzali do úvahy početné námietky - argumenty odborníkov o neefektívnosti viacerých zákonov na ochranu kultúrneho dedičstva (existujúce už dávno pred všeobecným vyhlásením glasnosti), rovnako ako nemožno predpokladať, že v štátnom riadení kultúry dôjde k radikálnej zmene v tom zmysle, aby inštitúcie ochraňujúce celonárodné kultúrne dedičstvo a tvoriace súčasť národnej reprezentácie neboli podriaďované regionálnym či dokonca lokálnym záujmom svojich zriaďovateľov, východisko vidím jedine v koordinovanom a plánovitom postupe zainteresovaných, vo vypracovaní celoslovenského programu budovania archeologických rezervácií, ak chcete pamätníkov (terminológia v tomto prípade nie je ozač hlavný problém) a v jeho schválení autoritatívnym, ale aj o rozdeľovaní finančných zdrojov rozhodujúcim orgánom. Ak sa v oblasti archeológie u nás podarilo pomerne dôsledne zabezpečiť superpozíciu kompetentnej organizácie (AÚ SAV) bez obmedzenia iniciatívy, nevidím dôvod, prečo by nebolo možné obdobný poriadok zaviesť do oblasti prezentácie archeologických nálezísk. Toto kolokvium a riešenie príslušnej úlohy v rámci štátneho plánu základného výskumu dávajú predpoklady na to, aby v rámci ich výstupov vznikol nielen návrh jednotnej siete archeologických pamätníkov v SSR, ale aj jednotná metodika prípravy a realizácie archeologických pamätníkov, ktorá by mohla byť nielen účinnou pomôckou, ale aj prísnou normou, záväznou pre všetkých zainteresovaných, aby sa nevyhnutné chcieť spájalo vždy nielen s môcť, ale aj vedieť.

MÖGLICHKEITEN UND NOTWENDIGKEIT DER PRÄSENTIERUNG VON IMMOBILEN ARCHÄOLOGISCHEN FUNDEN IN MUSEEN. Die komplizierte institutionelle Struktur und Existenz zweier Gesetze auf dem Gebiet des Schutzes des Kulturerbes erschwert gegenwärtig beträchtlich die Zugänglichmachung archäologischer immobiler Funde in der Slowakei.

In den gegenwärtigen Bedingungen ist die Präsentation archäologischer Denkmäler in Museen am realsten, so wie es auch auf der UNESCO-Generalkonferenz im J. 1956 (New Delhi) und auf dem gemeinsamen Kolloquium ICOM und ICOMOS im J. 1974 in Polen empfohlen wurde.

Es ist notwendig, daß das Ressort der grundlegenden Forschung die Zugänglichmachung der archäologischen Grabungsergebnisse beschleunige. Die Organisationen des Staatlichen Denkmalschutzes sollten neben der beschleunigten Evidenz der entdeckten Denkmäler und dem Suchen von adäquatesten Formen ihres Schutzes und ihrer Präsentation die Durchführung der Konservierungsarbeiten an den archäologischen Denkmälern vereinfachen.

Eine Änderung im Herantreten sollte auch im Museumswesen erreicht werden, wo noch die Bevorzugung klassischer Schaustellungen (Expositionen in sog. Steinmuseen) vor der Installierung von Exponaten (ihrer Kopien) direkt auf den Fundstellen anhält.

Die gegenwärtige Museumspraxis (z. B. Museen in der Natur, technische Museen, Ökomuseen) beweist überzeugend, daß auch die Installierung von beweglichen Sammlungen im authentischen oder modellartig rekonstruierten Milieu die Aussagefähigkeit der materiellen Belege erhöht.

Für die Realisierung der Vorhaben auf dem Gebiet der Errichtung archäologischer Denkmale ist die Bewertung ihrer Realität wichtig. Der Ausgangspunkt dazu ist die Ausarbeitung eines ganzslowakischen Programms des Aufbaues archäologischer Denkmale und einer einheitlichen Methodik für ihre Vorbereitung und Realisierung.

ВОЗМОЖНОСТИ И НЕОБХОДИМОСТЬ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ НЕДВИЖИМЫХ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ НАХОДОК ПОСРЕДСТВОМ МУЗЕЕВ. Сложная структура учреждений и существование двух законов, касающихся охраны культурного наследства в настоящее время значительно усложняет доступ общественности к археологическим находкам Словакии.

В настоящих условиях самым реальным является показ археологических находок посредством музеев, так, как рекомендовала также общая конференция ЮНЕСКО в 1956 г. /Нью Дели/ и общий коллоквиум ICOM и ICOMOS в 1974 г. в Польше.

Необходимо, чтобы область фундаментального исследования ускорила представление итогов археологических исследований. Учреждения по государственной охране памятников должны наряду с регистрацией обнаруженных памятников и исканием лучших путей их охраны и представления общественности упростить реализацию консервирования археологических памятников.

Подходы необходимо изменить также в музееведении, где предпочитают классические представления /экспозиции в т. наз. каменных музеях/, размещение экспонатов /их копий/ прямо в местах обнаружения находок.

Современный опыт музеев /напр. музеи под открытым небом, музеи техники, экомузеи/ убедительно доказывает, что также размещение движимых коллекций в аутентической или в модельной реконструированной среде повышает научно-познавательные возможности вещественного материала.

Для реализации замыслов в области строительства археологических памятников важно обсуждение реальности их осуществления. Исходным пунктом является разработка общесловацкой программы строительства археологических памятников и общей методики их подготовки и реализации.

PREZENTÁCIA PALEOLITICKÝCH LOKALÍT VO SVETLE SPELEOARCHEOLÓGIE A KVARTÉRNEJ GEOLÓGIE

Juraj Bárta

Archeologická veda nielen systematicky odкрýva a zachraňuje pamiatky materiálnej kultúry ľudstva z hlbín praveku i z mladšej minulosti, ale aj objasňuje ich mnohostranné súvislosti. Poznatky, ktoré poskytuje archeológia na základe výsledkov bádateľskej činnosti, popularizuje názorne expozíciami v múzeách, ale aj chránenými pamätníkmi vo voľnej prírode (skanzeny). Sú veľmi významné pri nadobúdaní vlasteneckého citenia, pričom v prípade budovania takýchto pamätníkov zo staršej doby kamennej môžu mať dopad aj na zamyslenie sa nad vývojom najstarších foriem spoločnosti.

Ak dokážeme niektoré archeologické náleziská, významné z vedeckého, ako aj kultúrneho hľadiska, pamiatkársky a kultúrno-osvetove, ale aj turisticky využiť pre našu domácu, ale aj zahraničnú verejnosť, urobíme tak kus nielen vedeckej, politickej, ale aj hospodárskej práce. A v tom je podstata, zmysel a význam výskumu archeologických pamiatok a pamätníkov, aby nezostali predmetom špecifického záujmu úzkeho okruhu vedeckých pracovníkov, ale v širšom význame boli predmetom stáleho bytostného záujmu celého národa.

Z tohto pohľadu postavme si otázku, čím môže v tejto problematike prispieť výskum staršej doby kamennej čiže paleolitu. Toto obdobie pre pomerne málo atraktívne pamiatky materiálnej kultúry (štiepaná kamenná industria) sa všeobecne, a v radoch archeológov, predovšetkým pre veľkú závislosť od výsledkov a poznatkov mnohých prírodných vied podceňuje. Avšak tým, že paleolit reprezentuje 99 % dĺžky ľudského vývoja, nemožno vylúčiť skutočnosť, že ním sa vlastne začínajú základy existencie ľudstva. Veď toto obdobie je epochou heroického prekonávania nepriazne klimatických výkyvov striedajúcich sa piatich dôb ľadových a priaznivejších štyroch teplých dôb medziľadových. Drsné ekologické podmienky ovplyvňovali pud sebazáchovy tak, že človek, vrchol tvorstva živočíšnej ríše, prešiel v najdlhšie trvajúcim období starého a stredného paleolitu (vyše 2 mil. rokov) pod vplyvom práce štádiom poľudšťovania (hominizácie).

Najväčší chlad posledného zaľadnenia ovplyvnil biologické vypätie ľudstva nachádzajúceho sa v štádiu zmúdreňia (sapiéntácie - od 38 000 r.) a následný vývoj pravekého človeka (*Homo sapiens sap.*), ktorý sa výzorom neodlišoval od človeka prítomnosti. On prvý prinútil mozog intenzívnejšie sa zapojiť do ovládania prírody a vytvoril tak základ dnešného ľudstva. Tým v čase rozličných geologických premien starých štvrtohôr stal sa východiskovým článkom aj najstarších dejín Slovenska. Práve preto treba aj na našom území prezentovať verejnosti existenciu sídlisk z tohto obdobia, aby si národ nenásilne uvedomoval tento evolučný proces vývoja ľudstva a bol hrdý na to, že aj Slovensko výskumom niektorých sídlisk zo staršej doby kamennej (z nich mnohé vedeckým významom prekračujú hranice nášho štátu) prispieva k riešeniu otázky vývoja ľudstva a jeho materiálnej kultúry.

Z tohto pohľadu ideálnym miestom prezentácie paleolitického jaskynného sídliska javí sa Čertova pec pri Radošine v okrese Topoľčany. Je to najľahšie prístupná, t. č. priechodná neveliká jaskyňa v údolí Radošiny v Považskom Inovci vedľa turisticky frekventovanej hradskej Nitra (Topoľčany) - Piešťany, v ktorej sa v r. 1958-61 (Bárta 1972a) vykonal moderný systematický výskum. Tento výskum poskytol dôkaz o stredopaleolitickom osídlení z obdobia posledného tzv. eemskeho (R-W) interglaciálu, keď tu sídlili neandertálski praľudia, tvorcovia mousterienskej kultúry. Vzhľadom na geologicko-stratigrafickú polohu ide o najstaršie osídlenie slovenských jaskýň, aj keď kvantita pozostatkov materiálnej kultúry ukazuje viac-menej len na krátkodobý pobyt neandertálcov.

Podobný charakter majú aj nadložné pamiatky szeletienskej kultúry, datované fyzikálnou metódou ^{14}C na 38 320 r. pred n. l. Dlhšie trvajúci pobyt v Čertovej peci dokazujú početnejšie paleolitické pamiatky gravettienskej kultúry, sprevádzané aj dôkazom o vyrábaní náhrdelníka z prepílených treťohorných ulitníkov, ako aj pestrejším zložením ulovených zvierat. Čertovu pec obývali aj v mladšej dobe kamennej tvorcovia lengyelskej kultúry, ktorí podľa nálezu rozlámaných ľudských mandibúl vykonávali tu i kultové praktiky, aké sú známe aj z ďalších slovenských jaskýň.

Výskum tejto jaskyne bol technicky veľmi náročný jednak pre hĺbku sond v jaskynnom dne, jednak pre prácu s výbušnínami pri odstreľovaní balvanov v usadeninách dna i zasypanom zadnom východe. Dnes je táto jaskyňa, komerčná návšteva blízkeho motorestu a v lete aj stanového mestečka, v propagačných nápisoch označovaná ako sídlo pračloveka. Za terajšieho stavu sa v motoreste i pred jaskyňou poskytuje len minimum informácií o ojedinelom archeologickom význame Čertovej pece.

Polohopisná atraktivita a následný komerčný aspekt, ovplyvňujúci veľkú návštevnosť spomenutého zariadenia cestovného ruchu nielen domácimi, ale aj zahraničnými hosťami (a to aj z radov pacientov z Piešťan), viedli nás k tomu, že sme začali uvažovať o kultúrno-výchovnom využití Čertovej pece. Ide o to, aby návštevníci získali aj základné archeologické informácie, ktoré by ich mimovoľne vyprovokovali zamyslieť sa nad minulosťou ľudstva a jeho vývojom.

Preto sme konzultovali s predchádzajúcim vedúcim motorestu, riaditeľom múzea v Topoľčanoch a so zástupcami odboru kultúry ONV v Topoľčanoch a exponovali sa za myšlienku vytvoriť v interiéri jaskyne loveckú diorámu s figurínami neandertálcov, ktorá by pripomínala život praľudí v tejto jaskyni pred 80 000 rokmi. Na piatich poradách o takejto dioráme robili sa veľké plány a vypracovali sme už aj scenár. Všetko však ostalo len pri plánoch, lebo privolaní výtvarníci nadsadili otázku formy i techniky diorámy maximalistickým rozpočtom, a tak sa nereálne mienili priživiť na mnohoročnej ťažkej práci archeológov.

Škoda, že takú akciu, na ktorej mala dominovať osvetovo-výchovná zložka, podnecujúca budovanie vedeckého svetonázoru, zahral do autu egoistický prístup niektorých výtvarníkov. Finančná stránka celého podujatia odpudila okresné osvetové a kultúrne zložky, a podľa nového trendu hospodárskeho podnikania motorest miestneho JRO sa nemieni samostatne angažovať na osvetovo-výchovnej propagácii Čertovej pece ani vydaním propagačnej skladačky.

Rovnakú funkciu i potrebu diorámy navodzuje geomorfologická situácia Bojníc I - Prepoštskej jaskyne v travertínovom prostredí Bojníc. Toto kúpeľné mestečko, v rámci cestovného ruchu tak intenzívne navštevované, mohlo by opäť

točne osvetovo-výchovne prezentovať funkciou ojedinelé stredopaleolitické jaskynné sídlisko z mladej fázy levalloisiensko-moustierienskej kultúry, ktorej tvorcovia boli taktiež neandertálci pred 50 000 rokov. Celkový charakter a nálezové okolnosti z výskumov v r. 1923, 1950, 1964 (Bárta 1972b) poukazujú na to, že tu jestvovala dlhšie trvajúca materská základňa. Jej existenciu vo funkcii archeologického pamätníka by opäť mali symbolizovať figuríny neandertálcov v životnej veľkosti. K tejto problematike sa takisto konalo niekoľko porád. Realizáciu tunajšieho paleolitického skanzenu zmrazila okrem otázky financovania aj otázka ochrany a údržby. Na základe jestvujúceho scenára podnikli sa však už aspoň kroky na ochranu širšieho areálu tohto paleolitického sídliska.

Z historického hľadiska sa na hradnej travertínovej kope, označovanej ako Bojnice III, nachádzajú geologicko-archeologické ojedinelé dôkazy najstaršieho poznávania liečivých účinkov tunajších minerálnych vôd. Za ťažkých podmienok rozrušovania travertínov banskými zbíjačkami v r. 1966-69 (Bárta 1972b) sa postupne odkryl unikátny travertínový profil s obsahom 11-tich nálezových stredopaleolitických vrstiev, pamiatok z viacerých odrôd kremeňa, s ohniskami, ako aj so zvieracími kosťami. Ide o dôkaz pobytu neandertálcov na konci poslednej doby medziadovej pred 90 000 rokmi, ktorí sa cyklicky vracali a osídľovali okolie výveru minerálneho prameňa. Z neho postupne vznikla dnešná hradná travertínová kopa. Počtom 11-tich vrstiev s pamiatkami hmotnej kultúry predbieha bojnické nálezisko aj ostatné klasické travertínové náleziská v Európe. Preto právom by sa mal tento ojedinelý travertínový profil, dnes už deštruovaný náletovou zeleňou, po konzervácii a zastrešení stať archeologickým pamätníkom. Didaktickú funkciu mali by plniť výstižné texty, ako aj priehľadné, menej nápadné siluetové figuríny neandertálcov, vyrobené z nehrdzavejúcej ocele, aby nezakrývali travertínový profil. Takéto exponáty by mohli pôsobiť na tvorenie svetonázoru v rámci predstáv o ekologickom prostredí travertínov ako štvrtohorného geologického fenoménu Slovenska.

Žiaľ, opätovne zostalo len pri sľuboch niekdajšieho vedenia bojnického múzea. Travertínový profil hradnej kopy je dnes zarastený náletovou vegetáciou a návštevníci Bojnického hradu pri pohľade z mosta netušia, o aký archeologicko-geologický unikát ide.

Obidve spomenuté archeologické lokality vzhľadom na svoj mimoriadny vedecký význam v turisticky exponovaných Bojniciach by si právom zaslúžili pozornosť pamiatkárov. Konzervácia spomenutého profilu dala by sa ľahko zvládnuť v rámci terajšej rekonštrukcie hradu.

Starou bolesťou je aj otázka osvetového využitia neandertálskeho sídliska na podobnej travertínovej kope Hrádok v Gánovciach pri Poprade. Táto lokalita sa preslávila prvým nálezom pozostatkov praneandertálcov (Vlček 1969), ako aj poskytnutím predstáv o klimatickom priebehu posledného teplého eemskeho interglaciálu a počiatku nastupujúcej poslednej (würmskej) doby ľadovej, čo by si rovnako zaslúžilo osvetovo-výchovné využitie. Aj v tomto prípade boli zorganizované viaceré porady, no zostalo len pri plánoch.

Po skončení terajšieho výskumu travertínovej lokality Hôrka-Ondrej, ležiacej pri turisticky významnej trase Poprad - Levoča, mali by sa zakonzervovať profily a inštalovať ako archeologický pamätník.

Z hľadiska problematiky paleolitu by si zaslúžili pozornosť širokej verejnosti aj niektoré sídliská zo sprašového prostredia. Ide predovšetkým o sprašové profily so superpozíciou nálezových horizontov, kde pri pozostatkoch ohnísk aj diferencované sfarbenie hlinitých sedimentov poukazuje na klimaticky odlišné chemické procesy ich genézy; tým reprezentujú vlastne chronologický geologický kalendár, ktorý umožňuje aj archeológom datovanie jednotlivých paleolitických nálezových vrstiev. Také klasické profily ako v Novom Meste nad Váhom-Mnešiciach (Bárta 1965), Dudváhu-Vlčkovciach pri Seredi (Bárta 1962), ktoré ležia na exponovaných turistických trasách, by si taktiež zaslúžili pozornosť z hľadiska archeologickej prezentácie a umiestnenie základných chronologických údajov.

Najväčší problém prezentácie týchto archeologických pamätníkov je však ich konzervovanie proti deštrukcii, na čo sú povolaní predovšetkým pamiatkári. Preto očakávame ich vyjadrenie o forme spolupráce na tomto poli.

Paleolitické sídliská sa aj vzhľadom na svoj vek odкрývajú v prevahe vo väčších hĺbkach než objekty z mladších archeologických období. Paleolitické sídliskové prostredie sa archeologickým odkrytím v podstate zlikviduje. Preto jeho následná rekonštrukcia vo voľnom teréne spôsobom náznakovej imitácie ohnísk, zvieracích kostí ako dôkazu konzumácie potravy, prípadne aj obydlia vyžaduje finančne náročné zastrešenie laminátovou konštrukciou. Takúto úpravu poznáme napr. na stredopaleolitickom sídlisku Tore in Pietra v Taliansku.

V našich podmienkach aj z hľadiska následnej údržby perspektívnejšou prezentáciou paleolitických sídlisk pre kultúrno-výchovné ciele javia sa prv spomenuté jaskynné a travertínové lokality. Práve pre svoju existenciu v centrách cestovného ruchu majú reálne predpoklady návštevnosti a tým aj možnosť efektívneho pôsobenia na historické vedomie národa. Ako vzory prezentácie kultúrnej pamiatky z obdobia paleolitu môžu nám slúžiť chorvátska Krapina, francúzska Terra Amata či le Moustier. Popri vybudovaní pamätníkov však treba zorganizovať aj vydávanie stručných textov s charakteristikou tej ktorej paleolitickej lokality.

L i t e r a t ú r a

BÁRTA, J. 1962: Vlčkovce - sprašový profil a jeho paleolitické industrie.

Slov. Archeol., 10, s. 285-318.

BÁRTA, J. 1965: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava.

BÁRTA, J. 1972a: Jaskyňa Čertova pec pri Radošine. In: Slov. Kras. 10. Martin, s. 73-85.

BÁRTA, J. 1972b: Pravek Bojníc od staršej doby kamennej po dobu slovanskú. Bratislava.

VLČEK, E. 1969: Neandertaler der Tschechoslowakei. Praha.

PRÄSENTIERUNG PALÄOLITHISCHER FUNDSTELLEN IM LICHT DER SPELÄOARCHÄOLOGIE UND QUARTÄRGEOLOGIE. Für die Erfordernisse des Tourismus wurde bis jetzt für kultur-didaktische Ziele keine untersuchte Siedlung aus dem Paläolithikum ausgenutzt. Der Autor versuchte, die Repräsentanten der Kultur, aber auch die von der Reklame der Existenz einer nahen archäologischen Fundstelle profitierenden Organisationen der Gastwirtschaft zu engagieren, unter Assistenz von Künstlern archäologische Schutzgebiete zu bilden. Am vorteilhaftesten erscheint

für diese Zwecke das Interieur der Höhle Čertová pec bei Radošina, die Höhle Prepoštská jaskyňa in Bojnice I, aber auch das unikate Travertinprofil unter der Burg von Bojnice mit dem Nachweis von 11mal wiederholter zyklischer Anwesenheit des Neandertalers im Umkreis einer heute versiegten Mineralquelle. Auf diesen und weiteren Fundstellen schlägt der Autor die Errichtung von archäologischen Schutzgebieten mit schematischen Neandertalerfiguren vor, obzwar bis jetzt die Frage ihrer Finanzierung nicht gelöst ist.

Bemerkenswert für die Westslowakei sind auch einige Lößprofile in ehemaligen Lehmgruben von Ziegeleien mit verschiedenen gefärbten Lehmschichten nach der Genese ihres äolischen Reliefs, die einen bedeutsamen geologischen Kalender darstellen. Falls in Zusammenarbeit mit Mitarbeitern des Denkmalschutzes die Frage der Konservierung dieser Profile an frequentierten Kommunikationen gelöst wird, dann wird es aktuell sein, bei ihnen auch chronologische Angaben anzubringen, die den superpositionellen Aufenthalt von Jägern mehrerer paläolithischer Kulturen auf der präsentierten Fundstelle erhellen.

ПОКАЗ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ МЕСТОНаХОЖДЕНИЙ В СВЕТЕ СПЕЛЕОАРХЕОЛОГИИ И ГЕОЛОГИИ ЧЕТВЕРТИЧНОГО ПЕРИОДА. Для потребностей туризма не было до сих пор в просветительно-дидактических целях использовано ни одно поселение периода палеолита. Автор стремился заставить представителей культуры но и предприятия общественного питания, получающих прибыль от существования близкого археологического памятника, принять активное участие в постройке археологических музеев под открытым небом при помощи художников. Для этих целей выгоднейшим являются интерьер пещеры "Чертова Пец" близ с. Радошина, "Препощтска яския" в Войнице 1, но и уникальный профиль под замком Войнице, свидетельствующий об одиннадцать раз повторяющемся пребывании неандертальцев в окрестностях исчезнувшего источника минеральной воды. На этих и других местонахождениях автор предлагает постройку археологического музея под открытым небом с схематическими фигурами неандертальцев, хотя и до сих пор не решена проблема их финансирования.

Для западной Словакии внимания заслуживают также некоторые лессовые разрезы в опустевших глиняных карьерах кирпичных заводов с различной окраской слоев глины в зависимости от генезиса их волического рельефа, являющиеся значительным геологическим календарем. Если в сотрудничестве с работниками охраны памятников будет решен вопрос консервации этих профилей, находящихся воале коммуникаций с большим движением, потом станет актуальным помещение возле них хронологических данных, поясняющих пребывание охотников нескольких палеолитических культур на данных местонахождениях.

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM A OCHRANA ARCHEOLOGICKÝCH LOKALÍT V OBLASTI AKTÍVNEJ BANSKEJ ČINNOSTI V OKRESE PRIEVIDZA

Marta Remiašová

Vláda ČSSR uznesením č. 37/1971 schválila program rozvoja palivovo-energetickej základne. II. etapa výstavby bane Mládeže v Novákoch je súčasťou rozvoja tohto uhoľného revíru. Stavba nadobudla uznesením vlády č. 200/1971 dôležitosť záväznej úlohy štátneho plánu. Štátna expertíza konštatovala, že z celkových vyvolaných investičných nákladov pripadne na likvidáciu obce Koš asi 40 %, vyťaží sa však o 14 miliónov ton uhlia viac, čím sa predĺži životnosť bane o 9 rokov a vyťažiteľnosť zásob uhlia bude priaznivejšia.

Hnedé uhlie a lignit dobývané na území SSR slúžia v prvom rade ako palivová základňa pre elektrárňu Nováky v Zemianskych Kostoľanoch, s ktorej prevádzkou sa podľa výhľadu Federálneho ministerstva palív a energetiky počíta do r. 2005. Z hľadiska zásobovania obyvateľstva pevnými palivami je na Slovensku nemenej dôležitá výroba triedených druhov. Postupné znižovanie ťažby v bani Handlová a bani Čigeľ a posun do oblasti s nižšou kalorickou hodnotou uhoľnej substancie zvyšujú dôležitosť uhlia odtrieďovaného v bani Nováky, ktorého terajší objem 150 tisíc ton za rok sa po výstavbe novej technologickej linky zvýši na 250 tisíc ton za rok.

Od 1. 1. 1988 sa začali vlastné dobývacie práce. Plánuje sa výkop pod obcou Koš v objeme 53,7 mil. ton hnedého uhlia.

Uhlie sa bude dobývať výlučne hlbinným spôsobom a postup odrúbavania zásob je stanovený tak, aby pri maximálnej ochrane bojnických prameňov bola ťažba čo najracionálnejšia a najrýchlejšia.

Projektová organizácia v Bratislave v súlade s plánovanou úlohou spracovala projekty na asanáciu obce Koš a časti Novák-Laskára, ktoré obsahovali i rozpis postupu demolačných prác. Po odstránení zástavby obce Koš a po odprataní rumovísk podnik baňa Nováky zabezpečí úpravu plôch najprv na extenzívne poľnohospodárske využívanie. Po dokončení banskej činnosti a doznení jej vplyvov na povrch sa táto podrúbaná plocha rekultivuje a vráti späť intenzívnej poľnohospodárskej výrobe.

V úvode sme naznačili dôvody, z ktorých vyplýva, že v obci Koš a blízkej časti Novák Laskári uskutočňuje sa veľká asanácia terajšej zástavby a na ňu nadväzujú práce pre ťažbu.

Zásahy do krajinného celku sa dotýkajú dvoch kultúrnych pamiatok a niekoľkých archeologických lokalít. Ide o gotický kostol sv. Andreja v Koši a o kaštieľ v Laskári, ktorý má stredoveké jadro. Archeologické lokality sú sústredené v extraviláne Koša a Laskára.

Archeologický ústav SAV v Nitre uzavrel dohodu s riaditeľstvom Nováckych uhoľných baní o predstihových výskumoch na tangovanom perspektívnom ťažobnom území. Prieskumné a výskumné práce bolo potrebné realizovať podľa programu a dohodnutého plánu. Prirodzene, počítalo sa i s akciami, ktoré budú nutné na základe prieskumov, prípadne iných okolností, a koordináciu archeologickej činnosti prevzalo oddelenie stredovekej a priemyselnej archeológie Archeologického ústavu SAV.

V r. 1983 uskutočnil AÚ SAV v odbornej spolupráci s múzeom v Bojniciach plošnú odkrývku na lokalite Koš-Katkej kopec. Táto lokalita je odbornej verejnosti už známa. V r. 1965-66 sa tu preskúmala batéria 14 dechtárskych pecí, datovaných rámcovo do 9.-11. stor., a rôzne sídliskové objekty patriace osade z 12. až polovice 14. stor. Medzi dechtárskymi pecami boli zastúpené obidva typy - pece lievikovitého tvaru a pece so šikmým poldnom, aké rozpoznala D. Bialeková pri analýze výsledkov výskumu v blízkych Bojniciach. V r. 1984 sa v Koši zdokumentovali v rámci záchranného výskumu ďalšie dva dechtárske objekty.

Terénne poznatky teda poskytovali dostatok indícií o veľkej frekvencii včasnostredovekého dechtárstva na hornom Ponitří. Predstihový výskum v r. 1983 na Katkej kopci pri Koši znamenal príležitosť spresniť doterajšie poznatky.

Na štyroch skúmaných plochách (rozloha asi 4000 m²) sa okrem iných objektov odkrylo ďalších 11 dechtárskych pecí, z lokality je teda v plnom rozsahu zdokumentovaných zatiaľ 27 takýchto výrobných objektov. Vzhľadom na rozsah plochy, kde sa v priebehu početných prieskumov počas poľnohospodárskych prác zistili stopy dechtárskych objektov, možno konštatovať, že tento počet preskúmaných objektov predstavuje len menšiu časť z celkovej skutočnosti.

Na základe stratigrafických zistení v r. 1965-66 (Remiašová - Ruttkay 1967) možno konštatovať, že dechtárska výroba je staršia, ako sú odkryté obydľia a ďalšie sídliskové objekty z 12. až polovice 14. stor. Ojedinelé, nevýrazné praveké a včasnostredoveké črepy, ktoré sa i v r. 1983 vyskytli v zásype niektorých objektov, nijako nemenia pomerne široké - avšak doterajšej vypovedacej schopnosti hmotných pamiatok z lokality primerané - chronologické rozpätie dechtárskej výroby v Koši od 9. do 11. stor.

V súvisi so sledovaním vertikálnych a horizontálnych superpozičných vzťahov treba brať do úvahy, že dechtárske výrobne sa nachádzali obvykle na okraji intravilánov osád, resp. najčastejšie boli vysunuté v chotári.

Existencia špecializovaného dechtárstva na hornom Ponitří vo včasnom stredoveku sa viaže na zdroje dreva. Nesporne je spojená s odlesňovaním, pokračujúcim rozširovaním ornej pôdy v tejto úrodnej kotline, kde je citeľný nárast slovanského osídlenia najmä od druhej polovice 8. stor.

V r. 1986 sa realizoval výskum v spolupráci AÚ SAV s Hornonitrianskym múzeom v Prievidzi na lokalite Koš - poloha Štvacipalej kopec na tzv. slovanskej mohyle. Lokalita je vzdialená cca 500 m od polohy Katkej kopec. Nálezové okolnosti a správy z 50-tych rokov upozornili, že lokalita je známa z výskumov F. Rakovského z r. 1888 a J. Porubského z r. 1952-53, a napovedali, že ide o slovanskú mohylu. Výskum potvrdil, že na odkrytej ploche sa našli sídliskové lokality s objektmi hospodárskeho charakteru, korešpondujúce so sídliskovými objektmi v polohe Katkej kopec.

V r. 1988 uskutočnilo HNM v spolupráci s AÚ SAV výskum na lokalite Nováky, časť Laskár na pozemkoch JRD Koš (chotár č. 39) bezprostredne pri potoku Ťakov. Lokalita je vzdialená cca 1000 m od nálezísk v Koši a známa je zo 60-tych rokov z opakovaných prieskumov, keď sa získal črepový materiál. Vzhľadom na to, že samotná lokalita je v oblasti poddolovania, bolo potrebné uskutočniť na nej záchranný zisťovací výskum a jeho výsledky zhodnotiť, zakomponovať do série výskumov realizovaných v sledovanej oblasti Koš - Nováky.

Výskumom v r. 1988 sa odkrylo 9 sídliskových objektov prevažne z 12.-14. stor. a 2 objekty s črepovým materiálom lužickej kultúry. I keď tento výskum nepriniesol výrazné poznatky o osídlení horného Ponitria, potvrdil už získané výsledky výskumov z predchádzajúcich rokov a poskytol i dostatok materiálu o značnej frekvencii včasnostredovekého osídlenia.

Historická situácia upozorňuje na úlohu Bojníc ako organizačného a správneho centra už v 9.-10. stor., ktoré nepochybne v tomto regióne považujeme za preduhorskú fázu vo vývoji slovanských organizačných štruktúr po rozpade Veľkej Moravy.

Včasnouhorský zásah sa Prievidzskej kotliny priamo dotkol až pred polovicou 11. stor. Koncentrácia špecializovanej výroby na tomto území sa spája s pravidelným osídľovaním a s podmienkami vhodnými pre poľnohospodárstvo.

Zaniknuté stredoveké osady zistené archeologickými výskumami prislúchali bojnickému panstvu. Bojnice patrili nepochybne z hľadiska svetskej moci a cirkevnej organizácie medzi územné centrá Slovenska v preduhorskom a vo včasnouhorskom období.

ARCHÄOLOGISCHE GRABUNG UND SCHUTZ ARCHÄOLOGISCHER FUNDSTELLEN IM GEBIET VON AKTIVER BERGBAUTÄTIGKEIT IM BEZIRK PRIEVIDZA. Die Regierung der ČSSR genehmigte durch den Erlaß vom J. 1971 das Programm der Entfaltung einer Brennstoff-energetischen Basis. Die II. Aufbautappe des Bergwerks Baňa Mládeže (Bergwerk der Jugend) in Nováky bildet einen Bestandteil der Entfaltung dieses Kohlenreviers.

Eingriffe in das Landschaftsbild berühren zwei Kulturdenkmäler und einige archäologische Fundstellen. Es handelt sich um die gotische St.-Andreas-Kirche in Koš und das Kastell in Nováky, Teil Laskár, das einen mittelalterlichen Kern hat. Die archäologischen Fundstellen konzentrieren sich im Extravillan der Gemeinde Koš und des Teiles Laskár.

Das Archäologische Institut der SAW in Nitra schloß eine Vereinbarung mit der Grubendirektion von Nováky über Vorsprungsgrabungen auf dem tangierten geplanten Abbaugebiet.

Im J. 1986 realisierte das AI der SAW in Zusammenarbeit mit dem Museum des oberen Nitratales zu Prievidza (Hornonitrianske múzeum) eine Grabung auf der Fundstelle Koš in der Lage Štvacipalej kopec. Im J. 1988 verwirklichten beide Institutionen eine Grabung auf der Fundstelle Nováky - Teil Laskár. Bei dieser Grabung wurden 9 Siedlungsobjekte, überwiegend aus dem 12.-14. Jh., und 2 Objekte mit Scherbenmaterial der Lausitzer Kultur abgedeckt.

Die Grabung im J. 1988 bestätigte die durch Grabungen vorangehender Jahre gewonnenen Erkenntnisse und lieferte eine genügende Menge Materials über die beträchtliche Frequenz von frühmittelalterlicher Besiedlung.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОХРАНА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ В ОБЛАСТИ УГОЛЬНОГО БАССЕЙНА В Р-НЕ ПРЬЕВИДЗА. Правительство ЧССР в постановлении от 1971 г. приняло программу развития топливно-энергетической базы. Второй этап строительства "Шахты Молодежи" в г. Новакы является составной частью развития этого угольного бассейна.

Вмешательства в местность угольного бассейна касаются двух памятников культуры и нескольких археологических памятников. Речь идет о готическом костеле св. Андрея в с. Кош и усадьбе в г. Новаки, часть Ласкар, содержащей средневековое ядро. Археологические памятники сосредоточены в окрестностях с. Кош и в части Ласкар.

Археологический институт Словацкой академии наук в Нитре заключил договор с управлением предприятия "Новацке бане" об исследованиях опережающих угледобычу.

В 1986 г. велись раскопки Археологического института САН в сотрудничестве с Горнонитрянским музеем в г. Прьевидза на местонахождении Кош, в урочище "Штваципалей копец". В 1988 г. оба учреждения вели раскопки на местонахождении Новаки, часть Ласкар. Раскопаны 9 объектов поселения, главным образом XI-XIV вв. и 2 объекта с черепками лужицкой культуры.

Исследования 1988 г. подтвердили результаты предыдущих исследований и свидетельствуют о значительной частоте раннесредневекового поселения.

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM KAŠTIEĽA V PARTIZÁNSKOM NA ŠIMONOVIANskej ULICI (KRITÉRIÁ APLIKÁCIE VÝSLEDKOV PRI PAMIATKOVEJ ÚPRAVE OBJEKTU A JEHO OKOLIA)

Alexander Ruttkay – Matej Ruttkay

Archeologický ústav SAV v Nitre uskutočnil v r. 1985-88 väčšie výskumné práce v areáli a bezprostrednom okolí kaštieľa v Partizánskom na Šimonovianskej ul. 25. Výskum sa rozvinul na základe dohody s MsNV v Partizánskom, iniciátorom úvah o obnove a spoločenskom využití vzácnnej goticko-renesančnej pamiatky, od r. 1972 opustenej a chátrajúcej. Po historicko-architektonickej charakteristike, spracovanej ŠÚPS v Bratislave, financovalo MsNV v Partizánskom aj prípravu ďalších technických a investičných podkladov o stave objektu, ako aj štúdiu obnovy pamiatky a jej využitia, ktorú spracoval Projektový ústav kultúry v Bratislave. V r. 1986 sa uskutočnil aj prvý nevyhnutný krok v praktickej realizácii: solídne sa ohradil areál kaštieľa s reliktmí parkovej výsadby.

Dvojpodlažná jednotraktová budova kaštieľa s jednou vežou vystupujúcou z pôdorysu je dobre známa. Tento pôdorys sa považuje za homogénne murivo, spája sa so stavebnou aktivitou tunajšej nobility (rod Simoni) k r. 1426, o čom by svedčil aj písomný prameň. Poschodie by predstavovalo renesančnú fázu. Zvyšok ďalšej stavby na kratšej strane jednotraktovej dispozície sa často označuje ako romantizujúca ruinka z 19. stor. Vznikli rôzne varianty predstáv o stavebnom vývoji, resp. i predpoklady o staršej zástavbe, no chýbali výskumy, a tým aj konkrétny dokladový materiál. Archeologický výskum bol prvou podrobnejšou sondou do dejín objektu, a preto neprekvapuje, že sa podstatne zmenili doterajšie poznatky: jednak sa spresnili etapy vývoja známeho kaštieľa, jednak sa zistili viaceré neznáme architektúry a ďalšie zariadenia súvisiace so zástavbou feudálneho sídla v stredoveku.

Písomné správy a napokon aj existencia blízkeho románskeho (zrejme emporového) kostola svedčia o tunajšom súkromnom šľachtickom majetku, teda aj o pravdepodobnom sídle už pred 14. stor. Tento predpoklad sa výskumom potvrdil.

Úplne mimo pôdorysu kaštieľa sa odkryli zvyšky románskej obytnéj veže štvorcového tvaru (stavba A) s rozmermi 8,3 x 8,3 m, v suterénnej časti s vnútornou studňou. Veža vznikla rozhodne už pred polovicou 13. stor. Bola situovaná na nízkej ravne, obtekanej ostrým meandrom jedného z ramien Nitry. V tejto polohe sa zistilo aj osídlenie z mladšej doby bronzovej a slovanské sídliskové objekty z 8.-9. stor. V súvisi s výstavbou veže bola slučka meandra prepojená dvoma umelými priekopami. Na takto vytvorenom "ostrove" s rozmermi cca 22 x 33-38 m vznikla najstaršia podoba zemepanského sídla - románsky vodný hrad s centrálnou zástavbou (so zánikom ešte pred koncom 13. stor.). Umelé priekopy sa postupne zanášali, na lokalite sme zaznamenali z priebehu prvej polovice 14. stor. funkčný hiát. V druhej polovici 14. stor. sa situácia zmenila. Planíroval sa terén, stopy po starších priekopách sa vrovňali a vyhýbilo sa zrejme umelé koryto ramenu Nitry s posunom južnejšie, čím sa ostrov zväčšil. Vznikli stavby súvisiace s druhou etapou (staršou gotickou) vo vývoji zemepanského sídla. Priamo nad jednou zo zasypaných priekop románskeho sídla vznikla pomerne veľká stavba (B1) štvorcového tvaru (veža?). Predstavuje súčasne najstaršiu

časť v pôdoryse známeho stojaceho kaštieľa. Blízko nej vznikla druhá - menšia stavba (B2) obdĺžnikového pôdorysu. Medzi týmito stavbami bola v exteriéri studňa 2.

Tretia stavebná etapa (mladšia gotická) súvisí zrejme s prvou polovicou 15. stor. Stavba B1 bola rozobratá, jej základy sa však využili ako súčasť novej dispozície. Portál a ostenia okien prvej gotickej fázy sa premiestnili do iných polôh. Vznikol pôdorys blízky dnešnému, avšak:

a/ Solitérna veža vystupujúca v priečelí mala pendant z druhej strany stavby, cez túto vežu bol vtedy aj hlavný prístup do objektu po premostení riečneho ramena;

b/ Spodné podlažie tzv. romantickej ruiny je v skutočnosti integrálnou súčasťou zástavby z prvej polovice 15. stor., výstupkom, v ktorom bola umiestnená vnútorná studňa gotického sídla. Zaujímavé sú tu prepádové okienka na odvod nadbytočnej vody: použilo sa tu v hĺbke do 3 m. sekundárne aj ostenie z okna staršej gotickej fázy;

c/ Zdá sa, že dnešná nástupová strana kaštieľa smerom k portálu bola pôvodne akýmsi hospodárskym dvorom, v priebehu 15.-16. stor. tu boli napr. pristavené dve miestnosti ku kaštieľu, ďalej v degradovanej pomocnej hospodárskej funkcii fungovala aj stavba B2. Zväčšili ju a pristavali k nej aj ďalšie múry. V interiéri sa umiestnila pec (chlebová?). Zo superpozičných vzťahov vyplýva, že aj pôvodný meander v blízkosti kaštieľa sa postupne zanášal a v priebehu 16. stor. úplne zasypal. Rieka Nitra potom pretekala len ramenom (pôvodne asi umelo vyhĺbeným?) južne od kaštieľa.

Gotická zástavba zodpovedá dvorcovému typu sídla. Masívna architektúra s dvoma vežami a dokonca s vnútornou studňou zrejme boli dostačujúcou obranou v prípade miestnych potýčok medzi feudálmi. Chýbajú však stopy umelého vonkajšieho opevnenia, korešpondujúceho s existenciou gotického sídla.

Podobne je tomu aj v prípade zástavby v štvrtej - renesančnej etape (okolo r. 1600). Rozobrali stavbu B2 aj s rôznymi prístavbami, takisto aj sekundárne prístavby ku gotickému kaštieľu. Z hľadiska nových potrieb sa ukázala prebytočnou jedna z veží (pôvodne vstupná?), preto ju tiež rozobrali. Hlavný vstupný trakt sa premiestnil tak, ako ho poznáme dnes v priečelí jedinej zachovanej veže. Múry tejto veže zosilnili zvonku plentou, na nej umiestnili vonkajší portál a za ním žľab s kolovou mrežou. Vonkajší terén sa zvýšil navážkami, gotické prízemie sa dostalo do suterénnej polohy: začalo plniť skôr hospodárske, resp. aj mocensko-právne funkcie (žalár). Sídello-reprezentátnou dominantou sa stalo nadstavené poschodie s dvoma schodiskami, z ktorých jedno bolo spojené priamo s vnútornou studňou.

Najneskôr začiatkom 17. stor. vytvorila sa dnešná solitérová stavebná pooba sídla - renesančného kaštieľa so zdôraznenými vnútornými obrannými zariadeniami, no s absenciou vonkajšej fortifikácie. Asenácia starších architektúr, úplná zmena lokálneho vodného režimu a zvýšenie úrovne terénu úplne "zamaskovali" existenciu predchádzajúceho vývoja zemepanského sídla. Na základe výskumu však možno konštatovať, že pojem "vodný hrad" patrí zreteľne len prvej (románskej) fáze a možno - len čiastočne - i druhej (staršej gotickej) etape.

Ukončený archeologický výskum ponúka celý rad faktov, ktoré bude treba zohľadniť pri pamiatkovej úprave objektu. Vzhľadom na záujem orgánov miestnej správy o tento objekt a aktivizáciu mládežníckych skupín možno predpokladať, že objekt nebude ďalej chátrať a že sa čoskoro v interiéri odstráni aj škaredé

jazvy z vandalských atakov z prvej polovice 70. rokov. Momentálne chýba na dohľadnú budúcnosť program odbornej pamiatkovej úpravy tejto vzácnej pamiatky. Týmto aj spoločenské využitie, kde sa ponúka celý rad alternatív v rámci potrieb mesta Partizánske v oblasti kultúry, ostáva len želaním. Treba veriť, že iniciatíva MsNV v Partizánskom bude úspešná a práce na úprave kaštieľa sa realizujú tak, ako je to optimálne - bez veľikášstva, no adekvátne významu tejto pamiatky, teda jednoducho a účelne.

Zatiaľ existuje len zámer na obnovu "historického parku". Je pravdepodobné, že ide o park až z nášho storočia. Na dobových obrazoch lokality z konca 19. stor., resp. zo začiatku 20. stor. nie je pri kaštieli znázornený žiadny park. Myslíme si tiež, že úprava parku predtým, než sa patrične renovuje samotný kaštieľ, by nemohla splniť svoj účel. Napriek tomu prezentácia výsledkov archeologického výskumu sa týka predovšetkým areálu parku. Súvisí to s tým, že sa odkryli viaceré architektúry a ďalšie objekty mimo pôdorysu kaštieľa. Na lokalite sa od stredoveku zmenili výškové relácie a vodopisné pomery (rieka Nitra tečie teraz vo vzdialenosti cca 1,5 km). Archeologická expozícia výrazne obohatí možnosti sadovníckej úpravy. Pri voľbe jej koncepcie by bolo veľmi dobré zdôrazniť priebeh meandrov Nitry a líniu umelých priekop. Tieto útvary by bolo možné zvýrazniť aj voľbou priebehu komunikácií v parku alebo citlivými úpravami reliéfu terénu. Rozhodne naznačenie priestoru v pôvodnom stredovekom milieu je aj zvýraznením jednotlivých architektur a iných objektov, ktoré by sa mali vyznačiť v pôdoryse na úrovni terénu (románska veža A so studňou, stavba B2 s prístavbami a úsekom okruhlíakovej dlažby, pôvodná druhá veža mladšej gotickej fázy a ďalšie zaniknuté prístavby ku gotickému kaštielu, ďalšie tri solitérne studne). V prípade prezentácie bude potrebné pri kaštieli umiestniť aj tabuľu z trvácneho materiálu s vyznačením jednotlivých etáp vývoja stavebného komplexu. Archeologický ústav SAV predloží aj v tomto prípade podklady, resp. aj ideové podnety, ako by sa dali výsledky výskumu známej stavebnej pamiatky čo najlepšie využiť pri jej renovácii a odovzdaní spoločenským funkciám.

ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DES KASTELLS IN PARTIZÁNSKE AUF DER ŠIMONOVANY-GASSE. (KRITERIEN DER APPLIKATION VON ERGEBNISSEN BEI DER DENKMALGESTALTUNG DES OBJEKTES UND SEINER UMGEBUNG). Der Beitrag bringt im erstem Teil eine Information über die Grabungsergebnisse im Exterieur und in der Umgebung des Kastells - eines Feudalsitzes, dessen Anfänge aufgrund der bekannten Baureste und Schriftquellen bis jetzt in die erste Hälfte des 15. Jh. angesetzt wurden. Die archäologische Grabung in den J. 1985-88 deutete jedoch einen wesentlich älteren Ursprung und eine kompliziertere Entwicklung des ehemaligen Sitzes des Simoni-Geschlechtes an:

1. Der Mäander des Nitra-Flusses war Ende des 12. bis Anfang des 13. Jh. durch zwei künstliche Wassergräben verbunden. Auf dieser Insel erbaute man einen viereckigen Turm mit dem inneren Brunnen 1. Dies ist die älteste - romanische Form des Sitzes, eine tatsächliche Wasserburg.

2. Ende des 13. Jh. wurde dieser Sitz wüst; es wurde keine unmittelbar nachfolgende Bebauung festgestellt, anscheinend bestand an dieser Stelle in der ersten Hälfte des 14. Jh. ein Hiatus in der Funktion, und spätestens nach der Mitte des 14. Jh. wurden die Objekte völlig planiert.

3. Dies war schon die Zeit der ersten gotischen Entwicklungsphase des Feudalsitzes. Es wurde offenbar etwas weiter ein künstliches Bett für einen Teil des Durchflusses des Nitraarmes geschaffen, wodurch sich die Insel vergrößerte. Gleich darauf erbaute man direkt über einem der zugeschütteten Gräben des romanischen Sitzes den quadratischen Bau B1 und unweit von ihm in Superposition zum romanischen Wohnturm den kleineren rechteckigen Bau B2. Im Raum zwischen ihnen wurde der neue Brunnen 2 untergebracht.

4. Zur Grundlage der weiteren Entwicklung des Sitzes wurde der Bau B1. Seine Fundamente wurden zum Bestandteil der neuen Disposition des bereits gotischen Kastells aus der ersten Hälfte des 15. Jh. Es handelte sich um einen ebenerdigen rechteckigen Bau, an den Langseiten mit zwei vorspringenden quadratischen Türmen und an einer der Kurzseiten mit einer Ausweitung, wo ein innerer Brunnen untergebracht war. Im Verlauf der Dauer dieses baulichen Aussehens wurde der alte scharfe Mäanderbogen des Nitra-Flusses zugeschüttet und das Wasser in einen neuen Arm an der anderen Seite des Sitzes geleitet. Am Bau B2 wurden Gestaltungen vorgenommen, es entstanden neue Anbauten, doch auch provisorische Objekte schloß man zum damaligen hinteren Trakt des Sitzes an. Der Bau B2 wurde also funktionell degradiert und zum Bestandteil des Wirtschaftshofes des Kastells, zu welchem im 16. Jh. auch zwei weitere Brunnen gehörten.

5. Der große Renaissance-Umbau erfolgte etwa Anfang des 17. Jh. Es entstand die heutige solitäre Form des Sitzes - mit betonten Verteidigungseinrichtungen, doch mit fehlender Außenfortifikation. Es wurde ein Stockwerk erbaut, im Zusammenhang damit wandelte sich das Gewölbesystem, einer der beiden quadratischen Türme wurde entfernt, durch Aufschüttungen wurde das umliegende Gelände erhöht, wodurch das ursprüngliche Erdgeschoß in Souterrainlage geriet, usw. Der gotische innere Brunnen des Kastells funktionierte weiterhin, es wurde sogar zwecks eines Zugangs in die Nische mit dem Brunnen ein besonderer Eingang auch mittels eines Treppenhauses aus dem Stockwerk erbaut. Im Exterieur entfernte man den Bau B2 und alle übrigen Anbauten und Objekte von Wirtschaftscharakter.

Die Autoren deuten im zweiten Teil des Beitrages eine Verankerung der archäologischen Grabungsergebnisse in die Konzeption der Denkmalerneuerung an, die bis jüngsthin als sehr dringliche Aufgabe betrachtet wurde, in den letzten zwei-drei Jahren wurden jedoch die Stellungnahmen lauer. Die erste Aufgabe sollte die Zurichtung des Kastells sein, der eine Bestimmung seiner gesellschaftlichen Funktion vorangehen sollte. Die archäologischen Grabungsergebnisse müssen so ausgenützt werden, daß die baugeschichtliche Entwicklung des bis heute stehenden Gebäudes resp. der Grundrisse und jener seiner Teile, die in der Vergangenheit entfernt wurden, angedeutet würden.

Nach der Bauzurichtung sollte eine Gestaltung des ringsum liegenden kleinen Parkes folgen. Er entstand etwa erst im 20. Jh. und ist niemals fertig geworden. Das Milieu um das Kastell erfordert eine unbedingte Herrichtung des Parks, in welchem zweifellos auch einige heutige Baumarten ausgenützt werden. Die Ausnützung der archäologischen Grabungsergebnisse würde markant die Möglichkeiten der Parkgestaltung bereichern. Dabei wäre es sehr angebracht, z. B. auch durch die Wahl der Richtung der Kommunikationen, die Gestaltung des Geländereliefs oder durch den Bewuchs selbst den Verlauf der einstigen Mäander

des Nitra-Flusses und der künstlichen Gräben anzudeuten. Die Kenntlichmachung der abgedeckten Architekturen auf der Geländeoberfläche bzw. auch der 'Brunnen würde somit eine vollständige Verständlichkeit für die Besucher erlangen.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УСАДЬБЫ В Г. ПАРТИЗАНСКЕ, НА ШИМОНОВЯНСКОЙ УЛИЦЕ /КРИТЕРИИ ПРИМЕНЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЙ В ВОССТАНОВЛЕНИИ ОБЪЕКТА И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ/. Статья в первой части дает результаты исследований в экстерьере и в окрестностях усадьбы - феодальной резиденции, начало которой на основе остатков сооружения и письменных источников раньше датировали первой половиной XV в. Археологические исследования в 1985-88 гг., однако, указали на более раннее происхождение и более сложное развитие бывшей резиденции семьи Шимони:

1. Меандр реки Нитра был в конце XII - начале XIII вв. соединен двумя искусственными рвами с водой. На возникшем острове построили четырехгранную башню с колодцем № 1 внутри. Это самый древний - романский - вид резиденции, настоящий водяной замок.

2. В конце XIII в. эта резиденция прекратила существование; последующая застройка неотмечена, кажется, что на этом месте был в первой половине XIV в. hiatus в функционировании и что не позднее половины XIV в. объекты были совсем спланированы.

3. Это уже период первой готической фазы развития усадьбы. По-видимому, на небольшом расстоянии было вырыто новое русло для части воды рукава р. Нитра, причем остров увеличился. Одновременно прямо над одним из засыпанных рвов романского сооружения построили квадратное в плане сооружение B1 и неподалеку от него меньшую прямоугольную в плане постройку B2, пересекающую романскую жилую башню. В пространстве между ними поместили новый колодец № 2.

4. Основой следующего этапа развития резиденции является сооружение B1. Его фундамент стал составной частью нового размещения уже готической усадьбы в первой половине XV в. Можно говорить об одноэтажном здании, с двумя над постройку выдающимися квадратными в плане башнями на более длинных сторонах и с нишей на одной из более коротких сторон, в которой был помещен внутренний колодец. На протяжении существования этой постройки был засыпан крутой меандр реки Нитра и воду отвели в новый рукав с другой стороны резиденции. Сооружение B2 расширили, возникли новые пристройки, но и временные объекты, присоединенные к тогдашнему заднему крылу резиденции. Следовательно, значение постройки B2 снизилось и она стала составной частью хозяйственного двора усадьбы, к которому относились в XV в. также два новых колодца.

5. Крупная перестройка в стиле ренессанса осуществилась приблизительно в начале XVI в. Сложился современный солитерный вид резиденции - с подчеркнутыми оборонительными оборудованностями, но с отсутствием наружной фортификации. Построился второй этаж, в связи с его постройкой изменилась система свода, устранилась одна из двух четырехугольных башен, привозами земли повысился уровень окружающей местности, причем первоначальный колодец внутри усадьбы, однако, продолжал функционировать, даже из-за подхода к нише с колодцем была построена лестница, соединяющая колодец со вторым этажом. В экстерьере устранилась постройка B2 и все остальные пристройки и хозяйственные объекты.

Авторы во второй части статьи указывают на возможность использования результатов археологических исследований для концепции восстановления усадьбы как памятника культуры, что считалось еще до недавнего времени весьма насущной задачей, но за последние два-три года отношение к решению этой проблемы ухудшилось. Первой задачей является благоустройство усадьбы, которому должно предшествовать становление ее общественной функции. Итоги археологических исследований следует использовать так, чтобы были обозначены отдельные этапы стоящей постройки, или же планировки раньше устраненных частей.

После реконструкции постройки следует благоустроить небольшой парк усадьбы. Парк основали, по-видимому, только в XX в., никогда не совершив его строительство. Пространство вокруг усадьбы требует неизбежного благоустройства, используя некоторые существующие в нем деревья. Использование результатов археологических исследований выразительно обогатило бы возможности благоустройства парка. Подходящим кажется обозначение хода древних меандров реки Нитры и рвов с водой напр. путем выбора направления коммуникаций, изменения рельефа местности, или же благоустройства растительного покрова, что привело бы посетителей к лучшему пониманию вскрытых архитектур или же колодцев, обозначенных на поверхности, что является неизбежной составной частью подходящего наглядного показа.

SKÚSENOSTI S POKUSOM O PREZENTÁCIU NEOLITICKÉHO PRÍBYTKU Z PATINCIACH

Ivan Cheben

Odkrytie dvoch pôdorysov dlhých kolových domov už v priebehu prvej výskumnej sezóny r. 1983 na sídlisku kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny v Patinciach v kúpeľoch (okr. Komárno) bolo hlavným podnetom na zvolanie odbornej komisie priamo na archeologickom výskume. Pracovníci Archeologického ústavu SAV v Nitre prostredníctvom vedúceho výskumu na komisii predložili prizvaným a zainteresovaným organizáciám zámer rekonštrukcie roľníckeho domu z mladšej doby kamennej; v priebehu celkového trvania výskumu tejto lokality sa odkrylo päť pôdorysov neolitických príbytkov.

Takáto forma prezentácie výsledkov archeologického výskumu v areáli rekreačného strediska, v tomto prípade exponátom mal byť roľnícky dom z mladšej doby kamennej, si kládla za cieľ poskytnúť návštevníkovi tejto - v posledných rokoch jednej z najnavštevovanejších rekreačných oblastí juhozápadného Slovenska názorný pohľad na jeden z dôležitých úsekov pravekých dejín, spojený s počiatkami produktívneho poľnohospodárstva. Účelom rekonštrukcie malo byť aj názorné dokumentovanie drevenej konštrukcie neolitického domu, používaného materiálu a jednotlivých konštrukčných prvkov. Zároveň samotná stavba roľníckeho domu mala byť situovaná v blízkosti vodného toku, kde vhodnou stromovou výsadbou sa predpokladalo vytvoriť i prostredie približujúce sa čo najviac danému časovému úseku.

Pokusy s takouto rekonštrukciou sú známe - napr. neolitický dom v Múzeu v prírode v Asparne, kde ako pôdorys bol vybratý dom z lokality Köln-Lindenthal.

Po impulze danom autorom tohto príspevku a po predložení návrhu na rekonštrukciu, podporenom súhlasným stanoviskom príslušných organizácií, nasledoval celý rad akcií spojených so zabezpečovaním realizácie uvedenej stavby domu. Predovšetkým bolo potrebné vypracovať ideový návrh a na jeho základe predložiť žiadosť o dodatočné zaradenie rekonštrukcie neolitického domu v Patinciach do plánu KÚŠPSOP v Bratislave. Túto žiadosť vedenie AÚ SAV v Nitre predložilo začiatkom r. 1984.

Po dodatočnom zaradení akcie do dlhodobého plánu bol priebeh akcie nasledovný:

V júni 1985 vypracoval KÚŠPSOP Zámer obnovy pamiatky - neolitický dom v Patinciach (ďalej iba ZOP) ako základný metodický podklad, v ktorom sa okrem iného uvádzali aj termíny realizácie samotnej stavby (str. 10, bod 4).

V marci 1987 bol Archeologickému ústavu SAV v Nitre zaslaný program pamiatkových úprav (ďalej iba PPÚ) a v sprievodnom liste sa uvádzalo nasledovné: "Po dopracovaní predloženého materiálu AÚ SAV v Nitre sa tento stane záväzným odborným podkladom na vypracovanie ďalších stupňov prípravnej a projektovej dokumentácie, ako aj pre samotné stavebno-realizačné práce na rekonštrukcii objektu."

Vzhľadom na problémy so zadaním vypracovania projektovej dokumentácie prostredníctvom Projektového ústavu kultúry v Bratislave bola ako podklad na dopracovanie PPÚ vedúcim výskumu v Patinciach predložená kresbová dokumentácia, a to počnúc pôdorysom domu, cez jednotlivé pohľady a detaily až po rozkreslenie

jednotlivých konštrukčných prvkov. Táto dokumentácia bola podkladom na vypracovanie skrátenej projektovej úlohy v stredisku projekcie Agrostavu v Komárne pre KÚŠPSOP v Bratislave.

Pre spracovanie projektovej úlohy sa urobilo i geodetické zameranie širšieho priestoru, do ktorého mala byť stavba roľníckeho domu situovaná. Po pracovnom stretnutí s vedúcim Útvaru hlavného architekta ONV v Komárne sa vyčlenil priestor v blízkosti amfiteátra, vzhľadom na individuálne záujmy výstavby rekreačných zariadení.

Po realizovaní uvedených prác, predovšetkým po vypracovaní ZOP, PPÚ, geodetickom zameraní, ako i predložení podkladov AÚ SAV v Nitre a zabezpečení realizácie projektovej úlohy, sme dostali písomné vyrozumienie o zrušení objednávky na vypracovanie skrátenej projektovej úlohy v stredisku projekcie Agrostavu Komárno. Ako dôvod KÚŠPSOP v Bratislave uvádza: "... vyššie uvedená akcia nebola zaradená do schváleného dlhodobého plánu obnovy pamiatok KÚ, ...".

Témou tohto príspevku, ako je to uvedené v jeho názve, malo byť predloženie skúseností s pokusom o prezentáciu neolitického domu v Patinciach. Z toho dôvodu som zvolil spomenutie hlavných riešených problémov v časovej následnosti v priebehu piatich rokov (1984-88). Dosiahnuté výsledky sú v porovnaní s takým dlhým časovým úsekom neúmerne.

Napriek vynaloženému úsiliu, najmä pokiaľ ide o prípravu podkladov a zabezpečovanie prác spojených s ich realizáciou, je v súčasnosti rekonštrukcia roľníckeho domu z mladšej doby kamennej v nedohľadne, a to i napriek už vynaloženým istým finančným prostriedkom. Následne bude pri realizácii potrebné začínať vlastne odznova, t. j. od žiadosti o zaradenie uvedenej akcie do dlhodobého plánu KÚŠPSOP, avšak až po r. 1990.

Záverom možno teda iba konštatovať, že v čase, keď boli zabezpečené všetky potrebné náležitosti (geodetické zameranie, realizácia projektovej úlohy i organizácia, ktorá by samotnú stavbu realizovala), chýbal investor.

ERFAHRUNGEN MIT DEM VERSUCH DER PRÄSENTIERUNG EINES NEOLITHISCHEN WOHNHAUSES IN PATINCE. Im Verlauf der fünfjährigen archäologischen Abdeckung der Siedlung mit jüngerer Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe in Patince in den Kurbädern (Bez. Komárno) wurden mehrere Grundrisse von Pfostenlanghäusern abgedeckt. Dies ermöglichte es, zuständigen interessierten Organisationen einen Vorschlag zur Rekonstruktion eines neolithischen Bauernhauses direkt im Areal des Rekreationszentrums zu unterbreiten. Eine solche Präsentation der archäologischen Grabung sollte den Besuchern einen Blick auf den Bau des Bauernhauses gewähren.

Nach dem gegebenen Impuls begannen die Vorbereitungen: Einreichung in den Plan des Denkmalschutzinstitutes, Ausarbeitung einer methodischen Unterlage (beabsichtigte Erneuerung des Denkmals) und nachfolgend auch einer Unterlage für die baulichen Realisierungsarbeiten (Programm der Denkmalgestaltung). Zugleich wurden auch zeichnerische Unterlagen von Seiten des AI der SAW in Nitra für die Ausarbeitung der Projektdokumentation ausgearbeitet. Für die Verarbeitung der projektierten Aufgabe wurde auch eine geodätische Vermessung des Gebietes gemacht, in welchem der eigentliche Aufbau des neolithischen Bauernhauses realisiert werden sollte.

Bei der Umwertung des langfristigen Plans wurde die Rekonstruktion des vorgeschlagenen Hauses, trotz der schon mehreren verarbeiteten Unterlagen, in

den neuen Plan nicht eingereicht. Gegenwärtig verzögerte sich die geplante Rekonstruktion des neolithischen Hauses, weil ein Investor notwendig ist.

ОПЫТ В ПОПЫТКЕ К РЕКОНСТРУКЦИИ НЕОЛИТИЧЕСКОГО ЖИЛИЩА В С. ПАТИНЦЕ. В течение пятилетнего археологического исследования селища культуры поздней линейно-ленточной керамики и жельезовской группы в с. Патинце-курорт /р-н Комарно/ было вскрыто несколько планов длинных столбовых домов. Это и содействовало внесению надлежащим заинтересованным организациям предложения реконструкции неолитического дома земледельца прямо в курортном центре. Показ археологических исследований имеет целью познакомить общественность с постройкой такого рода дома.

В рамках подготовки стало необходимым включить реконструкцию в план учреждения по охране исторических памятников, разработать методический замысел /замысел восстановления памятника/ и затем также материал по строительно-реализационным работам /программа благоустройства памятника/. Одновременно были разработаны также рисунки, сделанные Археологическим институтом Словацкой академии наук в Нитре как материал для проектной документации. Для разработки проекта была сделана также визировка местности, на которой планировалась постройка неолитического дома земледельца.

При переобсуждении долгосрочного плана реконструкция предлагаемого дома не была включена в новый план, вопреки уже разработанным материалам, необходимым для реализации проекта. В настоящем планированная реконструкция дома отложена, так как пока что нет инвестора.

ZOZNAM AUTOROV

Bárta, Juraĵ - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Bátora, Jozef - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Baxa, Peter - PhDr.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Béřeš, Július - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Bialeková, Darina - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Bouzek, Jan - Doc. PhDr., CSc.

Universita Karlova, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Čaplovič, Dušan - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Furmánek, Václav - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Glosová, Michaela - Ing.

Archeologický ústav ČSAV, Letenská 4, 118 01 Praha 1

Hajnalová, Eva - Ing., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Hanuliak, Václav - PhDr.

Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody,
nám. SNP 16, 975 65 Banská Bystrica

Hlavicová, Jana - Ing. arch.

Mestské múzeum, Primaciálne nám. 2, 915 18 Bratislava

Hoššo, Jozef - PhDr., CSc.

Filozofická fakulta UK, Katedra všeobecných dejín a archeológie,
Gondova 2, 818 01 Bratislava

Cheben, Ivan - PhDr.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Ištók, Pavel - RNDr.

Okresný národný výbor, odbor kultúry, 924 00 Galanta

Ižóf, Jozef - prom. hist.

Okresné vlastivedné múzeum, 924 00 Galanta

Jankovská, Vlasta - RNDr., CSc.

Ústav systematické a ekologické biologie ČSAV, Květná 8, 603 65 Brno

Kolník, Títus - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Kratochvíl, Zdeněk - MVDr., CSc.

Archeologický ústav ČSAV, sady Osvobození 17/19, 662 03 Brno

Krippel, Eduard - RNDr., CSc.

Geografický ústav SAV, Obrancov mieru 49, 814 73 Bratislava

Kutlík, František - JUDr.

Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody,
Nálepková 17, 814 44 Bratislava

Kühn, František - Doc. RNDr., CSc.

Vysoká škola zemědělská, Katedra botaniky a šlechtění rostlin,
Zemědělská 1, 662 65 Brno

Labuda, Jozef - PhDr.

Slovenské banské múzeum, 969 01 Banská Štiavnica

Lamiová-Schmiedlová, Mária - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Linkeš, Vladimír - Ing., CSc.

Výskumné centrum pôdnej úrodnosti, Ústav pôdoznalectva a výživy rastlín,
Mládežnícka 36, 974 00 Banská Bystrica

Makovická, Zuzana - prom. hist.

Ústav zdravotnej výchovy, Sasinkova ul. 13, 816 37 Bratislava

Maráky, Peter - PhDr.

Slovenské národné múzeum, Vajanského nábr. 2, 814 36 Bratislava

Nevizánsky, Gabriel - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Pavúk, Juraľ - PhDr., CSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Plachá, Veronika - PhDr.

Mestské múzeum, Primaciálne nám. 2, 815 18 Bratislava

Princ, Milan - PhDr.

Archeologický ústav ČSAV, Letenská 4, 118 01 Praha 1

Rajtár, Ján - PhDr.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Rajtárová, Zuzana - PhDr.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Reinprecht, Ladislav - Ing.

Katedra mechaniky a technológie dreva Vysokej školy lesníckej a drevárskej,
Strakonická ul., 960 01 Zvolen

Remiašová, Marta - PhDr.

Hornonitrianske múzeum, 971 01 Prievidza

Ruttkay, Alexander - PhDr., DrSc.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Ruttkay, Matej - PhDr.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Rybníčková, Eliška - RNDr., DrSc.

Ústav systematické a ekologické biologie ČSAV, Květná 8, 603 65 Brno

Slivka, Michal - PhDr.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Staník, Ivan - Ing. arch.

Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody,
Hviezdoslavovo nám. 5, 811 02 Bratislava

Staššíková-Štukovská, Danica - PhDr.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Svobodová, Helena - RNDr.

Ústav systematické a ekologické biologie ČSAV, Květná 8, 603 65 Brno

Štefanovičová, Tatiana - Doc. PhDr., CSc.

Filozofická fakulta UK, Katedra všeobecných dejín a archeológie,
Gondova 2, 818 01 Bratislava.

Šteffek, Jozef - RNDr., CSc.

Ústav experimentálnej biológie a ekológie SAV, ul. SNP 13, 969 00 Banská
Štiavnica

Tóthová, Štefánia - prom. hist.

Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, Radvanská 1, 814 06 Bratislava
Tykva, Bedřich - PhDr.

Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, Valdštejnské nám. 1,
118 01 Praha 1

Zemková, Miloslava - PhDr.

Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Nálepková 17,
814 44 Bratislava

Žebrák, Pavel - prom. hist.

Archeologický ústav SAV, 949 21 Nitra-Hrad

Žudel, Juraj - PhDr., CSc.

Geografický ústav SAV, Obrancov mieru 49, 814 73 Bratislava

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

26

Vedecký redaktor akademik Bohuslav Chropovský

Zodpovedný redaktor PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Výkonná redaktorka Helena Bublová

Technická redaktorka Melánia Líšková

Preklad Berta Nieburová /nemčina/, PhDr. Edita Gromová /ruština/

Vydavateľ Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Náklad 500 výtlačkov

435 strán, 34 obrázkov

Vytlačilo Reprografické stredisko Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre ako svoju 62. publikáciu